تصوير أبو عبد الرحمن الكردي

منتدى اقرأ الثقافي
www.iqra.ahlamontada.com

کوردو باکوری کوردستان لە سەرەتای مێژووەوە هەتا شەڕی دووەمی جیهان

محەمەد ڕەسوڵ هاوار

بەرگی سێیەم

2007

بۆدابەزاندنی جۆرەها کتێب:سەردانی: (مُنْتَدى إقْرَأ الثَقافِي)

لتحميل أنواع الكتب راجع: (مُنْتَدى إقْرَأ الثَقافِي)

براي دانلود كتابهاى مختلف مراجعه: (منتدى اقرأ الثقافى)

www. Iqra.ahlamontada.com

منتدى إقراء الثقافي

www.iqra.ahlamontada.com

للكتب (كوردى ,عربي ,فارسي)

وەزارەتی ڕۆشنبیری
بەڕێوەبەرێتیی چاپ و بڵاوکردنەوەی سلێمانی
زنجیرە (٥١٠)

کورد و باکوری کوردستان

لە سەرەتایی مێژووەوە
هەتا شەڕی دوهەمی جیهان

بەرگی سێهەم

نووسینی
محەمەد ڕەسول هاوار

چاپی دووەم

سلێمانی ٢٠٠٧

کوردو باکوری کوردستان
لە سەرەتایی مێژووەوە هەتا شەری دوهەمی جیهان

نوسینی: محەمەد رەسوڵ هاوار

نەخشەسازی کۆمپیوتەر: مەهدی ئەحمەد

نەخشەسسازی بەرگ: دیاری جەمال

سەرپەرشتیاری چاپ: کەنعان خەلیل

چاپی یەکەم ناوەندی چاپەمەنی و ڕاگەیاندنی خاك

چاپ: چاپخانەی کارۆ - سلێمانی ۲۰۰۷

تیراژ : (۱۰۰۰) دانە

ژمارەی سپاردنی (٥٧٩)ی ساڵی ۲۰۰۷ ی وەزارەتی رۆشنبیری پێدراوە

ناونیشان

بەڕێوەبەرێتیی چاپ و بڵاوکردنەوەی سلێمانی

سلێمانی- گردی ئەندازیاران: ١٠٥ کۆڵانی: ٣٤ ژمارەی خانوو: ١٠

ژمارەی تەلەفۆن: ٣١٨٠٩٩٤

ناوەڕۆکی بەرگی سێهەم

پێشەکی.. ٥

بەشی یەکەم: شۆڕشی ئارارات (ئاگریداغ)........................... ٨

باسی یەکەم: هەڵوێست لەباکوری کوردستان بەشێوەیەکی گشتیو

لەناوچەی ئاراراتدا بەشێوەیەکی تایبەتی ١٠

باسی دوهەم: هۆی هەڵبژاردنی ناوچەی ئارارات بۆ شۆڕش ١٨

باسی سێیەم: خویبون: ٢٢

١-هۆی دروستبوونیو چۆنێتی دروستبوونی ٢٢

٢-چالاکییە سیاسیەکانی خۆیبونو ئەندامە چالاکەکانی ٣٢

باسی چوارەم: پەیوەندیو هاوکاریکردنی کوردو ئەرمەنی لەخۆیبوندا ٤٢

باسی پێنجەم: پرۆگرامو پێڕەوی خۆیبون بلاوکراوەو چاپەمەنییەکانی ٥٣

باسی شەشەم: خۆ ئامادەکردن بۆ ڕووبەڕووبوونەوە ٧٦

باسی حەوتەم: تەقەلای تورك بەدرۆ بۆ گفتوگۆکردن لەگەڵ شۆڕشگێران... ٩٢

باسی هەشتەم: ڕوو بەڕوو بوونەوەو شەڕە گرنگەکانی شۆڕشی ئاگریداغ .. ١٠٢

باسی نۆهەم: دوا هێرشو شکاندنی شۆڕش ١٦٩

باسی دەهەم: سزادانو کاولکردنو ئاوارەکردن ١٨١

باسی یازدەهەم: هەڵوێستی دەوڵەتان بەرامبەر کورد لەشۆڕشی ئاراراتد... ١٨٥

باسی دوازدەهەم: هەڵسەنگاندنی شۆڕشو کەمو کووڕییەکانیو ئەو ڕەخنانەی

لەشۆڕش گیراوە ١٩٤

باسی سیازدەهەم: بارودۆخ لەدوای شکانی شۆڕشی ئاگریداغ ٢٠٦

بەشی دووهەم: شۆڕشی درسیم ١٩٣٦ ـ ١٩٣٨ .... ٢٣١

باسی یەکەمی شۆڕشی درسیم: هەڵوێست لەباکوری کوردستانابەشێوەیەکی
گشتیو لەناوچەی درسیمدا بەتایبەتی بەر لەدەسپێکردنی شۆڕش ٢٣٣

باسی دووەم: هۆی دەسپێکردنی شۆڕشو بەشداربوانی شۆڕشوسەرکردەکانی
شۆڕش.. ٢٧٠

باسی سێهەم: سەرەتای دەسپێکردنی شۆڕشو ڕوو بەڕوو بوونەوە ٢٨١

باسی چوارەم: شکاندنی شۆڕشو سەرەنجامەکەیو سزادانو ئاوارەکردنی
دانیشتوان ٣٠٣

باسی پێنجەم: هەڵسەنگاندنی شۆڕشو کەمو کوورییەکانی ٣١٦

بەشی سێهەم....................................... ٣٢٢

باسی یەکەم: ئەو ڕەخنانەی لەشۆڕشەکانی کورد گیراوە بەشێوەیـــەکی
گشتیو لەشۆڕشەکانی باکوری کوردستان بەتایبەتی ٣٢٣

باسی دوهەم: ئەو دەرسو پەندانەی پێویستە کورد لەشۆڕشەکانی کورد بەشێوەیەکی
گشتیو لەشۆڕشەکانی باکووری کوردستان بەتایبەتی وەربیگرێت................. ٣٤٠

باسی سێهەم: هەڵوێستی حکومەتی تورك بەرامبەر کوردو ئەو یاساو
بڕیارانەی دژی کوردو مافی کورد دەری کردبوو ٣٦٤

پێشەکی

لەگەڵ ئەوەشدا لەهەردوو بەرگەکەی پێشوودا بۆ هەریەکەیان پێشەکیەکم پێشکەشکردووە بەخوێنەرانی بەڕێز، بەڵام بەپێویستم زانی لەم بەرگەی دواییشدا پێشەکییەك بخەمە بەرچاو.

لەهەرسێ بەرگەکەدا باسی زنجیرەیەك شۆڕش و ڕووداوو بەسەرهات و ڕاپەڕین کراوە کە بەداخەوە ئەو شۆڕش و ڕاپەڕینە یەك بەدوای یەکانە هەموویان کپ و خامۆش کراون و هەموو جارێك کورد لەئەنجامیا تووشی زیانێکی زۆری ماڵی و گیانی و ماڵ کاول بووەو لەهیچیانا سوود لەڕووداوەکانی بەرلەخۆی وەرنەگیراوە.

مامۆستای مێژوونووسی گەورەی کورد ئەمین زەکی بەگ لەهەموو کەس زۆرتر هەستی بەوە کردووە کە کورد دەرس و پەندی لەڕووداوو بەسەرهاتەکان وەرنەگرتووەو لەلاپەڕە (٢٤٤)ی کتێبە بەنرخەکەیدا (مێژووی کوردو کوردستان)، هەروەکو لەباسی دووهەمی بەشی سێهەمی ئەم بەرگەدا ئاماژەمان بۆ کردووە بەدورودرێژ باسی هۆی سەرنەکەوتنی شۆڕشەکانی کردووە بەشێوەیەکی گشتی و هی شۆڕشەکانی باکووری کوردستان بەتایبەتی و منیش پوختەی بۆچوونەکانی ئەوم لەوەرگێڕاوە عەرەبیەکەی ئەو کتێبەوە کردوە بەکوردی و ئەمین زەکی بەگ داخ و خەفەتی خۆی هەڵڕشتووە بەرامبەر بەو کەم و کووڕییانەی لەشۆڕشەکانی کوردا بەدی کرابون و هەروەکو مێژوونوسوو زانایەکی دووربین ئەوەی خستۆتە بەرچاو کە کلیلی سەرکەوتنی بزوتنەوەی نەتەوایەتیی کورد بریتییە لە

سەرکەوتنی خەباتو شۆڕشی کورد لەباکوری کوردستانداو بۆ بەدیهێنانی ئەو مەبەستە پیرۆزە پێویستە لەسەر کورد ئەو ڕاستییە بخاتە پێش چاو.

کاربەدەستانی ڕژێمی تورك هەر لەدوای تەواوبوونی شەڕی جیهانی کە زۆربەی میللەتان مافی ڕەوای خۆیان دەسگیربوو, ئەوانەی لەژێر باڵی عوسمانیدا بوون یەك لەدوای یەك لەتورکیا جیابوونەوەو تەنها مایەوە سەر کورد کە بەداخەوە نەخۆی بەشێوەیەکی ڕاستو دروست کەوتە خۆی بۆ دەسگیربوونی مافەڕەواکانیو نەبارودۆخی ناوچەکەو نە هەڵوێستی دەوڵەتان لەوەدا بوو ببێت بەلایەنگری کورد وەکو لەبەرگی دوهەمو سێهەمدا دێتە بەرچاوو حکومەتی تورك لەئەنجامی ئەمەدا نەخشەی توانەوەو لەناوبردنی کوردی کێشاو توانی گەلێك یاسای ناڕەوا دەربکات دژی کوردو بۆ قەدەغەکردنی زمانی کوردیو ڕێگەگرتن لەبلاوبوونەوەو پەرەپێدانی ڕۆشنبیری لەناوچە کوردنشینەکاناو شان بەشانی ئەمە ئەوپەڕی جەوروستەمی بەکارهێنا بۆ سەرگرتنی نەخشەکانیو بۆ ماوەی (٦٠-٧٠)ساڵ هەرچی لەتوانایدا بوو دژی کورد کردیو بەهەزارانی لەسێدارەداو سەدان هەزار خێزانی لەخاکی نیشتمانی خۆی دوورخستەوەو پەرەوازەی کردنو هەرچی بۆنی ناوی کوردو کوردایەتی لێ بهاتایە بەوپەڕی دڕندەیەتییەوە لەناوی دەبرد, بەلاّم لەگەڵ ئەو هەموو تەقەلاو ئەو هەموو نەخشانەی بۆ لەناوبردنی کوردو توانەوەی کورد کێشابووی بەهاوکاریی ئەو دەوڵەتە سەرمایەدارو ئیمپریالیزمانەی حکومەتی تورکیان کردبوو بەکوتەکی دەستی خۆیان بۆ بەکارهێنانی لەناوچەکەدا, ئەو هەموو تەقەلایانە هەمووی بێ سوود بووەو کورد لەباکوری کوردستانا کۆڵی نەداو ئامادە بوە چار لەدوای چار تاقمێك لەتێکۆشەرانو خەباتکەرانی ڕووبەڕووی ئەو ڕژێمە فاشستە بوونەتەوەو ئامادەیە تا بەمافی خۆی نەگات کۆڵنەدات.

لەڕاستیدا ڕژێمی تورك لەکۆنەوە تەنها بەوە وازی نەهێناوە مافی کورد لەباکووری کوردستانا پێشێل بکاتو ووشەی کوردو کوردستان لەهیچ چاپەمەنی‌یەکی ناو وڵاتیا ڕێگەی پێ نەدرێت ناویان بهێنرێت، بەڵکو هەوڵێکی هەمیشەیی داوە کورد لەبەشەکانی تری کوردستاندا بەمافی نەتەوایەتی خۆی نەگات کە نموونەی ئەمە لەشۆڕشەکانی شێخ مەحمودی قارەمانو سمکۆی شکاكو کۆماری کوردستان لەمهاباد بەسەرۆکایەتی قازی محمدی شەهیددا دەردەکەوێت، بۆیە لەم سەدەی بیستو یەکەمەدا پێویستە کورد هەنگاوێکی تازە بنێت بۆ پووچەڵکردنی نەخشەکانی ڕژێمی فاشستو بۆ گەیشتنی بەو قۆناغە پیرۆزە لام وایە ئیتر کاتی ئەوە هاتووە بەشێوەیەکی زانیاریانە نەخشەی چۆنیەتی گەیشتن بەمافە ڕەواکانی بکێشرێتو میللەتانی تری وەکو کورد لەژێر چەپۆکی داگیرکەران ڕزگاریان بوە هەر هەمان ڕێبازیان گرتۆتەبەرو هەوڵێکی زۆریان داوە کۆنگرەیەکی نیشتمانی پێك بێننو کوردیش هەروەکو ئەو میللەتە ڕزگاربوانە ئیمڕۆ لەهەموو کاتێك زۆرتر پێویستی بەپێکهێنانی کۆنگرەی کوردستانی هەیە کە بتوانێت نوێنەرانی هەموو بەشەکانی کوردستانی تیادا بەشدار بننو یەکێك لەئەرکە گرنگو سەرەکی‌یەکانی ئەو کۆنگرەیەش بریتیە لەدەسنیشانکردنی ستراتیژییەکی زانیاریانە بۆ خەباتی هەموو بەشەکانی کوردستانو لاشم وایە دوژمنانی کورد لەبەرئەوەیە خۆیانو نۆکەرو وابەستەکانیان کە هەندێکیان لەژێر پەردەی کوردایەتی‌دا دژی پێکهێنانی ئەو کۆنگرەی کوردستانیە دەوەستن، بەڵام خەیاڵی دوژمن خاوەو کورد واز لەمافە ڕەواکانی خۆی ناهێنێت تانەگات بەئامانج.

لەندەن —هاوار

بەشی یەکەم

شۆڕشی ئارارات (ئاگریداغ)

پێشەکی:

لەدوای شکانی شۆڕشی پیران و ئەو کارەساتەی بەسەر کوردا هات، حکومەتی تورکی فاشستی لەدڕندەیەتیی خۆی نەکەوت و لەجاران زۆرتر کەوتە سەر سەودای لەناوبردنی کورد بۆ ئێجگاری و دەستیکرد بەبەجێهێنانی ئەو نەخشەیەی لەمێژبوو ئامادەی کردبوو بەنیازی ئەوەی جارێکیتر کورد لەباکووری کوردستانا لەتوانایدا نەبێ هیچ جۆرە بزوتنەوەو جموجولێك بکات بۆ داواکردنی مافی کوردو بۆ ئەو مەبەستە وەکو لەدوا باسی شۆڕشی پیراندا باسکراوە دەستیکرد بەلەسێدارەدان و زینندانکردن و کاولکردنی ماڵ و دێهاتی کوردو گواستنەوەی بەکۆمەڵ بۆ شوێنە دوورەکانی دوورلەکوردستان بۆ توانەوەیان لەبۆتەی نەتەوەی تورکدا.

بەرامبەر بەو هەڵوێستەی حکومەتی تورکیا تێکۆشەران و سیاسەتمەداران و ڕۆشنبیرانی کورد کەوتنە خۆیان و بڕیاریاندا دەست بەشۆڕشێکی جەماوەری بکەن بۆ بەرەنگاربونەوەی ئەو نەخشەیەی بۆ لەناوبردنی کورد کێشرابوو، لەهاوینەهەواری (بحمدون) یەکەم کۆبونەوە بەسرا کە لەو کۆبونەوەیەدا بریاردرا ڕێکخراوو کۆمەڵەکانی کورد کە هەبوون هەموویان هەڵوەشێنرێتەوەو لەهەموویان کۆمەڵێکی یەکگرتوو پێك

بێت بەناوی (خویبون)ەوەو کۆمەڵی خۆیبون بڕیاریدا یەکێك لەناوچەکانی کورد هەڵبژێرێت کە بکرێت بەبنکەی ئەو شۆڕشەو بۆ ئەو مەبەستە ناوچەی ئارارات (ئاگریداغ) هەڵبژێرراو (احسان نوری پاشا) کرا بەسەرکردەی ئەو هێزانـــەی لەئاگریداغــدا بڕیـــاردرا دەســـت بەشـــۆڕش بکرێـــت تیایـــاو بەرمزامەنـدێتی (خویبـون)، احسـان نـوری پاشا دەستیکرد بەهەڵبـژاردنی کاربەدەستانی ناوچەی شۆڕش‌و دانانی سەرکردەکانی هێزەکان‌و بۆ ئەو مەبەستە (ئیبراهیم پاشای هسکی) کە هەندێ لەسەرچاوەکان بە "برۆ) یا بە "ئیبراهیم هسکی تیللی) ناویان بردووە کرا بەلێپرسراوی بەڕێوەبردنی کاروباری ڕۆژانەی ناوچەکانی شۆڕش، کە ئەو ئیبراهیم پاشایە تا دوا هەناسەی وەك شۆڕشگێڕێکی دلێری کۆڵنەدەر لەپێناوی ئەم شۆڕشەدا خەباتی کرد.

لەباسەکانی شۆڕشی ئاگریداغدا کە کراوە بە ١٣) باس بەپێی ئەو سەرچاوانەی دەستگیرمان بوەو لەشۆڕشەکە دواون هەوڵئەدەین تا کۆتایی هێنان بەشۆڕشەکە هەموی بخەینە پێش چاوی خوێندەوارانی بەڕێزو لەناوەڕۆکی ئەم بەرگەدا (فهرست) ئەو سیازدە باسە دەبینرێت.

باسی یەکەم:

هەڵوێست لەباکوری کوردستانا بەشێوەیەکی گشتیو لەناوچەی ئاراراتدا بەشێوەیەکی تایبەتی

لەبەرگی دوهەمدا لەکۆتایی باسی شۆڕشی پیراندا باسی تاوانی تورکەکان کرا دژی دانیشتوانی ناوچەکانی شۆڕشو کار بەوەشەوە نەوەستا بەڵکو تورکە دڕندەکان دەستیانکرد بەکوشتنو سزادانو ئاوارەکردنو ڕاگوێزانی کورد بەکۆمەڵ بۆ ناوچە تورك نشینەکان بەنیازی توانەوەیان لەپۆتەی تورکداو ژمارەیەکی زۆری ڕۆشنبیرانی کورد لەوانەش کە بەشدارییان لەشۆڕشی پیراندا نەکردبوو لەلایەن کاربەدەستانی حکومەتەوە ڕاونرانو ناچارکران وڵات بەجێ بێڵنو ڕووبکەنە وڵاتانی بێگانە بۆ ئەوەی لەوێوە نەخشەی ڕاپەڕینو شۆڕشێك ئامادەبکەن دژی ئەو حکومەتە دڕندەیەی بەشێکی زۆری لەناوچەکانی کورد کاولکردبوو، وەلەجیاتی ئەو کوردانەی بەکۆمەڵ گوێزرابوونەوە بۆ شوێنە دوورەکان ئەو تورکانەی لەناوچەی (کوسوفو)دا بون پەلکێش کرانو لەخاکی کورددا نیشتەجێ کران.

بەداخەوە هەروەکو لەزۆر شوێنی تریشدا بەرلەمە باسمانکردووە, کورد لەدوای تەواوبوونی شەڕی جیهانی بەدواوە گەلێك ڕاپەڕین و شۆڕشی بچڕبچڕی کردووەو ئەگەر لەشوێنێکدا شۆڕش بەرپاکرابێت کوردی ناوچەکانیتر لێی بێدەنگ بون و بەبیریانا نەهاتبوو کە دوای سەرکەوتنی حکومەت بەسەرشۆڕشی ئەو ناوچەیەدا نۆرەش دێتە سەر ناوچەکانیتر, کە ئەم ڕاستیە لەبێدەنگ بوونی کوردی ناوچەکانی ئاراراتدا زۆرباش بەدی دەکرێت کەچۆن ساتێك شۆڕشی پیران دەستی پێکرد لەناوچەکانی ئاراراتدا هیچ جۆرە جموجوولێکی کورد ڕووی نەدا بۆ ئەوەی باری شۆڕشگێڕانی پیران سووك بکرێت, بەڵکو شۆڕشی ئاگری داغ کاتێك ڕوویدا کە حکومەتی تورك دەستی خۆی لەشۆڕشگێڕانی پیران وەشاندبوو, خۆی بەهێزکردبوو, کارێکی واشی کردبوو لەو شۆڕشەدا هەڵوێستێکی وای هێنابوە پێشەوە کورد لەناو خۆیدا دووبەرەکییەکی ناخۆش و خراپی تیادا پەیدا بوبوو کە بریتی بوو لەکولاندنەوەی کۆنە برینەکانی ناکۆکی نێوان سونی و علوی کەکاتی خۆی بەهۆی سوارەی حمیدیەوە پەیدا بوبوو, ساتێکیش کورد لەدەرەوەی وڵات بیری لەپێکهێنانی شۆڕشێکیتر کردەوە بۆ پارێزگاریکردن لەخۆی و لەخاکی نیشتمانی خۆی, بارودۆخی ئەو ڕۆژانەو هەڵوێستی دەوڵەتان گەیشتبووە قۆناغێك کە کورد بەئاسانی نەیدەتوانی شۆڕشێکی وا بەرپا بکات کە بتوانێت دوژمن ناچاربکات واز لەو نەخشە جەهەنەمییەی خۆی بێنێت کە بۆ نەمان و لەناوبردنی کورد دەمێك بوو نەخشەی کێشابوو بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا هەر کۆڵی نەداو شۆڕشی ئاگریداغ هەڵگیرسا ئەگەرچی بەداخەوە سەرەنجامی ئەمیش وەکو هی شۆڕشەکانیتر وابوو, باشترین سەرچاوەیەك کەباسی ڕەفتارو دڕندەیەتی تورك و هەڵوێستی کاربەدەستانی

تـورکی کردبێـت بەرامبـەر بـەکورد بریتییـە لەسـەرنجی چـەند نووسـەرێکی بێگانـە کـە (سـریا بـدرخان) لەپاشـکۆی کتێبەکەیـدا سەرچـاوە/ ٧٩ ئـەو سـەرنجانەی بلاٌوکردۆتـەوەو ئێمـەش لێـرەدا سـەرنجی ئـەو نووسـەرانە وەرەگێڕین بۆ کوردی بۆئەوەی خوێنەری بەڕێز باشتر ئاگاداری دڕندەیەتی تورکە کمالیەکان بێت‌و باشتر لەمەڵە زلەکانی میللەتەکەی خۆی تێ بگات.

لەلاپـەڕە(٦٩)ی کتێبەکـەی سورە یابدرخانـدا سەرچاوە/٧٩ ئـەو باسـەی بلاٌوکردۆتـەوە کـە لەلایەن (Harry.a.framk) لـە ٢ی نـوڤمبری ١٩٢٧دا بـلاٌوی کردۆتـەوە دەربـارەی سیاسـەتی حکومـەتی تورکیـا بەرامبـەر بـە کـورد کـە وتوویەتی:

((لەم ڕۆژانەدا لەو گەشتەی بۆ تورکیام کردبوو گەڕامەوە, بەلاٌم بەداخەوە گەشـتەکەم تـەواو نـەکردبوو چـونکە کاربەدەسـتانی تـورك ڕێگـەی ئـەوەیان لێگرتم بچم بۆ (ئەرزروم).

لەکاتێکـدا بـەر لەئیسـتە بـەناو (٦٠)ولاٌتـدا گـەڕابووم لـەهیچ لایـەکیان ڕێگەی هات‌وچۆم لێ نەگیرابوو سـاتێك هـۆی ئـەو ڕێگرتنـەم لەکاربەدەسـتانی تورك پرسی هۆی چیە ڕێگە بەبێگانە نادرێت بچێتە ئەو ناوچانە لەوەرامدا بەئاشکرا پێیان ووتم نەك هـەر لـەتۆ بـەڵکو ڕێگـە بـەهیچ بێگانەیـەکی تـریش نادرێت بچێتە ئەو ناوچانە.

سـاتێك ویستم بچم بۆ (خربوط)و (دیاربکر)و (قارص) بۆ ئـەو شـوێنانەش هـەمان وەرامیـان دامـەوە چـونکە ئـەو ناوچـانە لەلایـەن حکومـەتی تورکیـاوە بەناوچــە داخراوەکــانی ولاٌت دەژمێــررێن‌و نــابێ بێگانــە بۆیــان بچــێت‌و لەدواییدا ئەو ئەمریکاییانەی ماوەیەکی زۆرە لەتورکیادا دەژین‌و قسەکانیان جێگـەی بڕوایـە هـۆی ئـەو ڕێگرتنـەیان بـۆ ڕوون کردمـەوە. سـەیر ئەوەیـە,

لەگەرمەی شەڕی جیهانیدا, لەولاّتانی ڕۆژئاوادا مەگەر تەنها شوێنی کۆڕی شەڕەکان ڕێگەی هاتوچۆیان بگیرایە, بەلاّم والیّرە لەتورکیا کوردەکان تووشی کارەسات دەبن کەچی ڕێگەی بێگانە لەهاتوچۆکەران دەگیرێت...

تورکەکان بەوە ناسراون زۆر دڕندەن و پێویستیان بەوە هەیە یەکێك جڵەویان بگرێتە دەست و ڕێگەی ئەو دڕندەیەتیەیان لیّ بگرێت.

بێجگە لەکورد, گەلێك یۆنانی و ئەرمەنی و کریستیانەکانی تر لەتورکیادا تووشی کارەسات و ئەشکەنجەو لەناوچوون هاتوون تەنها لەبەرئەوەی باوەڕیان بەئاینەکەی خۆیان هەبوە, بەلاّم وا لەدوای ئەو کریستیانانە نۆرەش هاتۆتە سەر کوردەکان کە بەزۆری وایان لیّ دەکەن کلاّوی نیشتمانی خۆیان داکەنن و بەزۆرەملی کلاّوی ئەوروپییان پیّ لەسەر دەکەن.

هەندیّجار تەنها هەر لەبەرئەوەی پارێزگاری هێشتن و مانەوەی هەندیّ لە کەلەپووری باووباپیرانی خۆیان دەگرن ئەم پارێزگاریکردنەیان تووشی ئەشکەنجەو کوشتن و ئاوارەکردن دەبن و هەموو ماڵ و موڵکیان لیّ زەوت دەکرێت سەیریش ئەوەیە ئەگەر کورد پارێزگاری لەو مافە ڕەوایەی خۆی بکات ئەمەی بەیاخی بون و دژایەتیکردنی حکومەتی کمالیان لەسەر حساب دەکەن.

ئێمە زۆرجار لەدەرەوەی تورکیادا هەواڵی کوشتاری یۆنانیەکان و ئەرمەنیەکانمان دەبیستەوەو هەواڵەکانیان دەگەیشتە دەرەوە چونکە دۆستی وایان هەبوو ئەو ڕووداوو کارەساتانەیان دەگەیاند بەولاّتانی دەرەوەو هەندیّ جار لەئەنجامیا پروپاگەندەیەکی زۆریش دژی تورك دەکرابەلاّم کورد ئەو جۆرە دۆستانەی نەبوەو نیەتی کە دەنگ و هاواریان

بگەنێتە دەرەوە بۆیە هەمیشە دەنگ و هاواری کوردەکان بەئاسانی لەلایەن تورکەکانەوە کپ وخامۆش دەکراو کەس پێی نەدەزانی.

زوربەی ئەرمەنی خاکی ولأتی خۆیان بەجێ هێشتووە لەناو تورکیاداو ئەو مسینیرە کەمانەش کە ماونەتەوە تەنها ڕێگەی ئەوەیان هەیە لەقوتابخانەکاندا هەر ئەو دەرسانە بڵێنەوە کە لەقوتابخانە تورکیەکانا دەوترێتەوەو بۆ وتنەوەی هەر دەرسێکی تریش پێویستە حکومەت پێشەکی ئەو دەرسانە پەسەند بکات و ڕێگەش بەهیچ تورکێک نادرێت فێری دەرسەکانی ئەو مسینیرانە ببێت.

حکومەتی تورکیا فەرمانی دەرکردووە کە پێویستە منداڵە ئەمریکاییەکان لەناوچەکی وەکو (طوروس)دا پێویستە لەسەریان ڕۆژانی یەکشەممەش هەر دەبێ دەوامی قوتابخانە بکەن و لەجیاتی انجیل دەبوایە قورئانیشیان فێربکرایە (ئەوسا هێشتا تورکیا وەکو ئەمڕۆ ڕۆژی یەکشەموو نەکرابوو بەڕۆژی پشوودان لەجیاتی ڕۆژی هەینی و ئیمڕۆ خوێندنی قورئانیش لەقوتابخانەکانا قەدەغە کراوە).

نووسەر ئەڵێ: لەڕاستیدا ئەم هەڵوێستەی تورك تەنها لەبەر دڵسۆزی نەبوە بۆ ئاینی ئیسلام بەڵکو بۆ ئەوە بووە ئەو منداڵأنە ناچاربکرێن زمانی تورکی فێرببن.

ئەو خەستەخانانەی مسینیرەکان بەڕێوەیان دەبردن جاریَ هێشتا ماون بەلأم دەبێ هەموویان بەفەرمانی کاربەدەستانی تورك بڕۆن بەڕێوەو مووچەی کارگوزارەکانی ئەو خەستەخانانەش دەبوایە هەر لەلایەن کاربەدەستانی تورکەوە دەستنیشان بکرایە.

لە (ئانا دۆل)دا تاقە دەزگایەکی میسینری ئافرەتانی تێدایەو ساتێك هەوڵدرا ئەندامێکی تازە بخرێتە سەر دەستەی بەڕێوەبەری ئەو دەزگایە حکومەت بەهیچ جۆرێك ڕێگەی ئەوەی نەداو ساتێك هەر یەکێك لەو میسینرانە بیویستایە بچێتە دەرەوە دەبوایە هەرچی ماڵ و موڵکی هەبوو دەسکاری نەکردایەو بەجێی بهێشتایە کە ئەمەش بۆ ئەوە بوو ئەوانە نەچنە دەرەوە نەوەکو هەواڵ و دەنگ‌وباسی ناوچەکەیان بگەیەنن بەدەرەوەو بەفەرمانی مستەفا کەمال پاشا خەستەخانەی ئەمریکاییەکان لە (Marsivam) داخرا چونکە سیخوڕێکی تورك ڕاپۆرتێکی دەربارەی قسەیەکی بەڕێوەبەری خەستەخانەکەی بەحکومەت گەیاندبوو کە وتبووی دیموکراتیەت بەهەڵواسینی خەڵك‌و بەدکتاتۆریەت سەرناگرێت.

پەنجا پرۆفیسۆری ئەمریکی لەقوتابخانەی میسینرەکانا هەڵواسران چونکە هەندە فۆتۆگراف لەقوتابخانەکەدا بینرابوو کە تاقمێك فتبولیانکردبوو، کراسەکانیان شین‌و سپی بوو کە ئەو دوو ڕەنگە ڕەنگی ئالأی یۆنان بوو لەکاتێکدا ئالأی تورکیش بەسەریانەوە هەر هەڵواسرابوو.

نووسەر لەسەر باسەکەی دەڕواو دەڵێت:

وەکو چۆن میسینیرەکان ناچاردەکران تورکیا بەجێ بێڵن، بەو شێوەیە بازرگانەکانیش نەیان دەتوانی بەپێی پێڕەوو بڕیارەکانی حکوومەت کاروباری خۆیان ببەن بەڕێوەو ژیانی خۆیان مسۆگەر بکەن بۆیە ئەوانیش ناچاردەبوون تورکیا بەجێ بێڵن.

یەکێك لەکۆمپانیا گەورەکانیان کەهی توتنە سیٚجار کەل‌وپەلی خۆیان پێچایەوە بۆ ئەوەی لە ئەستەمبوڵەوە بگوێزنەوە بۆ یۆنان بەڵام هەموو

جارێك ڕێگەیان لێ دەگیراو بۆ دواجار کە لێپرسراوی کۆمپانیاکەم بینی هێشتا هەر بەئومێدی ئەوە بوو ڕێگەی ڕۆیشتن و دەربازبوونی پێ بدرێت.

نووسەری ئەو باسە بەدووررو درێژی باسی ئەوەی کردووە کە مستەفا کەمال بەناوی پێشکەوتنخوازیەوە هەرچییەکی کردبوو بۆ دانیشتوان هەمووی بێ سوود بوو, هەموو چالاکییەکانی کاربەدەستانی حکومەت بریتی بوو لەپروپاگاندە کردن بۆ (غازی مستەفا کەمال) و بیریان لەخەڵکی برسی و دواکەوتووی وڵات نەدەکردەوە..)

سریا بدرخان لەکتێبەکەیدا لەلاپەڕە (٧٣)یدا چەند برگەیەکی لەو کتێبە بڵاوکردۆتەوە کە لەلایەن (G.Bie Rovmdal) لەساڵی ١٩٢٦دا لەلایەن قونسوڵیەتەی ئەمریکاوە لە ئەستەمبوڵ چاپکراوە لەوەدا دەربارەی تورکیا وتراوە:

١- ژمارەی تورکیا ئیمڕۆ لە(٧,٥)ملیۆن تێپەڕناکات کە ساڵانە (٩٠)ملیۆن دۆلار بۆ ئەو ژمارەیە تەرخان دەکرێت.

٢- ئەو قەرزانەی لەسەر تورکیا کۆبۆتەوە بریتییە لە(٧٩١,٩٨٥,٨٧٧)دۆلار حکومەتی تورکیا پێشنیازی کردوە بایی (٥٨٦)ملیۆن موڵکی حکومەت بفرۆشرێت بۆ ئەوەی بەشێکی ئەو قەرزەی پێ بداتەوە.

٣- لەکاتی خۆیدا ئەوانەی لە بازرگانیدا کاریان دەکردو خەریکی هێنان و بردنی کەل‌وپەلی بازرگانی بوون لە(٦٦٪)یان یۆنانی و ئەرمەنی بوون, کە زوربەی ئەوانە دەرکران باری ئابووری وڵات تەواو شلۆق بوو خۆشیان نەیان دەزانی چۆن چارەسەری ئەو کێشەیە بکەن.

لێرەدا ئالەم بارودۆخەی ئەو ڕۆژانەی تورکیادا لەجیاتی ئەوەی کەمالیەکان کاروباری ولآت چارەسەر بکەن, هەرچی لەتوانایاندا بوو تەرخانیانکردبوو بۆ کڕینی چەكو زۆرکردنی ژمارەی سەربازو جندرمەو پاش شۆڕشەکەی پیران کوردیان ناچارکرد دوو شۆڕشی تریش بەرپا بکات دژی حکومەت بۆ ئەوەی واز لەو ڕەفتارە دڕندەییەی خۆی بێنێتو دەسبەرداری ئەو نەخشەیە بێت کە بۆ لەناوبردنی کوردو کاولکردنی کوردستانی ئامادەکردبوو.

دوای ئەو چەند یاداشتە, سورەیا بدرخان لەلاپەڕە(٧٥)ی کتێبەکەیدا کورتە باسێکی گەشتێکی گەریدەیەکی ئاوستریاسی کردووە کە لە٢٨ی دیسمبری ١٩٢٨دا چووە بۆ تورکیاو لەو یاداشتەیدا بەدوورو درێژ باسی دواکەوتنی باری ئابوریی تورکیای کردووە کە بێگومان چ کوشتاری ئەرمەنیو چ دەرکردنی یۆنانی چ ئەو زنجیرە شۆڕشانەی کورد کە بەناچاری دژی تورکی کەمالی کردبووی هەموویان هۆی سەرەکی بوون بۆ ئەوەو نووسەر لەکۆتایی گەشتەکەیدا وتوویەتی:

(کەمالیستەکان بەهیوای ئەوەن لەماوەی (٢٥)ساڵدا باری ولآت بەتەواوی بگۆڕن کە دڵنیام ئەو بۆچوونەیان شتێکی زۆر دوورە بەم عەقڵیەتەی هەیانە بەو ئاواتەی خۆیان ناگەن..

خەڵك لەوپەڕی برسێتیو کەساسیدایە, کاروباری بازرگانی ڕاوەستاوە, پیشەسازی لەپلەیەکی زۆر نزمدایە.. خەڵك بێ پارەو پوولەو حکومەتیش موفلیسەو ئەوروپاییەکان هەروەکو جاران قەرزیان نادەنێ).

باسی دوهەم

هۆی هەڵبژاردنی ناوچەی ئارارات بۆ شۆڕشێکی تازە..

لەبەرگی یەکەمدا لەبەشی جوگرافیای باکوری کوردستاندا باسی چیای ئارارات کراوە کە بەچیای (ئاگری) بەناوبانگەو بەرزترین چیایە لەباکوری کوردستانداو لای ئەرمەنیەکان بەشوێنێکی زۆر پیرۆز دەژمێررێت کە پێی دەڵێن (ماسیس).

چیای ئارارات دەکرێت بەدوو بەشەوە, ئاراراتی گەورەو ئاراراتی بچووك‌و بەپێی بۆچوونی دکتۆر (ولید الأعظمي) سەرچاوە (٢٣) بەرزترین لووتکەی چیای ئاراراتی گەورە بریتییە لە(٥١٦٨) مەترو بەرزترین لووتکەی ئاراراتی بچووك (٣٩١٤)مەترە بەلأم دکتۆر عبدالرحمن قاسملو لەکتێبەکەیدا سەرچاوە (١٦) بەرزترین لووتکەی چیای ئاراراتی بە (٥٢٢٦)مەترو کریس کوچرا لەکتێبەکەیدا سەرچاوە (٤١) بەرزترین لووتکەی ئاراراتی گەورەی بە(٥١٧٥)و هی ئاراراتی بچووکی بە(٣٩٩٦)مەتر داناوە بەلأم (منذر الموصلي) لەکتێبەکەیدا سەرچاوە (٢٥) بەرزترین لووتکەی ئاراراتی گەورەو بچووکی هەروەك‌و ئەوەی (ولید الأعظمي) داناوە کە دیارە سەرچاوەی هەردوکیان هەر یەکێکە.

احسـان نـوری کـه سـەرکردەی شۆڕشـی ئـارارات بـووه لەکتێبەکەیـدا سەرچاوه(٦١) لەباسی ناوچەی ئاراراتدا وتوویەتی:

((لای کریسـتانەکان وایـه کەشـتی نـوح لەسـەر چـیای ئـارارات گیرسـاوەتەوەو ئاشـورییەکان بـه(ئورارتـو)و عبرییـەکان بـه (ئـارارات)و (هـیردوت)ی یۆنـانی بـه(ئـالارد) ناویـان بـردووەو هـەروەکو وتمـان ئەرمەنیەکان بەئاراراتیان وتووه (مارسیس)و وەکو احسان نوری باسی کردووه بۆ یەکەم جار ناوی (ئورارتو) لەسەر تاشەبەردێك نوسراوه کە لەلایەن (شلما نصر)ی پاشای ئاشورییەکان لەسالّی ١٢٦٠ی پێش زایین نوسـراوەو مێژوونووسـی بـەناوبانگ (مورگـان) وتوویـەتی دەوڵـەتی ئارارات دوو هەزار سالّ پێش زایین هەبووەو بەپێی کتێبەکەی (مورگان) ئەو دەوڵەتەی پێی وتراوه (کاردوکیا) وەیا (توسباس) کە پایتەختی دەوڵەتی ئورارتوی کورد بوه.

لەسـالّانی (٨٢٥-٨٠٠)ی پـێش زاینـدا پادشـای ئـاگری نـاوی (منئاش)بوه کە بریتییه لەهەمان ئەو (منـاش چغا)یەی کە لەئاوێستادا ناوی هاتووەو لەشانامەی فردوسیدا به (منوچك) ناوی هاتوه.

(هـیرودوت)ی مێژوناسـی یونـانی لەکتێبەکەیـدا باسـی عەشـیرەتی (ئالاروت)ی کردووه کە عەشیرەتێکی بت پەرست بون لەناوچەی (نـاین)دا کە دەسەلاّتی ئەم عەشیرەتە گەیشتبوه روباری (ئاراس) کـە ئـەم ناوچەیە بەشوێنی طائفەی (ئاریزانت)ی (میدی)ش بوەو وادیاره ووشەی ئارارات لەناوی ئەو طائفەیەوه هاتووه.

منـذر الموصـلي لەکتێبەکەیـدا سەرچـاوه (٢٥) وتوویـەتی: چـیای ئارارات سنورێکی خۆڕسکی نێوان تورکیاو ئێرانەو لەخاکی ڕوسیاشیان

جیا دەکاتەوەو بەشی ژۆروی ئەم چیایە بەسەر دەشتی(ئاراس)دا دەڕوانێتو ئەو بەفرەی لەم چیایە دەتوێتەوە بەو دەشتانەدا دەڕواتو کاتی خۆی ئەم شاخانە پڕلەدارستانی چڕوپڕ بوە بەلأم ئیستە هەمووی ڕووتە جگە لەناوچەکانی ناوەڕاستی کە هاوین بەهۆی توانەوەی بەفر گژوگیاو بنچکی لێ سەوز دەبێتو باشترین لەوەڕگا پێك دەهێنێت بۆ مەڕو مالأتو ئاژەڵ.

صادق شرفکندی لەلاپەڕە(١٤٨)ی کتێبەکەیدا سەرچاوە١٧٠) هۆی هەڵبژاردنی چیای ئارارات بۆ بەرپاکردنی شۆڕش تیایا بۆچوونی خۆی بەم شێوەیە دەربڕیوە:

((هەڵبژاردنی چیای ئارارات بۆ شۆڕش لەبەر ئەوە بووە لەڕوی جوگرافیەوە شوێنێکی ئێجگار باشو لەبار بووە بۆ شۆڕشو دراوسێی ئەرمەنستانیش بووە کە بەر لەمە لەساڵی ١٩٢٠دا ئەرمەنیەکان لەلایەن تورکەکانەوە لەشوێنی خۆیان هەڵکەنرابوون، بەلأم هەمیشە ئەو شوێنەی لێی دەرکرابوون لەدڵو مێشکیانا هەرمابوو، لەولاشەوە ئەم ناوچەیە کەوتووەتە سەر سنووری ئێران کە بەشێك لەئاراراتی بچووك دەچێتە ناو خاکی ئێرانەوە.

ئەو ڕۆژانەی کە کورد بڕیاری شۆڕشی دابوو لەئارارات، شاری (تەورێز) مەڵبەندێکی سەرەکی ((داشناق))ە ئەرمەنەکان بوو، لەوێوە بەئاسانی دەتوانرا چەكو تەقەمەنی بگەیەنرێتە شۆڕشگێڕەکانو، ئینگلیزەکانیش لەو ڕۆژانەدا یارمەتی ڕەزا شایان دابوو بۆیە هەتا ڕادەیەك هەڵوێستی شای ئێران بەرامبەر داشناقەکان خراپ نەبوو، هەر لەبەر هەمان هۆش بوو کە ڕەزا

شا پەیوەندی بەکوردەکانیشەوە هەبوو، بۆیە چ ڕاستەوخۆ چ لەڕێگەی داشناقەکانەوە بەڵێنی یارمەتی بەبزوتنەوەکەی (ئارارات) دابوو)).

لەباسەکانی داهاتوودا ڕوون دەبێتەوە کەپشت بەستن بەبێگانەیەك کەخۆی دوژمنی کوردی ڕۆژهەڵات بووبێت شتێکی زۆر کورت بینانە بوەو دەردەکەوێ چۆن لەکاتی شۆڕشەکەدا هێزەکانی ڕەزا شا دژی کورد وەستان و بون بەلایەنگری تورکەکان.

باسی سێهەم

خۆیبون

١- هۆی دروستبونی خۆیبون و چۆنێتی دروستبوونی

٢- ئەندامە چالاکەکانی خۆیبون و چالاکیەسیاسیەکانی خۆیبون

یەکەم: هۆی دروستبوونی خۆیبون و چۆنێتی دروستبوونی:

لەدوای شۆڕشی پیران و گرتن و لەسێدارەدانی زۆربەی شۆڕشگێڕان و ئەندامانی (ئازادی) ڕۆشنبیرانی کورد لەوانەش کە بەشدارییان نەکردبوو لەشۆڕشی پیراندا بۆ ئەوەی لەجەورو ستەمی تورک دووربکەونەوە بەشێکی زۆریان ڕوویانکردە دەرەوەی وڵات و هەندێکیان بۆ ئەورووپاو ئەمریکاو هەندێکیشیان ڕویانکردە سوریا کە لەو ڕۆژانەدا لەژێر سایەی فرنسیەکاندا بوو، لەسەرەتادا فرنسیەکان بۆ ماوەیەك ڕێگەیان لە چالاکیەسیاسیەکانی ئەوانەیان نەگرتبوو کە ڕویانکردبوە سوریاو لوبنان و لەوێ وەکو لەدوایدا باسی دەکەین توانیبویان لەهاوینە هەواری (محمدون) یەکەم کۆبونەوەی (خویبون) بکەن.

دەربارەی چۆنیتی دروستبوونە(خویبون)و هۆی دروستبوونی‌و کۆبونەوەکانی هەندێ سەرچاوە لێی دواون‌و هەوڵئەدەین کورتەیەکی ئەو سەرچاوانە باس بکەین.

قدری جمیل بەگ (زنار سلوپی) لەلاپەرە (١٣١)ی کتێبەکەیدا سەرچاوە (٥٧) لەباسی چونیتی پێکهاتنی خویبون‌و هۆی پێکهاتنی وتوویەتی:

((دوای شۆرشی پیران‌و ئەو جەورو ستەمە زۆرەی تورکەکان بەرامبەر کورد دەیان نواند کوردی ناچارکرد بیر لەپێکهێنانی رێکخراوێکی گشتی سیاسی کورد بکاتەوەو بۆ ئەو مەبەستە رێکخراوی (کورد تەشکیلاتی اجتماعیە جمعیتی) دوا کۆبونەوەی خۆی لەخانویەکدا کەناوی ((ئەحوالی مەدەنی عوسمانی)بوو بەست‌و لەو کۆبونەوەیەدا بریاردرا ئەو ئەندامانەی لەئەستەمبولدا بون ئەوێ بەجێ بێڵن چونکە لە ئەستەمبول ماوەی هیچ جۆرە چالاکیەکیان نەبوو, رێگەی ئەوەیان نەبوو هیچ جۆرە جم‌وجووڵ‌و چالاکییەك بکەن, بەلاّم هەندێ لەئەندامانی ئەو رێکخراوە لەبەر هەندێ هۆی تایبەتی خۆیان نەیانتوانی ئەستەمبوڵ بەجێ بێڵن.

هەر لەو سەردەمەدا حزبی (کورد میللەت فرقەسی) کە هاوکار بوو لەگەڵ ئەو کۆمەڵەدا لەگەڵ رێکخراوەکانی تردا نزیك بووەو کۆمەڵی (بووژانەوەی کوردستان-کە لەوەرگێرانی کتێبەکەی (زنار سلوپی)دا بۆ عەرەبی بە (بعث کردستان)ناوی بردووەو ئەم کۆمەڵە کە ماوەیەك بوو چالاکییەکانی خۆی وەستاندبوو, بەلاّم لەگەڵ ئەوانەی تردا هەموویان بریاریاندا هەموو رێکخراوەکان خۆیان هەڵوەشێننەوەو حزبێکی تازەی یەکگرتوو لەهەمووان پێك بهێنرێت.

ئەسـکەندەر بـەگ کـە کـاتی خـۆی ئەنـدامو نوێنـەری حزبـی (شـعبی کوردی)بوو پاش دامرکانـەوەی شۆڕشـی پیران چاوی بـە (محمـد شـوکری سەگڤان) و (احسان نوری)و هەندێ لەهاوڕێکانی تری کەوت وەکو ملازمی یەکـەم (راسـم بـەگی خـەڵکی وان) و ملازمـی یەکـەم (خورشـید خـەڵکی خرطوتە) لەگەڵ هەندێك لەکوردەکانی تری باشووری کوردستانو هەموویان لەسەر ئەوە ڕێککەوتن کە پێویستە بایەخ بدرێت بە دۆزینەوەی چارەسەرێك بۆ ئەو بارودۆخە سەختەی ئەو ڕۆژانەی کورد, بەڵام لەسـەرەتادا نەگەیشـتنە ئەوەی لە چ ڕێگەیەکەوە بچن بۆ ئـەو مەبەسـتە, پاش ئەمـە ئەسکەندەر بەگ پەیوەندییەکی بەهێزی لەگـەڵ (علـی رضـا ئەفەنـدی کوڕی شێخ سـەعیدی پـیران) پەیـدا کـردوو بـۆی دەرکـەوت ئـەمیش لایـەنگری پێکهێنـانی کۆنگرەیـەکی گشـتی نەتەوایـەتی بـوو, شـەریف پاشـای خەنـدانیش کـە لـەپاریس بـوو ئاگـادارکرا لـەنیازی پێکهێنـانی ئـەو کۆنگرەیـە بـۆ ئـەوەی کوردەکانی ئەورووپا بەهەموویان چالاکی‌یەکی سیاسی دەست پێ بکەن.

دوای ئـەوەی ئەسـکەندەر بـەگ بـۆی ڕوون بـوەوە زۆربـەی کوردەکـان بەپەرۆشـن بـۆ پێکهێنـانی ئـەو کۆنگرەیـە ئیتر کەوتنـە سـەر بیرکردنـەوە لەچـۆنێتی بەسـتنی ئـەو کۆنگرەیـەو دەستنیشـانکردنی شـوێنێك بـۆ بەستنی کۆنگرەکەو هەموویان بۆیان دەرکەوتبوو ئەگەر بەدەستو بردی شـتێك نـەکرێت ئـەوا تورکـەکان زۆری پـێ ناچـێت کـوردیش بـەدەردی ئەرمەنـەکان دەبـەنو نوێنـەری ئەرمـەنیش لەگـەڵ بیروبۆچـونی کوردەکانـا لەسـەر ئـەوە ڕێککـەوتن کـە ئـیتر پێویسـتە ئەرمەنیـەکانیش پڕوپاگەنـدەکانی خۆیـان دژی کـورد واز لێ بێنـن.و لەکۆبونەوەیەکـدا بڕیاردرا پێویستە ئەرمەنـەکان هاوکارولایـەنگری هـەموو جۆرە چالاکی‌و

بزوتنەوەیـــەکی کـــوردبن چ لەئـــەوروپاو چ لەئەمریکاشـــداو لـــەو کۆبونەوەیـــەدا ئەرمەنیـــەکان بـــەڵێنی ئەوەشـــیان دا جـــۆرە پەیوەندییـــەك ســـازبکەن لەگـــەڵ کـــوردە ئاوارەبووکـــانی دەرەوەی وولاتو واز لـــەو داخوازییـــە ســـەرنەگرتووەی جـــارانیش بێـــنن کـــە داوای دروســـتکردنی ئەرمـەنیای گـەورەیان دەکـرد(لەباسـی کێشـەی سیڤەردا بەدووررودرێـژی باسـی ئـەوەمان کـردووە چـۆن بـەپێی مادەکـانی سـیڤەر هەنـدێ لەناوچـە کـورد نشـینەکان خرابوونـە نـاو چوارچێوەو سـنووری ئـەو ئەرمەنیایـەی نیـاز بـوو بەپێی سـیڤەر پێك بهێنرێت کە ئەمـە هۆیـەکی زۆر گـرنگ بـوو تورکـەکان کردیـان بـەبیانو. توانیـان ژمارەیـەك لـە کوردەکـان بکـەن بەلایـەنگری خۆیـان دژی ئـەو بڕیـارە کـە کـورد لەمـەدا زیـانێکی زۆری پـێ گەیشت).

بەپێی کتێبەکەی زنار سلوپی بڕیاردرا لـەمانگی تشرینی یەکەمی ساڵی ١٩٢٧دا بەســەرکردایەتی محمــد شــوکری صــگبان لەدواییــدا لەترســی تورکەکان رایکردوو خۆی گەیاندە عێراق بەلاَم زۆری پێ نەچوو لـەوێ ورەی بـەرداو لـەو کوردایەتیـە خەسـتو توندوتیژییـەوە دەسـتیکرد بەلاَوکردنـەوەی گـەلێك قسـەی بـێ سـەروبەر دژی بزوتنـەوەکانی کـورد بەئومێـدی ئـەوەی تورکەکان وازی لێ دێنن و لێی خۆش دەبن و رێگەی پێ ئەدەن بگەڕێتەوە بۆ تورکیا.

لەنامیلکەیەکیدا کەلەپاریس بەزمانی فەرەنسی لەساڵی ١٩٢٣دا بـەناوی (کورد مسئلەسی)یەوە بلاَوی کردبووەوە هێرشێکی زۆریشی کردبووە سـەر شۆڕشـەکانی کـوردو صـلاح الـدینی ئەیوبیشـی بەڕەگـەز بردبـووەوە سـەر

طـورانیــەکان و بــەپێچ و دەورە لەنامیلکەکەیــدا داوای لــەکورد کردبــوو واز لەکوردایەتی بهێنێت و خۆی لەبۆتەی تورکدا بتوێنێتەوە.

دەربارەی ئـەو هەڵوێسـتە ناپیرۆزانـەی محمـد شـوکری صـگبان، مامۆسـتا رفیــق حلمــی بــۆ پەرچــدانەوەی درۆو دەلەســەکانی و بــۆ ڕیســواکردنی، لەڕۆژنامــەی (الأیـام)ی عربیــدا لەسـاڵی ١٩٥٤ بەچـەند زنجیرەیـەك وەرامـی محمـد شـوکری صـگبانی داوەتـەوەو لەدوایـدا ئـەو زنجیرانـەی لـە(الأیـام)دا بـڵاوی کردبـووەوە کردبـووی بەنامیلکەیــەك لــەژێر نـاوی (مقـالات)و لــەو نامیلکەیەدا بەتایبەتی لەلاپەڕە (٢٤)یدا شـوکری صـگبانی کردووە بـە دوو شوکری صـگبان، یەکەمیان بریتـی بووە لەو کوردەی وەکو شۆڕشگێڕێکی سەرگەرم کوردایەتی کردووەو ئەوەی دوهەمیان ئەو شوکری صەگبانەیە کە ورەی بەرداوەو کورد ووتەنی وەکو ڕێوی لەکونەکەی خۆی هەڵگەڕابووەوە).

دەربارەی ئەوانەی کە بەشدارییان کردبوو لە(خۆیبـون)دا، سـریا بدرخان لەکتێبەکەیـدا کـە لەفلادلفیابـە ئینگلیـزی بـڵاوی کردۆتـەوە، سەرچاوە(٧٩) لــەوەدا پێشــەکیەکی تیادایــە بــە پێنوســی (Perlinde) لەمــەدا نـاوی هەنـدێ لەئەندامانی دامەزرێنەری خۆیبونی باسکردووە وەکو: ممـدوح سـلیم، محمـد شوکری صـگبان (کە لەهەندێ سەرچاوەدا بە صـگڤان نـاوی هـاتووە)، مـولان زادە رفعـت، احسـان نـوری پاشـا، ئـەوانی تـریش بریتـی بـوون لـە بنەماڵـەی بدرخان وەکو سریا بدرخان، خلیل رامز (نوسەر وتوویەتی مامی سریا بوە-بەپێی ئەمە بێ برای ئەمین عالی بدرخان بووە) لەگەڵ براکانی تـری سریا کـە بریتی بوون لە جلادت و کامەران.

لەکتێبەکەی ئـەمین زەکـی بەگدا سەرچاوە (٣٢) نجـم الـدین کـوری محمـد علی عونی وەکو لەپێشەکیەکەیدا ئاماژەی بۆ کردووە وتوویەتی (محمد علی

عونی)ی ناو [illegible] ـرینەری حزبی خۆیبون لـەقاهرەو سـوریەو ناوچـەکانی تـری کوردسـتاندا لەگـەڵ بنەماڵـەی بدرخانیەکان و تێکۆشەرەکانی تری کوردا چالاکو [illegible]

دوکتـور عبدالسـتار طـاهر شـریف لەلاپـەڕە [illegible] ی کتێبەکەیـدا سەرچاوە(٤٠) دەربارەی چۆنێتی پێکهاتنی خۆیبون وتوویەتی:

((لـەمانگی تشـرینی یەکـەمی ١٩٢٧دا لەهاوینەهـەواری (بحمـدون) لەلوبنان یەکەم کۆبونەوە لەلایەن ئامادەبوانەوە کرا بۆ پێکهێنانی حزبێکی نەتـەوەیی یـەکگرتووی کـوردو لـەو حزبـەدا چـوار ڕێکخـراوی کـورد تیایـا بەشداری کرد کە بریتی بوون لە:

١- ڕێکخراوی پێشکەوتنی کوردستان (کۆمەڵی تعالی کوردستان)

٢- ڕێکخـراوی کوردسـتان (صـادق شـرفکندی لەکتێبەکەیـدا سەرچاوە(٧١)بە (حزبی میللەتی کورد) ناوی بردووە).

٣- ڕێکخراوی نەتەوەیی کورد.

٤- کۆمەڵی سەربەخۆیی کورد

لەئەنجامـدا بەشـداربوانی ڕێکخراوەکـان و ئەوانـەیتر کـە ئامـادەبوون هـەموو یـەکیان گـرت و ڕێکخراوێکـی یـەکگرتوویان سـازکرد بـەناوی (خویبـون)ەوە کـە مانـای سـەربەخۆیی دەگرتـەوەو بڕیـاردرا بزوتنـەوەی خۆیبـون لەلایـەن لیژنەیـەکی هەمیشـەییەوە ببرێـت بـەڕێوە کـە بارەگاکـەی هـەتا سـاڵی ١٩٢٨ لـەحلب بـوو, بـەڵام دوای ئـەوە ئەندامـەکانی لەترسـی استعماری فەرەنسی خۆیان شاردەوە.

بەپێی بۆچونی سەرچاوە (٤٠)جلادت بدرخان سەرۆکی ئەم کۆمەڵە بوە (جلادت بدرخان لەکتێبەکەیدا سەرچاوە (٦٠) باسی ئەوەی نەکردووە کەخۆی سەرکردەی خۆیبون بووبێت).

(لەباسی یەکەمی بەشی سێهەمی بەرگی دوهەمدا لەباسی بنەماڵە ناسراوە چالاکەکانی باکوری کوردستانا باسی چالاکیی جلادت بدرخانمان کردووە بۆیە پێویست ناکات لێرەدا دووبارەی بکەینەوە.

دوکتور کەمال مەزهەر لەگۆڤاری ڕۆشنبیری نوێدا ژمارە ١٤١ی ساڵی ١٩٩٨ لەلاپەڕە ٤ی دا باسی خۆیبونو چەند ئەندامێکی ئەو حزبەی بەم جۆرەی خوارەوە کردووە:

((دوکیومێنتەکانی وەزارەتی فڕۆکەوانی حکومەتی بەریتانیا پەنجا جار ناوی (حاجو ئاغای هڤرکی)یان هێناوە کە سەردارێکی هۆزی هڤرکی بووە کە هۆزێك بوە لەناوچەی (طور عابدین) لەکوردستانی تورکیادا.

وەکو لەو باسەی دوکتور کەمالدا دەردەکەوێت تورکمانەکان فشارێکی زۆریان خستۆتە سەریو ناچاریان کردووە پەنا بباتە بەر سوریاو لەناوچەی (قبور البیض توریاسی)ی سەر بە(قامشلی) نیشتەجێ بووەو یەکێك بووە لە دامەزرێنەرانی خۆیبون کە حاجۆ ئاغا سێهەمین ناوی ئەو هەشت ڕابەرانەی خۆیبون بوو کە لەگەڵ (هاڤان پاپا زیان)ی نوێنەری بەناوبانگی داشناق ڕێککەوتنو بەهەموویان نامەیەکیان مۆرکرد کە ناوی ئەو هەشت ڕابەرە ئەمانەی خوارەوە بوون:

١-شێخ علی رضا ئەفەندی (مەبەستی علی رضای کوڕی شێخ سعیدی پیرانە کە لەباسی شۆڕشی پیراندا ناوی هاتووە).

٢-مصطفى شاهين بەگی بەرازی (لەباسی سێهەمی بەشی شەشەمدا وێنەیەکی بلآوکراوەتەوە).

٣-حاجو ئاغای هەڤیرکی

٤-ئەمین ئاغای سەرۆکی هۆزی (رامان)

٥-کریم روستەمی خەڵکی سلێمانی

٦-ممدوح سلیم

٧-جلادت عالی بدرخان

٨-دوکتۆر شوکری صکڤان

حاجۆ ئاغا هەموو ماڵو سامانی خۆی بۆ ئەو شۆڕشە تەرخانکردبوو بەپێی ئەو دوکیومینتانەی وەزارەتی فڕۆکەوانێتی حکومەتی بەریتانیا باسی دوو نامەی حاجو ئاغای تیادا کراوە کە ناردویەتی بۆ شێخ احمد.(لام وایە مەبەستی شێخ احمدی بارزانی بێت) وە بۆ ئاغاکانی (مدیات) لەباکوری کوردستان (سەرچاوەی دوکتۆر کەمال بۆ ئەم باسە بریتی‌یە لە دوکیومینتی ژمارە (ibid.i.m.13a لەڕۆژانی (٨ و ٢٤/ ٨/١٩٣٠). هەروەکو لەو باسەدا وتراوە, ساتێك تورکەکان فشاریان خستۆتە سەر حاجو ئاغاو ناچاریانکردبوو ڕووبکاتە سوریا تەنها تاقە کوڕێکی مابوەوە کە ناوی (نایف) بوە تورکەکان دەیگرن و لەدیاربەکر لەسێدارەی دەدەن.

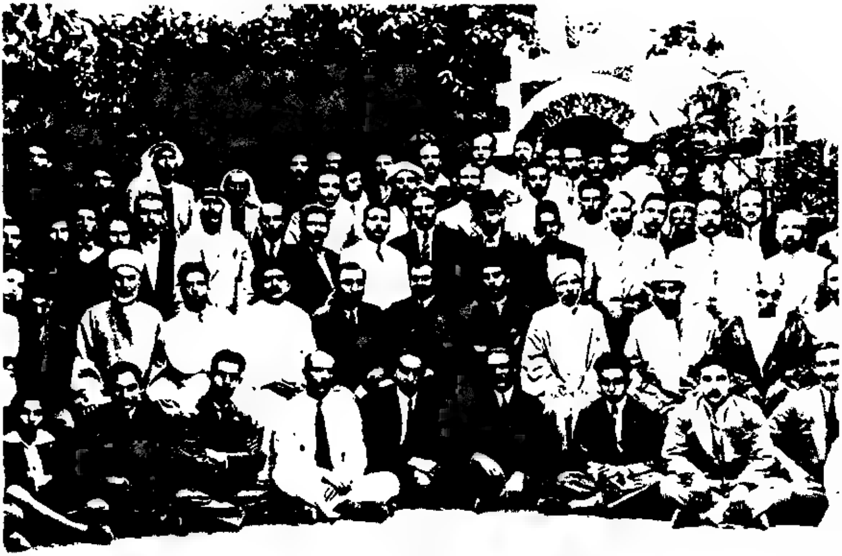

ئەندامانی خۆیبوون لەکۆبونەوەی (بحمدون)دا

دوكتۆر كەمال مەزهەر لەباسێكی تریدا لەگۆڤاری (ڕەنگین)ی بغدادی ژمارە (٨٧)ی ساڵی ١٩٩٦دا لەلاپەڕەی شەشدا باسی دوكیومێنتێكی كردووە كە لەبەشی شەشەمی فایلی ژمارە (٢٣-١٤١٦)ی وەزارەتی فرۆكەوانێتی بەریتانیادا ڕاپۆرتێكی تیادایە كە لەڕۆژی (١٩٣٠/٢/٢٦)دا لە (موصل)ەوە نێرراوە كە لەوەدا وتراوە.

(نیشانە بە/ ئای م/٤٢ب: بۆ

ئەركانی هێزی ئاسمانی (استخبارات) بنكەی هێزی ئاسمانی، سەركردایەتی عێراق بنكەی (هنێدی) وە وێنەیەكی ئەو ڕاپۆرتەش نێرراوە بۆ سەرپەرشتیكەری پۆلیسی موصل و بۆسەرپۆلی ژمارە (٣٠)ی فرۆكە بۆمباهاوێژەكانی سەربەهێزی ئاسمانی ملكی بەریتانی لەموصل:

بابەت: دەربارەی بزوتنەوەی كوردایەتی كۆمەڵەی (خۆیبون) :

ئەمەی خوارەوە بریتییە لەنمونەی ئەو سوێند خواردنەی دەبوایە ئەندامانی ئەو كۆمەڵەیە بیخۆن:

(بەشەرەف و بەئاینم سوێند دەخۆم لەڕۆژی مۆركردنی ئەم بەڵێنەوە هەتا ماوەی دوو ساڵ چەك دژی هیچ كوردێك بەكارناهێنم مەگەر ئەو كوردە خۆی هێرش بهێنێتە سەر ژیان و ناموسم وەیا بۆسەر ژیان و ناموسی ئەوانەی بەپێی ئیلتیزاماتی خێزانی یا نەتەوەییەوە من لێیان بەرپرسیارم.

هەروەها لەماوەی ئەو دوو ساڵەدا دەست لەهەموو تۆڵەسەندنەوەیەكی خوێن و هەموو جۆرە دوو بەرەكییەكی‌تر هەڵدەگرم و گشت توانای خۆم بۆ بەربەستكردنی خوێن ڕشتن تەرخان دەكەم كە لەنێوان هەر دوو كوردێكدا لەسەر ناكۆكی تایبەتیی خۆیان ڕوو‌بدات و هەر كوردێك بەپێچەوانەی ئەم

بەڵێنــە ڕەفتــار بکــات بــەخائینی نەتــەوە دائــەنرێتو کوشــتنی هــەموو خائینێکیش کارێکی پێویستە).

دوهەم: چالاکیەسیاسیەکانی خۆیبونو ئەندامەکانی خۆیبون:

لەدوای ئەوەی کۆمەڵی، یا حزبی (خۆیبون) پێکهات ئەندامە چالاکەکانی هەریەکـەیان بـەپێی توانـاو لێهـاتوویی خـۆی دەسـتی کـرد بەچـالاکی کـە بەرلەدەستپێکردنی شۆڕش نواندنی چالاکی سیاسی یەکێك بوو لەکاروبارە گرنگـەکانی شـۆڕش کـە سـەرکردایەتی خۆیبـون بایـەخی پێـدابوو کـە سـریا بدرخان یـەکێك بـووە لـەو ئەندامـە چالاکانەی بەپێی بڕیـاری خۆیبـون بـۆی دانرابـوو بچـێتە ئـەو شـوێنانەی کـە پێویسـتە دانیشـتوانی ئـەو وڵاتانـە لەکێشەی کوردو لەتاوانبارێتی تورك بەرامبەر بەکورد ئاگاداربکرێن.

لەپێشـەکییەکی کتێبەکـەی سـریا بدرخانـدا، سەرچـاوە(٧٩)بەپێنوسـی (perlinde) باسێکی تیایە دەربارەی ئەو چالاکیە سیاسـی‌یەی سریا بدرخان کە وتوویەتی:

((هەرچەند خۆیبـون لەلایـەن کوردەکانـەوە پێکهـاتبوو بـەڵام یارمەتیـدانی ئەرمەنیـەکانیش بـۆ هاوکـاریکردن لەگـەڵ کـوردا لەچالاکییەکانی خۆیبونـدا کـارێکی زۆر گـرنگـو بەسـوود بـوو، وەڕۆڵێکـی زۆر باشـی هـەبوو بـۆ ئـەوەی خۆیبـوون بتوانێـت پەیوەنـدی بـەزۆر شـوێنی جیهانـەوە بکـات بەتایبـەتی لەگــەڵ کــوردە ئاوارەکــانی ئــەمریکاو فەرەنســادا. تــوانرا ئــەو کوردانــەش لە(ئەنطاکیە)دا بون کە لەو ڕۆژانەدا لەژێر سایەو دەسـەڵاتی فەرەنسـەدا بـون لەگەڵ شۆڕشدا لەیەکتر نزیـك بکرێنـەوەو بەهـۆی تەقـەلای (سـریا بـدرخان) و (مـولان زادە) خۆیبـون تـوانی پەیوەندییـەکی بـەهێز لەگـەڵ ئەرمەنیـەکانا سازبکاتو پێوەندیش بەشریف پاشـای خندانیشـەوە کـرا کـە لـەپاریس بـوو

بۆ ئەوەی ئەویش چالاکی خۆی بنوێنێت و لەڕاستیشدا توانی بیروبۆچوونی ئەرمەنیەکان بەرامبەر کورد بگۆڕێت و لەئەمریکادا دەستیکرد بەنوسین و بڵاوکردنەوەی مقالات و چاپکردنی نامیلکەو کتێب لە(فلادلفیا) و لەو کتێبەیدا کە بڵاوی کردەوە لەساڵی _١٩٢٨ دا بەناوی (the case ofkurdistan Against turkey) لەوەدا بەدورودرێژ باسی دڕندەیەتی و ڕەفتاری تورکەکانی ڕوونکردنەوە بەرامبەر بە کوردو یونان و سیاسەتی ڕەگەزپەرستانەی تورکی خستۆتەبەرچاو.

دەربارەی ئەو چوونەی سریا بدرخان کە(perlinde) ئاماژەی بۆ کردووە لەدوکیومنتیکی ناو ئەرشیفی وزارەتی دەرەوەی بریتانیادا ژمارە (fo.371-13826) ڕۆژی (١٩٢٩/٤/١٨) نامەیەکی قونسولی بریتانیای تیادایە ژمارە (no.21) کە لە(دترونیەوە) ناردویەتی دەربارەی چالاکی سریا بدرخان کە ئەمە کورتەکەیەتی دەربارەی ئەوەی پەیوەندی بەکوردەوە هەبوە:

((لەگەڵ ئەو هەموو هەڕەشەو گوڕەشانەی تورکەکان دەیکەن، بەڵام ڕوشنبیرانی کورد لەدەرەوەی وڵاتەکەیان لەچالاکی خۆیان نەکەوتون کە یەکێك لەو ڕۆشنبیرانە (سریا بدرخان)ە کە زەعیمێکی کوردی خەڵکی ناوچەی بۆتانە (جزیرة ابن عمر)وا لەئەمریکا چالاکییەکی زۆر دەنوێنیت و بۆ باسی کوردو ڕونکردنەوەی کێشەی کورد هەوڵ و کۆشش دەکات و جەورو ستەم و تاوانەکانی کورد ئاشکرا دەکاو ڕوونیان دەکاتەوە. دوکیومنیتەکە لەسەری ئەرواو دەڵێت:

لەڕۆژی ١٩٢٩/٤/١٨دا سریا هاتە (دترویت)و لەوێوە چوو بۆ فەرەنسا کە هاوڕێیەکی ئەرمەنیشی لەگەڵدا بوو ناوی (گریگور وارتانیان–

ڤارتانیـان)بـوو کــه نوێنــەری وەفــدی ئەرمەنیــەکان بــوو خــەڵکی شــاری (یەریڤان)ە.

لەدوترویت نزیکی (١٠تا ١٢هەزار) کوردی لێیەو لەوانە پارە کۆکرایەوەو ئەرمەنیەکانیش کە ئیستە لایەنگری کوردن ئەوانیش پارەیان بۆ کۆکردەوەو نزیکەی (٥٠ تا ٦٠هەزار) دۆلارێك کۆکرایەوە (نەوتراوە ئەو ژمارەیە چۆن‌و کـەی گەیشـتونەتە ئـەمریکا) بەرلـەوەی ئـەمریکا بـەجێبێڵێت‌و ڕوبکاتـە فەرەنســە نامەیــەکی بلأوکـردەوە بـۆ ڕەئـی گشـتی لەئـەمریکادا دەربـارەی تاوانەکانی تورك.

سـریا کـە لەئـەورروپاوە هـاتبوو بـۆ ئـەمریکا لەلایـەن (موسـولینی)یـەوە دەعوەت کرابوو, پازدە ڕۆژ لای ئەو مابووەوە بەئومێدی ئەوەوی موسـولونی یارمــەتی کـورد بـدات‌و لەگەڕانەوەشـیدا لەئـەمریکاوە بـۆ ئـەورروپا وەزیـری دەرەوەی یۆنـانیش ٠ڤنزیلـوس) سـریای دەعوەتکردبـوو بـۆ (ئـەثینـە) بـەلأم کاربەدەسـتانی بـەریتانیا لەموصـل ڕێگـەیان بـە سـریا نـەدا لقێکـی خویبـون لـەوێ بکاتــەوە, بـەڵکو فەرەنسـیەکان لـە(حلـب) ڕێگـەیان پێـدا (بنکەیـەك- مکتبیك) بکاتەوە.

رووسە سوڤیتەکان زۆر مەبەستیان بوو پیوەندی بەخویبونەوە بکەن‌و بۆ ئـەو مەبەسـتە نوێنـەری سـۆڤیەت لەویلایـەتی متحـدە داوای لەسریا کردبوو بەرلەوەی ئەمریکا بەجێ بێڵێت سەرێك لەویش بدات.

دوکیومنتیەکە لەسەری ئەڕواو دەڵێت:

((سـریا لەگەشـتەکەی ئەورروپایـدا وای ڕادەگەیانـد کـە کـورد لەتوانایدایـە (١٥)هــەزار چــەکدار ئامادەبکــات لــەژێر ســـەرکردایەتی ئەفســـەرە کــوردە خانەنشینەکانا کە پلەی هەندێك لەو ئەفسەرانە لەسوپادا گەیشتبووە ڕادەی

جنرال‌و بلاْوی دەکردەوە کورد تەنها پێویستی بەچەك‌و جبەخانە هەیەو سریا لەزۆر شوێندا ئەو نامەو بەڵگەو دوکیومنیتانەی پیشانی خەڵك ئەدا کە هەموویان نیشانەی ئەوە بوون تورکەکان خۆیان ئامادەکردبوو بۆ لەناوبردنی کورد بۆیە داوای لەلەندەن‌و پاریس دەکرد فریای کورد بکەون)).

دەربارەی ئەو باسەی لەو دوکیومنیتەدا بلاْوکراوەتەوە, دوکتور کەمال مەزهەر لەگۆڤاری ڕۆشنبیری نوێ‌دا, ژمارە(١٤١)ی ساڵی ١٩٩٨ ئاماژەی بۆ ڕاپۆرتێکی تر کردووە کە فایلی ژمارە (٢٣-٤١٥-٨٨٠×٤٥٨٣)دا پارێزراوە دەربارەی بزوتنەوەی کورد لەنێوان ١٩٢٩/٤/١٨ هەتا کانونی یەکەمی ١٩٢٩ (لام وایە مەبەست ئەو ماوەیە بوە کە سریا بدرخان لەچالاکیدا بووە لە ئەوروپاو ئەمریکا), بەپێی ئەو دوکیومینتەی دوکتۆر کمال ئاماژەی بۆ کردووە, کاربەدەستانی ئینگلیز کەوتبوونە سوراخی ئەو زانیاریە گرنگانەی (جون کامیرون)ی قونسولی بەریتانیا لە (دترویت) بۆ (چەمبرلن)ی وەزیری دەرەوەی بەریتانیای ناردووەو ئەم کاربەدەستەی ئینگلیز پەرێشانی ئەوە بووە بزانێت هۆی بایەخدانی سۆڤێت بە خۆیبون چی بووەو دەستیانکرد بەوەی بزانن ئاخۆ ئەو (ڤارتانیان)ەی لەدوکیومینتی قونسولی بریتانیادا لە (دترویت) باسکراوە کێ بووەو چی کردووە (بەر لەمە ئاماژەمان بۆ ناوەڕۆکی ئەو دوکیومینتەی قونسولی بریتانیا کردوە لە دترویت).

زۆری پێ ناچێت ئینگلیزەکان لەفایلەکانی خۆیاندا لە بغداد زانیارییەکی بەنرخ دەربارەی ڤارتانیان دەدۆزنەوەو یەکسەر سکرتێری باڵیۆزخانەی بەریتانیا لەبەغداد کە کابتن (ڤیڤان هولت) بووە هێزی

ئاسمانی بەریتانیا لە بغداد ئاگادار دەکات و پێی دەڵێت ئەو ناوی (ڤارتانیان)ە ناوێکی نەهێنییەو بەپێی زانیارییەکانی ناو فایلەکان کاتی خۆی لە شوباتی ساڵی ۱۹۹۲دا ملحقی سەربازی بەریتانیا لە تاران پێی ڕاگەیاندبوین (مەبەست لەبالیوزخانەی بەریتانیا لە بەغداد) کە وەزیری مفەوەزی ئەوسای یەکێتی سۆڤیەت لەئێران وەکیلێکی ئەرمەنی بەناوی (وایز مبیگوڤ)ەو ناردبوو بۆ بەغداد کە ناوە ڕاستیەکەی (ڤارتانیان یا ڤارتانوڤ) بوە، بەسەروسیماو بەقسەکردنیا لەتورك دەچێت و تەنها هەر ئەو زانیاریەمان لایە کە لەدەوروبەری ساڵی ۱۹۲۲دا کاری بۆ (روتشین) دەکرد کە ئەمە ڕاست لەگەڵ ڕاپۆرتەکەی دترویدا دەگونجێت.

(إمزا – هولت)

دوکتور کەمال لەباسەکەیدا وتوویەتی: کار هەر تەنها بەوەوە نەوەستا بەڵکو بەدوای ئەمەدا (سیر گلبەرت کلایتون)ی مندوبی سامی وەلأمنامەیەکی تێروتەسەل دەنێرێت بۆ وەزیری مستعمرات لەلەندەن و جگە لەباسی ڤارتانیان باسی پەیوەندی سۆڤیەت و خۆیبون دەکات و بێ پێچ و پەنا سەغڵەت بوونی بەرزترین دەزگاو کاربەدەستی ئینگلیز دەخاتە پێش چاو، لەنامەکەیدا وتوویەتی:

((لەبارەی نوێنەری بالأوە – بغداد ڕۆژی ۱۹۲۹/٦/۷

۱–شەرەفمەند دەبم بۆ نامەی نەهێنی ڕۆژی ۱۹۲۹/٥/٦ تان کە ڕاپۆرتی قونسوڵخانەی بەریتانیا لە دترویت دەربارەی چالاکیەکانی سریا بدرخان و ڤارتانیانی لەوڵاتە یەکگرتووەکانی پێ ڕاگەیاندوین.

۲–لەدوای ناردنی تلگرافی ژمارە(۲۱۳) کە ڕۆژی ۱۹۲۹/٥/۷ ناردبووم، لەدوای پشکنینی فایلەکانی ئەرشیفی بارەگا(مەبەستی

دائیرەی مەندوبی سامی‌یە) ئەوەمان بۆ ساغ بوەتەوە لەساڵی ١٩٢٢دا (ڤارتانیان) وەکیلی (م.روتشین)ی وەزیری مفەوەزی ئەوسای یەکێتی سۆڤیت بوە لەتاران‌و ئەمە بۆمان ئاشکرا دەکات بەڵشەویکان لەنزیکەوە پێوەندییان بەکۆمەڵی خۆیبوونەوە هەیەو لەوانەیە سۆڤیتەکان بزوتنەوەی نەتەوەیی کورد بۆ مەبەستی خۆیان بەکاربهێنن.

٣-بەپێویستم زانی دەزگای تحقیقاتی جنائی (کە ئینگلیزەکان لەو ڕۆژانەدا هەر خۆیان دەیانبرد بەڕێوە) ئاگاداربکەم لەناوەڕۆکی ئەو نامەو ڕاپۆرتەی ناردبووتان‌و ئەوا منیش لەو ڕووەوە هەر زانیارییەکمان دەسکەوێت یەکسەر ئاگادارتان دەکەم.

٤-دائیرەی تحقیقاتی جنائی داوای وێنەیەکی سریابدرخان‌و ڤارتانیان دەکەن بۆ ئەوەی وێنەکەیان یارمەتیمان بدەن بۆ دۆزینەوەیان.

دەربارەی ئەم باسە, هەروەکو دوکتور کەمال ئاماژەی بۆ کردووە, لەدوکیومینتیکی تردا ژمارە(No:g.o.960) ڕۆژی ١٩٢٩/٩/١١ باسی ئەوە کراوە کە دەزگاکانی بەریتانیا لەلەندەن بەوەیان زانیوە کە سریا بدرخان‌و ڤارتانیان دەیانەوێ بچن بۆ عێراق بۆ ئەوەی لەوێوە بچن بۆ ئێران‌و هندستان‌و بەرامبەر بەوەزیری مستعمرات ڕۆژی ١٩٢٩/٥/٦ (گلبەرت)ی مندوبی سامی ئاگادار دەکات‌و ئەویش لە ١٩٢٩/٥/٢١دا داوا لەوەزیری مستعمرات دەکات بەهیچ شێوەیەك لەهیچ بالیوزخانەو کونسولخانەیەکی بریتانیادا لەهیچ شوێنێك ڤیزەی هاتن بە سریا بدرخان‌و ڤارتانیان نەدرێت بێن بۆ عێراق وەفەرمانێکی تایبەتیش دەرچێت بۆ ئەوەی ئاگاداری سنووربن نەوەکو بەقاچاخ‌و بەبێ ڤیزە خۆیان بکەن بەناو خاکی عێراقدا.

دوکیومینتەکـە دەچـێتە سـەر باسـی جمو‌جـوڵی سـریابدرخان کەچـۆن چـوبوو بـۆ بـیروت‌و لـەوێ ڕۆژی ١٩٢٩/٧/٨ داوای ڤیـزە دەکـات لـە قونسـولخانەی بریتانیـا کـە نـاوی ئـەو قونسـولەی بیروت (هـ.سـاتو)بـوەو قونسولیش نامەیەك دەنێرێت بۆ مندوبی سامی لە بەریتانیا لەبغدادو بۆی دەنوسـێت: ئیمـرۆ سـەرلەبەیانی سـریابدرخان هاتـە لام‌و پێـی وتم ئـەو لەمیصرەوە لەکاتی شەڕی جیهانیدا تۆ دەناسێت‌و نامەیـەکی بەفەرەنسیش بۆخۆت نوسیوە لەسێ لاپـەڕەی گـەورەدا کـە ڕۆژی ٣٠/حزیـران نوسیویەتی وا بۆ خۆتانی دەنێرم.

وەکـو لـە دوکیومینتەکـەدا باسـکراوە سـریا بـدرخان لـەو نامەیـەی بـۆ منـدوبی سـامی نـاردبوو پوختـەی مەسـەلەی کـوردو مێـژووی کـوردی هێناوەتـەوە یـادی‌و داوای یارمەتیـدانی حکومـەتی بـەریتانیای کـردووە بـۆ کورد بۆ ئەوەی کوردیش وەکو میللـەتانی تـری ناوچەکە بتوانێت لەجەورو ستەمی تـورك ڕزگـاری ببێت(دیـارە نامەکـەی سـریا بدرخان فەرەنسـی بـووە بۆیە دوکتور کەمال مەزهەر لەپـەراوێزی لاپـەڕە (٩)ی گۆڤارەکـەدا وتوویـەتی (سـینەم خـانم)ی بـرازای سـریا بـدرخان (مەبەسـتی سینەم خـانمی کچـی جلادت بدرخانە) ئەو نامەیەی بۆ وەرگێڕام.

سریابدرخان لەو نامەیەدا باسی دامەزراندنی (خویبـون)و ئامانجـەکانی‌و شێوازی کارکردنی بۆ مندوبی سامی باسکردووەو داوای لێکردووە ڕێگـەی بدرێتێ بچێت بۆ عێراق.

لەوەرامی ئەمـەدا منـدوبی سـامی (گیلبـەرت کلایتون) ڕۆژی ١٩٢٩/٧/١٧ لەنامەکەیـدا بەئاشـکرا پـەردە لەسـەر ڕووی ڕاسـتی سیاسـتی حکومـەتی

بەریتانیا لائەداو بەنامەیەك ژمارە س.و.١٤٢٧ ڕۆژی ١٩٢٩/٧/١٧ بۆ (ساتۆ)ی قونسوڵی بەریتانیا لەبیروت دەنوسێت و پێی دەڵێت:

نیشانە بەتەلەگرافی ژمارە(٧٥/س) ڕۆژی ١٩٢٩/٧/١٧دا وێنەی ئەو نامەیەت بۆ دەنێرم کە باسی چالاکیەکانی ئەم دواییەی سریا بدرخان دەکات کە بەئاشکرا دەردەکەوێ چۆن هاتنی ئەم پیاوە بۆ عێراق کارێکی زۆر نابەجێیەو بەحاڵ دێتەوە بیرم من ئەم کابرایەم لەکاتی جەنگدا دیوە کە ئەمیش یەکێك بووە لەو باڵندە شوومە بێ شومارانە کە لەکاتی خۆیدا دەزگای ئیستخبارات پێوەندی پێوە دەکردن, بەڵام لەم بارودۆخەی ئێستەداو لەبەرخاتری ئامانج پلانە ئاشکراکانی ئەو (مەبەست سریا بدرخان)ە نامەوێ هیچیتر دەربارەی کارە تایبەتیەکانی وەربگرم کە تا ڕادەیەك پیاو بێزار دەکەن.

هەروەکو دوکتور کمال باسیکردووە, مندوبی سامی ئەو باڵندە شوومەی بە (Stormy Petral) ناوبردووە, لەڕاستیدا ئینگلیزەکان ئەمەیان هەر بە سریا بدرخان نەوتووە, بەڵکو هەروەکو لەلاپەڕەکانی (١٧ و ٢١)ی گۆڤاری ڕۆشنبیری نوێی ژمارە (١٣٦)ی ساڵی ١٩٩٥ هەمان شتیان بەشێخ احمدی بارزانیش وتووە.

نامەکەی مندوبی سامی بۆ قونسولی بریتانیا لەبیروت لەسەری ڕۆیشتوەو وتوویەتی:

(نازانم ئەوەی سریا بدرخان باسیان دەکات دەربارەی ڕادەی خۆئامادەکردنی کورد هەتا چ ڕادەیەك ڕاستەو لەگەڵ ڕاستیدا دەگونجێن کە لام وایە زیادە ڕوییان تیادا بەدی دەکرێت و ئەوەی ئەو دەیەوێ قەناعەتمان پێ بکات تورکەکان زۆر لەوە زاڵترن بەسەر بارودۆخەکەداو هیوادارم وابێت

(مەبەست ئەوەیە بڵێ هیوادارە زاڵ بوونی تورکەکان ڕاست تر بێت)، چونکە هەرچۆنێك بێت هەرجۆرە ڕاپەڕینێك ئەو ڕاپەڕینەی بەو شێوازەی ئەو بۆی دەچەپێت تەنها دەبێتە مایەی کارەسات و گۆبەند لەگشت لایەك بۆیە پێویستە بەری لێ بگیرێت (یەعنی ڕێگە بەبزوتنەوەی کورد نەدرێت).

إمزا / كلاتيوف

دەربارەی ئەم هەڵوێستەی مندوبی سامی بریتانیا کە کاربەدەستێکی گەورەی ناوچەی ڕۆژهەلاتی ناوەڕاست بووە، ئەمە یەکەم هەڵوێستی ئاشکرای بەریتانیا نییە بەرامبەر بە کورد، بەڵکو وەکو چۆن هەڵوێستی بەریتانیامان لەشۆڕشی پیراندا بەرامبەر کورد شیکردەوە، لەباسی هەڵوێستی دەوڵەتاندا بەرامبەر بە شۆڕشی ئاگریداغ دەچنە سەر باسی هەڵوێستەکانی تری بەریتانیا بەرامبەر بە کورد.

سورەیا بدرخان

باسی چوارەم

پێوەندیو هاوکاریکردنی کوردو ئەرمەنی لەفۆیبوندا

لەدوای ئەو تەقەلا سەرنەگرتووەی کۆمەڵی ئازادی کە نیازوابوە سەرکردایەتی شۆڕشی پیران بکات وەکو لەباسی شۆڕشی پیراندا ڕوون بۆتەوە پاش گرتنی خالد بەگ جبرانو یوسف ضیاء بەگ, ئەو شۆڕشەی نەخشەی بۆ کێشرابوو لەنەورۆزی ساڵی ١٩٢٥دا, ئیتر سەرکردایەتیو ڕێبەرایەتی ئەو شۆڕشە کەوتە دەست شێخو ئاغاو دەرەبەگەکانو لەگەڵ ئەوەشدا زۆربەیان بەوپەڕی پاکیو دڵسۆزیەوە خۆیان بەختکرد لەپێناوی کوردو کوردستانداو هەتا دوا هەناسەیان نە لەبەردەمی دادگاکانی تورکداو نە لەبەردەمی پەتی قەنارەدا لەدەربڕینی هەستی پاکی خۆیان بەولاوە ملیان بۆ کاربەدەستانی تورك کەچ نەکردوو لەو خەباتکردنو خۆبەکوشتدانەی بڕیاریان لەسەردابوو پەشیمان نەبونەوە, بەلأم بەداخەوە نەشارەزاییان لەکاروباری شۆڕشگێڕیو لەشکرکێشیداو نەبوونی نەخشەیەکی ڕێكو پێك بۆ شۆڕش کارێکی وایانکرد شۆڕشەکە لەماوەیەکی کەمدا تێکبشکێنرێت, لەبەرئەمە ئەو تاقیکردنەوەیەی شۆڕشی پیران ئەوەندە تاڵو سەخت بوو کوردی ناچارکرد بیر لەپێکهێنانی حزبێکی یەکگرتووی ڕێكو پێك

بکاتەوەو نەخشەی ئەوەی کێشا سەرکردایەتیەکی تایبەتی بۆ کاروباری شۆرش پێك بێت لەگەڵ سەرکردایەتییەکی تری تایبەت بەکاروباری بەجیٚهێنانی ئەو نەخشەیەی کە بریاردرا بهێنرێتە دی , بەو جۆرە (خۆیبوون) پێکهێنراو لەرێکخراوی ئەم جارەدا حسابێکی وردتر بۆ بەرپاکردنی شۆرشێکی تازە کرا ئەگەرچی بەداخەوە ئەنجامی ئەمیش لەکۆتاییدا هەروەکو ئەوەی شۆرشی پیرانی بەسەرهات لەبەر ئەو هۆیانەی لەکۆتایی باسی ئەم شۆرشەدا دەیخەینە پێش چاو.

شۆرشگێرانی ئاگریداغ بۆ ئەوەی دەرس لە کەمو کورییەکانی شۆرش‌و راپەرینەکانی پێشوو وەربگرن هەوڵی دوو شتیان دا, یەکەم تەقەلایەکی زۆریاندا شۆرشەکە بکەن بە شۆرشێکی جەماوەری بەربلاو نەك شۆرشێکی ناوچەیی وەکو ئەوانەی (مەلاطیە و کوجیگری و درسیم‌و پیران),و هەوڵیشیاندا یارمەتی‌و هاوکاری‌یان لەلایەن ئەوانەوە دەستگیر ببێت کە ئەوانیش وەکو کورد گیرۆدەی جەورو ستەم‌و درندەیەتی تورکەکان بوبوون کە باشترین نمونەیان بریتی بوون لە ئەرمەنیەکان کە جارەها لەلایەن چ تورکی عوسمانی‌و چ لەلایەن کمالیەکانەوە کوشتاریان لیٚ کرابوو, کە لەراستیدا دەبوایە لەمێژ بوایە هەردوو میللەتی کوردو ئەرمەنی هاوکاری یەکتر بوونایە بەتایبەتی لەو رۆژانەی کە هەردوکیان هاودەرد بوون‌و دەبوایە ئەو تەبایی‌و هاوکاریکردنەی هەردوولا لەکاتی دارشتنی پەیمانی سیڤەردا بیری لیٚ بکرایەتەوەو ئەرمەنیەکان خۆیان نەخستایە گێژاوی ئەو خەیاڵ پڵاوەی دەیان ویست ئەرمەنیای گەورە پێك بێنن بەجۆرێك کە بەشێکی زۆری ناوچە کورد نشینەکانی باکووری کوردستان بخەنە ناو چوارچێوەی ئەو سنوورەی بریاردەرەکانی سیڤەر لەژوور هەموویانەوە

بەریتانیا نەخشەی ئەو بارە ناڕێکەیان نەکێشایە کە نەکوردو نە ئەرمەنی هیچیان سوودیان لەسیڤەر وەرنەگرتوو، تورك لەهەردوکیان زۆرتر دەسکەوتی لێ دەستگیر بوو هەرچۆنێك بووبێت تازە کارلەکار ترازابوو، تورکەکان ئەرمەنیەکانیان قەلاَچۆ کردبوو ئەوی ڕزگاریشی بوبوو ئاوارەو دەربەدەر کرابوو، کارگەیشتبووە ڕادەیەك وەختێك داواکرا شوێنێك تەرخان بکرێت بۆ ئەرمەنیەکان لەناو خاکی تورکیادا، نوێنەری ئینگلیز لەوەرامی ئەو داخوازیەدا بیٚ پێچو پەنا وتبوی: کوا ئەرمەنی لەتورکیادا ماوە هەتا شوێنێکیان بۆ تەرخان بکرێت؟!

چ کوردو چ ئەرمەنی، لەکاتی تەقەلادانی دروستبوونی خۆیبوندا، هەردوکیان تازە بیریان لەوە کردەوە کە پێکەوە هاوکاری بکەن دوای ئەوەی ئەرمەنیەکان مایە پووچ دەرچووبوون لەتەقەلاکانی پێشویاناو حکومەتە بیگانەکانیش دەستیان بڕیبوون و بەهیچ شێوەیەك لایان لیٚ نەدەکردنەوەو کار گەیشتبوو بەوەی ئەرمەنیەکانی سۆڤێتیش وایان لیٚ هاتبوو تەقەلاکانی ئەرمەنیەکان بەسەرکردایەتی ئەرمەنیە قەومیەکان کە (داشناق)بون بەبزوتنەوەیەکی کۆنەپەرستانەی سەر بە ئیمپریالزمیان لەقەلَەم دەدان لەکاتێکدا ئەو ئیمپریالزمەی ئەوان باسیان دەکرد کە لەبەریتانیادا ڕوون دەبووەوە، کاروباری بەرژەوەندیەکانی خۆی لەگەلّ تورکەکانا مسۆگەر کردبوو،و لەلایەکەوە تورکەکانیان لەدۆستایەتی سۆڤیەت دورخستبووەوەو لەلایەکی تریشەوە پاش مۆرکردنی پەیمانی لۆزان تورکیایان ناچار کردبوو ئیتر بیرلەداواکردنەوەی ویلایەتی موصل نەکاتەوە..

ئا لەم بارودۆخە تازەدا کوردو ئەرمەنی ناچاربوون ناکۆکیە کۆنەکانی خۆیان بخەنە لاوەو ئەوەی نەیانتوانیبوو لەو ڕێککەوتنەی شریف پاشاو نوبار بوغوص پاشادا بیهێننەدی بڕیاریاندا لەکۆمەڵی خۆیبوندا لەسەر بناغەیەکی تازە لاپەڕەیەکی دۆستایەتیو هاوکاری بکەنەوە دەربارەی تەقەلادانو چۆنێتی دەستپێکردنی هاوکاری کوردو ئەرمەن لەخۆیبوندا سریا بدرخان لەلاپەڕە/٥٠ی کتێبەکەیدا سەرچاوە/٧٩ وتوویەتی:

((یەکەم کاری خۆیبون ئەوە بوو تەقەلایەکی بێ ووچان بدات بۆ پێکهێنانی دۆستایەتیو هاوکاریکردنی کورد لەگەڵ ئەرمەنیەکاندا.

من(مەبەست سریا بدرخان)ە کە لەم کتێبەدا (مەبەست سەرچاوە ٧٩) دەربارەی پەیوەندیی کوردو ئەرمەنی دەدوێم، لەلایەکەوە هەست بە خەمو خەفەت دەکەمو لەلایەکی تریشەوە هەست بەوە دەکەم کە هەندێك ئیشی چاك کراوە.

ساتێك تورکەکان دەستیان بەئەشکەنجەو سزادانو کوشتاری ئەرمەنیەکان کردو بەوپەڕی دڕندەیەتیو بێ بەزەییانە ڕەفتاریان لەگەڵدا دەکردن ئەوە ئەوپەڕی خەمو پەژارەی ئێمەی تیابوو، بەڵام دوای ئەوەی لەگەڵ ئەرمەنیەکانا لەڕووداوو بەسەرهاتەکانمان لەیەکتر خۆشبووین ئیتر ئەمە نیشانەی ئەوپەڕی خۆشیو شادمانیمان بوو بۆ سارێژکردنی زامە کۆنەکانمان.

لەماوەی سێ هەزار ساڵدا کوردو ئەرمەنی هاوسێی یەکتر بوونو لەو هەموو ماوە دورو درێژەدا هەتاکو ناوەڕاستی سەدەی نۆزدەهەم، هەردولایان پەیوەندییان باشبوو لەگەڵ یەکترداو ڕێزیان لەیەکتر دەگرتو فولکلورەکانی کوردی پڕن لەدەربڕینی هەستی دڵسۆزیو

خۆشەویستی بەرامبەر بەدراوسێکانی لەکاتێکدا ئەو فولکلورانە پڕن لەگلەیی‌و نارەزاییی‌و دەربڕینی بێزاری بەرامبەر بە تورکەکان‌و لەگەڵ عەرەب‌و فارسەکانیشدا ئەگەر پەیوەندییەك هەبووبێت نەگەیشتبووە رادەی ئەو دۆستایەتیەی لەنێوان کوردو ئەرمەنیدا هەبووەو ناوی ئەرمەنی لەلای کورد بەهیچ شێوەیەك بەخراپە ناونەبراوە.

بەداخەوە ئەوەی لەنێوان کوردو ئەرمەنیدا ڕوویدا لەپەیمانی (پاریس)ی ساڵی (١٨٦٥)ەوە دەستی پێکرد کە تورکەکان(مەبەستی عوسمانیە) دەستی کردبوو بەهاندانی کوردو چرکس دژی ئەرمەنی بۆ ئەوەی ئاگری دوژمنایەتی نێوانیان خۆش بکات (سریا بدرخان) لەباسی چرکسیەکانا وتوویەتی:

ئەمانە بەرەگەز ئارین‌و شوێنی هەرە کۆنیان لەنێوان ژووری سنوری جورجیاو ڕوسیادا بوەو لەپاش شەری (قرم) ساڵی ١٨٦٥ ژمارەیەکی زۆریان ئاوارەکران بۆ تورکیاو هاتنە سەر ئاینی ئیسلام‌و بەناو ولاتی عوسمانیدا بڵاوبوونەوە کە ژمارەیان (١٥٠)هەزار کەسێك دەبوو, هەموویان مرۆڤی ئازاو ڕەوشت بەرزن.

(لەڕاستیدا ئەوەی کە سریا بدرخان باسیکردووە کە گوایا ناکۆکی کوردو ئەرمەنی بەهۆی تورکەوە بوە, بریتییە لەنیوەی ڕاستی باسەکە, نیوەکەی تری بریتییە لەرۆڵی میسنیرەکان کە ولاتانی ڕۆژئاوا بەناوی پارێزگاریکردن لەئاینی کریستیانەکانەوەدەیان ناردن بۆ ناوچە کوردنشینەکان‌و کریستیان نشینەکان‌و هەتا هاتنی ئەوان دەستی پێنەکردبوو کورد لەگەڵ کریستیانەکانی هاوسێیدا تووشی هیچ گێرەو کێشەو ناکۆکیەك نەبووبوو بەلام لەدوایدا هەردوو هۆکە یەکیان گرت‌و بوون

به بەڵا بەسەر کوردو کریستیانەکانیشەوە هەروەکو لەبەرگی یەکەمدا لەزۆر شوێندا ئەم ڕاستیە ڕوون بۆتەوە بەتایبەتی لەباسی دەوڵەتەکەی بدرخان پاشادا).

سریا بدرخان دەربارەی ڕۆڵی تورکەکان بۆ تێکدانی نێوان کوردو ئەرمەنی وتوویەتی:

(کورد هیچ سودێکی لەدوژمنایەتیکردنی ئەرمەنی دەستگیر نەبوو، تورکەکان بەو تێکدانەی نێوان هەردوولا لەلایەکەوە ویستیان ئەرمەنیەکان لاواز بکەن و لەلایەکی تریشەوە ویستیان ناوی کورد لای دەوڵەتە ئەوروپاییەکان بزڕێنن، بۆیە ساتێك بیر لەپێکهێنانی خۆیبون کرایەوە دەرسیان لەبەسەرهاتەکانی پێشوو وەرگرت و هەردوو لایان دانیان بەهەڵەکانی خۆیانا ناو کوردو ئەرمەنی لەسەر ئەوە ڕێککەوتن کە دوژمنی سەرەکی هەردولا تەنها بریتییە لە ڕژێمی تورك و لاپەڕەیەکی تازەی مێژوییان کردەوە بۆ قۆناغەکانی داهاتوو).

دەربارەی هاوکاریکردنی کوردو ئەرمەنی لەسەردەمی خۆیبووندا، زنار سلوپی لەلاپەڕە (١٤١)ی کتێبەکەیدا سەرچاوە (٥٧) باسی ئەوەی کردووە کە کورد لەو ڕۆژانەدا پێویستییەکی زۆری بەدۆستایەتی و هاوکاریکردنی ئەرمەنی هەبووە، چونکە کورد وەکو ئەرمەنیەکان ئەو توانایەی نەبوو دەنگی بێزاری خۆی و باسی هۆی شۆڕشەکەی خۆیبون بگەیەنێت بەوڵاتان و لەلایەکی تریشەوە هەوڵدرا ڕێگە نەدرێت جارێکی تر کێشەیەکی تری لەو جۆرە پەیدا ببێتەوە لەنێوان هەردولایانا کە لەکاتی پەیمانی سیڤەردا ڕوویدابوو.

لەلاپـەڕە (٣٢٣) هــەتا (٣٢٧)ی بــەرگی یەکــەمی کتێبەکــەی شــێخ مــەحمودی قارەمــانو دەوڵەتەکــەی خــواروی کوردســتان، سەرچــاوە (٨٠)کورتــە باســێکی پەیوەنــدی کــوردو ئەرمــەنیم باســکردووە، لێــرەدا بەپێویستم زانی ئەوەی پەیوەندی بەم باسەوە هەیەو بۆ ڕونکردنەوەی بارو هەڵوێستی کوردو ئەرمەنی پێویست بێت لێرەدا دوبارەی بکەمەوە:

(کورد لەکۆنەوە پەیوەندی بەدەوڵەتی ئەرمەنیەوە هەبووە ئەگەرچی لەکوردستانی تورکیاو ئێراندا عوسمانیەکانو شاکانی ئێران هەمیشە هەوڵیانــداوە هەســتی ئــاینی ئیســلام لــەناو کــوردا دژی ئەرمەنیــە کریستیانەکان بۆخۆیان بەکاربێننو ڕووسی قەیسەریش ساڵەهای ساڵ هەوڵی ئەوەیان داوە هەستی ئاینی کریستیان لەناو ئەرمەنیەکانا دژی کورد بەکاربێنن.

کورد لەناو دەوڵەتی عوسمانیدا کە وەکو سەرباز لەکاتی شەڕەکانی تورکدا دژی وڵاتانو میللەتانی نەیاری عوسمانی بەزۆرە ملیو بەناوی غەزاو بەناوی پارێزگاریکردن لەئاینی ئیسلام پەلکێش کرابوون بۆ کوڕی شەڕەکانو بەهەزارانیان بەخۆڕاییو تەنها لەپێناوی تورکدا کوژرابوون کە بەشێك لەو شەڕانە ئەوانە بووە کە تورکەکان چ لەزەمانی عوسمانیداو چ لەزەمانی کەمالیەکانا کوردیان کردووە بەگژ ئەرمەنیەکانیداو بەخۆڕایی ئەو برایەتیو دۆستایەتیو دراوسێتیە مێژوییەی ساڵەهای ساڵی نێوانیان تێکچووەو کەللە ڕەقەکانی هەردولایان حسابی ئەوەیان نەکردووە ئەوەی لەو ناکۆکیانەیا سوود بەخش بووە تەنها بریتی بووە لەکاربەدەستانی تورکی دوژمنو خوێنەخوێی هەردولایان، بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا وەنەبێ لەناو هەردولادا هی وا نەبووبێ هەستی بەو هەڵە زلەی هەردولا نەکردبێتو

بارەها لەناو ڕۆشنبیرانی ئەرمەنیدا زۆریی واهەبووە ڕاستیەکان ڕوون بکاتەوەو بۆ میللەتی ئەرمەنی ئاشکرا بکەن کە تاوانی ئەو کوشتارانەی لەئەرمەنی کرابوو ئەکەوێتە ئەستۆی کاربەدەستانی تورك و ئەو چەند ئاغاو دەرەبەگەی کورد کە تەنها بۆ سوودی تایبەتی خۆیان بوبون بەبەشێك لەدەزگا شەڕکەرەکانی حکومەتەکانی تورك بەبێ ئەوەی هیچ سودێکی تیابێت بۆ میللەتی کورد.

دەربارەی بیروبۆچوونی هەندێ لەڕۆشنبیرانی ئەرمەنی بەرامبەر بەکورد لەلاپەڕە (٣٢٤)ی بەرگی دووهەمی ئەو کتێبەدا کورتە باسێکی ئەو نامیلکەیەم بلأوکردۆتەوە کە لەلایەن (روبین پاشا)ی ئەرمەنیەوە لەساڵی ١٩٢٥دا لەڕۆژنامەی (تروشاك)ی ئەرمەنی ژمارە (٢٤٣)کە لەشاری (جنوا)ی ئیتاڵی بلأوکراوەتەوەو باسی ئەو نامیلکەیە کاتی خۆی لەگۆڤاری (کاروان)ی ژمارە(٦٨)ی ئەیلولی ١٩٨٨ لە بەغداد بەپێنوسی ئەحمەد ئیسماعیل بەرزنجی بلأوکراوەتەوە کە نامیلکەکە بەقەوارەی (١٥)لاپەڕە بووەو لەژێر ناوی (کورد لەکەیەوە خەریکە) بلأوکراوەتەوەو دوکتور کەمال مەزهەریش لەکتێبەکەیدا (کوردستان لەساڵەکانی شەڕی جیهانیدا) باسی ئەو ڕۆژنامە ئەرمەنیەی کردووە کە ئۆرگانی (تاشناق)ەکان بوە.

بەپێی ئەو نامیلکەیە تاشناقەکان لەسالأنی نەوەدی سەدەی نۆزدەهەمدا لەگەڵ عەبدولڕەحمان بەدرخان لەجنێف کۆبۆتەوە بەنیازی یەکگرتن و هاوکاریکردنی کوردو ئەرمەنی و هەروەکو دەردەکەوێت ئیماعیل حەقی شاوەیس نیشتمانپەروەریش بۆ بەهێزکردنی دۆستایەتی و بەهێزکردنی پەیوەندی کوردو ئەرمەنی چەند باسێکی لەڕۆژنامەی (تروشاك)دا بلأوکردۆتەوە ئەو نامیلکەیەی (روبین پاشا) کە لەساڵی ١٩٢٥دا بلأوی

کردۆتەوە لەساڵی ١٩٢٧دا لەلایەن (علی عرفان)ەوە کە وەکو علی عرفان خۆی وتوویەتی نامیلکەکەی روبین پاشا لەلایەن دۆستێکەوە لە ئەرمەنیاوە کردبووی بە تورکیو ئەویش کردویەتی بەکوردیو لەساڵی ١٩٢٧دا بڵاوی کردووەتەوەو لەپێشەکیەکەیدا علی عرفان وتوویەتی:((هەر بە ئیملاکەی خۆی بڵاوی دەکەمەوە).

((رجا ئەکەم هەموو لاوانو میللەت پەروەرانی کورد بەدیقەت تەماشای ئەم سێ چوار پەرە قسانە بکەن، بزانین پیاوێکی ئەجنەبی (مەبەستی روبین پاشا)یە چۆن مەسائیلێکی کوردایەتی ئەزانیٚو لەجێگایەکی دوورەوە نەشری ئەکات. مع ما فیە ئێمە طبیعی لەوان زیاتر ئەبێ هەموو مەسائیلێکی وەتەنەکەمان بزانین بۆخاتری ئەوەی لەفکر نەچێتەوە)).

کورتە باسەکەی روبین پاشا کە علی عرفان وەری گیراوە بۆ کوردی دەڵێت:

((ئیستا ئەوی زیهنی تورکەکان ئیشغال بکات مەسئەلەی کوردەکانە چونکە کوردەکان خەباتی رزگاریو سەربەخۆیی دەکەنو ئەو تۆمەتانەش رەت دەکاتەوە کە گوایە حوولانەوەکەیان بەهاندانی بێگانەکانە. من وا ئەزانم ئەمە شتێکی ئەسلی نییە چونکە میللەتانی تر لەژێر زولمو ئیستبدادی تورك نەجاتیان بوو، کوردەکانیش ئەیانەوێ خۆیان رزگار بکەن، سیاسەتی تورکەکان لەگەڵ کوردەکانا وەیا بەرامبەر بەوان هەر ئەوە بوو کە بەرامبەر نەتەوەکانیتر بەکاریان دەهێناو زیاد لەمەش میللەتو عەنعەناتی خۆیان لەبیر ببەنەوەو لەگەڵ تورکەکانی وەسەطی ئاسیادا ئیرتباط پەیدا بکەنو ببن بەیەكو ئەو میللەتانەی لەبەینیاندان مەحویان بکەنەوە، بەرامبەر بەمە کوردەکان کەوتنە خۆیان تا نەتوێترێنەوە،

سیاسـەتی تورکیـا لـەوەدا بـوو چـونکە ئـەو دوو نەتەوەیـە(کـوردو ئەرمـەن) خاکەکەیان لەپاڵ یەکدا بوو بۆیە بەیەکجار نەیانتوانی پـەلاماری هـەردوکیان بـدەنو بەتـەواوەتی ژێردەسـتەیان بکـەن, لەبـەر ئـەوە بەواسـیتەی مەعنەویاتـەوە دوژمنایـەتی خسـتبوە بەینیانـەوە, دەولـەتی عوسمـانی هـەر بەوەشـەوە نەوەسـتا بـەلکو هـەتا لەبـەینی کوردەکانیشـدا دیسـانەوە بـەواسـطەی تەفرەقـەی مەزاهیبـەوە (مەبەسـتی سـونیو علـوی)یـە, عەداوەتێکی گەورەی خستبوە بەینیانەوە.

بدرخانیـەکان زۆر تـەرەقیانکردبوو لـەناو کوردەکانـداو خانەوادەیـەکی موقـەدەس بـونو لەهـەموو کوردێـك زۆرتـر بـۆ جیابوونـەوە لـەتورکو بـۆ ئیسـتقلال سـەعیان دەکـردو تورکـەکان فـەرقیان بەمـە کـردو دەسـبەجێ سیاسەتێکی زۆر بەشیدەتیان لەعلیهان تعقیب کردو ئەم سیاسەتە لەساڵی ١٨٤٥-١٨٦٥ دەوامی کرد, نتیجە قسمێکی زۆر لەعائلە گەورەکانی کورد هیجرەتیـان پێکـرا بـۆ قفقـاسو تورکـەکان حکومەتـەکانی ئـەوروپایان واتیگەیانـدبوو کـە کوردەکـان زۆر ئەزیـەتی ئەرمـەنی ئـەدەن بۆیـە نـەفیان دەکـات, کـە ئەرمەنیـەکان بـۆ تـأمینی ئیسـتقلال نمایشـیانکرد تورکـەکان هەسـت بـەم جموجولـە دەکـەنو سیاسـەتیان وەرگـیرا بەسـەر عەلـەیهی ئەرمەنیەکانو کوردەکانیان کرد بەئالـەتو هۆزەکانی چەکدارکرد کەزولم لـە ئەرمەنیەکان بکەنو ئەم سیاسەتە هەتا سالی ١٨٨٠ دەوامـی کـرد وەنەتیجـە تورکەکان ئەرمەنیەکانیان بەکورد زەعیفو بێ قوەت کرد.

لەدوای محارەبەی روس لە معاهەدەی (برلین)دا موافقی (٦١) لەخصـوص ئەم مسئەلەیەوە کوردەکـان مسئول کـرانو تورکەکانیان سەربەست کـرد کـە تەجزیـەی کوردەکـان بکـاو ئینتیقـامی ئەرمـەنیان لێ بسـێنێت, بـەو جـۆرە

ئیمجاره تای تەرازووی کورد لەسیاسەتی عوسمانیدا سەری کردو سووك بوو)).

روبین پاشا لەباسەکەیدا بەم جۆره رەخنەی لەکورد گرتووه کە وتوویەتی:

((عوسمانلییەکان لەناو کوردەکانا سوارەی حمیدییان داناو گەورەکانیان کردن بە سەرکردەو ئیتر بەمە لەخۆیان بایی بوونو لەناو میللەتەکەی خۆیانا دەستیان کرد بە دەسدرێژیومسائلی میللی خۆیان لەبیر چووەوه کە ئەمە زەرەرێکی زۆری بەخشی بەکوردو بەئەرمەنی.

کە شەڕی جیهانی دەستی پێکرد تورکەکان بڕیاری لەناوبردنی ئەرمەنیەکانیانداو زیانێکی زۆریان بە ئەرمەنیەکان گەیانو لەو کوشتارانەی کە ڕوویدا کوردەکانیشی گرتەوه. لەگەڵ ئەوەشدا لەپەیمانی سیڤەردا بەڵێن درابوو کە سەربەخۆیی بدرێ بەکوردو ئەرمەن بەڵام سەری نەگرتو دوبارە کورد کەوتە هەڵەیەکی ترەوه کە بەهاندانی تورکەکان دیسانەوه نیوانی کوردو ئەرمەنیو ئاسووری تێکچوو)).

روبین پاشا لەباسەکەیدا سەرسورمانی خۆی بەرامبەر هەلوێستی دەوڵەتێکی ئەوروپایی بەم شێوەیە دەربڕیوه کە وتویەتی:

((نازانم لە بێ طالعی کوردەکان بوو یاخود لەبەر سیاسەتی تر بوو کە ئومێد نەدەکرا فرنسیەکان لەجیاتی ئەوەی یارمەتی کورد بدەن کەچی بەپێچەوانەوە یارمەتی تورکیان دا (مەبەستی ئەو ڕێگەدانەی حکومەتی فرنسی بوه بەبەکارهێنانی شمندوفەری ڕێی حلب لەلایەن تورکەکانەوه دژی شۆڕشگێڕەکانی شۆڕشی پیران وەکو لەباسی ئەو شۆڕشەدا ڕوونکراوەتەوه), جگە لەفەرنسە دەوڵەتە ئەوروپاییەکانیش هیچیان نەکرد بەرامبەر بە تاوانەکانی تورك)).

باسی پێنجەم

پرۆگرام، پیرەوی خۆیبون، بڵاوکراوەو چاپەمەنیەکانی

دامەزرێنـــەرانی خۆیبـــون، وەکـــو چـــۆن دوو ســـەرکردایەتیان بـــۆ کۆمەڵەکەیان و بۆ ئەو شۆڕشەی بڕیاری لەسەر درابوو پێکهێنابوو کە وەکو وتمـان سـەرکردایەتی یەکـەمیان بریتـی بـووە لـەو ڕێکخـراوە سیاسـیەی نەخشەی کاروباری خۆی کێشابوو بۆ بەڕێوەبردن و بەجێهێنانی تـەکتیك و سـتراتیجی شۆڕشـەکەیان و سـەرکردایەتی دوهـەمیان بریتـی بـووە لەسەرکردایەتی شۆڕش بەڕێبەرایەتی (أحسان نوری پاشا) وەکو لەدواییدا بەدووروودرێژی باسی دەکەین و خۆیبون یەکەم ڕێکخراوی کورد بووە کە بەر لەدەستپێکردنی شۆڕش پرۆگرام و پیرەوێکی بۆخۆی دەستنیشانکردبوو بۆ ئەوەی ببێت بە ڕێبازێك لەسەری بڕۆن و پێڕەوی بکەن.

پرۆگرام و پێڕەوی خۆیبوون لەلایـەن دەستەی بەڕێوەبەری خۆیبوونـەوە ئامادە کراوە لەژێر ناوی (نظامنـا مری عمومی‌وە پیمـان میللـی) کە لـە(١١) لاپـەڕەی گـەورەدا لەسـاڵی ١٩٢٨دا بـەزمانی تـورکی بڵاویانکردوتـەوە کـە ناوەڕۆکەکـەی بریتـی بـووە لـە(٣٠)مـادە کـە هـەروەکو لەپاشـکۆی سەرچاوە(٤٠)دا لەلاپـەڕە (٢٩٧)دا بڵاوکراوەتـەوە, بـەڵام بەداخـەوە چ ئـەم

بڵاوکـراوەی نـاو سەرچـاوە (٤٠)و چ ئـەو فوتوکوپیـەی مامۆسـتا ئـەنوەر سـوڵتانی بـوی ناردوم کـە وتوویـەتی ئـەو پروگرامـە لـەفایلی ژمارە(-Ari.23 415)ی سـاڵی ١٩٢٨ لـەناو دوکیومینتـەکانی هێـزی هـەوایی بریتانیـا هـەردوکیان زۆر لـێڵنو ناخوێنرێنـەوەو بـۆ ئـەوە ناشـێن فۆتۆکوپیـەکانی بڵاوبکرێنەوە تەنها فوتوکوپیی بەرگەکەی بڵاودەکەنەوە.

خویبون

جڤاتا ولاتێ کوردا

نظامنامۀ عمومی

وپیمان ملّی

سرنیوەک

١٩٢٨

فوتوکوپی بەرگی نظامنامەکە

نظامنـامەکـە کـراون بـەم بەشـانەی خـوارەوە, هـەروەکو خۆیـان چـۆن نوسراون بەو شێوەیە بڵاوی دەکەینەوە:

١- سەرەتا (کە بەمقصد ناوی هێنراوە)

٢- شرائط دخول

٣- تشکیلات

٤- تشکیلات عسکر وجبهەلر

٥- پروپاغاندا

٦- مرکز عمومی

٧- قونغرە (کۆنگرە)

٨- مواد شتی

٩- پەیمان میللی

١٠- قونغرە قراری صورەتی

(بـەر لەمـە لەباسـی سـێهەمدا چـۆنێتی سـوێندخواردنی ئەندامـەکان بڵاوکراوەتەوە)

دەربـارەی بڕیارەکـانی خۆیبـون, جـلادت بـدرخان لەلاپـەڕە(١٠٨)ی کتێبەکەیدا سەرچاوە (٦٠) باسی ئەوەی کردووە چۆن سـەرۆك عەشیرەت و پیاوە ناودارو ناسراوەکانی کورد بڕیاری بەستنی مونتەمەرێکیان دابوو کە کۆبونـەوەکانی نزیکـی مـانگ‌ونیوێکی خایانـدبوو, لـەو کۆبونەوانـەدا بڕیـار لەسەر گەلێك شت درا لەوانە:

١- هەڵوەشانەوەی هەموو کۆمەڵو ڕێکخراوە کوردییەکان بۆئەوەی لەهەموویان کۆمەڵێکی گەورەی یەکگرتووی کورد پێك بهێنرێت کە ئەندامە کۆنەکانی ئەو کۆمەڵانەو ئەندامانی تازە هەموویان تیایا بەشداربن.

٢- درێژەپێدان بەخەباتو شۆڕش دژی حکومەتی تورك هەتا ئەو کاتەی دوا سەربازیان لەخاکی کوردستان دەردەکرێنو نیشتمانی کوردیان لێ پاك دەکرێتەوە.

٣- بەر لەدەستپێکردنی شۆڕش پێویستە ئەمانەی لای خوارەوە بخرێنە بەرچاو:

ا- دانانی سەرکردەیەکی گشتی بۆ هەموو هێزە نیشتمانیەکان.

ب- ڕێکخستنی هێزەکان بەشێوەیەکی سەربازیی ڕێكو پێكو دابینکردنی تازەترین چەكو جبەخانە بۆیان.

ج- دامەزراندنی بنکەیەکی گشتی بۆ بەڕێوەبردنی کاروبارو بۆ سەرکردایەتی باڵای کورد لەیەکێك لەچیاکان.

٤- سازکردنی پەیوەندییەکی دۆستانە لەگەڵ حکومەتی ئێرانو شەعبی فارسی برامان.

٥- دامەزراندنی پەیوەندییەکی دۆستانەی هەمیشەیی لەگەڵ هەردوو حکومەتی عێراقو سوریا وەتەنها داوای ئەوەیان لێبکرێت بڕیارەکانی ئینتیداب چ جۆرە چارەنووسێکی تیادا دەستنیشانکراوە بۆ کورد بەجێ بهێنرێتو لەمە زیاتر داوای هیچی تریان لێ نەکرێت.

جلادت بدرخان لەلاپەرە (١٠٩)ی کتێبەکەیدا باسی پەرەسەندنی خۆیبوونی کردووە کە لەماوەیەکی کەمدا توانرا گەلێك لقی لەناو کوردستان و دەرەوەدا پێکبهێنرێت و دەستەی بەڕێوەبەر بڕیاریدا (احسان نوری پاشا) بکرێت بەلێپرسراوو دامەزرێنەری هێزی سووپای کورد لە (ئاگری داغ)و ئەویش کاروبارەکانی بەباشی بەجێهێناو ناوچەیەکی سوپایی لەچیا سەخت و گەردن گەشەکەی کوردستان کە ئاگری داغ بوو دامەزراند)).

دەربارەی ئەو بڕیارانەی جلادت بدرخان باسیکردووە, دکتۆر عزیز شمزینی لەلاپەرە(٨٧)ی کتێبەکەیدا سەرچاوە (٤٢) ئاماژەی بۆ کتێبەکەی (رامبو) کردووە–چاپی پاریس ١٩٤٧ (کریس کوچرا لەکتێبەکەیدا سەرچاوە (٤١) ناوی کتێبەکەی رامبۆی بە– پدر چنگل ناوبردوە), لەکتێبەکەیدا رامبو باسی بڕیارەکانی خۆیبوونی بەم شێوەیەی خوارەوە کردووە.

١– دامەزراندنی سەرکردایەتیەکی گشتی بۆ پێشمەرگەو خۆ ئامادەکردن بۆ سپیکردنی شۆڕشێکی چەکدارانەو دانانی کۆمیتەیەکی ناوەندی, دابینکردنی ئازووقە, پەیداکردنی چەك و کەرەسەی پێویست بۆ شۆڕش.

٢– دەستنیشانکردنی شوێنێك کە بکرێت بە بنکەی سەرکردایەتی شۆڕش و بۆ چالاکیەکانی پێشمەرگە.

٣– بڕیاری پەیوەندی کردن لەگەڵ عێراق و ئێران و سوریا.

٤– احسان نوری پاشا کرا بەلێپرسراوی بەڕێوەبردنی کاروباری ئیداری (مەبەست ئیبراهیم پاشای هسکی‌یە کە زۆرجار بە (برو)ش ناوی هاتووە.

زنـار سـلوپی لەلاپـەڕە (١٣٥)ی کتێبەکەیـدا سەرچـاوە(٥٧) وتوویـەتی احسان نوری پاشا تەنها هەر کاروباری شۆڕشگێڕی سوپای نەدەبرد بەڕێوە بەڵکو لەو چیا سەختەدا نەخشەی دامەزراندنی حکومەتێکیشی کێشابوو بەسـەرۆکایەتی (ئیـبراهیم حسـکی - هسـکی)، کـە احسـان نـوری لەیاداشتەکانیا بە (ئیبراهیم هسکی تیللی) ناوی بردووە کە یەکێك بووە لەسەرۆکەکانی عەشیرەتی جلالی لەبنەماڵی (هەسووری).

دەربـارەی بڵاوکـراوەو چـاپەمەنیەکانی خۆیبـون، احسان نـوری پاشـا لەلاپەڕە (٧٥)ی یاداشتەکانیا سەرچاوە (٦١)باسی ئەوەی کردووە ساتێك چۆتە ئارارات بۆ دەستکردن بە دامەزرانـدنی بنکەو بەڕێوەبردنی کاروباری شۆڕش، لەوێ دەستیکرد بەدەرهێنانی ڕۆژنامەیەك بەناوی (ئاگری) بەڵام لەبەر ئەوەی لەوێ بەئاسـانی کاغـەزی دەسـت نەدەکـەوت بـۆ چـاپکردنی ڕۆژنامەکە بۆیە لەدەرکردنی چەند دانەیەك بۆ هەر ژمارەیەك بەولاوە توانای چـاپکردنی زۆرتریـان نـەبوو، هـەروەکو خـۆی باسـیکردووەو وتوویەتیلەبەرئـەوەی چاپخانەشیان نـەبووە بۆیـە ناچـاربووین بەدەسـت ژمارەکانمان کۆپی دەکردو هەندێکی ترمان لەسەر (جلاتین) دەنوسیەوەو کـە ئـەو جەلاتینـەشمان بەشـێوەیەك بـەکاردەهێنا لەپێشـدا جەلاتینەکـەمان دەکولاندو ساردمان دەکـردەوە ئەوسـا لەسـەرمان دەنووسـی و بـەکارمان دەهێنا.

دەربـارەی ئـەو ڕۆژنامەیـەی احسـان نـوری پاشـا لەیاداشـتەکانیا باسیکردووە، زنـار سـلوپی لەلاپـەڕە (١٣٥)ی کتێبەکەیـدا باسـی سـرودێکی پێشـمەرگایەتی کـردووە کـە لەلاپـەڕە (١٣٦-١٣٧)دا بـڵاوی کردۆتـەوەو وەرگێڕی کتێبەکەی زنار سلوپی بۆ عەرەبی (ر.علی) وتوویەتی ئەو سرووده

لەلایەن (مصطفى جمعە)و پیاچوونەوەی (محمد علی شمس الدین) کراوە بەعــــەرەبی, کــــە وەرگێــڕاوە عەرەبییەکــــەی لەلاپــــەڕەکانی (١٣٨-١٤٠)ی کتێبەکــەی زنــار سلوپیدا بڵاوکراوەتــەوە کــە ئەمــەی خــوارەوە فوتوکــوپیی سرودەکەیە بەشێوەکەی خۆیو بەپیتی لاتین.

AGRI

Agri Agrî tu agir bû
Nav dunyayê ser bilind bû
Li kûrdistan tu çira bû
Hêlbe agrî Hêlbe agrî
Ronayî direşand her deran
Agir di rijand ser seran
erd dihejand car caran
Hêlbe agrî Hêlbe agrî
Ji hirsate lav revî bû
Her kevirê te çûn agir bû
Wê çagê te dizanî bû
Turan neyarê arî bû
Hêlbe Agrî hêlbe Agrî
Bê şek disa hirsa te hat
Ew agiran bûne kelat

١٣٦

Kom bûn êdi ser te civat
Hêlbe agrî Hêlbe agrî
Şerq û Gerb basik girtîye
Ser sînga xue lav girtîye
Kûrmancara sitar bûye
Hêlbe agrî Hêlbe qgrî
Newalên te tijî xûn bûn
Xilxil tijî cendekbûn
Raste berê agir tu bû
Îro agir lawê.te bû
Hêlbe agrî Hêlbe agrî
Roja azadî ser te hilat
Ronika te da besra reşat
nav milleta azadî çand
Hêlbe agrî Hêlbe [illegible]
Ser sînga te sî girtîye
Ala kûrd pêl didîye
Kurdanre tu kawe bûye
Hêlbe agrî Hêlbe agrî
Hêlbe agrî Hêlbe agrî
Ji sawa te tirk digirî
te dît çawa rom revî
Hêlbe Agrî Helbe Agri

١٣٧

لاپەڕە ١٣٦-١٣٧ی کتێبەکەی زنار سلوپی

بەپێویستم زانی بەپێی توانا وەبەشێوەیەکی نزیك بەوەرگێڕانە عەرەبیەکە کە لەلاپەڕەکانی (١٣٨-١٤٠)ی کتێبەکەی زنار سلوپیدا بڵاوکراوەتەوە ئەو سروده بکەم بەشێوەی کرمانجی خواروو:

ئاگری....ئاگری... تۆ بڵێسەی ئاگر بووی
تۆ سەربەز بویت لەجیهاندا
مەشخەڵێك بوویت لەکوردستاندا
تیشکی تۆ هەموو شوێنێکی ڕۆشنکردۆتەوە
پشکۆی ئاگرەکەت بەسەر هەموو لایەکدا دەبارێ
بێ پشوودان, جار لەدوای جار زەوی دێنیتە لەرزە
ڕاپەڕە ئاگری.......ڕاپەڕە ئاگری
ئەو پشکۆی ئاگرانە هەمووی دەربڕینی قینە
بەردەکانیشت وەکو پشکۆکان جۆشیان سەندووە
ئەوا ئیتر بۆت ڕوون بۆتەوە (طورانی)یەکان دژی (ئاری)یەکانن
ڕاپەڕە ئاگری...... ڕاپەڕە ئاگری
گڕی ئاگرەکەت بوە بەدروشمو ناونیشان
ئەوا لەپێناوی تۆدا کۆبونەوە ساز دەکەن
ڕاپەڕە ئاگری...... ڕاپەڕە ئاگری
وا ڕۆژهەلأتو ڕۆژ ئاوا باڵیان کردۆتەوە
هەموویان هەر مەراقی تۆیانە
هەموویان بوون بەلایەنگری کورد
ڕاپەڕە ئاگری...... ڕاپەڕە ئاگری
خوێناو ناو هەموو دۆڵەکانتی پڕکردۆتەوە

دەشت و دەر پڕە لەلاشە
ڕاستە تۆ قیبلەی ئاگر بوویت
بەڵام ئیمڕۆ وا لاوەکانت هەموو بوون بە ئاگر
ڕاپەڕە ئاگری...... ڕاپەڕە ئاگری
ئەوا ڕۆژی سەربەستیت لەگەل هەلأت
ڕووناکی دەسکەوتی زۆرە
تۆ بووی تۆوی سەربەستیت لەناو میللەتا چاند
ڕاپەڕە ئاگری...... ڕاپەڕە ئاگری
واسێبەر باڵی یەسەر سنگتا کێشاوە
ئالأی کورد بەبەرزییەوە دەشەکێتەوە
تۆ بووی بە(کاوە)ی کورد
ڕاپەڕە ئاگری...... ڕاپەڕە ئاگری
لەترسی تۆیە وا تورکەکان دەگرین
بەچاوی خۆمان بینیمان چۆن (ڕۆم)ەکان ڕایانکرد
ڕاپەڕە ئاگری...... ڕاپەڕە ئاگری

أحسان نوری پاشا لەیاداشتەکانیا سەرچاوە(٦١), لەباسی گەرمەی شەڕەکەدا چەند دێڕێکی ئەو سرودەی تۆمارکردووە کە وادیارە بریتییە لەهەمان ئەو سرودەی زنار سلوپی بلأوی کردۆتەوە لەگەڵ بوونی چەند جیاوازییەکدا کە بەهۆی وەرگێڕانەکەی هەردوو سەرچاوەکەوە پەیدا بووە, لەدوایدا لەباسی دەسپێکردنی شۆڕشدا ئەو دێڕانەی أحسان نوریش بلأودەکەینەوە کە لەیاداشتەکانیا تۆماری کردووە.

دوکتـور عبدالسـتار طـاهر شـریف کـه لەکتێبەکەیـدا سەرچـاوە(٤٠) باسی زنجیرە بڵاوکراوەکانی خۆیبـوونی کـردووە کـه یـەکێك لـەو زنجیرانـه بریتی بووە لەکتێبەکەی (بله چ شیرکوه – جلادت بدرخان) که بەعـەرەبی لەژێر ناوی (القضیة الکردیة – ماضي الکرد وحاضرهم) بڵاوکراوەتەوە.

دوکتـور عبدالسـتار لەلاپـەڕە (٣١٥)ی بـەرگی هەژدەهـەمو نۆزدەهـەمی گۆڤاری کۆری زانیـاری بغداد ساڵی ١٩٨٨, وتوویـەتی نوسـەری ئـەم کتێبـه محمد علی عەونی بووە که بەزنجیرەی ژمارە (٥) لەسـاڵی ١٩٣٠دا لـه مصر بڵاوکراوەتـەوە بـەڵام مـن هـەر لام وایـه هـەر هـی جـلادت بـەدرخان بـووە بەبەڵگەی ئەوەی لـەو کتێبـەدا باسـی هەنـدێ ڕووداو کـراوە کـه هـەر یـەکێکی وەکو جلادت بدرخان کەخۆی لەو ڕۆژانەدا لەکۆڕی شۆڕشەکەدا بووەو دوور نییـه محمـد علـی عـەونی کردبێتـی بەعـەرەبیو چـاپیکردبێتو بەڵگەیـەکی تریش ئەوەیه لەهیچ ڕوداوێکدا ئاماژە بەوە نـەکراوە کـه محمد علی عەونی لایـەنگری خۆیبـون بـووەو لەمصـردا چـالاکی نوانـدووە, لەکاتێکـدا وەکـو وتراوە جلادت بەدرخان بەسەرۆکی خۆیبوون هەڵبژێردرابوو).

دوکتور عبدالستار طاهر شریف لەلاپەڕە (٣١٥) گۆڤاری کۆڕی زانیاریدا ئامـاژەی بـۆ ئـەو بانگـەوازە کـردووە کـه خۆیبـوون ئاڕاسـتەی کوردەکـانی ئەمریکای کـردووە بەزمانی تورکی کـه ئـەو بانگـەوازە ژمـارە (٧١)ی پێوەیـه کەلە ١٩٢٨/٦/٣٠دا دەرچووەو دوکتۆر عبدالستار فوتوکۆپی ئـەو بەیانـەی لەلاپـەڕە(٣٢٧)ی کتێبەکەیـدا سەرچـاوە (٤٠)بڵاوکردۆتـەوە کـه لەسـەر ئـەو بانگەوازە نوسراوە:(خۆیبون: ئامریکا دکی کوردلر بیاننامەسی) و لەلاپـەڕە (٧٠)ی هـەمان سەرچـاوەدا ئـەو بەیانـەی وەرگێـڕاوە بـۆ زمـانی عـەرەبیو ئێمەش لێرەدا ئەو وەرگێڕانەی ئەو دەکەین بەکوردی(کرمانجی خوارو):

ئەی هاو ولاتیانی بەڕێز

سەرەنجامی چارەنووسی پڕ لەئێش و ژان، ئەوا سەدان ساڵە ئەو کوردانەی کەوتونەتە ژێر دەسەلاتی تورکەوە، هەر لەسەرەتاوە هەتا ئێستە هەمیشەو هەرجارەی بەشێوەیەك تەقەلای لەناوبردنیان دراوە.

ئەو کوردانەی لەناو حکومەتی عوسمانیدا بوون، والەماوەی بیست و پێنج ساڵدا لەلایەن کاربەدەستانی تورکەوە کەوتونەتە ژێر باری گرانی تواندنەوەو داپاچین و لەناوبردن لەناو مەکینەی سیاسەتی تورکدا !!.

باووباپیرانی ئێمە لەبەر گەلێك هۆ هەمیشە بۆ سوودی تورك كاریان کردووەو لەئەنجامی ئەوەدا سەدان هەزار کورد لەپێناوی گەورەیی تورکدا خۆیان بەختکردووەو ئەگەر دەورروبەری شورەی شاری (ڤینا) هەڵگەنرێ ئێسك و پروسکی کوردو گەورە پیاوانی کورد لەو میرو شەڕکەرانەی خۆیان لەپێناوی سەرکەوتنی تورکدا بەختکردبوو لەناو خاکدا دەدۆزرێنەوە.

کاربەدەستانی تورك لەسەدەکانی پێشووەوە کوردیان بۆ سوودو بەرژەوەندی خۆیان بەکارهێناوەو بەوەشەوە نەوەستاون و دەیانەوێ کورد بەجارێك لەناوببەن و بەتەمای ئەوەن ئیمپراتۆریەتی طورانی پێکبێنن و بۆ گەیشتن بەو مەبەستە لەساڵی ١٩١٤دا کوشتارێکی زۆریان لە ئەرمەنیەکان کردوو دوای ئەوانیش دەستیان کردووە بەکوشتاری کورد کە تا ئێستە ملیونێك کوردی بێ تاوان بەخۆڕایی لەسەهۆڵبەندانی چلەی زستاندا دوورخراونەتەوە بۆ شوێنە دوورەکان بەبێ ئەوەی هۆی گواستنەوەیان بۆ دابین بکرێت و بەبرسێتی و تینوێتی پەرەوازەیان کردوون و لەشوێنە جیاوازەکاندا لەیەکیان دابڕیون و نیشتەجێیان کردوون کە بەهۆی ئەم ڕاگوێزانەوە پتر لە (٧٠٠)هەزاریان مردوون.

لەدوای ئەوەی دەوڵەتی عوسمانی شەڕی یەکەمی جیهانی دۆڕان، بۆ ماوەیەکی کاتی نەخشەی کوشتارو لەناوبردنی کورد وەستێنرا، بەڵام مۆرکردنی پەیمانی لوزان لەجیاتی پەیمانی سیڤەر، تورکەکان بارودۆخی تازەیان بەهەل زانیو دەستیانکرد بەکوشتاری کوردو ئەمە ماوەی چوارساڵە شەوو ڕۆژ قەسابخانەیەکیان بۆ کوشتنی دایكو باوكو براو خوشكو منالآنی ئێمە خستۆتەکار بەنیازی لەناوبردنی کوردو بەرامبەر بەم هەڵوێستو تاوانانەی لەکورد کرا سەرۆکەکانیان لەمانگی تشرینی یەکەمی ساڵی ١٩٢٧دا کۆبونەوەو بڕیاری دامەزراندنی کۆمەڵی (خۆیبون)یاندا بۆ ڕزگارکردنی کوردو کوردستانو بۆ گەیشتن بەم مەبەستە خۆیبون هەموو کوردی لەژێر باڵی خۆیدا گرد کردۆتەوە چونکە مانەوەی لەژێر دەسەڵاتو جەورو ستەمی تورکدا مانای لەناوبردی کوردو کوردستانە.

میللەتانی جیهان بێجگە لەکورد هەموو مافی خۆیان دەستگیر بووە بەڵام کورد هێشتا هەر لەژێر بەندایەتی تورکدایەو بەزورە ملی وایان لەکورد کردووە بەزمانی دوژمن بنوسێتو بخوێنێتەوە.

ئیتر کاتی خۆڕزگارکردن هاتووەو پێویستە کوردیش وەکو میللەتانیتر ئازاد بێتو حکومەتی تایبەتی خۆی هەبێت بۆ ئەوەی لەسایەی یاسای ئەو حکومەتەیانا بەباشی بژینو بگەن بە شادیو بەختەوەریو ئەوەی زۆر گرنگە ئەوەیە پێویستە کورد لەهێزو توانای خۆی بگاتو بەباشی هەڵیسەنگێنێتو باوەڕی بەوەش هەبێت کە کورد هیچی کەمتر نییە لەتورکو ئێمەی کورد کە کەوتوینە ژێر دەسەڵاتیانەوە خۆمان لەوان بەکەمتر نازانینو بەپێچەوانەوە لەزۆر ڕووەوە لەوان باشترینو بارەها کورد خاکی وڵاتی تورکی پاراستبوو، فریای کەوتبوو، دەبێ هیچ گومانمان لەوەدا نەبێ

بەیەكێتیو تەبایی دەتوانین ولأتەكەمانو میللەتەكەمان لەو زۆرداره ستەمكارو درندەیە ڕزگار بكەینو بەهاوكاریكردنی هەموو كوردێك بەو ئامانجە دەگەین كە ئەمەش پێویستی بەلەخۆبوردن هەیە لەگەڵ پێشكەشكردنی سەرو ماڵو لەم ڕێگەیەوە ئاواتەكانمان دێتەدیو شتێكی ئاشكراشە ئەو كوردانەی لەئەمریكادا دەژین ولأتەكەی خۆیان لەبیر نەچۆتەوە پێویستە هەموو كوردێك خەباتكردن لەپێناوی ولأتو میللەتدا بەئەركی سەرشانی خۆی بزانێتو دەستی یارمەتی درێژبكات بۆ خۆیبون بۆ سەركەوتنو ڕزگاركردنی كوردستانو پێویستە یارمەتیدانتان بۆ خۆیبون تەنها هەر بریتی نەبێت لەیارمەتیدان بەپارە, بەڵكو ئەو كوردەی لەئەمریكای ولأتی زانستو خووڕەوشتی باشدا دەژی پێویستە لەخەڵك بگەیەنیت كە كورد كۆمەڵێكی هەیە بەناوی (خۆیبون)ەوە كەبۆ سەربەخۆییو ڕزگاركردنی كوردستانی ژێردەستی تورك خەبات دەكات كە ئیمڕۆ ئەو توركە بەو پەڕی دڕندەیەتیەوە كورد دەكوژێ, پێویستە هیچ كوردێكدەقیقەیەك لەكاتی خۆی لەكیس نەداتو هەمیشە ئەوەی لەبەرچاوبێت دەیان هەزار كورد ئیمڕۆ لەچیاكانی كوردستانا بۆ پاراستنی عەرزو ناموسی خۆیان خەبات دەكەنو لەپێناوی پاراستنی ئەو هەموو ژنو منالأنەی لافاوی خوێنیان هەستاوە تێدەكۆشێتو ئەركی سەرشانی ئەو كوردانەیە كە لەئەمریكادان چەند لقێكی خۆیبون لەناو خۆیاندا پێك بێننو پێویستە لەسەر خوشكو برا هاوولأتیە خۆشەویستەكان هەمیشە ئەوەیان لەبیر نەچێت كێشەی میللەتەكەمان لەسەر بناغەی پاراستنی شەرەفو ناموسو بۆ ڕێزگرتنە لەمیللەتەكەمانو ئەوەی بەتەنگ میللەتەكەی خۆیەوە

نەیە ئەوە مانای ئەوەیە بەتەنگ ویژدان و نامووسی خۆیەوە نیەو هیچ کوردێکیش نییە کە نەیەوێ پارێزگاری لەوانە بکات.

ئەی کوردە بەشەرەفەکان: پێویستە بەوپەڕی تواناو دەسەڵاتەوە هەستی نەتەوایەتی بمانجوڵێنێت و بەهەموو شێوەیەك و بەهەموو ڕێگەیەك خەبات بکەین بۆ ڕزگاربوونی نیشتمانەکەمان چونکە ئیمڕۆ کاتی بزوتنەوەو چالاکییە ئەمەش تەنها بەتەبایی و یەککگرتنی ناوخۆمان پێك دێت. با هەموو جیهان لەوە ئاگاداربکەین کورد ئەگەرچی لەوڵاتەکەی خۆشی دورکەوتبێتەوە بەڵام هەر کوردەو هەر نیشتمانەکەی خۆی خۆش دەوێت و بەهەوڵ و تێکۆشانی هەموو لایەك ڕۆژی خۆشی و شادی و ڕزگاربوون لەئاسۆی نیشتمانەکەمانا هەڵدێ، ئەو وڵاتە ئیمڕۆ والەژێر جەورو ستەمی توركدا كاولكراوە ڕزگاری دەبێت.

بژی کوردستان... بژی خەباتکەران و تێکۆشەرە قارەمانەکانی کورد، بژی میللەتی کورد

مرکزی عمومی خۆیبون

١٩٢٨/٦/٢٠

حسن عرفە لەکتێبەکەیدا سەرچاوە(٥٢) باسی بەیانێکی کردووە کە وتوویەتی لەلایەن سەرکردەکانی کوردەوە بەنهێنی لەتەواو خاکی کوردستانی عێراق‌و تورکیادا بلاْوکرابووەوەو ڕونووسێکیشی نێررابوو بۆ کومیسیونی مافی نەتەوە یەککگرتووەکان لەپاریس‌و بیروت بەپێی کتێبەکەی حسن عرفە بەیانەکە بەم جۆرە بوو:

((برایانی کورد، ئێوە کە شایستەی ئەوەن کە نەتەوەیەکی گەورەتان لیْ دروست ببێت چۆن ڕێگە بەوە دەدەن بیْ دەنگ دەبن کە بەکۆیلەیەتی لەژێر چنگی تورکدابن، ولاْتە ئەورووپاییەکان بەڵێنی دەوڵەتێکی گەورەیان بەئێمەدا لەئێران‌و عێراق بۆ ئەوەی یەکبگرن‌و خەبات بکەن هەتا براکانمان لەژێر چەپۆکی تورکەکان ڕزگار بکەین ولاْتەکەمان سەربەست بێت کە لەچەرخەکانی کۆنەوە ولاْتی خۆمانە)).

دەربارەی ئەم بەیانەی حسن عرفە باسیکردووە دوور نییە کورتەیەکی لەو بەیانەوە وەرگیرابێت کە لەلایەن دوکتور عبدالستارەوە لەتورکیەوە کراوە بەکوردی وەکو باسمانکردو ئەو بەڵێنەش کە وتویەتی ولاْتەکانی ئەورووپا بەکوردیان دابوو بۆ پێکهێنانی دەوڵەتێکی گەورە مەبەستی پەیمانی (سیڤەر)ە بەلاْم لەم پەیمانەدا تەنها باسی کوردستانی باکوورو باشووری تیادا کراوەو کوردستانی ئێران بەشێك نەبووە لەدەوڵەتی عوسمانی بۆیە پەیمانی سیڤەر کوردستانی ئێرانی نەگرتۆتەوەو نازانم حسن عرفە لە چ سەرچاوەیەکەوە وەریگرتووە.

دوکتور عبدالستار طاهر شریف لەلاپەڕە (٧٦)ی کتێبەکەیدا سەرچاوە (٤٠) باسی بەیانێکی تری کۆمەڵی خۆیبوونی کردووە بۆ وەرامی ئەو بڕیاری لێخۆشبوونەی حکومەتی تورك لە (٢٩/ی ئۆکتۆبەری/١٩٢٣)دا

بـلاّوی کردۆتــەوە بەبۆنــەی تێپــەڕبوونی (١٠)ســاڵ بەســەر دامەزرانــدنی حکومەتی جمهوری تورکیادا, بەیانەکەی خۆیبون دووبارە بەزمانی تورکی بلاّوکراوەتـەوە لـەڕیزی ژمـارە (٨)ی زنجیرەی بلاّوکراوەکـانی خۆیبـون کـە نوسـەری سەرچـاوە (٤٠) لەلاپــەڕە (٢٣١)یــدا فوتوکـوپی ئـەو بەیانــەی خۆیبـونی بلاّوکردۆتــەوە وەلەلاپــەڕە (٧٦)دا هــەمان بــەیانی لەتورکیــەوە کردووە بەعەرەبی کە وەرگێڕانەکەی بۆ کوردی بەم جۆرەیە:

((بــەڵێ تورکیــا هــەرکاتێ بیــەوێو چــۆنی بــوێ دەتوانێــت بــەیانی لێخۆشبوون دەربکات بۆ سیاسیە داماوەکانی تـورك بۆ ئەوەی سـوود لـەو بڕیاری لێخۆشبوونە وەربگرنو بەدڵنیاییەوە بگەڕێنەوە بۆ ولاّتی خۆیان, بەلاّم ئەو بەیانە نیشتمانپەروەرانو خەباتکەرانی کورد ئەو لێخۆشبوونە نایانگرێتەوە چونکە هـۆی بناغـەی ناکۆکیو دوژمنایـەتی کورد بەرامبـەر بەجمهوریەتی تورك لەبەر دواکەوتنی سیاسیو بێ مێشکی کورد نییە کە نەیتوانیبێت لەچۆنێتی ڕێبازی بەڕێوەبردنی کاروباری حکومەتی تێبگات هەتا پیاو بیر لەوە بکاتەوە لەوانەیە بەپێی گۆڕینی هەڵوێستو بارودۆخی ڕۆژانـە گۆڕانکـاری لـەو ڕێبـازەدا بـەدی بکـات کـە بـەرەو باشـی دەڕوات بـۆ کـوردو نیشـتمانپەروەرانو خەباتکـەرانی کـورد بەکۆمـەڵی خۆیبونیشــەوە تــەنها بــۆ ئــەوە تێدەکۆشــنو خۆیــان بــۆ ئــەوە تــەرخانکردووە ئامانجــە پیرۆزەکانی میللەتەکەیان بهێننە دی.

نیشـتمانپەروەرانی کـورد لـەوە دڵنیـان ئەگـەر خوایـاربێ ڕۆژێـك دێـت بگەڕێنــەوە بـۆ خـاکی خۆیـان بـەلاّم بـۆ تورکیـا نـا بـەڵکو بـۆ نیشـتمانی خۆشەویســت کــە بریتییــە لەکوردســتان, بــۆ ئــەو ولاّتــە کــاولکراوەی دانیشـتووەکانی لەبچـوکترین مـافی خۆیـان بـێ بـەش کـراون کـە بریتییـە

لەئازادیی گفت‌وگۆ کردن بەزمانی کوردی لەگەڵ فێربوون‌و نوسین بەزمانی کوردی.

بۆ ئەوەی ڕای گشتی دنیای شارستانێتی بارودۆخی کوردستانیان بۆ ڕوون بێتەوەو ئاگاداری کێشەی ئیمڕۆی کورد ببن بۆیە کۆمەڵی نیشتمانی کورد(مەبەستی کۆمەڵی خۆیبون خۆیەتی) بڕیاریدا ئەم ڕاگەیاندنە بڵاوبکاتەوەو جارێکی‌تر ئەوە بسەلمێنێت کە تێکۆشەرانی کوردلەم ڕێبازە پیرۆزە لانادەن کە دەیان ساڵە میللەتی کورد لەپێناوی دەستگیربوونی مافەکانیا سەرو ماڵی خۆی بەخت کردووە, ئەم خۆبەختکردنەی بەهی ئەو هەستی نیشتمانیەوەیە کە لەدێرزەمانەوە لەمێشك‌و دڵی کوردا چەسپاوەو ئەم کۆمەڵە سوورە لەسەر پێڕەوکردنی ئەو ڕێبازەی ئاوات‌و هیوای میللەتی کوردی پێ دێتەدی کە ئەو هیواو ئاواتە بریتی نییە لەهیواو ئاواتی تاقە کەسێك بەڵکو هی هەموو میللەتی کوردە, تاکەکەس دەڕوات بەڵام میللەت هەر دەمێنێت‌و لەناوناچێت‌و ئەوانەی لایان وایە کورد واز لەم ڕێبازە دەهێنێت زۆر بەهەڵەدا چوون چونکە ئەوانەی ئاگادارو شارەزای ئەو بەسەرهات‌و کارەساتانە نین کەبەسەر وڵاتەکەیانا هاتووەو دێت‌و لایان وایە کۆمەڵەکەیان بەرلەوەی بگات بەو ئاواتەی خۆیان بۆ بەختکردووە کۆڵ دەدەن‌و کۆمەڵەکەیان هەڵدەوەشێتەوەو مل کەچ دەکات بۆ جمهوریتی تورکیا, ئەو جمهوریەتەی هەموو ڕۆژێك بەجۆرێك سزای کورد ئەدەن‌و بەوپەڕی دڵڕەقی‌و بێ بەزەییانەوە ڕەفتار لەگەڵ ئەو کوردەدا بکەن کە دەیەوێ بائاشتی لەناو خاکی خۆیانا بژین‌و گوزەران بکەن.

لەساڵی (١٩٢٥)ەوە هەموو دەزگاکانی تورك بەجندرمەکان‌و بەدادگاکانی استقلالیانەوە هەرچی نەشێ بەکوردیان کردووەو سەدان گوندو شارۆچکەی

کوردیـان سـوتاندووەو کاولیـان کـردووەو دانیشـتووەکانیان لـەناوبردووەو هەزاران هـاوولاّتی کوردیـان بەگوللـە کوشـتووەو لەسـێدارەیان داونو هـەموو جـۆرە ڕەفتـارێکی کاولکارانـەیان گرتۆتەبـەرو دەیـان هـەزار کوردیـان بـەپێ خاوسیو بەرووتی بەسەرماو سۆڵەو سەهۆڵبەندانی زستان ئاوارە کـردووەو لـەولاّتی خۆیـان دوریـان خسـتونەتەوە, بـەلاّم لەگـەلْ ئەمەشـدا بانگـەوازی پیرۆزی نیشتمان هەتا بێت بەرزتر دەبێتـەوەو کۆڵنـادات و حکومـەتی تـورکی بەخوێن تینوو بەهـەموو توانـای خۆیـەوە نـەیتوانیوە دەنگی شۆڕشـگێڕانی کـورد کـپ بکـات و لەخـەباتکردن وازی نـەهێناوەو ئازایانـە ڕووبـەڕووی هێزەکانی تورك دەبێتەوەو هـەتا تـورك درێژەبدات بەلـەناوبردنی کـوردی بێ تاوان, چیاکانی کوردستان بێدەنگی بەخۆیانەوە نابینن و زنجیرەی خـەبات و تێکۆشانی کورد کۆتایی نایەت.

ئـەو تورکـەی کـە تـا ئیسـتە نـەیتوانیوە بەهـەموو هێـزو توانـای خۆیـەوە خـەباتی کـورد لـەناو ببـات پـەنای بردۆتـە بـەر درۆو دەلەسـەو خەڵەتانـدن و بـەڵێنی پـڕ لـەدرۆو دەسـتبڕین و بارەهـا تـا ئیسـتە بڕیـاری لێخۆشـبونیان دەرکردوە کە ئەمەی دواییان سێهەم جارەو لایان وایە کورد گەمژەو نەزانەو لەدرۆ دەلەسەو نەخشەکانیان نەگەیشتووەو بەئاسانی دەستەمۆی ئـەکات و تـۆ بڵێـی ئـەوەی ئـەو بڕیـاری لێخۆشـبوونە دەخوێنێتـەوە لای وابێـت ئـەوە بڕیاری دەزگایەکی بەویـژدانی شارستانێتی دۆسـتەو دەتوانێـت بـەپێی ئـەو بڕیاری لێخۆشبوونە دەرفـەتی ئـەوەی هـەبێت بەوپـەڕی سەربەسـتیەوە لـەناو خاکی ولاّتی خۆیدا بژیو مافی هات وچۆکردن و قسەکردنی هەبێت؟! نـەخێر چونکە ئـەو لێخۆشـبونانەی هـەتا ئێسـتە بـەناو بۆ کـورد دەرچـووە هـەمووی بریتـی بـووە لەتەڵـەو داوو دەسـبڕین و ئەوانـەی بـەو لێخۆشـبوونانە

خەڵـەتێنرابوون‌و لەخشـتە بڕابـوون کـە هاتبوونـەوە ژێـر سـایەی حکومـەت ئەوی لەمردنیش ڕزگاری بووبێت ئێستە لەناو زینداندان‌و چاوەڕوانی سـەرە مەرگی خۆیانن.

لێخۆشبوونی تـورك لـەکورد درۆیـەکی ئاشکرایەو خەڵەتاندنەو پێویست بە بەڵگە ناکات چونکە ئایا حکومـەتی تورك دەتوانێـت دانـی پیـادا بنێت‌و بـڵاوی بکاتـەوە چـەند کـەس لـەو ئاوارانـەی لـەئێران‌و سـوریاو عێراقـەوە گەڕابوونەوە بۆ تورکیاو ئەوانەی لەچیاکانی کوردستانەوە هاتبوون‌و خۆیان دابوو بەدەسـتەوە ئـاخۆ ئیمـڕۆ چـەند کـەس لەوانـە لـەژیانا مـاون؟! ئایـا لـە (٨٥٪)ی ئەوانـەی ئەگـەر نەشـوترێت (٩٥٪) لەوانـەی بەسـوێندی شـەرەفی تـــورك هەڵخەڵـــەتابوون دەیـــان درۆو دەلەســـەیان بـــۆ هەڵنەبەســـراوەو بەشێوەیەکی ناجوامێرانـەو ناپیاوانە نەکوژراون‌و لەسێدارە نـەدراون؟؟! کـە ئەم ڕاستیانە دەری دەخەن هەموو بەڵێنەکانی تورك وەکو صفری لای چەپ وان‌و هیچ بایەخێکیان نییە!! بەڵام لەگەڵ ئەو هـەموو درۆو خیانەتانـەی لـەو کوردانـەی بـەر لـە پێـنج سـاڵ لەمەوبـەر کـرا (مەبەسـتی ئەوانـەی شۆڕشـی پیرانـە) ئایـا بـەهیچ شێوەیەك توانیویانـە هەسـتی کوردایـەتیان لەمێشـکیانا نـەهێڵن؟ ئـەم لێبوردنـەی ئەمجارەشـیان هـەر بـەو ئاواتانـەیان ناگەیـەنێت بـۆ لەناوبردنی کورد.

ئیمڕۆ ئەو کوردەی دوورە وولاّتـە هیچـی نیـەو لەهـەموو مـافێکی ئاسـایی خۆی بیّ بەشـەو ڕێگـەی ئـەوەی لێگیراوە بـەزمانی خـۆی بدویّ‌و بنوسێت‌و لـەناو وڵات ڕێگـەی ئـەوەی پێنادرێـت مەراسـیمە ئاینیـەکان بـەجیّ بێنێـت‌و لەهەموو مـافێکی سیاسـی بـیّ بەشـەو هـەمووی لیّ قەدەغـە کراوەبەڵام لەگـەڵ ئەوەشـدا هێشـتا هــەر بــەئیمانێکی نیشـتمانی بـەهێزەوە بـۆ مەبەسـتێکی

شەریف و خاوێن تێدەکۆشێت کە بریتییە لەڕێبازی هەموو مرۆڤێکی خاوەن شەرەف. نمونەی ئەو کۆڵنەدانە بۆ گەیشتن بەئامانجە پیرۆزەکان لەدوو قارەمانی کۆڵنەدەردا دەردەکەوێت کە بریتین لە (احسان نوری)و (فرزندە) کە هەردوکیان لەدنیایان گەیاند نیشتمانپەروەریێتی کوردو باوەڕکردن بەنەتەوایەتی کورد شتێك نییە بەهیچ جەورو ستەمێك کۆڵ بدات و وازی لێ ناهێنێت.

بەڵێ ئیمڕۆ تورکەکان دەیانەوێ خۆیان لەشتێکی تردا تاقیبکەنەوە بەئومێدی ئەوەی کورد لەناو دەبەن یا هیچ نەبێ لاوازی دەکەن و بۆ گەیشتن بەو مەبەستەیان ئەگەرچی نەیانتوانیوە وورەی کورد بەربدەن, دەیانەوێ ڕێگەی فێڵ و تەڵەکەبازی بگرنەبەرو سوود لەدڵپاکی کورد وەربگرن بەڵام کورد هەتا بێت وورەی بەرزتر دەبێتەوەو بەرەنگاری هەموو تەقەلاکانی تورك دەبێتەوە.

تورکەکان هەمیشە بزوتنەوەکانی کورد بەبزوتنەوەیەکی کۆنەپەرستانەو بەرێبازێکی چەتەگەری یاخوود بەوابەستەی بێگانەی لەقەڵەم دەدەن, کوردیش بەرامبەر بەو تەقەلایانەی تورك بۆ ڕۆژهەڵات و ڕۆژئاوای ڕوون دەکاتەوە کە ئەگەر تێکۆشان و خەباتی کورد بریتی بووبێت لەجەردەیی و چەتەیی, بەرگەی ئەوەی نەدەگرت کە لەماوەی دە ساڵدا کۆڵنەدات و درێژە بەو خەبات و تێکۆشانەی خۆی بدات.

ئایا ئیمڕۆ لەسەر ڕووی جیهاندا لەحکومەتی تورك بەولاوە حکومەتێکی تری واهەیە هەموو دەسەڵات و توانای خۆی بۆ ئەوە تەرخان بکات نەتەوەیەکی تر لەناوبەرێت و هەموو تواناو دەسەڵاتی خۆی بۆ ئەوە تەرخان بکات هەموو جۆرە ئازادی و سەربەستییەك لەو میللەتە قەدەغە بکات.

میللەتی کورد کە بازووی خۆی لێ هەڵکردووەو خەبات دەکات لەکۆڕی تێکۆشاناو هەمان ڕێبازی ئەو میللەتانەی تری گرتۆتەبەر کە بەرلەخۆی گرتویانەبەر بۆ مسۆگەرکردنو دەستگیربوونی مافی ڕەوای خۆیانو هیواداره بۆ گەیشتن بەو مەبەستەی دەستی پیاوەتیو یارمەتی ئەدەبی بۆ درێژبکرێت, بەلأم بەداخەوه لەجیاتی ئەو یارمەتیدانە حکومەتەکان بەپێچەوانەوه نەك هەر یارمەتی نادەن بەڵکو کۆسپو بەرهەڵستیش ئەخەنە بەردەمیو کاربەوەشەوه نەوەستاوه بەڵکو بوون بەلایەنگری تورك بۆ سەرنەکەوتنی کورد لەبزوتنەوه پیرۆزەکەیدا.

هەموو مرۆڤێکی ژیری خاوەن ویژدان ئەبێ دان بەوەدا بنێت ئەم ڕاپەڕینو شۆڕشە نەتەوەییەی کورد زادەی هەستو هۆشی چەند ملیۆنێکە کە ئیمڕۆ ڕوو بەڕووی بەسەرهاتی ترسناك بۆتەوه, بەلأم لەگەڵ ئەوەشدا کۆڵنادات لەتێکۆشانو خەبات لەپێناوی ئازادیو ژیانێکی خۆشبەختانەو میللەتێکیش ئامادەبێت گیانی خۆی پێشکەش بکات لەپێناوی ئەم مەبەستە پیرۆزەدا هێز نییە کۆڵی پێ بداتو لەناوی ببات)).

باسی شەشەم

خۆ ئامادەکردن بۆ ڕووبەڕوو بونەوە

لەباسی چۆنێتی پێکهاتنی کۆمەڵی خۆیبوندا باسی ئەوە کرا چۆن دەستەی بەڕێوەبەری خۆیبون بڕیاریدا احسان نوری پاشا ببێت بەلێپرسراوی سەرکردەی هێزەکانی شۆڕش لەچیای ئاراراتداو ئەویش کە چووە ئاراتو دەستیکرد بەڕێکخستنی کاروباری شۆڕشو ڕۆژنامەیەکیشی دەرکرد بۆ ئەوەی ببێت بە ئۆرگانی کۆمەڵی خۆیبونو شۆڕشی ئاراراتو بەرلەمە لەباسی شۆڕشی پیراندا لەباسی پێکهاتنی کۆمەڵی ئازادیدا باسی ئەوە کرا چۆن تورکەکان بۆ زراندنی ناوی احسان نوری پاشا گەلێك درۆو دەلەسەیان دەربارەی هەڵبەست بۆ ئەوەی لای شۆڕشگێڕانی کورد ناوی بزرێننو دڵی ئینگلیزەکانیشی لێ کرمێ بکەن، بەڵام ئەو درۆو دەلەسانە نەیانتوانی ناوی احسان نوری لکەداربکەن هەروەکو روبرت ئولسون لەکتێبەکەیدا سەرچاوە (٨٤) ڕوونی کردۆتەوەو ئەو دوکیومینتەی دەربارەی ئەو تەقەلا سەرنەگرتووەی توركی باسکردووە کە ژمارەی دوکیومینتەکە (Air 23-43) ڕۆژی ١٩٢٥/٢/٢٧ ئەوەندەیتر درۆو

دەلەســـەكانی حكومـــەتی كەمالیـــەكانی پووچـــەڵ كردۆتـــەوەو ئـــەم هەڵبژاردنەشـی بـۆ سـەركردایەتی هێزەكـانی شـۆڕش نیشـانەیەكی تـرە بۆنیشتمان پەروەرێتیو بۆ دەم كوتكردنی تورك بەرامبەری.

وەكـو لەبەسـەرهاتو ڕوداوەكـانی شۆڕشـی ئاگریداغـدا ڕوون دەبێتـەوە احسـان نـوری پاشای شازادە بەكاروباری سوپاو شۆڕشگێڕی بریتـی بـوە لەئەنـدازیارو نەخشەكێشـی كاروبـاری شۆڕشـكە بـەلام بەداخـەوە ئـەو كـەمو كورییانەی لەشۆڕشكەدا ڕوویدا لەگەڵ باری نالەبارو هەڵوێستی دەوڵەتان بەرامبـەر بـە شۆڕشـەكە بەهـەموویان ڕێگـەی سـەركەوتنیان لەشۆڕشـكە گـرت وەكو لەشوێنی خۆیدا بەدوورو درێژ باس دەكرێت.

احسان نوری لەدوای شكانی شۆڕشكەو ناچاربوونی كە پـەنا بباتـە بـەر ئێـران وەكـو پەناهەندەیـەكی سیاسـی لـەوێ دەسـتیكرد بـەتۆماركردنی یاداشتەكانی دەربارەی شۆڕشی ئارارات, بـەلام بەداخـەوە چونكە بیرەوەری یاداشتەكانی لەكاتی خۆیدا تۆمارنەكردووەو هێشتوویەتیەوە بۆ سـەردەمی ئاوارەبوونی بۆیە یاداشتەكان لەزنجیرەی ڕووداوەكانا هەست بـەوە دەكرێـت لەسەر یەك زنجیرەو بەپێی بەسەرهاتو ڕووداوەكان تۆمارنەكراون.

احسان نوری بێجگە لەو یاداشتەی كتێبێكـی تریشـی بـەناوی (ژیـانم)ەوە بـەزمانی كـوردی نوسـیوەو بـەزمانی فارسـیش لەسـاڵی (١٩٥٥)دا لـەتاران كتێبێكـی بـەناوی(تـأریخ ریـش ئـی نـژاد كـورد) چـاپكردووە كـە بریتییـە لە(١٤٦)لاپەڕەو مامۆستا صلاح برواری لەتەمووزی ١٩٩٠دا ئەو یاداشتەی احسـان نـوری كـردوە بەعـەرەبیو لەبـەیروت یەكـەم چـاپی بلأوكراوەتـەوەو هــەروەكو صــەلاح بــەرواری باســیكردووە (انســتتیوی پــاریس) لەســاڵی ١٩٨٦دا ئــەو یاداشــتانەی بلأوكراوەتــەوە لــەژێر نــاوی (La Reolte de

Lagridagh-ARARAT) بەزمانی فەرەنسی لە(جنیف) چاپکراوەو هەروەکو صلاح بەرواری لەلاپەڕە(١٠)ی پێشەکیەکەی یاداشتەکەدا باسی کردووە ئەو یاداشتە بەزنجیرە بەزمانی عەرەبیش لەگۆڤاری (هیڤی – هیوا)دا بڵاوکراوەتەوە لەلایەن انستتیوی کوردەوە لەپاریس.

صلاح بەرواری لەلاپەڕە(٦)ی پێشەکی ئەو یاداشتانەدا وتوویەتی:

((سەرکردەکانی ئەو هێزە لەژێر سەرکردایەتی احسان نوریدا بووە زۆربەیان بریتی بوون لە دەرەبەگ‌و سەرۆك عەشیرەت‌و پیاوە ئاینیەکان کە لەناو ئەوانەدا دوو سەرکردەی زۆر ئازاو دلێریان تیا بووە کە بریتی بوون لە (برومسکی)و (فرزەندە بەگ), هۆی سەرەکی سەرنەکەوتنی ئەو شۆڕشە بەهۆی ئەو ناکۆکیەوە پەیدا بوو کە لەنێوان (محمد بگ)و سید رسول)دا پەیدا بوو کە تورکەکان بەهۆی ئەو ناکۆکیەوە خراپترین‌و خوێنڕێژترین کوشتاریان لەکورد کرد لە(زیلان)دا (لەشوێنی خۆیدا بەپێی یاداشتەکەی احسان نوری ئەچینە سەر باسی ئەو رەخنەیەی احسان نوری لەهەردوکیانی گرتبوو).

صلاح بەرواریش هەر لای وایە کە أحسان نوری لەدوا ساڵانی ژیانیا کە تەمەنی چوبوە ساڵەوە ئەو یاداشتانەی تۆمارکردووە کە لەماوەی پێنج ساڵی بەرلەکۆچی دوایدا کە لەساڵی (١٩٧٥)بووە ئەو یاداشتانەی نوسیوەتەوە, بەڵگەش بۆ ئەمە ئەوەیە لەیاداشتەکانیا ئاماژەی بۆ باسێکی ناو ڕۆژنامەیەکی تورکی کردووە کە لەساڵی ١٩٦٩دا باسی ئەو یاداشتەی بڵاوکردۆتەوە.

دەربارەی ژیانی أحسان نوری پاشا بەپێی پێشەکیەکەی صلاح بەرواری , احسان نوری لەساڵی ١٨٩٢دا لەشاری (بدلیس) لەگەڕەکی (ئالی کولی)

لەدایك بووەو لەویٚ گەورە بووەو (ئەكادیمی حربی) لەئەستەمبول تەواو کردووەو هەروەکو ئەفسەرەكانی تری کورد لەدوای تەواوبونی شەڕی جیهانی لەشەڕی ڕزگاربوونی تورکیادا بۆ دابینکردنی سەربەخۆیی تورکیاو ڕزگارکردنی لەدەوڵەتە داگیرکەرەکان بەشداری کردووەو لەشەڕەکانا ئازایەتیەکی زۆری نواندووە (روبرت ئولسون لەکتێبەکەیدا سەرچاوە (٨٤) وتوویەتی: کاتی خۆی أحسان نوری سەرکردەی سوپای شەشەمی دەوڵەتی عوسمانی بووەو لەدوای تەواوبونی شەڕی جیهانی یەکێك بووە لە نوێنەرانی دەوڵەتی عوسمانی لەمۆرکردنی پەیمانی (مودراس- پەیمانی وەستاندنی شەڕ)و لەکاتی کۆبوونەوەکانی مودراسدا دژی هەڵوێستی ئینگلیزەکان بووە بەتایبەتی لە سیاسەتیانا بەرامبەر بە عێراق).

هەروەکو روبرت ئولسون لەلاپەڕە (١٩٤)دا ئاماژەی بۆ دوکیومێنتی ژمارە(Air23-43) کردووە کە لەلاپەڕە (٤٦)یدا وتراوە أحسان نوری پاشا لەساڵی ١٩١٩دا لەکاتی شەڕی (غالیبولی)دا دژی ئەفسەرەکانی تورك یاخی بووە, چەند ئەفسەرێکی تورکی دەستگیرکردوو بۆ ماوەی دوو مانگ خۆی کرد بەسەرکردەی ئەو هێزەی دەستی بەسەردا گرتبوو, لەئەنجامی ئەمەدا دادگا کراو دوورخرایەوە بۆ بدلیس و هەر کە گەیشتە بدلیس پەیوەندی بە جمعیتی ڕاپەڕینی کوردەوە کرد (Society For the Riseof Kurdistan)و بەپێی بڕیاری ئەو جمعیەتە ڕاپەڕینی (بیت الشباب) جێ بەجێکرا (لەبەرگی دوهەمدا باسی ڕاپەڕینەکەی بیت الشباب کراوە), بەلاّم هەروەکو روبرت ئولسونیش باسیکردووە بێجگە لەو دوکیومێنتە لەهیچ سەرچاوەیەکی تردا باسی ئەو ڕاپەڕینەی أحسان نوری نەکراوە لەشاری غالیبولیدا.

أحسان نوري پاشا

احسان نوری لەسەرەتادا کە هێشتا دەستی کمالیەکان نەکەوتبووە ڕوو بەرامبەر بەکورد, وەکو هەندێ لەکوردەکانی‌تر بوبوو بەئەندامی کۆنگرەی (سیواس) کە لەبەرگی دووهەمدا باسی ئەو کۆنگرەیە کراوە, بەلاَم دوای ئەوەی تورکە کمالیەکان لەبەڵێنەکانیان پاشگەزبوونەوە کە دابویان بەکورد لەساڵی ١٩٢٤دا ئیتر خۆی پێ نەگیراو ڕوویکردە بەرزاییەکانو هەروەکو لەبەرگی دووهەمدا لەباسی ڕووداوی (بیت الشباب)دا باسمانکردووە احسان نوری لەئەنجامی ئەو تلگرافەی یوسف ضیاء بەگ ناردبووی بۆ براکەی کە ئەمیش ئەفسەرێك بووە لەناو ئەو هێزەی احسان نوری پاشا سەرکردەی بووە, احسان نوری لەگەلّ ئەفسەرو سەربازە کوردەکانا کە روبرت ئولوف ژمارەی ئەوانەی بە (٥٠٠)کەس داناوە ڕوویانکردبووە چیاکانو لەحکومەت یاخی بوو.

احسان نوری لەدوای شکانی شۆڕشەکەی ئاگری داغ خۆی نەدا بەدەست تورکەکانەوەو هەروەکو لەدواییدا ڕووندەبێتەوە بەڵکو پەنا دەباتە بەر حکومەتی ئێرانو لەوێ دەمێنێتەوە هەتا ساڵی ١٩٧٥دا موتورسایکلیك دەیکات بەژێرەوەو گیانی دەردەچێت لەکاتی پەڕینەوەیدا لەسەرجادەیەکی تارانو لەو ڕۆژانەدا وابلاَوبوبوەوە لەمەدا ساڤاکی ئێرانی دەستی تیادا بووەو بۆ ئەوەی احسان نوری بەشداری نەکات لەشۆڕشی ساڵی ١٩٧٤-١٩٧٥ دا لەباشووری کوردستان کرابوو,لەتەمەنی (٨٣)ساڵیدا لەگۆڕستانی (بهشت زهراء)لەباشووری تاران دا نێژراوە.

احسان نوری پاشا لەیاداشتەکانیا بەرلەوەی بچێتە سەر باسی شۆڕشی ئارارات, باسی ئەوانەی کردووە کە هاوکارو لایەنگری شۆڕش

بـــوون و لێـــرەدا ئێمـــەش نـــاوی ئەوانـــە دەخەینـــە پـــێش چـــاو کـــە لەیاداشتەکانیا ناوی هێناون کە وتوویەتی:

((عربسـی کـە سـەرۆکی عەشـیرەتی (مکتـوری) بـوو لەناوچـەی (ئەگـدر) لـەباکوری ئاگریـدا دەژیا, لەلاپاڵەکەی تـری ئاگریدا (علوی بکـر) و (عبداللە خلف)ی سەرۆکی عەشیرەتی (قزلباش ئوغلی) کە یەکێك بوو لەلاوە کوردە ئازاو ئازادیخوازانەی بەر لەچەند ساڵێك خۆیو عەشیرەتەکەی لەکوردستانی ئێرانـەوە هاتبوونـە کوردسـتانی تورکیـاو لەڕۆژهـەڵاتی ئاگریـدا نیشـتەجێ بوبـوو, هـەروەها (ئـەنوەر مـزراق) کـە لەبنەماڵـەی سـەرکردەکانی عەشـیرەتی (زیـلان) بـوو ئـەو بنەماڵەیـە هـەموویان بەشـداربوون لـەهێزەکانی ئاگریـدا هەرچەندە هەندێ لـەو عەشیرەتانەی لـەژوور چیاکەدا بـوون هێشتا وازیـان لەلایەنگرێتی حکومەت نەهێنابوو, بەڵام ئاڵای کورد بەسـەر هـەموو چیاکەدا دەشەکایەوەو هیچ کاربەدەستێکی حکومەتی تورك نەیدەوێرا ڕووبکاتە ئـەو ناوچەیە.

ئاڵای کوردو دوو پێشمەرگە کە بنکەی سەرکردایەتیان لەئاگریدا دەپاراست (لەلاپەڕە (١٣٩)ی یاداشتەکەی أحسان نوری) وە لەلاپەڕە (٣٠٤)ی کتێبەکەی زنار سلوپی

وێنەی حاجو ئاغای سەرۆکی عەشیرەتی هەڤرکی و بەڕێوەبەری کاروباری ناوچەکانی مریات، میردین، شرناخ لەشۆڕشی ئاگریدا

لەناوڕاستی هاوینی ساڵی ١٩٢٩دا (مەمۆ) و (نادر) هەردوو کوڕە ئازاکانی حسێن پاشای سەرۆك عەشیرەتی (حیدری) لەگەڵ دوبرای تریان‌و ئامۆزایەکیان لەسوریەوە هاتنەوەو خۆیان گەیاندەوە ناو خاکی کوردستان‌و لەکاتی تێپەڕبوونیانا بەناوچەکانی (مدیات, بەشیری,کرزان, هەتاوی هەتاکو دوای موش)و لەوێدا پەلاماردران‌و سیانیان لێ شەهید بوو بەلاّم (مەمۆ) و (نادر) خۆیان دەربازکردو گەیشتنە لای ئێمە)).

أحسان نوری لەلاپەڕە (٦٩)ی یاداشتەکانیا دەربارەی (کور حسین پاشا) و (حاجی موسی بەگ) وتوویەتی ((هەرچەند کور حسین پاشا لەشۆڕشی پیراندا لایەنگری حکومەت بوو, بەلاّم کە شۆڕکەی پیران تەواو بوو تورکەکان وازیان لەویش نەهێناو لەگەڵ حاجی موسی بەگدا هەردوکیان ئاوارەکران بۆ ڕۆژئاوای ئەنادۆڵ, بەلاّم هەردوکیان بڕیاریاندا خۆیان لەشوێنی ئاوارەبوونەکەیان ڕزگار بکەن, حسێن پاشا دەوڵەمەندو پارەدار بوو, ئاڵتونێکی زۆری هەبوو, توانی هەندێ ولاّخ‌و تفەنگ بکڕێت‌و بیدات بەوانەی توانای چەکهەڵگرتنیان هەبوو, ژن‌و منداڵەکانیان لای دوو کوڕی خۆیان بەجێ هێشت‌و ڕویانکردە سوریاو لەوێ بوون بەمیوانی (حاجو ئاغا) کە یەکێك بوو لەسەرکردە ناسراوەکانی عەشیرەتی (هەڤرکی)و لەوێ بوون بە ئەندامی خۆیبون.

ساتێك ئەوانە گەیشتبونە سوریا بەپۆستەی ڕێکخراوی خۆیبوندا نامەیەکی ئەوانم پێ‌گەیشت‌و منیش داوام لەخۆیبون کرد بیان نێرن بۆ ئاگری‌و ساتێك کەوتنە ڕێ بۆ ئەوەی بگەنە لای ئێمە لەڕێگەی عێراق‌و ئێرانەوە ئینگلیزەکان لەموصڵ گرتنیان‌و ناردنیانەوە بۆ سوریاو لەوێ حاجی موسی بەگ نەخۆشکەوت‌و لەسوریا کوچی دوایی کرد, بەلاّم بەپێی

بڕیاری خۆیبون چوار کوڕو کوڕەزایەکی حسین پاشا کە لەکوردستانی تورکیادا بوون لەگەڵ حسین پاشا خۆیو (ئەدۆ)و خوشکەزایەکیو کوڕەزایەکی کە لەکوردستانی عێراق بوون هەموویان ڕەوانکردە ئاگریو لەڕێگایانا تورکەکان ڕێگەیان پێگرتنو سیانیان لێ کوژرا (بەر لەمەش باسی هەمان شتی کردووە).

احسان نوری لەباسی چۆنیتی چوونی کور حسین پاشا بۆ ئاگریداغ وتویەتی کە سوریای بەجێهێشت ڕویکردە عێراقو لەوێ بوو بەمیوانی شێخ ئەحمەدی بارزانی کە لەوێ (مدنی) کوڕی حاجی موسی بەگیشی لێ بوو, ساتێك ویستیان لای شێخ ئەحمەد بەجێ بێلن (نوە بەگ) بەکور حسین پاشا دەلێ (مدنی) برازام حەزدەکات ئەویش بچێت بۆ ئاگری خۆزگە لەگەڵ خۆتانا بیبەن بۆ ئەوێ . حسین پاشا (مدنی) لەگەڵ خۆیدا دەیبات و لەگەڵ چەند سوارێکدا دەکەونە ڕێو لەڕێگادا لەچیایەکدا (مدنی) پلانێکی زۆر ناجوامێرانەو ترسنۆکانە بۆ کور حسین پاشا ڕێك دەخاو حسین پاشاو هاوڕێکەی کە لەشیرین خەودا دەبن هەردوکیان دەکوژێت و پاش ئەو کوشتنەی حسین پاشا (مدنی) خۆی ئەدا بەدەست تورکەکانەوە.

احسان نوری لەیاداشتەکەیدا لەسەری ئەڕوات و ئەڵێت:

((لەدوای لێکۆڵینەوەو چوونە بنج و بناوانی ئەو کوشتنە, بۆ شێخ ئەحمەدی بارزانی دەردەکەوێ (نوە بەگ)ی برای موسێ بەگ دەورێکی سەرەکیو گلاوی هەبووە بۆیە ئەو خیانەتە گەورەیەی کردبوو لەسەر ئەوە بڕیاری کوشتنی دەداو نایەڵێت (نوە بەگ) سوود لەو لێخۆشبوونەی تورك وەربگرێت کە دەریانکردبوو)).

بێجگە لەوەی احسان نوری لەیاداشتەکانیا دەربارەی شێخ ئەحمەدی بارزانی دەری کردبوو بەرامبەر (نوەبەگ) (حسین عرفە)ش لەکتێبەکەیدا سەرچاوە (٥٢) باسی بەشداربوونی شێخ ئەحمەدو هاوکاریکردنی کردووە لەگەڵ شۆڕشگێڕانداو لەو ڕووەوە وتوویەتی:

((شێخ ئەحمەدی بارزانی هێزێکی (٥٠٠) سواری بەسەرۆکایەتی (فەرزەندی کوری حسین کوێر) نارد بۆ پەلاماردانی هێزێکی تورك کە لە(نورامار) بوو, بەڵام ئەو هێزە لەدوای شەڕێکی دوورودرێژ کشایە دواوەو فەرزەندە کوژرا (لەڕاستیدا ئەم فەرزەندەیەی حسین عرفە لێرەدا باسی کردووە ئەو فەرزەندەیە نییە کە لەگەڵ احسان نوری پاشادا لەئارارات بووەو لەگەڵ احسان نوری پاشادا بەشداری کردووە لەو گفتوگۆیەی لەگەڵ کاربەدەستانی تورکدا کرابوو وەکو لەدوایدا لەباسی حەوتەمدا ڕوون دەبێتەوە).

احسان نوری لەیاداشتەکەیدا دەڵێت: بەو جۆرە (کور حسین پاشا) کە کاتی خۆی بوبوو بەلایەنگری حکومەت, ساتێك لەهاوینە هەواری (ئالاداخ) دەگەڕێتەوە لەڕێگایا لەچیای (تندوك) هێزێکی تورك بەرەنگاری دەبێتەوەو ئەوانەی لەگەڵیا بون بەشێکی زۆری کەل‌وپەل‌و مەڕومالاَتەکانی خۆیان بەجێ هێشت‌و شێخ صاڵحی کوڕی شێخ عبدالقادرو شێخ یاسینی ئامۆزای کوژران‌و ئەوانەی‌تر بەشەڕەشەق خۆیان ڕزگار کردوو شێخ عبدالقادریش هیچ چاری نەما ئەویش پەنای بردەبەر شۆڕشگێڕانی ئاگری.

(سەیر ئەوەیە ئەم شێخ عبدالقادرە بەوپەڕی بێ ئابڕووییەوە, لەدوایدا کە شۆڕشی ئاگری‌داغ گەرم بوو لەنێوان شۆڕشگێڕان‌و حکومەتدا جارێکی‌تر

پەنای بردەوەبەر حکومەت وەکو لەدوایدا لەباسی دەستپێکردنی شۆڕشدا دەردەکەوێت).

احسان نوری لەلاپەڕە (٧٩)ی یاداشتە چاپکراوەکەیدا باسی ئەو شێخ عبدالقادرەی بەم جۆرە کردووە:

((لەبەهاری ١٩٣٠دا گوندەکەی شێخ عبدالقادر لەلایەن هێزی حکومەت و چەند کرێگرتەیەکی عەشیرەتی (کسکویی) بەسەرکردایەتی میر ئالای (فەرهاد بەگ) دەورەدراو ئەوانەی لەو گوندەدا بوون وەکو (تمرشملی، ئوس، فتو، چرکو، شێخ طاهر شێخ رەسولی کوڕی شێخ عبدالقادر ، علوی، ئیزیدی ئامۆزای) لەگەڵ چەند چەکدارێکی تردا بەجلی شەوەوە لەنوستندا دەستیان دایە چەکەکانیان و ڕووبەڕووی دوژمن بوونەوەو (٢٠) سەربازیان بەدیل گرت و چەند مەترەلیوزیکی بچووکیشیان دەستگیر بوو.

احسان نوری دەڵێ: لەکاتی ئەم شەڕەدا من و (برۆ — کە مەبەست بروهسکی)یە لەگەڵ شێخ عبدالقادردا کەساتێك باسی ئەم شەڕەمان دەکرد، کوردێکی سەر بەحکومەت لە(ئاگری)یەوە هات بەخۆیو ئێسترەکەیەوە دوو لاشەی کوژراوی لەسەر بوو یەکێکیان لاشەی ئەفسەرێکی تورك بوو ئەوی تریان لاشەی (تمر کسکوی) بوو کە لەعەشیرەتی کسکویی کورد بوو، کاتی خۆی تمر وتبووی : من تورکم و کوڕی تورکم... بۆ وەرامی ئەو قسەیە (بروهسکی) پێی وتبوو، هیوادارم ڕۆژێك لەڕۆژان لەگەڵ برایەکی تورکتا بەجووتە پێکەوە لەیەك گۆڕدا بنێژرێن..

احسان نوری دەڵێ: کە ئەوەم هاتەوە بیر هەروەکو بروهسکی بۆی گێڕابومەوە هەردوکیانمان لەگۆڕێکدا ناشتن و ئەو دیلانەش کە نێررابوون بۆ بنکەی ئێمە، لەوێوە بەچەند پێشمەرگەیەکدا درانە دەست حکومەتی ئێران

بۆ ئەوەی لەڕێگەی ئەوانەوە بدرێنەوە بە حکومەت (لام وایە ئەگەر تورك دیلی وای دەست بکەوتایە هەر لەشوێنی خۆیدا دەیانکوشتن).

احسان نوری لەلاپەڕە (٢٩)ی یاداشتەکەیدا باسی چەند نیشتمان پەروەرێکی کردووە کە چووبونە پاڵ شۆڕش و وتویەتی:((ساتێك لەئاگری خەریکی ڕێکخستنی کاروباری شۆڕش بووین شۆڕشگێڕانی کورد پۆل پۆل ڕویانکردە چیای ئاگری..(فرزندەبەگ) کە لەعەشیرەتی (هسنی)بوو خۆیو کاظم بەگی برایو ئامۆزایەکیو چەند شۆڕشگێڕێکی تریئەو عەشیرەتە گەیشتنە ئاگریو بێجگە لەمانە، چەند سەرکردەیەکی تری کورد وەکو خالص بەگ کوڕی عبدالمجید بەگی سەیکی، تاج الدین لەسەرکردەکانی عەشیرەتی (زرکی)، ئەدو عزیز حیدری، ئەحمەد حاجی برۆ لەگەڵ هەندێ لە براکانی، سید عبدالوهاب ئەفەندی وەسید رسول بەرزنجی ئامۆزای کە ئەمانە هەموو ئاوارەکرابوون بۆ (ازمیر) یەك لەدوای یەك خۆیان گەیاندە ئاگریو (هسکی) کرا بەوالی ئاگریو (تمرشمکی) کرا بەسەرکردەی دەرەك لەئاگری.

بەو بونەوە شۆڕشگێڕە نیشتمان پەروەرەکان سرودی ئاگرییان ووت، احسان نوری لەیاداشتەکەیدا ئەم چەند دێڕەی لەو سرودە تۆمارکردوە کە لەعەرەبیەکەوە کراوەتەوە بەکوردی.

ئەوا ئیمڕۆ دووبارە جۆشت سەندۆتەوە
کڵپەو گڕی ئاگرەکەت وەکو لووتکەی قەڵاکان بەرزو بڵندە
لەسەر لووتکەکانت کۆبوونەوەکان دەستی پێکرد
دە ئاگری کڵپە بسێنە.. کڵپە بسێنە ئاگری

بێجگە لەوانەی احسان نوری باسیکردون کە چوبونە پاڵ شۆڕش، حسن عرفەش لەکتێبەکەیدا سەرچاوە (٥٢) ناوی چەند کەسێکی تری هێناوە وەکو (حسین کەوسەر، میرا، میری عبدالقادر ئابدال.

زنار سلوپی لەلاپەڕە (١٤٥)ی کتێبەکەیدا سەرچاوە (٥٧) ناوی چەند کەسێکی هێناوە کە لەشۆڕشدا کرابوون بە کاربەدەست وەکو:

(تەیمور ئاغا- کە احسان نوری لەیاداشتەکانیا بەتمرشمکی ناوی هێناوە- کراوە بەسەرۆکی دەرەك، ملا حسین ئەفەندی کرا بە قائیمقامی کورخان، ئیبراهیم نانی - کرا بەمیری ناحیەی (بوطي)، حسن ئەفەندی - میری ناحیەی (ئورتی)، موسی ئاغا برکی بۆ ناحیەی (کوری)و عمرین ئاغا کرا بە قائیمقامی (کو ئاخان) کە ئەمانە هەمویان بەرەزامەندیی کۆمەڵی خۆیبون هەڵبژێررابوونو هەموشیان بەوپەڕی پاکیو دڵسۆزیەوە کاروباری شۆڕشیان دەبرد بەڕێوە.

زنار سلوپی (قدری جمیل بەگی دیاربەکری) لەلاپەڕە (١٤٤)ی کتێبەکەیدا باسی ئەوەی کردووە چۆن خۆیو هاوڕێکانی پێوەندیان بەشۆڕشگێڕانی ئاراراتەوەو بۆ بەستنی پەیوەندییەکی هەمیشەیی چۆن بڕیاریاندابوو (z)بەگ دیارە نەیویستووە ناوە ڕاستەیەکەی باس بکات) بنێرن بۆلای شۆڕشگێڕان لەئارارات بەڵام ئەو نوێنەرەیان لەسەر شاخی (تالوری) لەوڵاخەکەی دەکەوێتە خوارەوەو قاچی دەشکێو پەکی دەکەوێتو ناتوانێت بگاتە شوێنی مەبەستو لەجیاتی ئەو (جرجیس زادە.م.ئەفەندی) دەنێرنو دەگەڕێتەوەنەخشەو پلانەکانی شۆڕش لەگەڵ خۆیا دەهێنێت، اکرمی جمیل بەگ (برای قدری بوە) لەزیندانی دیاربکر بەربوبوو بۆیە هەموومان لەژێر چاودێری کاربەدەستانی حکومەتدا بوین

بۆیــه بڕیارمانــدا هــەموو مــاڵو موڵکمــان بــەجێ بــێڵین‌و لــەتورکیا دوربکەوینــەوەو چــووینه پــاڵ کۆمــەڵی خۆیبــون‌و کۆمــەڵیش بــەدڵێکی فراوانــەوە ســنگی بــۆ کردینــەوەو مــن‌و اکرمــی بــرام کــراین بەئەنــدامی لیژنەی مەرکەزی.

دەربارەی هەڵوێستی حکومەت بەرامبەر بەو چالاکی جم‌و جووڵانەی شۆڕشــگێڕان، دوکتــور عزیــز شمزینــی لەکتێبەکەیــدا سەرچــاوە (٤٢)وتوویــەتی بــۆ بەرەنگاربوونــەوەی شۆڕشــگێڕان حکومــەتی تــورك لەساڵی ١٩٢٨دا نەخشەیەکی تازەی کێشا، بەپێی ئەم نەخشە تازەیە وڵات کــرا بەچــوار ناوچــەی ســوپایی کــە بەهەریــەکێکیان دەوتــرا (مفتشیەتی گشتی)و هەر ناوچەیە ئەم دەسەڵاتەی خوارەوەی پێدرابوو.

١- ناوچەی یەکەم (مفتشیەتی گشتی یەکەم) بریتی بوە لەمەڵبەندی دیــاربکر کــە هــەموو ناوچــە کوردنشــینەکانی (دیــاربکرو بــدلیس‌و وان، هەکاری، موش، ماردین، ئورفە، سعرت)ی دەگرتەوەو بۆ بەڕێوەبردنی ئەو ناوچەیە(ئیبراهیم تالی) کە یەکێك بووە لەدۆستە نزیکەکانی مصطفی کمال‌و لەگەڵیا وهبی (والی سیواس) و (ئابدین ئوزمان) و (عونی دوغمان) کران بەکاربەدەست‌و بەڕێوەبەرانی ناوچەکە.

٢- مفتەشیتەی گشتی دوهەم – مەرکزەکەی (تراکیا)بوو.

٣- مفتەشیەتی گشتی سێهەم –مەرکەزەکەی (ئەرزروم) بوو.

٤- مفتەشیەتی گشتی چوارەم – مەرکەزەکەی (ئەلازیك) بوو کە هەموو ناوچەکانی (ئەلازیك، درسیم، نبگول)ی دەگرتەوە.

باسی حەوتەم

تەقەلای درۆی تورک بۆ گفتوگۆکردن لەگەڵ شۆڕشگێڕان

ساتێك تورکەکان هەستیان بەو جموجوڵەی کورد کردو هەواڵی چالاکیەکانی خۆیبوون و دامەزراندنی دەزگاو کاروبارەکانی شۆڕشگێڕەکانیان پێ گەیشت کە بەسەرکردایەتی احسان نوری لەئاراراتدا کرابوو، بەنیازی ساردکردنەوەی شۆڕشگێڕان و بۆ تێکدانی ڕیزەکانیان و بۆ لەخشتەبردنیان بەدرۆ جۆرە لێخۆشبونێکیان دەرکردو تەقەلایان دا بۆ کات بردنەسەرو بۆ خەڵەتاندنی کورد جۆرە لێخۆشبونێکیان بلاْوکردەوەو داوای گفتوگۆکردنیان کرد لەگەڵ شۆڕشگێڕەکاندا (ئەوەی شایانی باسە بەر لەمە لەباسی پێنجەمدا بەیانێکی خۆیبونمان بلاْوکردەوە کە لەسەرچاوە (٤٠)دا کراوە بەعەرەبی و لەو بەیانەی خۆیبوندا بەدوورودرێژ باسی دووڕوویی و فڕوفێڵەکانی تورکی تیادا کراوە).

کریس کوچرا لەلاپەڕە (٤٦٣)ی کتێبەکەیدا سەرچاوە (٤١) دەربارەی فروفێڵ و درۆو دەلەسەکانی کاربەدەستانی تورك و دەستبڕینی کورد وتوویەتی:

((تورکەکان لەساڵی ١٩٢٨دا بۆ ئەوە دەگەڕان لەهەل‌ومەرجێکی باش‌و لەباردا کوردەکان بخەڵەتێنن بەگفت‌وگۆکردن بەنیازی لێخۆشبوونی کوردو لەپێشدا خۆیان وانیشان ئەدا کە نیازیان وایە یاسایەك دەرکەن بۆ هەڵوەشاندنەوەی بڕیاری اعدامکردن‌و دەشیانەوێ یاسای لێخۆشبوونێکی گشتی بۆ کورد دەربکەن‌و ڕێگەبدرێت لەماوەی سێ مانگدا ئاوارەبووەکان بگەڕێنەوە شوێن‌و ناوچەکانی خۆیان‌و بۆ ئەو مەبەستە والی (بایزید) یان ڕاسپارد لەگەڵ سەرکردەکانی کوردا دەست بکات بەگفت‌وگۆکردن‌و والیش نامەیەکی نارد بۆ (هسکی تیللو) وەتێی گەیاند ئەو ڕاپەڕین‌و جم‌وجوڵەی ئەوان دەستیان پێکردووە شتێکی بێ هودەو کارێکی سەرنەکەوتووەو ڕەفتارێکی ژیرانە نییەو خوێندەوارەکانتان زۆر باش شارەزای ئەوەن حکومەتی تورك ماوەی (٦٠٠)ساڵە هەیەو هەر دەمێنێت‌و بەئێوە لەناوناچێت‌و بۆیە لێتان دەپرسم: ئایا ئەو هەزاران کەسەی تائێستا بەکوشت درابوون چ ئەنجامێکی هەبووەو ئایا هیچ سەرکەوتنێکتان لێی دەستگیر بووە؟!

حکومەت دەیەوێ فەرمانی لێخۆشبوون دەربکات‌و پێویستە لەسەر ئێوەش بەباشی بەپیر ئەو لێخۆشبوونەوە بچن ومن گلەییەکی زۆرم لە احسان نوری هەیە کە چۆن ئەفسەرێکی وەکو ئەو لەو پلەو پایەدا ئەبێ هەڵوێستی وابێت؟!

کریس کوچرا لەوەڕامی ئەو نامەیەی والی بایزیددا ئاماژەی بۆ ئەو نامەیە کردووە کە (هسکی تیللی) لەنامەکەیدا زۆر جوامێرانەو پشت ئەستورانە بووە بەبیرو باوەڕی شۆڕشگێڕان‌و پێی وتووە:

((ئەگەر حکومەت نیازی پاکەو بەڕاستی دەیەوێ فەرمانی لێخۆشبوون دەربکات پێویستە بەر لەهەموو شتێك فەرمانێکی گشتی

دەربكات بەمەرجێك سەرانسەری كوردستان بگرێتەوە كە لەگەڵ پێداویستییەكان و باری ڕۆژانەی كورد و بارودۆخی ئەم ڕۆژانەدا بگونجێت و ئەگەر فەرمانەكەتان بەشێوەیەك بێت كە بڵێن فەرمانەكەتان بۆ لێخۆشبوونی چەند كەسێكی كێوی و وەحشی دەردەچێت، لام وایە دەرنەچونەكەی باشتربێت و هیچ كەسێكیش بەو جۆرە لێخۆشبوونە قایل نابێت و وا لەكورد دەگەیەنێت مەبەست لەدەرچونی تەنها بریتییە لەفریودان و دەستبڕین.

كورد شارەزاییەكی باشی هەیە دەربارەی نیازو مەبەستەكانتان و باش لەدەمارتان گەیوەو كەسیش خۆی بەكێوی نەزان ناژمێرێت، بەڵام بەداخەوە هەتا ئێستە كاربەدەستانی ئێوە لەو ڕاستی‌یە نەگەیشتوون!!

ئەگەر نیازتان باشەو دەتانەوێ فەرمانی لێخۆشبوونی وا دەربكەن ئایا هۆی چی‌بووە هەتا ئیستە ئەو هەموو خاووخێزان و ماڵ و منداڵانەی دوورتان خستونەتەوە ڕێگەی گەڕانەوەیانتان نەداوە؟! ئایا تاوانی ئەو دوورخراوانە چی‌بووە كە ئەمە دوو ساڵە ئاوارەو سەرگەردان كراون؟

(دەربارەی ئەو لێخۆشبوونەی لێرەدا باسكراوە لەباسی پێنجەمدا – لەباسی چاپەمەنیەكانی خۆیبووندا – بەیانێكی خۆیبوونمان بەكوردی بڵاوكردۆتەوە كە لەسەرچاوە(٤٠)دا بەعەرەبی بڵاوكرابووەوە لەوەدا باسی درۆو دەلەسەی تورك و فرووفێڵەكانی كراوەو پێویست ناكات لێرەدا دووبارەی بكەینەوە).

كریس كوچرا لەكتێبەكەیدا باسی هەوڵ و تەقەلادانی توركی كردووە بۆ گفتوگۆكردن لەگەڵ شۆڕشگێڕانداو بۆ ئەو مەبەستە وەفدێكی ناردبوو كە لەنوێنەرێكی ئەنقەرەو حاكمی (قرەكلیسا) كە فەرماندەی هێزی (٢٩)ش بوو لەگەڵ قایمقامی ناوچەی (دیاردین و بایزید)و لەگەڵ ئیحسان نوریدا

لە(شیخلی کوپروو) کە (٣٠)کیلۆمەتر دوور بوو لە بایەزید لەڕۆژهەڵاتی ئاراراتدا کۆبوونەوە لەناوەراستی مانگی سبتمبری ساڵە ١٩٢٨دا, ئیحسان نوری (٦٠)سواری لەگەڵ خۆیدا بردبوو, هەر لەو کۆبوونەوەیەدا فەرمان بۆ ئیحسان نوری و هاوڕێکانی دەرچوو, وەفدەکە بە ئیحسان نوریان ڕاگەیاند کە حکومەت ئامادەیە بیکات بە ملحقی سوپایی لەیەکێك لەوڵاتەکانی ئەورووپادا کەخۆی شوێنەکە هەڵبژێرێت.

وەکو کریس کوچرا باسیکردووە ئەنجامی ئەو گفت‌وگۆ کردنە بێ ئەنجام بووە چونکە کوردەکان بەقسەکانی ئەندامەکانی حکومەت قایل نەبوون و لێی دڵنیا نەبوون.

دەربارەی ئەو گفتوگۆکردنەی کریس کوچرا لێی دوواوە, دوکتۆر عزیز شمزینی لەلاپەڕە (٨٩)ی کتێبەکەیدا سەرچاوە (٤٢) باسی ئەوەی کردووە کە حکومەتی تورکیا لەسەرەتادا بۆی دەرکەوتبوو بەئاسانی بەشەڕو پەلاماردان شۆڕشەکەی کوردی پێ لەناو نابرێت بۆیە دەستیکرد بەفروفێڵکردن و داوای لە ئیحسان نوری کرد کە لەمانگی ئەیلولی (١٩٢٨)دا لە (شکلی کوپرو – وەکو بەرلەمە باسی ئەو شوێنە کراوە کریس کوچرا بە شیخلی کوپرو ناوی بردووە)و ساتێك ئیحسان نوری لەگەڵ ئەو وەفدە تورکیەی نێررابوو دەستی کردبوو بە گفتوگۆ کردن بەئاشکرا بۆی دەرکەوتبوو تورکەکان نەیان ویستبوو باسی چۆنێتی چارەسەرکردنی کێشەی کوردو داخوازیەکانی میللەتی کورد بکەن و بەڵێنەکانیان بۆ کورد بریتی بووە لە لێخۆشبونێکی گشتی و بەجێهێنانی داخوازیەکانی تایبەت ئیحسان نوری و بەهیچ شێوەیەك بەلای چارەسەرکردنێکی بنەڕەتی تەواوی میللەتی کوردیان نەکردبوو بۆیە ئەو چوون و گفتوگۆ کردنە هیچ سودێکی نەبوو, دوای ئەوە حکومەت دەستی کردەوە بەهەمان ڕەفتاری جارانی.

بەڵام قدری جمیل بەگ لەلاپەڕە (١٤٧)ی کتێبەکەیدا سەرچاوە (٥٧) کە وەکو بەرلەمە باسکراوە ئەندامی لیژنەی ناوەندی خۆیبوون بووە، دەربارەی ئەو تەقەلادانەی تورك بۆ ساردکردنەوەی کورد لەو نیازەی بڕیاریان لەسەردابوو وتویەتی: ئیحسان نوری لەگفتوگۆکردنەکەیدا ویستی ڕاستی نیازی تورکەکان تاقی بکاتەوە بۆیە چووە ئەو شوێنەی بۆ گفتوگۆکردن دەستنیشان کرابوو وەلە(پردی شیخلی) چاوی بەنوێنەری حکومەت کەوتووهەولیدا بزانێت ئایا تورکەکان بەڕاستی بڕیاری گەڕانەوەی ئاوارەکان دەدەن و ئەو ماڵ و موڵکەی لێیان زەوت کرابوو هەموویان پێ ئەدرێتەوە یانا؟ بەڵام دەرکەوت نیازیان پاك نەبوو، ئەوەش کە عیصمەت ئینونو لەوتارێکیدا ڕایگەیاندبوو کە پێویستە بەیانی لێخۆشبوون دەربچێت و سەربگرێت بۆ ئەوەی کێشەی ویلایەتەکانی ڕۆژهەڵات چارەسەربکرێت هەرشێوەیەك بوو لەزنجیرەی فرتوفێڵی تورکەکان.

لەدوای بۆچوونی نوسەرانی ئەو سەرچاوانەی باسمانکرد، بابزانین ئیحسان نوری پاشای سەرکردەی هێزەکانی شۆڕشی ئاراڕات خۆی لەیاداشتەکانیا دەربارەی ئەو گفتوگۆکردنە چی وتووەو لەلاپەڕە (٣٩) یاداشتەکەیدا وتوویەتی:

(کە لەهاوینەهەواری (زوزان) بووین، سەرکردەی هێزی جەندرمەی تورك (عارف حکمت) داوای لێکردین چاومان بەیەکتری بکەوێت و ساتێك یەکترمان بینی وێنەی (یاشارخانم)ی خێزانمی بۆ هێنام کە ئەو وێنەیە کاتی خۆی لە (بایزید) گیرابوو.

ئیحسان نوری و خێزانەکەی

عارف حكمت پێی وتم تاقمێك له ئەنقەرەوە دێن و حەزئەكەن چاویان پێت بكەویت و ڕۆژی دوایی سەعات (٨) لەگەڵیا لەو شوێنەی دەستنیشانكرابوو یەكترمان بینی و وەفدەكەی ئێمە بریتی بوو لەخۆم و چەند سەرۆكێكی كورد لەگەڵ (٢٠)سواری ئازاو دلێری شارەزاو دنیادیدەو توركەكانیش بە دوو ئۆتۆمبیل هاتن و دە سەربازیان لەگەڵ بوو, لەناو تاقمەكەی توركدا دوو نوێنەری ئەنجومەنی میللی توركی تیابوو كە یەكێكیان نوێنەری ئەستەمبوڵ بوو ئەوی تریان نوێنەری شاری (بایزید) بوو لەگەڵ سەركردەی هێزی (قەرەكوسە)و چەند ئەفسەرو جەندرمەیەكیش.

پێشنیازەكانی كوردەكان لەگفتوگۆكردندا بریتی بوون لە:

١- گەڕانەوەی هێمنی و ئاسایش بۆ ناوچەی ئاگری.

٢- وازهێنان لەڕێگا گرتن و كاولكردن.

٣- گەڕانەوەی مەڕومالآتی بازرگانەكان (جەلەبچی) بۆ خاوەنەكانیان.

٤- ئیحسان نوری ئاگری بەجێ بێڵێت و بەهەر شێوەیەك خۆی بەباشی بزانێت بكرێت بە ملحقی سوپایی.

بەرامبەر بەمانەش بڕیاری لێخۆشبوون دەردەچێت بۆ ئەو هەموو كاولكارییانەی لەئاراراتیەكان كراوەو حكومەت هەموو جۆرە یارمەتی‌یەكیان دەدات بۆ ئەو مەبەستەو دڵنیایان دەكات لەبەجێ‌هێنانی ئەم بەڵێنەدا.

ئیحسان نوری لەیاداشتەكانیا دەڵێت:

منیش ئەمانەم هیچی قبووڵ نەكردوو بۆ وەرامی ئەو قبووڵ نەكردنە پێیان وتم: بگەڕێرەوە بۆ وڵاتەكەت و حكومەت ئامادەیە هەرچیت پێویست

بێت بۆ دابینکردنی ژیانێکی ئاسوودەیی خۆت هەموویت بۆ جێ بەجێ دەکات...

لەوەرامی ئەمەدا پێم وتن: من ئێستە لەولاتی خۆمدامو پێویستیشم بەهیچ شتێکی تایبەتی نییە بۆ خۆم چونکە لەڕاستیدا باوەڕم بەهیچ بەڵێنێکی دەوڵەتەکەتان نیە..

دووبارە پێیان وتمەوە تۆ چ دەوڵەتێك هەڵدەبژێریت بۆ ئەوەی تیایا بژیت ئامادەین لەو ولاتەدا کارێکت پێ بسپێرین و مووچەشت بۆ دەبڕینەوە..

دووبارە لەوەرامدا پێم وتن: نامەوێ ناوم لەپاڵ ناوی دەوڵەتەکەتاندا بێت...

وتیان ئامادەین پەساپۆرتێکی وات بۆ سازبکەین بۆ ئەوەی بەو پەساپۆرتە بچیتە هەر شوێنێك کە بەدڵت بێت و قونسوڵەکەمان لەتەورێز رادەسپێرین ئەو جۆرە پەساپۆرتەتان بۆ ئامادەبکات.

لەوەرامی ئەو پێشنیازەیانا پێم وتن: بەخۆڕایی خۆتان لەگەڵ مندا ماندوو مەکەن چونکە ناچم بۆ هیچ شوێنێك و من نۆکەری میللەتی کوردم و تەنها هەر ئەوان دەسەلاتی ئەوەیان هەیە هەرچیم پێ ڕاسپێرن بەجێی بهێنم و بەپێی بڕیاری ئەوان دەڕۆم بەڕێوەو ئەگەر ئێوە ڕاست ئەکەن وەرامی ئەو ئالایەی کورد بدەنەوە کە بەسەر لوتکەی چیای ئاگریدا دەشەکێتەوەو حکومەت بەچاوی خۆی دەیبینێت.

دەربارەی ئەو مەڕومالاتانەش کە لەبازرگانەکان سێنرابوون, باسی ئەوە لەگەڵ (فرزەندە بەگ) و (خالص بەگ)دا بکەن و لەوان بپرسن.

ساتێك یەكێك لەنوێنەرانی وەفدەكەی تورك ڕوویكردە فرزندەبەگ و پێی ووت: هەتا ئەو مەڕو ماڵاتانە نەدرێتەوە دەست خاوەنەكانیان حكومەت لەتۆ خۆش نابێت و فرزندەش پێی ووت: ئێمەش داوای لێخۆشبوونمان لەحكومەت نەكردووەو پێویستیشمان بە لێخۆشبوونی ئێوە نیە.

ئیحسان نوری لەیاداشتەكەیدا لەسەری ئەڕوات و دەڵێت:

بێگومان توركەكان لەمەبەستی ئێمە باش تێگەیشتبوون كە بریتی بوو لە دوو وشە:

(سەربەستی بۆ كوردستان) كە هەڵكردنی ئاڵای سێ ڕەنگی كورد نیشانەی ئەو داخوازییەی میللەت بوو.

ئەوەی هەردوولامان لەسەری ڕێككەوتین تەنها بریتی بوو لەوەی هێزەكانمان لەئاگری وازبێنن لەهێرش بردن بۆسەر (بایزید) و بەرامبەر بەحكومەتیش هێزی خۆی نەنێرێت بۆسەر ئاگری.

ئەفسەرێكی توركی وەفدەكە پێی وتم: چ ڕاسپاردەیەكت هەیە بۆت جێ بەجێ بكەین؟ لەوەرامدا پێم ووت: ڕێگە بەخێزانەكەم بدەن بچێت بۆ حلب.

ئیحسان نوری لێرەدا لەیاداشتەكانیا دەچێتەوە سەر باسی ئەو شێخ عبدالقادرەی لەباسی شەشەمدا وترابوو شێخ عبدولقادر كاتی خۆی ناچاركرابوو لەلایەن توركەكانەوە كە پەنا بەرێتە لای شۆڕشگێڕان و ئەوانیش بەسنگێكی فراوانەوە قبوڵیان كردبوو گرتبویانە خۆیان، بەڵام ئالەم كاتەدا دووبارە بایدایەوەو چووەوە ژێر سایەی حكومەت و بەمەشەوە نەوەستا بەڵكو چەكدارەكانی خۆی نارد بۆ بەرەنگاربوونی هێزەكەی (علوبشۆ)، بەڵام ئێمە فریای علو بشۆ كەوتین و چەكدارەكانی شێخ عبدالقادرمان ناچاركرد پاشەكشە بكات.

دانیشـتوانی گونـدی (کـانی کـورك) کـه گوندەکـەیان وێرانکرابـوو داوایـان لـه حکومـەت کـرد گوندەکـەیان بـۆ ئـاوەدان بکرێتـەوەو پـاش ئاوەدانکردنـەوەی چـەند کۆبوونەوەیـەکی دۆسـتانەی تیـادا کـرا لـەنێوان سەرکردەکانی کوردو ئەفسەرەکانی تورك لەبایزیدو (حمید ئیسماعیل) که گەورە پیاوی گوندەکه بوو میوانداریێتی ئەو ئەفسەرانەی کرد.

دوای ماوەیـەك لەرێگـەی والیـی بایزیـدەوە ئاگـادارکرام خێزانەکـەم گەیشتبووە سوریا. لەسەر داخوازیی تورك چەند لێپرسراوێکی حکومەت لەبایزید کۆبونەوەیەکیان لەگەڵ سەرکردەکانی کوردا کرد لە گوندی (کانی کـورك)و لـەم کۆبونەوەیـەدا تورکـەکان هەنـدێ لـەو سـەرۆکە کوردانەشـیان هێنـابوو لەگـەڵ خۆیانـا کـه سـەربەحکومەت بـوون, یـەکێك لەوانـە (تـەیمور کسکوی) بوو کە سەرۆك عەشیرەتی کسکوی بوو کە کاتی خۆی وتبووی من تورکم کە بەو قسانەی دەیویست مەرایی بۆ تورکەکان بکات.

(لەباسی شەشەمدا باسی چۆنێتی کوشتنی ئەم تـەیمورە کراوە کـە چۆن لەگەڵ تورکێکدا نێژرابوو لەسەر داخوازی (بروهسکی- هسکی تیللی) کە دیارە ئـەو کوشـتنەی لـەو بەشـی شەشـەمەدا کـراوە دوای ئـەم کۆبوونەوەیـە بووە کە ئیحسان نوری لەیاداشتەکانیا باسیکردووە).

لـەدوای ئـەو گفتوگـۆ سـەرنەکەوتوانە, زۆری پـێ نەچـوو ڕوداوێـك هاتـە کایـەوە کـە بەتـەواوەتی دەسـتی تورکـەکانی خسـتە ڕوو, وە ئاشـکرای کـرد چۆن هەر لەسـەرەتاوە نیازیـان پاك نـەبووەو ئیحسـان نـوری لەلاپـەڕە (٤٣)ی یاداشتەکانیا باسی نەخشـەی تورکـەکانی کـردووە لـەو شـەڕەدا کە لـە(کـانی کـورك) ڕوویـداوە, کـه لەباسـی داهـاتوودا بەدوورودرێـژ باسـی ئـەو شـەڕەی کانی کورك دەکرێت.

باسی هەشتەم

ڕووبەڕوو بوونەوەو شەڕە گرنگەکانی شۆڕشی ئاگریداغ

لەدوای سەرنەگرتنی ئەو گفتوگۆیانەی لەنێوان کاربەدەستانی حکومەت و سەرکردایەتی هێزەکانی ئاگریداغدا، حکومەت بەر لەو گفتوگۆکردنانە نەخشەی خۆی کێشابوو بۆ لێدانی هێزەکانی کورد لەئارارات و سەرکردایەتی شۆڕشی کورد لەنیازی حکومەتی تورک گەیشتبوو دەیزانی بەلەناوبردنی کورد نەبێت وازناهێنێت لەبەرئەوە بڕیاری شۆڕش بۆ ڕووبەڕوو بوونەوەی حکومەت و پارێزگاردن لەخۆ شتێك نەبوو حسابی بۆ نەکرابێت، بۆیە زۆری پێ نەچوو لەنێوان هەردوولادا شەڕوپێکادان دەستی پێکرد.

ئەو سەرچاوانەی دەربارەی شۆڕشکە دواون زوربەیان باسی چمکێکی شۆڕشەکەیان کردووە جگە لە ئیحسان نوری پاشای سەرکردەی هێزەکانی ئاگری کە لەیاداشتەکانیا بەدووروودرێژ باسی شەڕەکانی کردووە ئەگەرچی ئیحسان نوری و چ نووسەری سەرچاوەکان باسی ڕوداوەکانیان بەشێوەیەکی بچڕبچڕو بەزنجیرەیەکی یەك لەدوای یەك تۆمارنەکردووەو ئیحسان نوری

خۆی لەدوایدا کە پەناهەندە بوو لەتاران دەستیکردووە بەتۆمارکردنی ڕووداوو بەسەرهاتەکان وەکو لەبیری مابێت بۆیە نەیتوانیوە لەو درەنگ وەختەدا باسی ڕووداوەکان بەپێی کاتیان تۆماربکات هەروەکو لەیاداشتەکانیا ڕوون دەبێتەوە, بێجگە لەئیحسان نوری ئەو کوردانەی تریش کەخۆیان ئەندامی خۆیبون بوون و هەندێکیان لەکۆڕی شەڕەکاندا ئاگاداری ڕووداوەکان بوون وەکو سریا بدرخان و جلادت بدرخان و قدری جمیل بەگ (زنار سلوپی) ئەوانیش باسەکانیان بەشێوەیەکی بچڕبچڕو لێک دابڕاو تۆمارکردووەو لەکتێبەکانیانا بلاْویانکردۆتەوە لەبەرئەوە ناچارین کورتەو پوختەی ئەو سەرچاوانە کە نوسەرەکانیان چۆنیان باسکردووە بیانخەینە پێش چاوی خوێنەوارانی بەڕێز.

کریس کوچرا لەکتێبەکەیدا سەرچاوە (٤١) هەستی بەم کەموکوڕییە کردووەو ڕەخنەی لەبەشداربووانی شۆڕشی ئاگریو ئەوانەی ئاگاداری ئەو شۆڕشە بوون گرتووە کە هیچ بایەخیان نەداوە بەتۆمارکردنی ئەم شۆڕشە مەزنەی کورد بەپێی زنجیرەی ڕووداوو بەسەرهاتەکان کەوا دیارە ئەمیش وەکو ئەم باسەی من تووشی ئەو ڕاستی‌یە بووە بۆیە ناچاربووە باسەکەی لەژێر تیشکی ئەو سەرچاوانەدا بنوسێت کە بەشێوەیەکی بچڕبچڕو لێک دابڕاو باسەکانیان تۆمارکردووەو لەدوایدا لەکتێبەکانیانا بلاْویان کردۆتەوە.

لەباسی چۆنێتی ڕووبەڕوو بوونەوەی هێزەکانی کورد لەگەڵ هێزەکانی سوپای تورکدا هەوڵ ئەدەین کورتەیەکی سەرچاوەکان باس بکەین و بەیاداشتە دوورودرێژەکەی ئیحسان نوری پاشا کۆتایی پێ بهێنین کەچۆن

ئەنجامی شۆڕشەکە بەوە گەیشت وەکو شۆڕشەکانی تری بەرلەخۆی لەلایەن حکومەتی تورکەوە لەناوببرێت.

دوکتور عزیز شمزینی لەکتێبەکەیدا سەرچاوە (٤٢) لەلاپەڕە (٩١)یدا وتوویەتی:

((لەدوای سەرنەگرتنی گفتوگۆکانی نێوان کاربەدەستانی تورك‌و سەرکردایەتی هێزەکانی کورد لەئاگریداغ، سوپای تورك هێرشی کردە سەر هێزەکانی پێشمەرگە کە بەسەرکردایەتی ئیحسان نوری‌و فرزندەو چەند دلێرێکی تر بون‌و لەگەڵ ئەوەشدا لەو ڕووبەڕوو بوونەوەیەدا هەروەکو (ڕامبۆ) لەکتێبەکەیدا (کوردو یاسا) چاپی پاریس ساڵی (١٩٤٧)دا باسی کردووە، هەرچەند هێزەکان‌و سوپای تورك بالاَ دەست بوون بەلاَم پێشمەرگەکان (١٧٠٠) سەربازیان بەدیل گرت لەگەڵ (٦٠)تفەنگ‌و (٢٤) هاون‌و (١٢)فرۆکەی تورکیش خرایە خوارەوە.

بەداخەوە دوکتۆر شمزینی باسی شوێنی ئەو شۆڕشەی نەکردووە کە ئەو ژمارانەی بۆباسکردووە بۆ ئەوەی بەراوردیان بکەم لەگەڵ سەرچاوەکانی تردا، بەلاَم ئەگەر ئەم شەڕە ئەوە بێت کە جلادت بدرخان‌و زنار سلوپی‌و سریا بدرخان باسیانکردووە کە باسی هەرسێکیان دەکەین ئەو ژمارانەی (ڕامبۆ) باسی کردووەو دوکتۆر شمزینی ئاماژەی بۆ کردووە لەگەڵ ئەوەی ئەمان باسیانکردووە یەك ناگرێتەوە، بێجگە لەمە لەوەی دوکتۆر شمزینیدا وتراوە شۆڕشگێڕانی کورد (١٧٠٠)تورکیان بەدیل گرتووە کەچی لەباسی چەکەکانیانا باسی (٨٤)چەکی کردووە... تۆ بڵێی چەکی ئەوانی‌تر دەست کورد نەکەوتبێت؟

جـلادت بـدرخان لەلاپـەرە (١١١)ی کتێبەکەیـدا سەرچـاوە (٦٠)باسـی شـەڕێکی کـردووە کـە لـەمانگی نیسـانی (١٩٣٠)دا تورکـەکان هـەتا(٥)ی یۆنیـۆی هـەمان سـاڵ یـەك لـەدوای یـەك پـەلاماری هێزەکـانی کوردیانـداو هـەوڵێکی زۆریانـدا بەزوترین کـات کۆتـایی بـەو شـەڕە بهێنرێت بـۆ ئـەوەی بلاّونەبێتـەوە لەشوێنەکانی تـرداو هەرچی جموجـدوڵی هێزەکانی سـوپایان بـوو هـــەموویان لەخـــەڵك شـــاردبووەوەو باســـیان نـــەدەکرد. تالـــە(١١/ یونیۆ/١٩٣٠)دا پـەلاماری ئاگریداغیانداو گەیشتنە شوێنە سـەختەکانو بۆ مـاوەی سـێ ڕۆژ لـەناو دارسـتانە چـڕەکانا خۆیـان حەشـاردا, بـەلاّم کاتێـك بەخۆیان زانـی لـە(ئیغدیر)و (تنـدرك)ەوە ئابلۆقـەدرابونو ڕێگەی (ئـەرجیش, وان, بـدلیسو چیای سبحان)یـان لێگیرابـوو توانـای ئـەوەیان نـەبوو بـەرەو پێشەوە بچنو ناچاربوون تەنها هەر بەرگری لەخۆیان بکـەنو شـەڕ لـەنێوانی هەردوولادا لە (١٣/یونیۆ/هەتا ١٣/یولیو) درێژەی کێشاو لـەم شـەڕەدا چـەند هەزارێك کوژراووبریندار هەبوو لەگەڵ خستنەخوارەوەی (١٢)فڕۆکەو گرتنـی (٦٠)تـۆپو (٥٠)مـەترەلیۆزو (٦٠)هـەزار فیشـەكو (١٥٠)چـادرو (٣)هـەزار تفەنگ لەگەڵ (٤٠)بار جبەخانەو پتر لە هەزار سەربازی تورك کـوژری شـەڕیان بەجێهێشـتو ڕایـانکردو تـەنها فەیلـەقی حەوتـەمو هەشـتەم مانـەوە لەگـەڵ پەڕاگەندەی چەند فەیلەقێکی‌تر.

لەئەنجامی ئەم شکانەدا حکومەت دەستی کرد بـەگرتنی موالیـدی (١٩٠١ هـەتا ١٩٠٥) و هێرشـەکەیان وەسـتانو دوایـان خسـت بـۆ سـەرەتای مـانگی (دیسمبری /١٩٣٠).

لـەپاش ئـەو هـەموو ڕووداوو کوشـتارانە ئیتر حکومـەت نـەیتوانی تاسـەر دەنگوباسو هەواڵی شەڕەکان بشارێتەوە چونکە خـەڵك بۆیـان دەرکـەوتبوو

گرتنی ئەو هەموو موالیدانە بەسەرباز شتێکی خۆڕایی نەبوو، بەتایبەتی گرتن و ناردنی سەرباز بۆ بنکەکانی سوپای حکومەت پارەیەکی زۆری دەویست لەکاتێکدا باری ئابووری وڵات لەوپەڕی پلەی نزمیدا بووە.

حکومەت بۆ هێورکردنەوەی ئەو نارەزاییەی لەگرتنی ئەو موالیدانەوە پەیدا بووبوو کەزۆربەیان ناچاردەکران خاووخێزانیان بەجێ بێڵن بەیانێکی دەرکرد بۆ کەمکردنەوەو قەوارەی کێشی ئەو هێزی پێشمەرگانەی کورد کە بەچەتەو ڕێگر ناوی بردبوون و وتبووی ئەوانە لەئێرانەوە بۆ دەستدرێژیکردن و ڕاووڕووت هاتبوون.

پاش ئەوەی شەڕەکە تەواو گەرم بوو حکومەت بەیانێکی تری بڵاوکردەوە ئەم جارە وتبووی: هەندێ مرۆڤی نەزان و خەڵەتێنراو، بەهاندانی ئەوانەی دژی جمهوریەتن و دژی هەموو جۆرە گۆڕانکارییەکن کە وڵات بەرەو پێشکەوتنی شارستانی دەبات جموجوڵێکی کۆنەپەرستانەیان دەستپێکردووەو حکومەت بڕیاری داوە لەناویان ببات. پاش ئەم بەیانەش، ساتێك هەواڵی ئەو هەموو زیانانەی لەحکومەت کەوتبوو بڵاوبووەوە ناچار حکومەت دانی بەوەدا نا کە یاخی بووەکانی کورد لەو شەڕەیانا دژی حکومەت دەیکەن هەموو جۆرە چەکێکیان هەیەو بەکاریان دەهێنن لەژێر سەرکردایەتی (خۆیبون)داو ئینگلیزو فەرنسیەکان بەوە تاوانبار کردبوو کە هانی کورد ئەدەن یارمەتی ئەو جموجوڵەی باکوور بدەن.

دەربارەی ئەو ڕوداوانەی جلادت بدرخان باسیکردووە،. سریا بدرخانیش لەلاپەرە (٥٠)ی کتێبەکەیدا سەرچاوە (٧٩)تەنها باسی سەرەتای شەڕەکانی کردووە لەساڵانی (١٩٢٧ و ١٩٢٨)داو وتوویەتی:

((لەو شەڕەی لەنێوان شۆڕشگێڕانی کوردو هێزەکانی حکومەتی تورکدا ڕوویدا پێشمەرگەکانی ئاگریداغ توانیبویان (١٥)کەس لەسەرکردەکانی سوپای حکومەتو (٨٠٠)سەرباز بەدیل بگرنو (٢٠٠)تفەنگو (٣٠٠)گوللە تۆپیان دەستگیر بوو.

لەشەڕێکی تریشدا کە لە(دیسمبر/ ١٩٢٧)دا ڕوویدا لەفەوجێکی فرقەی نۆدا کە لەسنووری قەفقاسەوە هێنرابوو چوار ئەفسەری تورک کوژراو چەند سەربازێکیش بەدیل گیرانو (٢)تۆپو (١٥)رەشاشو گەلێك جبەخانە دەست شۆڕش کەوت (باسی زیانی شۆڕشگێڕانی نەکردووە).

دوابەدوای ئەمە لە(١٩٢٨/١/٣١) دا هێزی پێشمەرگە ڕێگەی (موتکی – بدلیس)ی گرت وەلەگەڵ چەند بەتالیۆنێکی تورکدا کە لە(موش)و (karo killse) و (وان)دا بوون بەرەنگاری یەکتر بوونەوەو لەشەڕێکی سێ ڕۆژیدا کەلە (dell- tash)دا لەگەروی بدلیسد ڕوویدا کوردەکان سەرکەوتنو هێزی تورك کشایە دواوە پاش ئەوەی (٤٠٠)کوژراوو بریندار یان هەبوو کە لەناویانا (١٥) ئەفسەر بوو جگە لە تۆپو ڕەشاشو چەکی سوكو جبەخانە کە دەستگیری شۆڕشگێڕان بوو.

لە (١٩٢٨/٢/٢٤)دا سربیکی فرۆکەی تورك هەوڵیدا بۆردومانی بنکەی شۆڕشگێڕان بکات لەئاگریداو دوو فڕۆکەیان لێ خرایە خوارەوەو لە(١٩٢٨/٣/٢٤)دا هێزێکی کورد بەرەنگاری فوجی ژمارە (٩)ی تورك بووەوە لەناوچەی (بایزید)دا لەنێوان (تاپانلیو kaya burun)و لەدوای شەڕێکی سەختی دووڕۆژە تورکەکان هێزەکەی خۆیان کێشایە دواوە بۆ (zangzon زەنگ زوون) کە پازدە کیلۆمەتر لەبایزیدەوە دوور بوو.

لە(٣/سبتمبر/١٩٢٨)دا لەشەڕێکی تری درێژخایەندا کورد توانی فەوجێکی جندرمەی تورك لەناوچەی (جولەمیرگ)دا لەناو ببات‌و والیی بایزید لەناو گیراوەکاندا بوو ئیعدام کرا.

سریا بدرخان لەتەواوکردنی باسی شەڕەکاندا وتویەتی:

((تورکەکان لەڕقی ئەو شکاندن‌و زیانانەی لەو شەڕانەدا لێیان کەوت پەلاماری دانیشتوانی بێ تاوانی بێ چەکیان داو هەرچییەکیان دەست بکەوتایە لەژن‌و منداڵ‌و پیر بێ بەزەییانە دەیان کوشتن‌و هەروەکو چۆن کاتی خۆی کوشتاریان لە ئەرمەنیەکان کردبوو بەو شێوەش بەربوونە گیانی میللەتی کوردو نزیکی ملیونێکیان کوشت‌و بەو زستانە سەختەی ئەو ساڵە, لەژێر کرێوەی بەفروباراناو بەسەر سەهۆڵبەنداندا ئەو خێزانە کوردانەی گرتبویانن هەموو پێش خۆیان دان‌و بەسەدان کچی کوردیان لەکەس‌وکاریان جیادەکردەوەو دەیان ناردن بۆ ئەفسەرەکانی بنکە سوپاییەکان‌و هەندێکیشیان نێرران بۆ ئەنقەرە بۆ ئەوەی ببن بە نۆکەرو بەردەستەی کەمالیەکان‌و گوندە چۆڵکراوەکانیشیان هەموو سوتاند.

لەئەنجامی ئەو دڕەندەیەتیەی تورك, جمعیتی خۆیبون بەناوی حکومەتی کوردەوە لەئاگریداغ داوای لە حکومەتەکانی بریتانیاو ئەمریکاو فرنسەو ئیتاڵیاو حکومەتانی تر کرد لیژنەیەکی دوەلی بنێرن بۆ کوردستان بۆ لێکۆڵینەوەو ئاگاداربوون لەو هەموو تاوانانەی تورکەکان لەساڵی (١٩٢٥)ەوە بەرامبەر بەکورد کردبوویان)).

بەڵام قدری جەمیل بەگ زنار سلوپی لەکتێبەکەیدا سەرچاوە(٥٧) باسی شەڕەکانی دوایی کردووە کە لەساڵی (١٩٣٠)دا لەئاگریداغ ڕوویدابوو بەبێ

ئەوەی باسی شۆڕشەکانی بەر لەو ساڵە بکات کە جەلادەت و سریا باسیانکردبوو.

سەرچاوە (٥٧) لەلاپەڕە (١٤٨)یدا باسی شۆڕشەکانی ساڵی (١٩٣٠)بەم جۆرە کردووە:

((تورکەکان بۆ لێدانی شۆڕشگێڕان بەسەرکردایەتی (صالح پاشا) هێزێکی (٤٠)هەزار پیادەو (١٠)طوپی بطاریەو (٥٥٠)ڕەشاش و (٥٠)فرۆکەی شەڕکەریان ئامادەکردوو لە (١٩٣٠/٦/١١)دا پەلاماری هێزەکانی شۆڕشیاندا.

بۆ بەربەستکردنی ئەو پەلاماردانە، هێزی شۆڕش بەسەرکردایەتی ئیحسان نوری پاشا بڕیاریدا ناوچەی دەسەڵاتیان بپارێزن و ئەو هێزەی لەرۆژهەڵاتی ئاراراتدا هەیان بوو پەلاماری بەشی دواوەی سوپاکەی تورکی دا لەناوچەکانی (ضیاءالدین، تندروك، باتنوس، ئالاداغ، سیبان، زیلان)و توانی هێزەکەی تورك بووەستێنێت و نەیهێشت بەرەو پێشەوە بڕۆن و لەو ڕووبەڕوو بوونەوەدا کە هەتا (١٩٣٠/٦/٢٠)ی خایاند حکومەت هیچ جۆرە دەسکەوتێکی دەستگیر نەبوو، کوردەکان توانیبویان پتر لە(٣٠)ڕەشاش و (٦٠)باری حوشتر چەك و (٥٠٠)چادریان دەست بکەوێت و تورکەکانیش بەرامبەر بەمە دەستیانکرد بەسوتاندنی گوندەکانی ئارارات و لەم شەڕەدا ژمارەیەکی زۆریش لەشۆڕشگێڕان شەهید بوون و هەندێکیشیان لێ بەدیل گیراو (٥) فرۆکەیش خرایە خوارەوە.

ئەم شەڕە لەنێوانی (١٩٣٠/٦/٢٠) هەتا (١٩٣٠/٧/٢٧)دا کە لەناوچەی (زیلان)دا ڕوویدا لەهەموو شەڕەکانی تر گەرمترو قورستر بوو.

ڕۆژنامەی (تایمس)ی لندنی لەژمارەی ڕۆژی (١٩٣٠/٧/٢٤)دا ئاماژەی بۆ ڕۆژنامەکانی تورك کردووە کە لەو ڕۆژانەدا وتبویان هێزی حکومەت پتر لە (٦٠)هەزار چەکدار بووەو هەروەکو تایمس باسیکردووە حکومەت لەو شەڕەدا سەرەڕای ئەوەی (٨٠٠)کوژراوو (٢٠٠٠) بریندارو (٧٠٠)کەسیان لیٚ بەدیل گیرابوو هیچ دەسکەوتێکی وایان نەبوو، بەپێچەوانەوە کوردەکان چەكو جبەخانەیەکی زۆریان لەهێزەکەی حکومەت دەستگیربوبوو.

تورکەکان بۆ تۆڵەسەندنەوەی ئەو زیانانەی لیٚیان کەوتبوو دەستیان کرد بەسوتاندنی گوندەکانی کوردو (١٣٠)گوندیان کاولکردو سووتاند لەناوچەی ئاراراتداو (٢٠٠)گوندیشیان لەناوچەی (زیلان)دا سوتاندو پتر لە (١٠,٠٠٠)دەهەزار کوردی بیٚ چەكو بیٚ تاوانیان کوشت.

بەرامبەر بەو دڕندەیەتیەی تورك کوردەکان پەلاماری هێزەکانی تورکیاندا لەناوچەکانی (بۆرسو) هەتا (بایزید)و زیانێکی زۆریان پیٚ گەیاندنو دوو ئالیەی قورس بەچەكو جبەخانەکانیانەوە لەگەڵ (٢٤)ڕەشاش لەجۆری (دیکرن) و (٢٠)ڕەشاشی تر لەجۆری (هوجیکن) و (٦٠٠)تفەنگو ژمارەیەکی زۆر چەكو چەند جیهازێکی تلفونیان دەسگیربوو، بەڕەشاشەکانیان توانیبویان هەشت فڕۆکە بخەنە خوارەوە.

شەڕ لەهەموو جەبهەکاندا هەتا (١٩٣٠/٨/٢٠) درێژەی کێشاو کوردەکان توانیبویان شاخی (غدیر) بگرنو لەوێش هەندێك چەكو جبەخانەیان دەستگیربوو، پاش ئەمە دەستیان بەسەر دوو دەربەندی گرنگدا گرت کە بریتی بوون لە(زور) و (درون) کە لەناو ئەو چیایانەدا بوون دۆڵی ئاراراتیان لەدەشتەکانی (بایزید)و ئەشکرد جیا دەکردەوە. لەلایەکی ترەوە ئەو هێزەی لەژێر سەرکردایەتی (سید ئاغا خان)ی سەرکردەی عەشیرەتی (سیدان)

دابوو بەهاوکاری (علی جان ئاغا)ی سەرۆکی عەشیرەتی (برازان) کە هەردوکیان پێوەندییەکی بەهێزیان هەبوو لەگەڵ خۆیبوندا لەدواوە لەهێزەکەی تورکیانداو لە(موش)و (ملازکرد) شەڕێکی قورس ڕویداو کوردەکان هەوڵی ئەوەیاندا ڕێگە لەهێزەکەی تورك بگرن بۆ ئەوەی نەگاتە ئارارات و لەگەڵ ئەوەشدا حکومەت لەماوەی سێ مانگدا بەبێ وچان تەقەلای گرتنی ئاراراتیدا بەڵام نەیتوانی بەشێکیشی بگرێت و ناوچەکانی ئارارتی گەورەو بچووك وەکو (توبراغ, قلعە, کاردەك, تندروك, ئالاداغ, میلیج کیریك, ئیرحیش, زیلان, ئاغایا, بارگیری, ضیاءالدین لەژێر دەسەڵاتی شۆڕشگێڕاندا مانەوەو وورەی تورك لەنزمیدا بوو)).

زنارسلوپی لەو باسەیدا ناوی سەرکردەکانی هێناوە لەوانەی لەم شەڕەدا بەشداربوون کە بریتی بوون لە: فرزندەبەگ, خالد بەگ لە(حسنان), سید رسول, حسین ئاغا کە هەموویان لەژێر سەرکردایەتی ئیحسان نوری پاشاو ئیبراهیم حسکی پاشادابوو (مەبەستی برۆهسکی تیللویە).

زنار سلوپی لەلاپەڕە (١٥١)ی کتێبەکەیدا باسی هەڵوێستی کردووە لە گەرمەی ئەو شەڕەداو تورکەکان بەبیانوی چارەسەرکردنی کێشەی سەرسنوور لەگەڵ ئێرانیەکانا ئەوەیان کرد بەبیانوو, هەندێ زەوی‌وزاری ناو خاکی تورکیایان وازلێهێنا بۆ ئێرانیەکان بەمەرجێك ئەوانیش دژی شۆڕشەکەی کورد بوەستن و پاش ئەو ڕێکەوتنە شۆڕشی کورد کەوتە نێوانی دوو ئاگرەوەو باری شۆڕشەکەیان زۆر قورس و گران و ئاڵۆز بوو ڕێگرتنی ئێران لەگەیشتنی خواردەمەنی و یارمەتی‌تر کارێکی وایکرد برسێتی زەیف لەشۆڕشگێڕان بنێت و چاریان نەما دەبوایە ئارارات بەجێ بێڵن و هیچ نەبێ بۆ پاراستنی ماڵ و منداڵەکانیان خۆیان بگەیەننە ناو

خاکی ئێران و بەرامبەر بەم هەڵوێستە تازەیە ئیحسان نوری نامەیەکی نارد بۆ خۆیبوون و داوای یارمەتی لێکردوو لیژنەی ناوەندی خۆیبون بەرامبەر بەم داخوازیە بڕیاری ژمارە (١١٢)ی دەرکرد لە ڕۆژی (١٩٣٠/٦/١٠)دا کە بریتی بوو لەبڕیاری دەستپێکردنی شۆڕش لەباشووردا دژی سوپای تورك بۆ ئەوەی باری شۆڕشگێڕانی ئارارات سووك بکرێت (لەدواییدا لەباسی شیکردنەوەی یاداشتەکانی ئیحسان نوریدا دەچینە سەر باسێکی ئەو بڕیارەی خۆیبون و سەرکردایەتی هێزەکانی شۆڕش لەئاراتدا).

زنار سلوپی لەلاپەڕە (١٥٢)ی کتێبەکەیدا باسی ڕاپۆرتێکی ئیحسان پاشای کردووە کە تیایا وتراوە:

((سوپای تورك لە (١٩٣٠/٦/١١)دا هێرشێکی بەرفراوانیان کردۆتە سەر ناوچەکانی ئارارات, لەبەرئەوە دەستکرا بەلێکۆڵینەوە دەربارەی هەڵوێستی ناوچەکەو هەروەکو لەڕۆژنامەکانیشدا بلاْوکراوەتەوە (دیارە ڕۆژنامە تورکیەکان بووە) وادەگەیەنێت تورکەکان لەم هێرشە گەورەیەی ئەم جارەیانا مەبەستیان لەناوبردنی کوردە لەناوچەکانی (ئاگری, وان, بدلیس, ئەرزروم)و هێزەکانیان لەڕێگەیانا هەر گوندێکیان هاتبێتە بەر کاولیانکردووە دانیشتوانی بێ چەکیشیان لەناوبردووەو بەتەمای ئەوەن دوای سەرکەوتن بەسەر ئاراراتدا پەلاماری ناوچەکانی ڕۆژئاواو باشوریش بدەن بۆ ئەوەی هیچ کوردێکی تیادا نەمێنێت.

زنار سلوپی ئەڵێ: ئەگەرچی لەتواناشدا نەبوو ئەو هێرشە بەرفراوانەی تورك بەربەست بکرێت بەلاّم لیژنەی ناوەندی خۆیبوون بڕیاریدا هێرشێك لەباشورەوە بۆ باکور دەستپێبکرێت پێش ئەوەی ڕێگە لەپێشکەوتنی کوردەکان بگیرێت.

بۆ ئەو مەبەستە پشت بەخوا بڕیاردرا شەوی دووشەمەی ڕێکەوتی (٣/ ٤ / ٨/ ١٩٣٠)بـــەپێی ئـــەو نەخشـــەیەی ئامـــادەکرابوو هێـــرش دەستپێبکرێت.

زنارسلوپی لەلاپەڕە (١٥٣)دا باسی بڕیارێکی تری خۆیبوونی کردووە کە بەرلەمە داوا لە ئەندامانی خۆیبوون کرابوو لەوانەی لەناوچەکانی باشوردا بوون دابەش بن بە شەش تاقمو هەر لەسنوری عێراقەوە هەتا (جرابلس) بگرێتەوەو من خۆم (زنارسلوپی – قدری جمیل بەگ) لەناو ئەو هێزە لەژێر سەرکردایەتی اکرمی جمیل پاشادا بوو (کە برای خۆی بووە)، هێزەکە لەجەبهەیەکدا کە پانایییەکەی لەویلایەتی (ماردین)ەوە گەیشتبووە ناوچەی (دیریك).

بەرلەوەی هێرش دەست پێ بکات ئەو هەنگاوانەی پێویست بوون هەمووی خرایە بەرچاو، پێوەندی بەئەندامانی خۆیبونەوە کرا کە یەکێك لەوانە (محمود علی شیر ئاغا) بوو کە خەڵکی (قرحی) بووە ئەویش بەنهێنی گەیشـتە لامـان (لەدواییـدا محمـود علـی شـیر ئاغـا گـیراو لەلایـەن تورکەکانەوەاعدام کرا) بێجگە لەو (سعدون حمی قاسو ئاغا)ی خەڵکی (مشکینان) و (ئەلیاس ئەفەندی) کە لەبنەماڵەیەکی ناسراوی (دیریك) بوو لەگەڵ بنەماڵەی (حاجی عوسمان رەشو ئاغا)دا هەموویان بوون بە هاوکاری شۆڕشو ئامادەیی خۆیان پیشاندا بۆ بەشداریکردن، بەڵام بەداخەوە ئەو نەخشەیەی بۆ دەستپێکردنی شۆڕش لەشەوی (٣/٤/ /٨/١٩٣٠)دا دانرابوو سەری نەگرت چونکە بڕیار وابوو، لەو شەوەدا لە(دیاری بیندا) کۆببنەوە کە شەش کیلۆمەتر دوور بوو لە(ماردین)و ساتێك من گەیشتمە ئەوێ (محمود علی شیرو)و (سعدون حمی قاسو) لەجیاتی خۆیان هەردوکیان دەڵێن خۆتان

(مەبەست قدری جمیل بەگو تاقمەکەیەتی) بچن (ماردین) ئابلوقە بدەن ئەوسا ئەوانیش ئامادەی پشتگیری کردن دەبن کە ئەمە لەگەڵ بڕیاری پێشویانا یەکی نەدەگرتەوە کە بڕیار وابوو ئەوان دەوری ماردین بگرن و هێڵی تەلەفون و تەلەگراف بپڕن پێوەندی ناوشار لەگەڵ دەرەوەدا نەهێڵن.

بەرامبەر بەم هەڵوێستە ناچاربووین واز لەپەلاماردانی ماردین بێنین و لەجیاتی ئەوە بڕیاردرا بەو هێزە کەمەی هەمان بوو ڕوبکەینە چیای (مازیداغ)و خزمەکانی علی شێرو پێیان ڕاگەیاندین هیچ کەس ئاگاداری نەخشەی هێرش بردنی نەکردون و ئامادەش نەبوون لەو ڕاپەڕینەدا هاوکاریمان بکەن لەگەڵ ئەوەشدا کە (سعدو حمی قاسو) خۆی و ژمارەیەك لەچەکدارەکانی هاتنە لامان بەڵام بەشدارینەکردنی کوردەکانیتر لە(خورس) وورەی ئەویشیان لاواز کرد ئەگەرچی هەر بەلایەنگری ڕاپەڕینەکە مانەوە, بەڵام تاقمەکەی ئەلیاس ئەفەندی کە چاویان بەهەڵوێستی ئەوانیتر کەوت ئەوانیش خاوبوونەوە هەرچەند چەند ڕۆژێك لەناو چیاکان مانەوە بەهیوای ئەوەی ئەو بزوتنەوەیە دەست پێدەکات, ساتێك زانیان هیچ جموجوڵێکنەبوو ئەوانیش گەڕانەوە بۆلای مرکزی خۆیبون.

لەلایەکی ترەوە, دوو سەرکردەیتر کە (حاجو ئاغا) و (جلادت بدرخان) بوون, هەردوکیان لەگەڵ هاوڕێکانیانا سەرکەوتن بۆسەر چیای (هڤێرکا) وساتێك (حسنانی)یەکان معارەزەیان کردوو نەیانتوانی هیچ پێشکەوتنێك بەدی بێنن ئەوانیش گەڕانەوە بۆ بنکەی خۆیبون.

زنارسلوپی لەباسەکەیدا لەسەری ئەڕواو دەڵێت:

لەهەموو هەڵوێستێك خراپتر هەڵوێستی محمود بەگی ئیبراهیم پاشای میللی بوو کە سەرکردەی ناوچەی چوارەم بوو لەگەڵ هەڵوێستی •بوزان

بەگ)ی سەرکردەی ناوچەی دووەم کە هەردوکیان کاتی خۆی بڕیاریاندابوو هاوکاری بکەن کەچی کە کاتی پێویست هاتە پێشەوە هیچیان لەشوێنی خۆیان نەبزوانو تەنها ئەو هێزەی بوزان بەگ ناردبوی پەلاماری بنکەیەکی پۆلیسیاندا لەنزیك ناحیەی (سورج).

لەئەنجامی ئەم جمو جوڵانەدا حکومەتی ئینتداب (مەبەست حکومەتی فرنسەیە کە لەو ڕۆژانەدا سوریا لەژێر چاودێری ئەودا بووە) هەرچی ئەندامانی خۆیبوون بوو هەموویانی گواستەوە بۆ ناو وڵاتو خۆیبوون بەرامبەر بەم هەڵوێستە بەیانێکی بە عربیو فرنسیو ئینگلیزی بڵاوکردەوە لەو بەیانەدا هۆی ڕاپەڕینەکەی بڵاوکردەوەو ڕایگەیاند مەبەست لەو جموجوڵە پارێزگاری کردن بووە لەمافی میللەتی کورد بەهیوای ئەوەی لەڕێگەی ئەمەوە ڕەئی گشتی جیهان بەکێش بکرێت بەئومێدی دۆزینەوەی چارەسەرێك بۆی.

پروفیسور حسرتیان لەلاپەڕە (١٤٩)ی کتێبەکەیدا سەرچاوە (٤٩) بەکورتی باسی شۆڕشەکەی ئاراراتی کردووەو ئاماژەی بۆ ڕوداوەکانی دوایی کردووە لەساڵی (١٩٣٠)داو وتوویەتی:

((دوای سەرنەگرتنی گفتوگۆکانی کاربەدەستانی تورك لەگەڵ کوردەکاندا, لەسەرەتای ساڵی (١٩٣٠)دا کوردەکان لەچیای ئاراراتدا نزیکی (٢ – ٣) هەزار چەکداریان هەبوو, حکومەتی تورکیش بێجگە لەو هێزانەی لەو ناوچانەدا هەیبوو هێزی تریشیان بۆ نێردراو کەشەڕ دەستی پێکرد لەسەرەتادا تورکەکان توشی زیانێکی زۆربوونو نزیکی دوو هەزار سەربازی تورك بەدیل گیرا لەگەڵ (٦٠)تفەنگی ڕەشاشو (٢٤)ئۆتۆمبیلی عسکریو (١٢)فڕۆکە خرایە خوارەوە, بەڵام دوای ئەوە هێزێکی زۆریان بۆ هاتو

ژمارەی چەکدارەکانی حکومەت گەیشتە چل هەزار ئیتر بەپاڵپشتی فڕۆکەکان شۆڕشگێڕەکانی کوردیان ناچارکرد ڕووبکەنە سەر سنووری ئێران و تورکیاو کوردەکانی ئێران لەدەوروبەری (ماکو)یارمەتی کوردە شۆڕشگێڕەکانیانداو کوردەکانی (وان)یش بوون بە هاوکاریان و ژمارەی چەکدارەکانی کورد هەمووی گەیشتە نزیکی (١٠)هەزار چەکدار, بەڵام ئالەو بارودۆخەدا ئێرانیەکان ڕێگەیاندا بە هێزەکانی حکومەتی تورک بچنە ناو خاکی ئێرانەوەو بەمە تورکەکان بۆیان ڕەخسا لەپشتەوە لەکوردەکان بدەن و ڕێگەی هاتوچۆکردنیان لێ بڕن)).

حسرتیان پاش ئەو کورتە باسە ئەچێتە سەر باسی چۆنێتی شکاندنی شۆڕشی ئاگریداغ کە لەدواییدا بەدوورودرێژ باسی دەکەین.

بەڵام کریس کوچرا لەلاپەڕە (١٥٩)ی کتێبەکەیدا باسێکی تایبەتی تەرخان کردووە بۆ چۆنێتی دەستپێکردنی شۆڕش لەساڵی (١٩٢٧)داو ئاماژەی بۆ ڕاپۆرتی حکومەتی فرنسا کردووە ژمارە (٣٢-٣-٣١١)کە لەتەوریزەوە لەساڵی (١٩٢٧)دا نێردراوە لەو ڕاپۆرتەدا وتراوە:

((یەکەم هێرشی تورکەکان بۆسەر کوردەکان لەمانگی سبتمبری ١٩٢٧دا لەناوچەی (زیلان)دا توشی شکستێکی خراپ بوو, لەم شەڕەدا کوردەکانی ئێران یارمەتی کوردەکانی تورکیایاندا کە لەو شەڕەدا ژمارەی هێزەکەی تورک بریتی بوو لە (٨)هەزار سەربازو کوردەکان (٤)تۆپ و (٣٥)ڕەشاشیانگرت و چەند ئەفسەرو سەربازێکیشیان لێ بەدیل گیران یا کوژران.

حکومەتی تورک بۆی دەرکەوت عەشیرەتی (ماکو)یارمەتی شۆڕشگێڕەکانیان دابوو بۆیە داوای لەحکومەتی ئێران کرد سنوری خۆی

ببەستێت و ڕێگەی ئەو جۆرە یارمەتیدانە نەدرێت و ڕێگەی هات‌وچۆی کوردەکان بگرێت لەسنوورەکان.

کریس کوچرا لەلاپەڕە (١٦١)ی کتێبەکەیدا چۆتە سەرباسی سالّی ١٩٢٨/ ١٩٢٩)و وتوویەتی:

((ساتێك بەفری زستان توایەوە, لەناوەڕاستی سالّی (١٩٢٩)دا تورکەکان نزیك لەشاری (ئیك دیر) و (بایزید) نزیکی (١٢ – ١٥)هەزار سەربازو (٣٠)فڕۆکەیان لەژێر سەرکردایەتی صالح پاشادا ئامادەکردوو کاربەدەستانی تورك دەستیانکرد بەزیندانی کردنی کوردە ناسراوەکان لەئەرزروم‌و (٩٥٠)کەسیان خستە زیندانەوە کە یەکێك لەوانە (صلاح الدینی کوڕی شێخ سعیدی پیران)بوو, دادگای تورك هەندێ لەگیراوەکانی هەلّواسی‌و هەندێکیشی زیندانی کردن بۆ ماوەی (١٥٩سالّ.

پاش ئەوە حکومەتی تورك لە(١١/تەموزی/١٩٣٠)دا هێزێکی گەورەی ناردو پەلاماری کوردەکانی‌دا لە ئارارات و شەڕەکە چوار ڕۆژی خایاندو هێزەکانی کورد هەولّیاندا ڕێگەی هات‌وچۆی هێزەکانی تورك بپڕن‌و لەدەشتی (زیلان) کە ژووروی (ئیرس)دا شەڕەکە گەرم بوو, هێزەکانی تورك بەرامبەر بەمە توانیبویان لەناوچەکانی ژوروی (وان)دا چەکدارەکانی کورد لەیەکتری دابڕن‌و ناچاریانکردن پاشەکشە بکەن‌و هەندێکیان چوونە ناو خاکی ئێرانەوەو ئەوانی‌تر گەڕانەوە بۆ چیای ئارارات و لەم شەڕەدا کوردەکان (٩٠٠)چەکداریان لێکوژراو (٢٤٠٠)یان لێبریندار بوو, نزیکی (٣٦٠)کەسیان ونبوون‌و بێ سەروو شوێن بوون.

بەپێی ڕاپۆرتە فرنسیەکە ژمارەی کوژراوەکانی تورك بە (٢٨٠٠)سەربازو (٤٠٠٠)برینداریشیان هەبووەو (١٧٠)سەربازیشیان لێ بەدیل گیرابوو

لەلایـەن شۆڕشـگێڕانی کـوردەوە ئەگەرچـی وەکـو کوردەکـان خۆیـان باسیانکردووە ژمارەی زیانەکانی تورك لەمانەش پتر بوون.

بەپێی ئەو ڕاپۆرتانە کوردەکان لەم شەڕەدا (٢٤)تۆپو (٦٠)رەشاش و (٤٠)هەزار فیشەکیان دەستگیربووو (١٢)فرۆکەی تورکیش خرایە خوارەوە هەرچەند ڕۆژنامەکانی تورك ئەم ژمارانەیان بەدرۆ خستبووەوە.

کریس کوچرا لەباسەکەیدا ئاماژەی بۆ دوکیومینتیکی حکومتی بریتانیا کردووە ژمارە (14580-F 50371) ڕۆژی (١٩٣٠/٦/١٦) لەو ڕاپۆرتەدا باسی ڕاپـۆرتی ژنـە ئینگلیزیکـی کـردووە کـە هـەروەکو ریبورتاجیـك ئامـادەی کـردووە دەربـارەی ئـەو شـەڕە کـە ژنـە ئینگلیزەکـە نـاوی (روزیتـا فـوربس)بـوە هـەروەکو کـریس کوچـرا لەپـەراویزی لاپـەڕە (١٦٧)دا باسـیکردووە ئـەو ژنـە بـۆ ماوەیـەك لەناوچـەی ئاراراتـدا بـووەو بێجگـە لەباسـی شـەڕەکە ویسـتوویە لەڕێگـەی ئـەو ئەرمەنیانـەوە بگاتـە بـدلیس بـەلاّم شـەڕەکەی تـورك و کـورد ئەوەنـدە قـورس بـووە ناچـاربووە خـۆی بگەیەنێتە (ساسون)و لەوێوە گەڕاوەتەوە بۆ ڕواندوز.

لەڕاپۆرتی ئەو ژنەدا وەکو وتویەتی وێنەیەکی فڕۆکەیەکی گرتووە کە خرابووە خوارەوە لەگەڵ باسی یـەکێك لـەو تۆپانـەی کوردەکـان گرتبویـان ئەگەرچی کوردەکان نەیان توانیبوو تۆپـە گیراوەکـان بەکاربێنن و داوایـان لە (ظفر الدولة)ی فەرماندەی هێزێکی ئێران کردبوو کە لـەئازربایجان بوو یارمەتیان بدات بۆ چۆنێتی بەکارهێنانیان بـەلاّم وادیـارە ئـەویش حـەزی نـەکردبوو کـورد ببێـت بـەخاوەنی تـۆپی خـۆی بۆیـە داخوازییەکـەی پشتگوێ خستبوو.

وەکـو لـەڕاپۆرتی روزیتـادا باسـیکردووە, لەگەرمـەی ئـەو شـەرەدا وتویـەتی کوردەکـان لەگاڵتـەو گـەپی خۆیـان نەکـەوتبون و باسـی ژنـانی کـوردی کـردووە لـەو شـەرەدا منداڵـەکانیان بەکۆڵیانـەوە بـووەو تفەنگەکانیشیان بەدەستەوە بووەو بەکاریان هێناون.

کریس کوچرا دوای ئەمە ئەچێتە سەر باسی (حاجو ئاغا)ی سەرۆکی هفرکـی کـە لـەڕۆژی (١٩٣٠/٨/٥)دا خـۆی و چـەند چەکدارێك گونـدێکی بچـوکیان لـە مەڵبەنـدی (نصـیبین) داگیرکردبـوو, بـەیانێکیان چاپکردبوو دەربـارەی سـەربەخۆی کـوردو داوای لـەکورد کردبـوو یارمـەتی شۆڕشگێڕانی ئارارات بدەن, بەڵام بزوتنەوەکەی حاجو ئاغا کەم خایەن بوو چونکە زۆری پێ نەچوو ئەو بزوتنەوەیە لەو ناوچەیەدا خامۆشکرا.

کـریس کوچـرا لەکتێبەکەیـدا ئامـاژەی بـۆ ڕاپـەڕینێکی‌تر کـردووە کـە شانبەشـانی ئـەو بزوتنەوەیـەی حـاجی ئاغـا بـووە لەناوچـەی (جولـەمێرگ) لـەڕۆژی (١٩٣٠/٨/٧)داو بزوتنەوەیـەکی‌تر لـە (١٩٣٠/٨/٦)دا لەناوچـەی (سـعرت)و لـەکۆتایی ئـەو مانگـەدا لـە (لـیس)و بەتایبـەتی لەدەوروبـەری دیاربکر لەڕۆژی (١٩٣٠/٩/٢)دا بزوتنەوەیەکی تریش ڕویدابوو.

دەربـارەی شۆڕشـی ئـارارات ولیـد حمـدی لەکتێبەکەیـدا سەرچاوە(٢٣) ئامـاژەی بـۆ دوو دوکیومێنـت کـردووە کـە باسـی ئـەو شۆڕشـەیان کـردووە یەکـەمیان (fo.371-14580) کـە ولیـد حمـدی لەلاپـەرە (٢٧٠)ی کتێبەکەیـدا باسیکردووە وتویـەتی دوای ئەوەی تورکـەکان (سـداد پاشـا)ی سـەرکردەی فەیلـەقی یازدەهـەمیان لابـردو لەشـوێنی ئـەو (صـالح پاشـا)ی سـەرکردەی فەیلەقی هەشتەمیان کرد بەلێپرسراوو سەرکردەی ئەو هێزانـەی ڕووبەڕووی شۆڕشـگێڕانی ئاگریـداغ بوبونـەوەو دوو فەیلـەقی شـارەزاو مەشـقپێکراویان

لەژێر دەسەلاتی (حسین عمر خالص)دا خستە ژێر سایەی صالح پاشاو بەمە ژمارەی چەکدارەکانی صالح پاشا گەیشتە (١٥)هەزار بێجگە لەهێزی احتیاط کە لەرۆژئاوای ئەنادۆڵدا خرابووە ژێر دەسەلاتیەوە.

صالح پاشا بڕیاریدا لەدوو قۆڵەوە پەلاماری چیای ئارارات بدات، ئەو فەیلەقەی لەباکووردا بوو پەلاماری کوردەکانیان دا بەلام لەو هێرشەیانا بەئامانجی خۆیان نەگەیشتن و نەیانتوانی کوردەکان ئابلۆقە بدەن چونکە کوردەکان توانیبویان خۆیان بگەیەننە ناو خاکی ئێرانەوەو لەوێ کوردەکانی ئێران یارمەتیان دان و توانرا لەنزیك گۆلەکانی (سەرجۆ) پاشەکشە بەهێزەکەی تورك بکەن و لەو شەڕەدا (٥٠)سەربازی تورك بەدیل گیراو کورد چوار ڕەشاشی دەستگیر بوو، لەهەمان کاتدا ئیبراهیم بەگی سەرکردەی دەرەکی کورد مەبەستی (ئیبراهیم ئاغای هسکی تیللویە-برۆ) بەپێی بڕیاری خۆیبوون خۆیو ئەو چەکدارانەی لەگەڵیابوو بەخێزانەکانیشیانەوە کە ژمارەیان سێ هەزار دەبوو بەرگیریان کرد تا لەحزەیرانی ١٩٣٠دا شۆڕش لەناوچەکانی (موش، وان، بدلیس)دا بلاوبووەوەو ژمارەیەکی زۆری چەکدارانی عەشایرو نیشتەجێبوەکان چوونە پاڵ شۆڕشگێڕەکان و لەمانگی تەممووزدا بەسەرکردایەتی کوردەکانی (کورحسین) بەرەو (ئەرزیس) ڕۆیشتن کە دەکەوێتە باکوری ڕۆژهەلاتی گۆلی (وان)و ژمارەیەك لەچەکدارەکانی عەشیرەتی (جلالی)یش چوونە پاڵ شۆڕشگێڕەکان.

ساتێك هێزەکانی کورد لە(زیلان دیری) لەنزیك چیای (سپیان داغ)دا بەرەو ڕووی تورکەکان بوونەوە لەژوور گۆلی (وان)دا شەڕێکی چوار ڕۆژی بەرپا بوو، تورکەکان لەم شەرەدا جگە لەفرۆکە، رەشاش و تۆپ و هێزی

سوارەشی بەکارهێناو چەند فڕۆکەیەك خرایە خوارەوەو فڕۆکەوانەکانیان بەدیل گیران (سەیر ئەوەیە نە لەم دوکیومێنتەداو نە لەسەرچاوەکانی تردا هیچیان باسی سەرەنجامی ئەو فڕۆکەوانانەیان نەکردووە بەزیندووی بووبێت یا بەدیلی تۆ بڵێی شۆڕشگێڕان بیریان لەوە نەکردبێتەوە سوود لەو دیلانە وەربگرن وەکو لەهەموو شۆڕشێکی تردا سوودیان لێ وەردەگیرێت؟)

دوکیومێنتەکە لەسەری دەڕواو دەڵێت:((هەرچەند تورکەکان لەم شەڕەدا زیانێکی زۆریان لێکەوت بەلاّم لە ئەنجامدا توانیان هێزەکانی کورد بشکێننو دوای ئەو شکاندنە دەستیانکرد بەکاولکردنی ناوچەکانی کورد)).

ولید حمدی دوای ئەو دوکیومینتەی ئەرشیفی حکومەتی بەریتانیا ئاماژەی بۆ سەرچاوەیەکیتر کردووە (ibla) کە ئەمیش باسی شەڕەکەی بەو جۆرە کردووە کە حکومەت صالح پاشای کردبوو بەسەرکردەی هەموو هێزەکان کە ئاڕاستەی ئارارات کرابونو لەمانگی (ئەیلولی/ ١٩٣٠)دا توانی دەربەندی گەروی (سردار بولاق) کە لەنێوانی هەردوو ئارراتدا بوو بیگرێت دوای ئەوەی زیانێکی زۆری لێ کەوتبوو.

(لەو سەرچاوەیەدا باسی ئەوە کراوە کە حکومەتی بەریتانیاو عێراق هەردوکیان دژی هەموو جۆرە بزوتنەوەیەکی جیاخواز وەستابون.

لەڕاستیدا نەك تەنها هەر لەو دوکیومێنتەدا, بەڵکو لەگەلێك دوکیومێنتو سەرچاوەی تردا باسی حکومەتی بەریتانیا کراوە کە هەمیشە دژی هەموو بزوتنەوەیەکی کورد بووەو لەو ڕاپۆرتەی (hendersom) بو (mr.helow) ناردبووی کە ئەم ڕاپۆرتە لەدوکیومێنتی ژمارە (fo.371-14580) کە بەرلەمە ولید حمدی بەکورتی ئاماژەی بۆ کردووە. بەئاشکرا دان بەوەدا نراوە چۆن

فرۆکـەکانی حکومـەتی بـەریتانیا لـەهێزو چـەکدارەکانی شـێخ ئەحمـەدی بارزانیانی‌یان دابوو بۆ ئەوەی بزوتنەوەکەی کورد تەشـەنە نـەکات‌و هـەمان دوکیومێنت باسی ئەوەی کردووە کە(توفیـق روشـدی- کە مەبەستی توفیق روشـدی ئاراسـە) دانـی بـەوەدا نـابوو حکومـەتی عێـراق خزمـەتێکی زۆر گـەورەی تورکیـای کردبـوو, بـەڵام روشـدی ئـاراس ووتبـوی: مەترسـی لەشوێنێکی تردا هەیە -کە مەبەستی ئێران بوە-

هـەتا ئێـرە بریتـی بـوو لەباسـی ئـەو دوکیومێنـت‌و سەرچـاوانەی هەریەکـەیان بەشـێوەیەك باسـی چـەمكێکی شۆڕشـەکەیان کـردووەو خوێندەواری بەڕێز لەبەراوردکردنی ئەو سەرچاوانەدا هەندێك ژمارەی لەیەك نەچووی دێتـە بەرچـاو دەربـارەی ژمـارەی کـوژراوو دیـل‌و ژمـارەی زیـانۆ دەسـکەوتی چـەك‌و جبەخانـەکان بۆیـە ناچـاربووین کورتـەی هـەموویان باسبکەین‌و کۆتـایی باسی چۆنێتی دەستپێکردنی شۆڕش‌و ڕوداوەکان‌و سـەرەنجامەکانیان دەهێڵینـەوە بـۆ ئـەو باسـانەی ئیحسـان نـوری پاشـای سـەرکردەی هێزەکـانی شۆڕشـی ئاگریـداغ لەیاداشـتەکانیا باسـیکردووە, هەرچـەند وەکـو وتمـان ئـەویش یاداشـتەکانی درەنـگ تۆمـارکردووەو ئەوانەشی تۆمارکردووە کە لەبیریا مابوو, زۆرجاریش لەیاداشتەکانیا وەکو وتمـان هەست بەوە دەکرێت کە پاش‌و پێشـێکی ئاشکرا هەیە لـەزنجیرەی باسەکانیا.

ئیحسان نوری بەرلەوەی بچێتە سەرباسی چۆنێتی ڕووبەڕوو بوونـەوەی هێزەکـانی کـورد لەگـەڵ سـوپای تورکـدا, لەلاپـەڕە (١١)ی یاداشـتەکانیا سەرچـاوە (٦١) کورتـە باسـێکی مێـژوویی ناوچـەکانی ئـاگری یاداشـت کـردووە لـەکاتی ڕێکەوتنەکـەی نێـوان ئیدریسـی بەدلیسـی‌و سـوڵتانی

عوسمانی کە بەپێی ئەو ڕێکەوتنە ئەمارەتەکانی کورد یەك لەدوای یەك چوونە ژێر باڵی عوسمانی‌یەوەو بوون بەبەشێك لەدەوڵەتی عوسمانی‌و بەزنجیرە باسی شۆڕشەکەی میر محمد پاشای ڕواندز (پاشا کۆرە)و شۆڕشی بدرخان پاشاو شێخ عبیداللە نهری‌و شۆڕشی شۆڕشی (سید علی کوڕی شێخ جلال الدین-لەناوچەی هیزان- بدلیس بەهاوکاری مەلا سلیم)و شۆڕشی پیران‌و چۆنێتی پێکهاتنی ئازادی بەسەرۆکایەتی خالد بەگ جبران‌و چۆنێتی ئیعدام کردنی ئەوو یوسف ضیاء بەگ‌و ڕاپەڕینی ئیبراهیم ئاغا (بروهسکی تیللی) لە عەشیرەتی جەلالی لەساڵی (١٩٢٦)دا لەئاگری‌و چۆنێتی هەڵبژاردنی خۆی لەلایەن خۆیبوونەوە بۆ سەرکردایەتی هێزەکانی شۆڕشی ئارارات.

لەلاپەڕە (٢٠)ی یاداشتەکەیدا کورتە باسێکی ئیبراهیم ئاغا (بروهسکی تیللی) کردووە کە لەشۆڕشی ئاگریداغدا لەبەر ئازایەتی لەلایەن خۆیبوونەوە لەقەبی پاشایەتی پێدراوە.

سەیر ئەوەیە ئەو ئیبراهیم ئاغایە هەروەکو ئیحسان نوری باسیکردووە, بەو هەموو ئازایەتییەوە کەلەشۆڕشی ئاگریداغدا نواندبووی کەچی بەرلەوە لەشۆڕشی پیراندا بەسەرکردایەتی شێخ سەعیدی پیران لەم شۆڕشەدا بێ لایەن بووەو بەشداری نەکردووە تیایا, بەڵام ئایا کە شۆڕشی پیران کۆتایی پێ هێنرا کاربەدەستانی تورك هیچ حسابێکیان بۆ ئەو بێ لایەنیەی ئەو کردبوو؟؟ لەوەرامدا نەخێر... بەپێچەوانەوە تورکەکان لەویشیان هەڵپێچاو گێچەڵیان پێکرد. دەربارەی هەڵوێستی حکومەتی تورك بەرامبەر (بروهسکی تیللی) هەروەکو ئیحسان نوری لەیاداشتەکانیا باسی کردووە وتوویەتی:

لەدوای شۆڕشی پیران تورکەکان دەستیانکرد بەئاوارەکردنو ڕاگوێزانی کورد بەکۆمەڵو هەروەکو ئیبراهیم ئاغا خۆی بۆ ئیحسان نوری گێڕاوەتەوە داروەستەو قەومەکەی پێیان وتبوو بەلەوەی حکومەت دەستی بمانگاتیو دەرمان بکات با خۆمان دەرباز بکەینو ئەویش لەوەرامدا پێیان دەڵێت:

من دۆستی حکومەت بوومو شتێکی وام نەکردووە دژیان کە ببێتە هۆی ئەوەی لەشوێنەکەی خۆم دەرم بکەن...

بەڵام هەروەکو خۆی بۆ ئیحسان نوری گێڕاوەتەوە کە وتوویەتی:

((زۆری پێ نەچوو لەبەرەبەیانی ڕۆژێکی کۆتایی ساڵی (١٩٢٦)دا بیست سواری تورك بەسەرکردایەتی ئەفسەرێك هاتبوون بۆ گوندێكو لەوێ هەواڵی منیان پرسیبوو (هی ئیبراهیم ئاغا) کوڕەکە کە ئەم هەواڵە دەبیستێت خۆی گەیاندبووە باوکی کە لە(بایزید) بووم بۆی گێڕامەوە بۆی گێڕامەوە کە بەدواما دەگەڕێن, منیش پێم ووت پێیان بڵێن باوکم چووە بۆ (قیزل دزی). بەکوڕەکەم وت بەڕێگای (قوتیس)دا دەڕۆم تفەنگەکەم بۆ بێنە بۆ ئەوێو لەڕێگەما بۆ قوتیس کە گەیشتمە قەراغی ڕووبارەکە هەواڵی دەنگوباسم لەشوانێك پرسی لەوەرامدا پێی وتم: تورکەکان بەدوای تۆدا دەگەڕێن))

هەروەکو ئیحسان نوری باسەکەی ئیبراهیم ئاغای یاداشتت کردووە کە دەڵێ:

ئیبراهیم ئاغا دوای ئەمە بەدوورودرێژ باسی خۆی بۆ ئیحسان نوری کردووە کەچۆن خۆیو دانیشتوانی ناوچەکە ڕوویانکردە چیاکانو چۆن سوپای تورك بەرامبەر بەئاگری ئۆردوگایەکیان دامەزراندو ئەویش خۆیو هەردوو براکەیو دوو خوشکەزاو سێ کوڕیو چەند ئامۆزایەکیو هەندێ لەچەکدارانی عەشیرەتی (هسەسوری)و تاقمێکی تری عەشیرەتی (موسی

پیرگی)و پیاوەکانی (محوبکر)و هەندێ چەکداری عەشیرەتی (کسکوی) هەموو دەستیان دایە چەك‌و بڕیاریاندا ڕووبەڕووی دوژمن ببنەوەو لەپێکادانێکدا ئەحمەد ئاغای برای ئیبراهیم ئاغاو برایەکی (محو ئاغا) شەهیدکران‌و بروەسکی خۆشی بریندارکراو تورکەکان بەرامبەر ئازایەتی چەکدارەکان خۆیان پێنەگیراو هەندێ چەك‌و جبەخانەیان لێ بەجێماو چەند کەسێکیشیان لێ بەدیل گرتن، بەلاَم ڕەوشتی کورد ڕێگەی کوشتنی دیل نادات بۆیە هەموو دیلەکانیان بەردا.

ئیحسان نوری لەیاداشتەکەیدا دەڵێ: بەو جۆرە چەکدارەکانی برۆ سنگی چیای ئاگریان گرت‌و لەم کاتەدا (تمرشمکی) کە سەرۆك عەشیرەتی (شمکان) بوو لەناوچەی (توزهینی)و یەکێك بوو لەکوردە زرنگەکان ئامادەیی خۆی پیشاندا بۆ فیداکاری‌و خۆبەختکردن لەپێناوی نشتماندا کە (شارخوی) براشی لەگەڵدابوو.

ئیحسان نوری لەلاپەڕە (٢٥)ی یاداشتەکەیدا لەسەری دەڕواو دەڵێت:

لەدوای ئەو ڕاپەڕینە تورکەکان ترسیان لێ نیشت‌و بڕیاریاندا بەهەر نرخێك بووبێت ئەو شۆڕشە دامرکێننەوەو لە(پایزی/١٩٢٧)دا هێزێکیان ئاڕاستەی ئاگری کرد بۆ لێدانی کوردو گرتنی ناوچەکە وهەندێ دانیشتوانی ئاگری کە لایەنگری حکومەت بوون، حکومەت توانی بەناو ناوچەکانی ئەوانا بێتە پێشەوەو چەند بەرزاییەکیان گرت‌و لەنێوان ئاگری گەورەو ئاگری بچووکدا خێوەتیان هەڵداو لەوێوە دەستیانکرد بەپەلاماردان‌و شەڕکردنو پێشمەرگەکانی ئاگری ناچاربوون ماڵ‌و منداڵەکانیان ڕەوانە کرد بۆ ناوچەی (تامبات) کە لەژێر دەسەلاَتی عەشیرەتی (ساکان)دا بوون‌و هەندێ لەچەکدارەکانی ئەم عەشیرەتەش

بەهاوارو فریای براکانیانەوە هاتن‌و تورکەکانیان ناچارکرد پاشەکشە بکەن‌و لەم پێکادان‌و شەڕەدا کورد دەسکەوتێکی زۆری چەك‌و جبەخانەی هەبوو, ئەو دیلانەش کە گیرابوون هیچیان لێ نەکراو بەردران.

ئیحسان نوری لێرەدا لەیاداشتەکانیا ئەم چەند دێڕی سرودەی یاداشت کردووە کە لەیاداشتەکەیدا کراوە بەعەرەبی‌و ئەمە وەرگێڕانەکەیەتی بۆ شێوەی کرمانجی خواروو:

دۆڵەکانت پڕبوون لەخوێناو
لاشەکان بەوناوەدا پرش‌و بڵاو بوونەتەوە
ڕاستە ئاگری تۆ ئاگریت
بەڵام ئیمڕۆ ڕۆڵەکانیشت بوون بە ئاگر

ئیحسان نوری ئەڵێ: لەگەرمەی ئەم شەڕەدا ساتێك دوژمن هێزەکەی کێشایەوە ئەوسا پێی زانی کە ئیحسان نوری بەخۆی‌و (٢٠)سوارەی عەشیرەتی (حیدری)یەوە لەو شەڕەدا بەشداری کردبوو کەلەناو ئەو سوارانەدا (سیفدین بەگی کوڕی فتح الله بەگی سەرۆکی پێشوو) کە پورزای ئیحسان نوری بوو, لەگەڵ هەندێ لەعەشایری حیدران‌و هسنان لەسنوری پەڕیونەوەو ساتێك زانیبویان هەرکەکان هێزیان ناردبوو بۆ ئاگری ئەوانیش دەم‌و دەست گەیشتبوونە کۆڕی شەڕەکە.

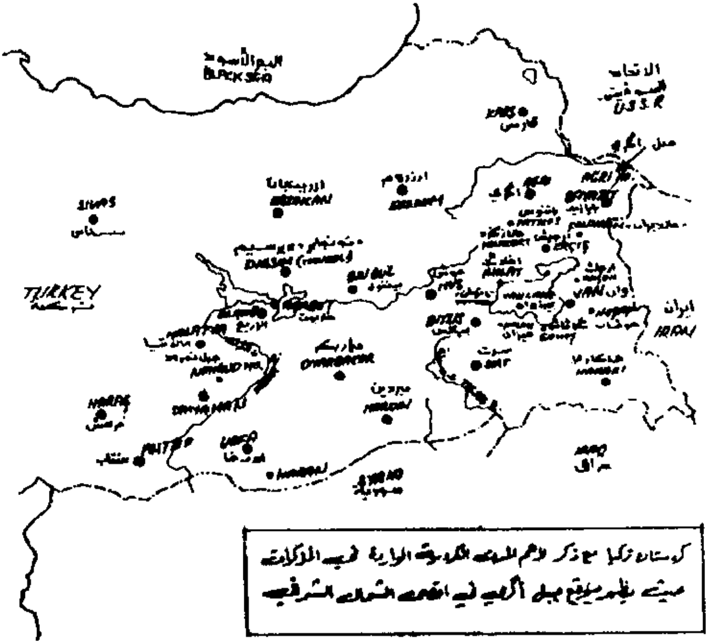

نەخشەی ئەو ناوچانەی شۆڕشەکەی ئاراراتی تیایدا ڕوویدابوو

لەلاپەڕە (١٣١)ی یاداشتەکانی (ئیحسان نوری)

ئیحسان نوری لەیاداشتەکانیا باسی دوو شەڕی گرنگی کردووە کە لەنێوان شۆڕشگێڕانو هێزەکانی حکومەتدا ڕوویدابوو, شەڕی یەکەمیان بریتی‌یە لە شەڕی (کانی کورك) کە لەلاپەڕەکانی (٤٣-٦١)ی بۆ تەرخانکردووەو شەڕی دووەم بریتی‌یە لەشەڕی (زیلان) کە بریتی‌یە لەو شەڕەی کە کوردی تیا شکاو لەئەنجامیا شۆڕشگێڕانی کورد ئەوی لەو شەڕە ڕزگاری بوو ئاوارەو دەربەدەرکرا کە ئیحسان نوری بەدورو درێژ باسی ئەم شەڕەی لەلاپەڕە (٨٦) بەدواوە بۆ تەرخانکردووەو هەوڵ ئەدەین کورتەی ئەو دوو شەڕە بەپێی یاداشتەکانی ئیحسان نوری پێشکەش بکەین.

شەڕی یەکەم: شەڕی (کانی کورك)

ئیحسان نوری لەلاپەڕە (٤٢)ی یاداشتەکەیدا سەرچاوە (٦١)باسی چۆنێتی دەستپێکردنی شەڕی کانی کورکی بەم شێوەیە تۆمارکردووە کەکورتەیەکی پێشکەش دەکەین:

(ڕۆژێکی پایز, سەرلەبەیانی لەگوندی (کردئاڤا) کەنزیك سنووری دەسەڵاتی هێزەکانی کوردو حکومەت بوو کاتێکمان زانی تەقەی تفەنگ دەستی پێکردو بەدوای ئەوەدا ئیتر تۆپباران دەستی پێکرد دوای ئەوەی تۆپەکانی دوژمن لەگوندەکە نزیك بوبوەوە, تورکەکان ناوی ئەو گوندەیان لەناوە کوردیەکەیەوە گۆڕیبوو بە (تورکمن)و لەئەنجامی ئەم تەقانەدا هەندێ لەسوارەکانی کورد ڕوویانکردە لووتکەی ئاگری بۆ ئەوەی ڕێگەی ئەوە نەدەن تورکەکان بچنە پێشەوەو ڕێگەی هاتوچۆی سنووری ئێران بگرن.

ژن‌و منداڵانی گوندەکانی (موسی) و (بیرکی) گوندەکەی خۆیان بەجێ هێشتبوو، ڕوویانکردبووە سنوری ئێران‌و فڕۆکەی تورك ئیتر دەستیکرد بەبۆردومانی ئەو ژن‌و منداڵانە.

سەرکردەی هێزەکانی کورد مەبەستی (ئیحسان نوری خۆیەتی) لەگەڵ (بروهسکی)و (١٢)پیاوی ناو گوندەکە مانەوە بۆ بەرگری کردن لەگوندەکەو چاومان لێ بوو هێزەکانی تورك بەرزاییەکانی (کانی کورك) یان داگیرکرد کە ئەو هێزە بریتی بوو لەچەند سوارو پیادەو تۆپێکیشیان پێ بوو دانیشتوانی (کانی کورك) کە گوندەکەیان بەپێی ڕازیبونی حکومەت ئاوەدان کرابوەوە تەنها بریتی بوون لە(٢٥) ماڵ‌و دانیشتوەکانی هیچیان دژی حکومەت نەکردبوو کەچی تورکەکان پەلاماریانداو خاووخێزانەکانیان ناچارکرد بچنە (ئاگری)، برازایەکی (بروهسکی)کە تەمەنی نۆ ساڵ بوو بەتفەنگەکەی لەفڕۆکەیەکی دابوو خستبویە خوارەوە. هەندێ لەوانەی لەناو سنووری دەسەڵاتی تورکەکانا بوون خۆیان گەیانە لای ئێمە کە بریتی بوون لە (ئیلخان)ی کوڕە بچووکی بروهسکی‌و (ملا شون الله) کە مەلایەکی کوردی دڵسۆز بوو لەخوتبەی مزگەوتەکەیا خوتبەی بەناوی میللەتەکەوە دەخوێندەوە لەمزگەوتی (ئاگری)و پێنج پێشمەرگەیان لەگەڵدا بوو کە شەوێکی درەنگ گەیشتبوونە کانی کورك‌و ویستویانە بچنە ماڵی (حمید ئیسماعیل)و کاتێك بەخۆیان دەزانن سوارەی تورك ڕوودەکەنە گوندەکە لەبەرئەوە نەیان توانیبوو بچنە کانی کورك بەڵکو ڕویانکردە لای ئێمە.

هێزێکی تورك دوای خەڵکی گوندی کانی کورك کەوتن‌و ڕاویان نان‌و پەلاماری مەڕو ماڵاتەکانیان دان کە بەڕاستی ئەم کردارەی تورك ئەوەندە کاریگەرو دڵتەزێن بوو ئەو چەکدارانەی بەلاپاڵی چیای ئاگریەوە بون کە

چاویان بەو ڕەفتارە کەوت خۆیان پێ نەگیراو شێرانەو دلێرانە دوژمنیان ناچارکرد پاشەکشە بکات.

تورکەکان دەستیانکرد بەگوللەبارانی ڕوبارەکەی سەر سنوور بۆ ئەوەی ڕێگەی پەڕینەوە لەکوردەکان بگرن و نەگەنە ناو خاکی ئێرانەوەو، من لەو کاتەدا تاقە کەس بووم کەسواری ولاغ بوم، خۆم گەیاندە نزیکی پردەکەو لێی پەڕیمەوە، لەو کاتەدا (بادو دلخری) و (عوسمان کیلم)و سێ سواری تر ئەوانیش لەڕۆژئاوای پردی کانی کورك ولاغەکانیان بەستەوە.

ئیحسان نوری لەلاپەڕە(٤٧)ی یاداشتەکەدا باسی ئەوانەی کردووە کە لەگوندەکەدا بوون، تورکەکان دەستیان بەسەر هەندێ ژندا گرتبوو یەکێك لەوانە ژنێکی سك پڕبوو، ژنێکی تریشیان کوشتبوو لەبەرئەوەی نەچووبوو لەگەڵیانا کە ئەو ژنە خێزانی ئامۆزایەکی (حمید ئیسماعیل)بوو.

(بروهسکی)و هاوڕێکانی کەخۆیان دابوو بەزەویداو ڕووبەڕووی پردەکە شەڕیان دەکرد، ساتێك چاویان بەمن کەوت گەیشتبوومە کانی کورك ئەوانیش پەڕینەوەو هەمووومان ڕوومانکردە پشت دوژمن و دەستمانکرد بەتەقەکردن لێیان و سەرکردەی هێزەکەی تورك چاومان لێی بوو بەپەلە پروسکێ سواری ئۆتۆمبیلەکەی بوو ڕایکردو (بادوزیلانی دلخسری) بەخۆی و تاقمەکەی پەلاماری پشتەوەی هێزەکەی تورکیداو هەندێکی لێ بەدیل گرتن.

ئێمەش لەگوندی (قوتس)ەوە کە بەرامبەر بەچیاکەی پشت بایزیدەوە بوو، لەوێوە دەستمانکرد بەگوللەبارانی ڕۆمەکان (تورکەکان) کە بنکەی تۆپەکانیان تیا دامەزراندبوو.

ئیحسان نوری ئەڵێ: بەڕاستی ئەم شەڕە یەکێك بوو لە شەڕە سەیرەکان کە ئەو هەموو سەربازە زۆرەی تورك لەو ناوچانەدا دوو هەزار دەبوون بەتۆپی گەورەو بچووکەوە بەرامبەر بە ژمارەیەکی ئیجگار کەمی کورد کە هەمووی (١٥) چەکداری پیادەو (٦)سوارە بوون چۆن وایانکرد تورکەکان ڕاوبنێن و ژمارەیەکیشیان لێ بەدیل بگرن.

لەگوندی (هلـلاج) ئیبراهیم ئازۆ لەگەڵ ئەو فڕۆکەوانەی فڕۆکەکەی خرابووە خوارەوە چوو بۆ •بایزید)و لەگەڕانەوەیدا لەبەرزاییەکانی (قوتس)دا بەلای ئێمەدا تێپەڕی و بۆی گێڕاینەوە وتی لەگەڵ فڕۆکەوانەکەدا چوومە بایزید لە(قوتس)ەوە ئەفسەرێك بەدووربین سەیری سەربازەکانی خۆیانی دەکردو دەیکێشا بەئەژنۆی خۆیداو دەی ووت: ئەم نەگبەتییە چی‌یە؟! ئائەم هەموو سوارو پیادە پڕ چەکانەی ئێمە بەخۆیان و تۆپەکانیانەوە نەیانتوانی بەرامبەر چەند کوردێکی ڕووت و کەم چەك خۆیان بگرن!!

ئیحسان نوری لەیاداشتەکەیدا دەربارەی ئەمە وتوویەتی: نازانین. ئاخۆ سەرکردەی ئەو هێزەی تورك لەڕاپۆرتەکەیدا ئەبێ چۆن باسی ئەم شەڕەی کردبێت و ژمارەی شەڕکەرەکانی کوردی بەچەند دانابێت؟؟، لەڕاستیدا هەواڵی ئەو شەڕە وەکو ئەفسانەیەکی لێهات و دەماودەم دەگێڕایەوەو بڵاو دەبوەوە.

ئیحسان نوری لەگەڵ هەندێ لەچەکدارەکانی

لاپەڕە (١٣٦) یاداشتەکەی ئیحسان نوری

ئیحسان نوری لەلاپەڕە (٤٩)ی یاداشتەکەیدا باسی ئەو فڕۆکە خراوەی کردووە کە دوازدە چەکداری کورد بەسەرکردایەتی (ئەیوب ئاغا)ی برای بروهسکی خۆیان گەیاندە ئەو شوێنەی فڕۆکەکەی لێ خرابوو دەستیانکرد بەتەقەکردن و لەولاشەوە سەربازەکانی تورك لەگردەکانی نزیك گوندی (دودکان) لەسپەرەکانیانا خۆیان حەشاردابوو, چەکدارەکانی ئێمەش دەبوایە لەچیای (قوتس)ەوە کیلۆمەترێك تەختاییەکان ببڕن کەلەژێر مەودای گوللەی دوژمندا بوو, بەلأم سید رسول بەرزنجیو فرزندە کە هەردوکیان نمونەی ئازایەتیو قارەمانێتی بوون تەقەیان لەتورکەکان کردو دوای ئەوەی تورکە خۆحەشارداوەکان بۆیان دەرکەوت سڵ لەگوللەکانی ئەوان ناکەنەوەو ناگەڕێنە دواوەو بەرزاییەکانی بەردەمی سەنگەرەکانی ئەوانیان گرتبوو ئیتر ئەوان ناچاربوون کشانە دواوەو ئەفسەرەکەی سەرکردەیان لەگەڵ سێ سەربازی تردا بەسواریی خۆیان دەربازکردو پێشمەرگەکانمان هاواریانکرد ئەوا ڕۆمەکان ڕایانکردو ولأخەکانیان و سێ لاشەو چەند برینداریکیان بەجێ هێشتبوو بەخۆیان و چەکەکانیانەوەو پاش ئەوە هێزەکەی تورك یەك لەدوای یەك ڕایانکردوو خۆیان شاردەوە.

ئێمەش لەگەڵ بروهسکیدا کە گەیشتین نزیك بوین لەفڕۆکە خراوەکەو ئەو تۆپەی تیایا بوو دەرمان هێناو فڕۆکەکە سوتێنراو کلپەو تەقەی فڕۆکەکە دەنگی ئەدایەوەو ئەوانەشی کەبەدیل گیرابوون بەجلی ژێرەوە نێردران بۆ بایزید بۆ ئەوەی خەڵك لەڕێگا بەو شێوەیە بیانبینێت.

ئیحسان نوری لەیاداشتەکەیدا دەڵێت: سەرکردەی هێزی تورك لەسەر سنورەکە کە میر ئالأی (فەرهادبای)بوو خەبەری بۆ ناردمو پێی وتبوم:

بۆچی ئێمە شەڕکەرەکانی خۆمان بدەین بەکوشت، لەجیاتی ئەوە وەرە با منو تۆ با زۆرانێك بگرین ئەوسا بەکوشتنی یەکێکمان شەڕەکە دەبڕێتەوە، منیش وەرامم دایەوەو پێم ووت: ئەگەر بەکوشتنی یەکێکمان شەڕ کۆتایی پێ بێت ئەوا من بەوپەڕی شانازییەوە ئامادەم هەر ئیستە ئەو زۆرانەت لەگەڵدا بگرم، بەلاًم وادیارە تۆ هێشتا لەهۆی ڕوودانی ئەم شەڕە نەگەیشتویتو نازانی بۆچی ئێمە شەڕ لەگەڵ توركدا دەكەین!!

ئێمە داوای سەربەستیو سەربەخۆیی میللەتەكەمان دەكەین ئەگەر حكومەت دان بەوەدا بنێت ئیتر نەپێویستی بەشەڕ هەیەو نە بەزۆرانبازی منو تۆ، ئەگەر ئێوە ئەو زۆرانبازیەش بەشتێکی پێویست دەزانن من ئەو زۆرانبازییە لەگەڵ تۆدا ناكەم بەڵكو لەگەڵ سەركردەی توركیادا دەیكەم چونكە منیش نوێنەری كوردمو دوور نیە بەرلەوەی شەڕ ببڕێتەوە ڕۆژێ دێ لەكۆڕی شەڕێكدا ڕوو بەڕووی یەكتر ببینەوەو ئەوەشت لێ دیاری بێ كەمن ڕۆژێك لەڕۆژان هەر دەمرم بەلاًم لەناو كوردەكانا هەزارانی لەمن باشتر هەیە كەبتوانێت تۆڵەی میللەتی كورد لەتورك بێنیتەوەو ئەم شەڕە هەر كۆتایی نایەت هەتا ئەنجوومەنی بالاًی میللی تورك دان بەمافی كوردا نەنێت)).

ئیحسان نوری وەكو خۆی باسیكردووە ئەو دیلانەی گیرابوونو نێررابوونەوە ڕای سپاردن بەمیر ئالاًی فەرهاد بڵێن وائیمرۆ دێم بۆ ئەوەی لەكۆڕی شەڕدا ڕوو بەڕووی یەكتر ببینەوەو هەروەكو تۆ چۆن بەچاوی خۆی منی بینی پێش هێزەكەی خۆم دەكەوم ئەویش وا خۆیم بۆ دەرخاو بەپەلە ڕانەكات.

ئیحسان نوری لێرەدا چوار دێڕی تری سرودێكی بلاًوكردۆتەوە لەیاداشتەكەیدا كە وتراوە:

ڕۆژی ئازادیت لێ هەلاَت..
تیشکی ڕوناکیت گەیشتۆتە بەصرە
ئاشتیم چاند لەناو گەلدا
کلّپە بسێنە ئاگری... کلّپە بستێنە ئاگری
ئیحسان نوری وتویەتی:

لەسەر سنووری ئێرانەوە, لەکانیاوەکانی سەر گردەکانی (ئایبەی) بەئاشکرا شەڕی (کانی کورك) دەبینراو لەوێوە نوێنەری (طاشناقی) ئەرمەنی ئاگاداری ئەو ئازایەتیو قارەمانێتییەی کورد بوو چۆن خۆیان بەختکردبوو, دەنگی لاوانی کورد دەلەرایەوە کە دەیان ووت:

کلّپە بسێنە ئاگری... کلّپە بسێنە ئاگری
تورکەکان لەترسی تۆ باوکەڕۆیانەو قوڕ دەپێون
بەچاوی خۆت ڕۆمەکانت بینی چۆن ڕایانکرد
کلّپە بسێنە ئاگری.... کلّپە بسێنە ئاگری

ئیحسان نوری لەیاداشتەکەیدا لەسەری ڕۆیشتووەو وتوویەتی:

(سەرکردەی هێزەکانی شۆڕش, بەبەیانێك داوای لەرایی گشتی جیهانی کرد لەکێشەی کورد بکۆڵنەوەو پیێ وتوون.

(لەو شەڕانەدا کە تووشی کورد بووە بەناچاری دژی تورك, ئەو دیلانەی کورد دەیانگرێت دەمەو دەس هەموویان بەردەدرێن, بەلاّم تورکەکان بەپێچەوانەوە بەوپەڕی دڕەندەیەتیەوە بەزەییان بەمندالّیشدا نایەتەوەو دەیان کوژن کەچی سەرڕای ئەمە حکومەتی تورك بەدەولّەتێکی

پێشکەوتووخوازی خاوەن شارستانێتی دەژمێررێت!! ئایا کامیان درندەو کێوین؟!

دوای ئەوە ئیحسان نوری لەلاپەرە(٥٣)ی یاداشتەکەدا باسی هەندێ کاروباری بەرێوەبەرایەتی سەرکردایەتی شۆرشی کردووەو بەو زستانە سەختە کە شۆرش(١٢) جیهازی تەلەفونی گرتبوو بەڵام پێویستی بەتەل هەبوو کە ناوچەکان بەهۆی ئەو تەلەفونانە بەیەکەوە ببەستیت بۆ ئەو مەبەستە سەرکردەی هێزەکانی شۆرش کە(ئیحسان نوری پاشا)خۆی بوو لەگەڵ چەند سوارێکی دلێردا پەلاماری بنکەی سوپایی تورکیاندا لەبایەزیدو ئەوی پێویستیان بوو لەتەلی تلگراف دەستگیریان بوو, لەگەڵ خۆیانا بردیان و رۆژی دوایی ئەو تەلانە هەموو لەگەڵ تەلەفونەکانا لەشوێنی خۆیانا دانران و توانرا هەندێ شوێنی گرنگی شۆرش والێ بکرێت بەو هێڵی تەلەفونانە پێوەندییی بەیەکەوە بکەن و دەربارەی چەکدارەکان و ئەفسەرەکانی شۆرشیش بۆ ئەوەی شێوەیەکی رێك وەربگرێت هەر چەکدارو ئەفسەرێك پلەو پایەی تایبەتی خۆی هەبووەو بۆ چەکدارەکان نیشانەی ئاگری گەورەو بچووك لەسەر بەردێکی بچووك هەڵکەنرابوو, چەسپێنرابوو بەسەروکلاوەکانیانەوە ئەفسەرەکانیش نیشانەی (خۆیبون) یان لەسەر شانیان چەسپاندبوو کە بریتی بوو لەوێنەی خەنجەرێك لەناو وێنەی گوڵە گەنمێکداو لەسەر دەسکی خەنجەرەکە وێنەی رۆژێکی لێ هەڵکەنرابوو.

وەکو ئیحسان نوری لەلاپەرە (٥٤)دا باسیکردووە, تورکەکان لەو زستانەدا هەوڵێکی زۆریان دابوو بۆ کوشتنی خۆی و ئەو کارەیان سپاردبوو بەشێخ عبدالقادر کە هەتا ئەوسا هەر لایەنگری حکومەت بوو, ئەویش ئەو کارەی سپاردبوو بە زاوایەکی و بە(داڤو)ی کورە بچووکی برومسکی, بەڵام

تورکـەکان بەهەڵـەدا چـوبوون لەمـەداو لەڕاسـتی مەسـەلەکە نەگەیشـتبوون کەکورد تینوی ئازادیو سەربەخۆی بوو نەیان زانیبوو سەرکردەی شۆڕش ئاگـاداری نەخشـەی ئـەوان بـوو, ئەوانـەش کـە بـەڵێنی بـەجێهێنانی ڕاسپاردەکەی ئەوانیان دابوو هیچ شتێکیان بیٚ ڕەزامەندی سەرکردایەتی شۆڕش نەکردبوو.

ئیحسان نوری دوای ئەمە دەچێتە سەرباسی تواناو دەسەلاّتی شۆڕشو ڕونکردنەوەی بارودۆخو هەڵوێستو وتوویەتی:

(زۆر باش لـەوە گەیشـتبووم کـە هـیچ هیـواو ئومێـدێك نـەبوو کەلـەهیچ لایەکەوە دەستی یارمـەتیمان بـۆ درێـژبکرێتو توانای فراوانکردنـی کـۆڕی شەڕیش شتێکی ئاسان نەبوو, ئـەو چەکەی شۆڕشیش هـەیبوو بریتـی بـوو لەتفـەنگ بەرامبـەر تـۆپو فرۆکـەو دەبابـەی سـوپای مەشـق پێکـراو, بـەلاّم لەگەڵ ئەوەشدا بەچنگێکی پۆلاّین دەستمان بەسـەر چیای ئاگریدا گرتبـوو, توانیبومان بەرەنگاری هێزی تورك ببینـەوەو دەنگـی شۆڕشو باسـی مـافی کوردمـان گەیانـدبوو بـەجیهانو ئـەو نەخشـەیەی بـۆ شـۆڕش ئامـادەکرابوو تکتیکەکەی لەلایەن (خۆیبون)ەوە پەسەندکرابوو.

ئیحسـان نـوری دەڵـیٚ: تورکـەکان پەنـدو دەرسـیان لەبەسـەرهاتو ڕووداوەکـانی مێـژوو وەرنـەگرتبوو هـەروەکو چـۆن بـۆ پینـەکردنی ئـەو شکاندنو دۆڕاندنـە زۆرەی سـاڵی(١٩١٢) لەبالقانـدا توشـیان بوبـوو داخـی ئـەوەیان بەعەرەبـەکان ڕشـتبوو بـەهۆی (جمـال الـدین سـفاح)ەوەو بەهـەمان شـێوە دەیـان ویسـت لەگـەڵ کوردیشـدا هـەمان دڕندەیـەتیو خوێنڕێـژی بەکاربهێنن.

ئیحسان نوری لەیاداشتەکەیدا دەڵیٚ:

بۆ ئەوەی خۆیبوون دەست بکات بەچالاکی، بەپێویستم زانی چەند تێکۆشەرێکی لەخۆبردوو بنێرم بۆ ناوجەرگەی کوردستان بۆ ئەوەی لەلایەکەوە تورکەکان بەوەوە خەریك بکەم لەلایەکی تریشەوە پەیوەندی پەیدا ببێت لەنێوان بنکەی خۆیبوون و ناوچەکانی تری کوردستاندا، هەرچەند ژمارەی ئەو نێرراوانە کەم بوو بەڵام زۆر بەقوڵایی دەچوونە ناو خاکی کوردستانەوەو بنکەی تریش دامەزراو بەمە بڵێسەی شۆڕشی ئاگری لەشوێنەکانی تری کوردستانا بەرزبوەوە.

لەدوای شەڕی (کانی کورك) وورەی دانیشتوان بەرز بوەوەو هەبوو لەناویانا دەیوت فیرقەیەکی تورك ناوێرێ پەلاماریان بدات.

ئیحسان نوری ئاماژەی بۆ یاداشتێکی(زوهدی گویڤن) کردوە کە ئەفسەرێکی تورك بووە لەباسی یەکێك لەو شەڕانەدا لەیاداشتەکەیدا وتوویەتی:

((لەو شەڕانەی لەنێوان کوردەکان و تورکدا لە(ئوسمان کلم-ئالتون دشمی) کەنزیکی زەویوزارەکانی عەشیرەتی (شمکان)بوو لەناوچەی (توزلجە) هێزی سوپای ئێمە شکاو پاشەکشەی کردبوو ڕۆژی دوایی کەبەناو کۆڕی شەڕەکەدا گەڕام چاوم بەچوار لاشەی سەربازکەوت و ناشتمانن، بەرامبەر بەمە لەناوچە شاخاوی و دۆڵەکانا (٦)کوردم بەدیل گرت کە هەر شەشیان شوان و گاوان بوون و هیچ پەیوەندییەکیان بەشەڕەوە نەبوو.

ساتێك حکومەت بەسەرکردایەتی (جنرال صبحی) هێزێکی ناردە سەر عەشیرەتی (شمکان) کە سەرۆکەکەی (تەیمور ئاغا) بوو، شەو لەگوندی (کابلوجە)دا ماینەوەو کاتێك لەتەقەی تفەنگ خەبەرمان بوەوە پاسەوانێك

وتی: ئەوەتە والەوبەرەوە ڕۆیشت و تێپەڕیکرد. ساتێك چووینە سەر ئەو زەلامەی پاسەوانەکە باسیکرد تماشامان کرد (ئامۆ) بوو، کەهێنایان بریندارببوو دوو گوللەی بەرکەوتبوو یەکێکیان ئێسقانی ڕانی شکاندبوو، کەلێمان پرسی بۆچی هاتوویتە ئەم گوندە لەوەرامدا وتی بۆ ئەوە هاتووم تۆڵەی (ئیبراهیم فتۆ) بکەمەوە، بۆ ئەوە هاتووم ئێوەی ئەفسەر هەمووتان بکوژم، بەڵام بەداخەوە بەرلەوەی بکەمە چادرگەی ئێوە بەر گوللە کەوتم))

ئیحسان نوری لەیاداشتەکەیدا دەڵێت ئەو (ئامۆ)یە لەعەشیرەتی شمکان بوو لەتاقمەکەی (کریم قاسو)، بەو جۆرە، بەو بریندارییەش تورکەکان کوشتیان و شەهید بوو.

هەمان (زوهدی گویڤن) باسی ڕوداوێکی تری کردووە کە وتوویەتی:

((ڕۆژێکی تر چەند کەسێکمان لەعەشیرەتی (شمکان) بەدیل گرت و بردیانن بۆ گوندی (قرەکوسە)و لەنزیك (بالکلگول) دایاننە بەر گوللەو کوشتیانن و بۆ پینەکردنی ئەو تاوانە هەر پانزە دیلە کوژراوەکانیان بەمردوویی و کوژراوی بردیاننە سەر شاخەکان و لەڕۆژنامەکانیان بلاویان کردەوە ئەوانە لەکاتی شەڕدا کوژرابوون.

لەدوای ئەو باسە دورودرێژەی شەڕی (کانی کورك) ئیحسان نوری لەیاداشتەکانیا لەلاپەڕە (٨٢) بەدواوە یاداشتەکەی بۆ چۆنێتی دەستپێکردنی شەڕی (زیلان) تەرخانکردووە کە لەم شەڕەدا هەروەکو ڕوون دەبێتەوە شۆڕشگێڕان ئەوپەڕی قارەمانێتی و خۆبەختکردنیان پیشاندابوو بەڵام لەئەنجامدا شۆڕشگێڕان نەیانتوانیبوو هەتاسەر بەرگری هێرشی یەك

لەدوای یەکی هێزەکانی تورك بگرن و لەدوای شکانی شەڕەکە باسی هۆی شکانی شەڕەکەو هۆی خۆمانەو هۆی بێگانە ڕوون دەبێتەوە.

باسی شۆڕشی زیلان:

ئیحسان نوری لەلاپەڕە(٨٢)ی یاداشتەکانیا باسی ئەوەدەکا چۆن تورکەکان ویستیان بەبەردێك دوو چۆلەکە بکوژن و لەلایەکەوە لەحکومەتی ئێران نزیك بوونەوە بۆ ئەوەی کارێکیوا بکەن حکومەتی ئێران کێشە بۆ شۆڕش دروست بکات و برادەرانی ئێمە ئاگاداری ئەو گفتوگۆیانە بوون کە لەئەنقەرەدا لەنێوان حکومەتی تورك و باڵیۆزی ئێراندا دژی کورد دەکراو لەتارانیش هەمان کۆبوونەوە لەنێوانی باڵیۆزی تورك و کاربەدەستانی حکومەتی ئێراندا دەکراو لەو ڕووەوە ڕۆژنامەکەمان (خۆیبون) باسێکی دەربارەی ئەوە بلأوکردەوە کەتیایا وترابوو:

((تورکەکان دەیانەوێ بەبەردێك دوو چۆلەکە بکوژن, لەلایەکەوە هەوڵئەدەن کوردو ئێران بکەن بەدوژمنی یەکتر بۆ ئەوەی ئێرانیەکان دژی شۆڕش بوەستن و لەلایەکی تریشەوە دەیان ویست بەسەرگرتنی ئەو تەقەلایەیان کوردیش بکەن بەدوژمنی گەلی فارسی ئامۆزای کورد بۆ ئەوەی ڕێگە خۆش بکەن بۆ دەسگرتن بەسەر (ئازربایجان)دا کە دەمێکە خەوی پێوە دەبینن)).

ئێمەش دەستمانکرد بەخۆئامادەکردن بۆ ڕووبەڕوو بوونەوەی هێزی تورك و هەموو بەیانییەك فڕۆکەکانی تورك بۆردومانی ناوچەکانی ئاگرییان دەکرد کە ئاگریەکان لەسەر چیاکان ڕەشماڵیان هەڵدابوو.

کاتێك منو مەبەست (ئیحسان نوری)یە شێخ عبدولقادر بەبیست سوارەوە چووین بۆ سەردانی لقی خۆیبوون لەباکوری ئاگریو بەدەشتی (ئاخدری)دا دەگەڕاین کە بۆ یەکەمجار ئالآی کوردستان لەو پێدەشتەدا هەڵکرابوو, لەڕێگامانا چەند تورکێکمان بینی لەوانەی کە حکومەتی تورك هێنابوونیو لەو دەشتەدا جیٚنشینی کردبوون, بەلاّم ئەمانە ناچارکرابوون کە سەردانەوێنن بۆ ئالآی کوردستان کە لەو دەشتەدا دەلەریەوە, هەمووی سیٚ ڕۆژی پیٚ نەچوو بەسەر ئەو گەشتەمانا فڕۆکەی تورك دەستیکرد بەبۆردومان کردنمانو خێوەتەکان بەر بۆردومان کەوتنو (پاشاخاتون)ی خێزانم لەخێوەتەکەدا بریندارکراو هەندیٚ لەمەڕو مالآتەکەمان کوژرانو بۆمان دەرکەوت تورکەکان بەتاریکایی شەو طابوورێك سەربازیان هێنابوو لەگەڵ دوو تۆپداو لەسەر ڕێگەی (قاباق تەپە) دایانمەزراندبوو کە ئەکەوێتە سەر ڕێگای ڕۆژئاوای ئاگری کە ئەمە سەرەتای خۆئامادەکردنی حکومەتی تورك بوو بۆسەرمان لەساڵی (١٩٣٠)دا.

شوێنی (قاباق تەپە) وەکو قەلاّیەکی سەخت وابوو, تەنها ڕێگەیەکی سەخت هەبوو کە بیگاتیٚو لەو ڕووەوە (زەدی گویڤین) کە ئەفسەرێکی تورکە نوسیویەتی:

((چەتەکان بەهەموو هێزو بەچەکەکانیانەوە ئەو بەرزاییانەیان دەپاراست, بەلاّم لەڕاستیدا شتەکە بەو جۆرە نەبوو کە ئەو باسی کردبوو چونکە ئێمە لەو ناوچەیەدا هێزێکی ئەوتۆمان نەبوو بتوانێت هەموو شاخەکەو دەوروبەری بپارێزێت.

فڕۆکەکانی تورك هەرچەند هەموو ڕۆژێك بەسەر ئاگریدا دەفڕینو ژنومنداڵی دانیشتوانیان بۆردومان دەکرد, بەلاّم بەبەرزاییەوە دەفڕینو

لەتەقەی ئێمە دەترسان و سڵیان دەکردەوە, بێجگە لەوە شۆڕشگێڕانیش فێری خۆشاردنەوە بوبوون کە ئەمە بوو بەهۆی ئەوەی کەمتر زیانیان لێ بکەوێت.

ئالەم هەلوێست و بارودۆخەدایەکێتی سۆڤیەت هێزێکی گەورەی هێنابووە سەر سنووری ئێران و ئاگری و ئێرانیەکانیش هێزی خۆیان هێنابووە ناوچەی (ماکو).

ڕۆژنامەی جمهوریەتی تورکی لەژمارەی ڕۆژی (٣٠/تەمووزی/١٩٣٠)دا مقالێکی لەژێر ناوی (ئەم گلەییانەی دواییمان لەئێرانە), لەو مقالەدا نوسراوە:

(هەواڵنێری ڕۆژنامەی (تایمس) لەئەستەمبول هەواڵێکی ناردووە بۆ ڕۆژنامەکەی تیایا باسی ئەوەی کردووە کە بەهەزاران چەتەی کورد کەخۆیان لەلووتکەی چیای ئاراراتدا قایمکردووەو شوێنەکانی خۆیان بەستووەو لەولاشەوە کوردەکانی ئێران یارمەتیان دەدەن و ئەرکانی حزبی تورکیاش بەرامبەر بەمە(٦٦)هەزار سەربازو جەندرمەی ئامادەکردووەو بەپاڵپشتی (١٠٠)فڕۆکە هەمووی ناردوون بۆ ناوچەکانی (وان)و (بایزید) بۆ شەڕێکی سەختی دوورودرێژ)).

وەلەژمارەی هەمان ڕۆژنامەدا لەژێرناوی (ڕوداوەکانی چل ساڵ لەمەوبەر) هەواڵێکی تری بلأوکردۆتەوەو تیایا وتوویەتی:

((ئەو هەزاران کوردەی ئەرکانی حرب تورکیا باسیکردوون, لەڕاستیدا دەرکەوت ژمارەکەیان لە(٥٠٠)چەکداری کورد بەولاوە تێپەڕی نەکردبوو (بێگومان ژمارەی فڕۆکەکانیش هەر بەو شێوەیە ڕاست

نەبووە)، بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا هێزەکانی سوپا نەیانتوانیوە بیانشکێنن و شوێنەکانیان داگیربکەن)).

ئیحسان نوری لەیاداشتەکەیدا وتوویەتی:

((لەڕاستیدا حکومەت کە ئەو هەموو هێزو چەکەی ناردبوو، ئێمە چەکی بەرگریکردنمان زۆر کەم بوو، ئەوەی هەمان بوو ئەوانە بوون لەسەربازە بەدیلگیراوەکان دەستمان کەوتبوو من خۆم تەنها دەمانچەیەکم هەبوو کە کریستیانەکان بەدیاری بۆیان ناردبووم و لەشەڕی (کانی کورد)یشدا بەکارم هێنابوو)).

ئیحسان نوری ئەڵێ: گەیشتمە ئەو بڕوایەی ئێرانیەکان نیازیان خراپەو بەدەستیانەوەیە شتێك دژی ئێمە بکەن، بۆیە بیر لەوە کرایەوە لەجیاتی ئاگری بنکەیەکی‌تر بدۆزرێتەوە کە بۆ ئەمە (دۆڵی زیلان) و چیای (سیبان) بەباش زانران بۆ ئەوەی پەرەش بەشوێنی بزوتنەوەی تریش بدرێت بۆ ئەوەی تۆزێك باری ئاگری سووك بکرێت و بتوانین بەباشی لەناوجەرگەی هێزەکانی تورك بدەین.

لەدوای چەند ڕۆژێکی‌تر، سەرۆکەکانی دۆڵی زیلان و عەشیرەتی (حیدران) لەگوندی (دردن) بڕیاریاندا دەست بەڕاپەڕین بکەین و منیش بۆم دەرکەوت ئازاکانی حیدران بەتەواوەتی خۆیان ئامادەکردبوو، تورکیش دەستیکردبوو بەسەرەتای پەلاماردانەکەی.

ئیحسان نوری لەلاپەڕە (٨٦)یدا بەم شێوەیە باسی (دۆڵی زیلان)ی کردوە کە شەڕەکەی تیادا ڕوویداوە:

((دۆڵی زیلان لەدوای ئاگری دووهەم ناوچە بوو کە کاتی خۆی لەشەڕی جیهانیدا ڕوسەکان نەیانتوانیبوو دەستی بەسەردا بگرن و دیاربوو

شۆڕشـگێڕەکان سـووربوون لەسـەر پـەلاماردانی تورکـەکان، بۆیـە منـیش داخوازیەکانیانم پەسەند کردوو دەربارەی ئەوە بڕیارێکم دەرکرد کە تیایا وتبـووم: لـەپاش پاکردنـەوەی دۆڵـی زیـلان لـەهێزی تـورك نـۆرەش دێتـە سـەرپاکردنەوەی شـارەکانی (بـارگری) و (ئـەرجیش) و ئـەرنیش)و ئەگـەر دانیشـتوانی ناوچـەکە بڕیاریانـدا شـاری (ئادلجوان)یش ئازاد بکرێـت ئـەوا هێزەکانمـان لەناوچـەکانی (جـلالیو حیـدرانو ئـادامیو زیـلان)ەوە ئـەو بڕیـارەش بـەجیٚ دەهێـنن بـەلاّم پێویسـتە بـەر لەهـەموو شـتێك هێزەکـانی (حیدران) چیای (سیپان) بگرن.

لەئاراراتیشـدا بەپێویسـت زانـرا هێزەکـانی تـورك لەدەوروبـەری چـیاکە پاکبکرێنـەوەو شـاری (باشـکندر) تاگەیشـتە بـاکورو باشـووری چـیاکە داگیربکرێـتو خۆئامادەبکرێـت بـۆ هێـرش بـردن بۆسـەر شـارەکانی (أخـدر)و (بایزیـد)و ئـەرکی ئـازادکردنی شـاری (قولـب)م سـپارد بـە (تمرشملـی) کـە بەخۆیو عەشیرەتی شمکان داگیری بکەنو پەلاماری (قاخزمان)یش بداتو دەسـت بەسـەر ڕێگـەی (قـارص-ئـاگری) دابگرێـتو کـاتی هێـرش بـردنم دەستنیشـانکردو وێنەیـەکی ئـەو بڕیـارەم نـارد بـۆ سـەرکردەکانی هـەموو ناوچـەکانمانو دیـاربوو نوسـخەیەکی ئـەو بڕیـارە گەیشـتبووە دەسـت ئەفسـەری تـورك (زوهـدی گـویڤن) کـە لەدوایـدا ئـەو ئەفسـەرە تورکـە لەیاداشتەکانیدا نوسیوێتی:

(حکومـەت خـۆی ئامـادەکردبوو هێـرش بباتـە سـەر ئـاگریو بـۆ ئەمـە هێزەکانمان ڕەوانکردە بایەزیدو فەرمان دەرچوو بۆ لـەناوبردنی هێزەکـانی ئـاگریو بزوتنەوەیـەکی فراوان دەسـتی پێکردبـوو هێزەکـانی تـورك (قابـاق تەپە)ی داگیرکـرد کـە دەکەوێتـە ڕۆژئاوای ئاگریو سـەرکردەی چەتەکان کـە

ئیحسان نوریيه بەيانێکی دوورودرێژی دەرکردبوو بۆ سەرۆکی عەشیرەتەکان لەوانەی لەدەورووبەری ئاگریدا لایەنگری ئەو بوون)).

ئیحسان نوری لەیاداشتەکەیدا دەڵێت: ئەو ئەفسەرە تورکە ئەو بەیانەی منی لەگیرفانی یەکێك لەکوژراوەکانی ئێمەدا دەستگیر بوبوو.

وەکو ئیحسان نوری خۆی باسیکردووە،نوسخەیەکی ئەو بەیانەی دەریکردبوو ناردبووی بۆ سەرۆکی عەشیرەتی (ئادامان) کە ئیبراهیم ئاغا بوو، بەیانەکە لەسەرەوە لەلای ڕاستیەوە نوسرابوو (خۆیبوون)و لەژێریا نوسرابوو (مجلس وطن کورد- ئەنجومەنی نیشتمان کورد)و ژمارەی بڕیارەکەشی نوسرابوو، لەلای چەپی سەرەوەشدا نووسرابوو- ئاگری- مرکزی قیادەو لەژێر ئەمەدا ڕۆژی دەرچوونی بەیانەکەی تیادا نوسرابوو کە بریتی بوو لە (٨/حزیران/١٩٣٠) بڕیاری هێرش بردن:

ئیحسان نوری لەلاپەڕە (٨٨)ی یاداشتە چاپکراوەکەیدا دەربارەی بڕیاری دەستپێکردنی هێرش نوسیوێتی:

ئەو بڕیارە بریتی بووە لەحەوت مادەو هەروەکو (زوهدی گویڤن) لەیاداشتەکانیا کردویەتی بەتورکی (کەدیارە لەیاداشتەکانیا لەزوهدی گویڤنەوە وەری گرتۆتەوە).

بەپێی ئەوەی زوهدی گویڤن بڕیارەکە بەم شێوەیە بووە:

١- دوژمن (مەبەست تورکە) لە(١١/حزیران/١٩٣٠)دا هێرشی هێناو بەرزاییەکانی (قاباق تەپە)ی داگیرکردوو لەباکوری ڕۆژئاوای ئاگری شەش فڕۆکەی دوژمن بەشداری هێرشی کردوو ئاگرییان بۆردومان کرد لەماوەی ڕۆژانی (١١/حزیران/١٩٣٠) تا (١٨/حزیران/١٩٣٠) سێ فڕۆکە بەرگولەی

ئێمە کەوتن و یەکێکیان لەبنکەی بایزید کەوتە خوارەوەو فڕۆکەوانەکەی کوژرا.

٢- پێویستە هێزەکانمان پەلاماری دوژمن بدەن لەدەوروبەری ئاگریداو هێزی ناوەڕاست ڕاسپێررا هێزەکانی خۆی بباتە چیای (تندورك) بۆ ئەوەی ڕێگە لەهاتوچۆی هێزەکانی دوژمن بگرێت (مەبەست هێزەکانی تورکە).

فەیلەقێکی تورك لەباشووری خۆرئاوای ئەنادۆلدا ڕوویکردە ئاگری بۆ پەلاماردانی هێزەکەمان بەلاّم نەیتوانی بێتە پێشەوە بەهۆی ئەو خۆئامادەکردنەمان کە لە(درسیم) و (خربوط)و ناوچەکانی باشووردا کە لەسەر سنووری سوریا ئامادەکرابوون.

٣- لەمرکزی بنکەی خۆیبون: پشت بەخوا، بڕیاردرا هێرش ببرێتە سەر هێزەکانی تورك:

أ- پێویستە لەسەر (تەمر ئاغا-تەیمور ئاغا) ی سەرۆکی دەرەکی هێزەکانمان بەخۆیو هێزەکەیەوە بەهاوکاری عەشیرەتەکەی خۆی (شکان) کە لە(قولب) بوون، هێرش ببەنە سەر مەرکەزی قەزای (قولب) لەرۆژی (٣/تموز/١٩٣٠)داو دوای داگیرکردنی شارەکە پێویستە پێشمەرگەکان هەوڵ بدەن دەست بگرن بەسەرناوچەکانی تردا هەتا دەگەنە گوندی (برنافوت).

ب- شەوی (٤/تموز)، سەرکردەی هێزەکانی ناوچەی (قورخان) کە عقید (ولی بەگە)، هێزەکانی خۆی بەچەکدارەکانی عەشیرەتی (گزگان)و (زیلان) بەقوەت بکات و هێرشی ناکاو بکاتە سەر شاری (أخدر)و داگیری بکات و لەهەمان ڕۆژدا هێزی ئاگری پەلاماری دوژمن بدات لەدەوروبەری ئاگریدا (مەبەست پەلامار بۆسەر هێزەکانی تورك).

٤- ئەو سەرۆك عەشیرەتانەی لەگوندی (درن)دان پێویستە لەسەریان هێزەکانیان لەڕۆژی جومعەی ڕێکەوتی (٤/تەممون)دا دەستبگرن بەسەر بنکەکانی تورکدا لەناوچەکانی خۆیاناو بەم جۆرە کاروباری ناوچەکە ببرێت بەڕێوە:

أ- هێزی (ئەرجیش) یارمەتی لەدۆڵی زیلان وەرئەگرێتو هێرش دەباتە سەر بنکەکانی حکومەت هەتا دەگەنە شاری (ئادلجواز)و دوای دەسگرتن بەسەر ئەو شارەدا دەسدەگرن بەسەر بەرزاییەکانی چیای (سیپان)داو بەسەر ئەو بەرزاییانەی ئەکەونە خواروی ئادلجوازو پاش ئەوەی هێزی سوارە دەنێرێت بەرەو: ئاخلات، تاتوان، شاخی نمرود.

ب- لەسەر سەرکردەی هێزی دیلان پێویستە دوای ئەوەی ناوچەکەی خۆی لەهێزی تورك پاك دەکاتەوە، دەستبگرێت بەسەرناوچەکانی بەشی ڕۆژئاوای چیای (ئالاداغ)و لەوێوە چەند تاقمێك لەسوارەی شارەزاو لێهاتوو ڕووبکەنە (ملازگرت) بۆ یارمەتیدانی عەشیرەتی (هەسنان)و پێویستە دەست بگیرێت بەسەر ئەو ڕێگەو بانانەی ئەگەنە شارەکانی (کوسەر) کە ئیمڕۆ تورکەکان بەم شارە دەڵێن (ئاگری)، ملازگرت (لەهەندێ شوێندا بەملازکرد دەنوسرێت)، باتنوس، ئەرجیش.

ج- پێویستە لەسەر عەشیرەتەکانی حیدری کە لەناوچەی (باتنوس)دان لەگەڵ ئەوانەی لەعەشیرەتی (ملازگرت)دا لەگەڵ ئێمەدان دەستبگرن بەسەر شاری (باتنوس)و ئەو بەرزاییانەی ئەکەونە باشوورو ڕۆژئاوای چیای (سیپان)، پاش ئەوە هێزی سوارە بنێرێت بۆ چیای (نمرود)و (موش) و (کوبی) بۆ ئەوەی ئاگاداری جوولەو بزوتنەوەکانی دوژمن بین.

د- هێـزی ناوچـەی (بـارگری)-پێویسـتە لەسـەری دەسـبگرێت بەسـەر ناوچـەی (بارگری)و (ئەرنس)داو ڕێگـە لەهاتوچـۆی ئـەو هێزانـە بگرێـت کەلـە(وان, ئـەرجش, سرای)ەوە دێن.

هـ- هێزی ناوچەی ناوەڕاسـت: ئـەم هێـزە یارمـەتی هێزەکـانی عەشـایری (جـلالی)و (مـللان) ئەدا بـەهاوکاریی ئـەو عەشـایرانەی لەناوچـەی (ئـەلکا)دانو پـاش ئەمـە ئـەو هێزانە لەژێر سـەرکردایەتی خۆمـدان (مەبەسـت ئیحسـان نـوری خۆیـەتی) ناوچـەکانی نێوان: بایزید-ئاگری داگیردەکەنو (٣٠٠)چـەکدار دەنێررێـت بـۆ چـیای (تنـدروك) بـۆ بەهێزکردنی شەڕکەرەکانی (بارگری).

پێویستە لەسەر ئەم هێزانە بەگشتی هەڕەشە لەداگیرکردنی (وان) و (سەرای) بکەنو هەوڵبـدرێت زانیـاری کۆبکرێتـەوە دەربـارەی ناوچـەکانی (وان)و (تـارب) و (سـرای)و (باشقەلا),و (هەکاری).

و- ناوچـەی (ئـەرجیش):-پێویسـتە لەسـەری بـەپێی توانـای خـۆی یارمـەتی هێـزی ناوەندی بدات.

ز- پێویسـتە لەسـەر قائیمقـام ئیـبراهیم ئاغـای سـەرۆکی عەشـیرەتی (ئادامـان), بـەزوترین کـات کاروبـاری خـۆی لەگـەڵ علـی بـەگ میرزاغـا, رسـول زلیو سـەرۆك عەشـیرەتەکانی (قوتـان)و (هسـە سـووری) ڕێـك بخـەنو بەهـەمووتان پـەلاماری شـاری (دیادین)بدەن لـەرۆژی جومعـەی ڕێکـەوتی (٤/تموز/١٩٣٠)و پـاش ئـەوە بەتـەواوی دەسـبگرن بەسـەر ڕێگـای (قرەکوسـە-بایزیـد)داو پێویسـتە ئاگاتـان لەهەڵسوکـەوتو جمەوجوڵی دوژمـن بێت لە(قرەکوسە) بـەهاوکاریکردن لەگـەڵ حمیـد بەگـداو شـتێکی وا بکرێت ئەو ڕێگەیەی ئەچێت بۆ (طاهر) بریتی بێت لەڕێگەی ئاگرباران.

ح- دوای داگیرکردنی ئەو ناوچانەی باسیانکراوە, هێزەکانی (ئەرجیش)و (بـاتنوس) و (زیـلان) زۆربـەی هێزەکانمـان گـرد بکەینـەوە کـە دەکەونـە پشـتی هێڵـی (دوتـاخ —

ملازگرت)و هەروەها هێزی (بارگری) ئەو هێزانە كۆدەكاتـەوەو ئامادەیـان دەكـات كـە لە(ئەرنس-نوشارت)ن.

٥- مركزی سـەركردایەتی لـەئاگری دەبێت و هەرچی زانیاریـەكتان هەیـە هەموی بنێرن بۆ ئەم مركزە. ئیحسان نوری لەلاپـەڕە (٩٠)ی یاداشتەكانیا پاش بلاّوكردنەوەی ئـەو بڕیارانـە وتوویـەتی زوهـدی گـوێڤن لەیاداشتەكانیا وتوویەتی:

(ئیحسان نوری تاوانباری ڕاكردوو خـۆی كـردووە بەسـەركردەی گشـتیو نەخشـەیەكی ئامادەكردووە بۆ دانـانی حكومـەتێك وەكو چۆن لـەو بەیانـەدا دەردەكـەوێ كـە بـەئیمزای خـۆی دەریكـردووە لەسـەریەوە نوسـراوە: سەركردایەتی سوپا بەرزەكانی هێزی خۆیبون, وەهەموو هەڵس وكەوتەكانی ئیحسـان نـوری واپیشـانی ئـەدەن دەیـەوێ حكومـەتێكی سـەربەخۆ دامـەزرێنێت. ئیحسـان نـوری لەگـەڵ ئـەو بڕیـارەدا تعلیمـاتێكی گشـتی دەركردووە لەژێر ناوی :-

(ئـەو تعلیماتـە گشـتییانەی پێویسـتە لـەكاتی شـەڕدا بـەكاربهێنرێت و بخرێتە بەرچاو) كە لەو تعلیماتانەدا ئیحسان نوری وتوویەتی:

١- پێویستە هەر هێزێك لەناو خۆیا سەركردەیەك هەڵبژێرێت و ئاگاداری ناوەكەیم بكات.

٢- پێویستە لەسـەر هـەر ناوچـەیەك دەزگایـەكی تایبـەتی هەڵبـژێرێت بـۆ كاروباری ناوخۆیو بەپێی ژمارەی شۆڕشگێڕەكانی ئازوقەیان لەناوچەكانی خۆیانا بۆ دابین بكەن.

٣- هـەموو جـۆرە دەسـكەوتەكانی شـۆڕش بەچـەكو جبەخانـەو تـۆپ و هەرچـی دەسـگیربێت لەحكومـەت و لەسـوپاكەی هـەمووی بـەموڵكی كـورد

دابنرێـت و پێویسـته لەعـەماری تایبەتیـدا هـەڵبگیرێت و لێپرسـراوێکی بـۆ تەرخان بکرێت و نابێ بەهیچ جۆرێك دەستکاری بکرێت چونکە موڵك و ماڵی میللەتە.

٤- هەر ئەفسەرو سەربازێك یا فەرمانبەرێکی تورك ویستی یارمەتیمان بدات یا ببێت بەلایەنگرمان, پێویستە سوود لەیارمەتیدان و هاوکاریی وەربگیرێـت بـەڵام پێویسـتە ئـەوە زۆر بـەوردی و ئاگادارییـەوە بکرێـت و پێویستە بایەخێکی زۆر بدرێت بەدەزگاکانی لاسلکی و چاکردنەوەی هێڵی تەلەفۆنـە لەکارکـەوتووەکان و سـوود لەفەرمانبـەرە شـارەزاکان وەربگیرێـت لەوانەی جێگەی متمانەن و پێویستە تەنها ئەو هێڵانە ببڕن کە ئێمەو دوژمن بەیەکەوە دەبەستێتەوە.

(ئیحسان نوری لەیاداشتەکەیدا دەڵێ: لەڕاستیدا زوهدی گویڤن هەندێ لەناوەڕۆکی بڕیارەکەی منی دەستکاری کردبوو, باسی ئەوەی نەکردبوو کە ئێمـە لەبڕیارەکـەمانا باسـی چـۆنێتی ڕەفتارمـانکردبوو لەگـەڵ دیلـە تورکەکانا).

بۆئـەوەی سەرپەرشـتی هێزەکـە بکرێـت هـەردوو کوڕەکـەی کـوڕ حسـن پاشـا (ممـو) و (نـادر) بـون لەگـەڵ سـید رسـول برزنجـی کـە خـەڵکی (ئەرجیش) لەگەڵ تاقمێ سوارەدا ناردمن بۆ (دۆڵی زیلان).

لـەپاش سـاڵێکی پـڕ لـەگێرەو کێشـەو کارەسـات, بـیرم لـەوە کـردەوە پێویستە بارودۆخی شۆڕش هەڵسەنگێنم و هەندێ دەسکاری و ئاڵوگۆڕ بکەم لەنەخشەی شۆڕشەکەدا کە سوودی بزوتنەوەکەمانی تیادابێت.

شـەوێك تاقمەکـەی (داوو)ی کـوڕی •بـرۆ) بـەتاریکایی شـەو هێڵـی تەلـەفۆنی نێـوان (قابـاق تەپـە) و مرکـزی بـڕی بـۆ ئـەوەی (عمـر بسـی)

لەپشتەوە پەلاماری •قاباق تەپە) بداتو هێزێکی سوپای حکومەت کەلە(١٥)کەس پێکهاتبوو ویستیان تەلەفۆنە بچڕاوەکە چاك بکەنەوەو ساتێك لەلاپاڵی چیاکە بۆ ئەو مەبەستە بەرەو خوار بونەوە هەموویان کوژران لەلایەن تاقمەکەی (داوو) کە شەڕەکەی نێوان هەردوولا سەعاتێکی خایانو چەکەکانیان دەسگیری شۆڕشگێڕەکان بوو، سەربازە تورکەکان بەبەرزاییەکانەوە چاویان لێ بوو چۆن هاوڕێکانیان دەکوژران بەڵام زاتی ئەوەیان نەدەکرد بێنە خوارەوەو یارمەتی هاوڕێکانیان بدەن.

لەو کاتەدا دوو تاقمی بچووکی شۆڕشگێڕان دەستیانکرد بەتەقەکردن لەبنکەی سوپای تورکەکان بۆ شوێنی وونتی تاقمەکەی (عمر بسی) کەبەشەو بەنەهێنی خۆیان گەیاندبوە دەوروبەری ئەو بنکەی سوپایەو چەند کەسێکیان لەهێزەکەی تورك کوشتوو چەکەکانیان دەستگیرکرا، بەڵام لەبەرئەوەی شوێنەکە ئێجگار سەخت بوو بۆیە پێشمەرگەکان لەوە زیاتر نەیانتوانی بچنە پێشەوە.

ئیحسان نوری لەیاداشتەکەیدا ئەڵێ:

گەرمای هاوین لەسەر چیای ئاگری تاوی سەندبوو، گوزەران تیایا ئاسان نەبوو لەبەرئەوە ناچاربووین ڕوومانکردە لووتکەی چیاکان لەلایەکەوە بۆ دوورکەوتنەوە لەگەرماو لەلایەکی تریشەوە بۆ ئەوەی شوێنی لەوەڕ بدۆزرێتەوە بۆ مەڕو ماڵاتەکان کە مایەی ژیانی شۆڕشگێڕەکان بوو، تورکەکان بەو چوونەی ئێمەیان زانیو ئەمەیان بەهەل زانیبوو هەر بەشەو هێزەکانیان ناردبوو بۆ دەوروبەری گوندی (شخلو)و بەرزاییەکانی ئەو گوندەیان داگیرکردوو چادریان تیا هەڵدا، هێزێکی ئاگری لەچیاوە هاتنە خوارەوە بۆ ئەوەی دوژمن دەرکەنو هێشتا ئێمە نەگەیشتبوینە ئەو

شـوێنەی کـە تفـەنگ هاوێـژێك لێیانـەوە دووربێـت تورکـەکان دەمو دەسـت چـادرەکانیان پێچـایەوەو گەڕانـەوە بـەرەو (بایزیـد)کـە ئەمـە زۆر جێگـەی سەرسوڕمان بوو.

دانیشـتوانی دۆڵـی (زیـلان) زۆر دڵیـان بـەوە خـۆش بـوو کـە سـوارەکانی ئـاگری فـەرمانیان بـۆ دەرکرابـوو پـەلاماری هێزەکـانی حکومـەت بـدەن و لەخۆشـی ئـەو بڕیـارە خۆیـان پـێ نـەگیراو بەرلـەکاتی دەستنیشـانکراو دەستیانکرد بەهێرش بردن بۆسەر بنکەی حکومەت لە(حسن ئابدال).

حسن ئابدال بنکەیەکی حکومەت بوو کە (٢٠٠)سەربازی تیابوو, لەپاش شـەڕێکی گـەرم شۆڕشـگێڕەکانمان بنکەکـەیان داگیرکـردوو ئـەو سـەبازانەی ڕایـان نـەکردبوو بـەدیل گـیران و چـەکەکانیان دەسـگیرکراو پـەلاماری شـاری (نوشار)یشیاندا کە مرکەزی ناحیەی (زیلان) بوو, طابوورێکی تـورکی پیـادە کەلـەناو شـارەکەدا بـوون هەنـدێ تۆپیـان هـەبوو, سـەرکردەی طـابوورەکـە لەقەڵای شارەکەدا خۆی حەشـاردابوو وەخـۆی قـایمکردبوو, گـەلێك چـەکیان پێ بوو بۆ پارێزگاری خۆیان, لەوە نەگەیشتبوون بەرامبەرەکـەیان (مەبەسـت چەکدارەکانی کوردە) شەڕکەرێکی کەللە ڕەقی چاونەترسن و ئامادەن گیـانی خۆیان لەپێناوی میللەتەکەیانا بەخت بکەن.

لەگەڵ ئەو هەموو چەك و جبەخانە زۆرەو سەختی شوێنی قەڵاکەیان, ئەو هێزەی تورك نەیتوانی بۆ ماوەی بیست و چوار سـەعات زۆرتـر خـۆی بگرێـت بەرامبـەر بەهێرشـەکەی عەشـرەتی (ئادامـان)و زیـانێکی زۆری لێکـەوت و سەرکردەی تورك لەو قەڵایەدا کوژراو ئـەوانی‌تر کە لـەمردن ڕزگاریـان بوبـوو بەئەفسەرو سەربازەوە هەموو بەدیل گیران و بۆ ڕۆژی دوایـی شۆڕشـگێڕەکان بەشـێك لەشـاری (ئـەرجیش) و شـاری (بـاگری)یـان بەتـەواوی داگیرکـرد

هێزەکانی حکومەت هێشتا لەبەشەکەی تری (ئەرجیش)دا بەرگریان لەخۆیان دەکرد کە هێزێکی شۆڕش تاقمێکیان نارد بۆ ئەوەی سەرەڕێگەی (ئەرنس-وان) بگرن بەڵام زۆر بێ حسابانە ئەو کارەیان ئەنجامدا بۆیە لەتەقەلاکەیانا سەرنەکەوتن و زیانێکی زۆریشیان لێکەوت کە ئەم سەرنەکەوتنە وورەی تورکەکانی بەرزکردەوە لە(ئەرجیش)و تورکەکان لە(وان)ەوە تاقمێك تۆپیان نارد لەگەڵ هێزێکی تازەدا بۆ یارمەتیدانی هێزەکەیان لە(ئەرجیش)و پاش شەڕێکی گەرمی نیوسەعاتی هێزەکەی تورك تماشای کرد ئیتر ناچارە دەبێ خۆی بدا بەدەستەوە, بەڵام چەکدارەکانی (خیدری) هەڵەیەکی زۆر گەورەیان کردوو لەجیاتی ئەوەی بەشێك لەهێزەکەیان بەسەر بەرزاییەکانەوە بهێڵنەوەو ئەوانیتر بنێرن چەکەکان لەدەسگیربووەکان وەربگرن, بەپێچەوانەوە هەموویان بەجارێك لەبەرزاییەکانەوە چووبوونە خوارەوە بۆ کۆکردنەوەی چەکە دەسکەوتووەکان, ئەنجامی ئەمە بەوەگەیشت کە سەرکردەی تورکەکان بۆی دەرکەوتبوو ژمارەی شۆڕشگێڕەکان زۆرکەم بوو, دەستبەجێ فەرمانی دەرکردبوو شەڕ دەست پێ بکاتەوەو سەرکردەی شۆڕشگێڕەکان کوژراو ئەوانیتر هەتا دوا گوللە شەڕیان کردبوو, بەم شێوەیە تورکەکان توانیبویان هێزی تازەی یارمەتیدەر بگەیەننە (ئەرجیش).

ئەوانەی لەپەلاماردانی (ئەرجیش)دا بەشداریان کردبوو بریتی بوون لە چەکدارەکانی عەشیرەتی (بکران) کە چەك و جبەخانەی تەواویان پێ نەبوو, ئەوانەیان کە پەلاماری بنکە ئاسمانیەکەیان دابوو هەرچەند بەتەورو تەوراس و کوتەك هێرشیان بردبوو بەڵام توانیبویان بەسەر پاسدارەکانی بنکە ئاسمانیەکەدا سەرکەون و بەلەخۆبوردنێکی زۆر توانیبویان ئەو

پاسدارانە چەك بكەن‌و دەست بگرن بەسەر دوو فڕۆكەدا كە خۆیان ئامادەكردبوو بۆ فڕین.

ئیحسان نوری لەلاپەڕە (٩٥) یاداشتەكەیدا باسی (ممد بەگ)ی كوڕی كوڕ حسین پاشا بەخۆیو چەند شەڕكەرێكەوە پەلاماری شاری (باتنوس)یانداو چوونە ناو شارەكەوە, بەڵام بنكە سوپاییەكەی ناوشار زۆر قایم كرابوو بۆیە نەتوانرا زیان بەو بنكەیە بگەیەنن‌و بەرلەوەی بچنە ناوشارەوە لەڕێگەی (قەرەكۆسە-ئەرجیش)دا هەندێ ئەفسەریان گرتبوو لەوانەی لەشاری (باتنوس)ەوە هاتبوون كە ئەمانە هەندێ لەسوارەكانی عەشیرەتی (سیكوبی) شیان لەگەڵدا بوو, چەك لەئەفسەرو سوارەكان سێنراو دران بە سید رسول‌و سیف الدین بەگی كوڕی سەرۆكی پێشووی عەشیرەتی (هسنان) كە فتح الله بەگ بوو, لەوێشەوە ڕویانكردە دەشتاییەكەی (ملازكرد)و لەوێ دەستیان كرد بەشەڕێكی قورس.

ئیحسان نوری لەلاپەڕە (٩٥)دا ئەڵێ: لەبەرئەوەی شۆڕشەكەی (زیلان) پێش وەخت كرابوو بۆیە هەواڵەكانیان بەباشی نەدەزانراو حكومەت لەهەموو لایەكەوە هێزی ناردبوو بۆ ڕووبەڕووبونەوەی شۆڕشگێڕەكان‌و هێزی حكومەت بەهاوكاری بەكرێگیراوەكانی عەشیرەتی (كسكوی) گەیشتە زیلان‌و توانیبویان شاری (حسن ئابدال) داگیر بكەنەوە.

وەرگێڕی یاداشتەكەی ئیحسان نوری, صلاح بروارى, لەپەراوێزی لاپەڕە (٩٥)دا ئاماژەی بۆ نامیلكەكەی (ئاپۆ عوسمان صبری) كردووە كە بەناوی (چوار قارەمان)ەوە بلأوی كردۆتەوە لەو نامیلكەیەدا وتوویەتی توركەكان لەم شەڕەدا (٨٠)گوندی كوردیان سووتان‌و هەموو دانیشتوانی ناوچەی (زیلان)یان قەلاچۆكرد بۆ تۆڵەسەندنەوەی ئەو

زیانانەی لەو شەڕەدا توشیان بوبوو, فرزندە بەگی پاڵەوان لەو شەڕەدا هێزەکەی تورکی پەرێشان کردبوو, لەتاقە شەڕێکدا (٢٥٠)سەربازو ئەفسەر کوژرابوو لەکاتێکدا هەموو هێزەکەی فرزندە بەگ بریتی بووە لە(٥٠)چەکدار کە تەنها (٣)کەسیان لێ بریندار بوبوو.

ئیحسان نوری لەلاپەڕە (٩٧)دا باسی ئەوەی کردووە چۆن عەشیرەتی حیدران لەلایەن تورکەکانەوە ئابلۆقە درابوو بۆیە دەبوایە شتێك بکرایە ئەو ئابلۆقەدانە لابرێت و ئەم کارە سپێررا بە(داوو)ی ئازاو بە(بروهسکی)ی دلێرو کۆڵنەدەر کە تاقمێك سوار ببەن بۆ ئەوەی دوژمن لەگوندەکانی (سوبهان)و (نورشین) پەرەوازە بکەن و بریاردرا لەپێشدا هێرش ببرێتە سەر بنکەی تورکەکان لە(نۆرشین) لەبەرەبەیانداو بۆسەیەك دابنرێت لەرێگەی (سوبهان)دا بۆ ئەوەی پەلاماری ئەوانە بدرێت کە تورکەکان لەسوبهانەوە دەینێرن بۆ یارمەتیدانی (نورشین).

ئەو نەخشەیە بەباشی بەجێ هێنراو توانرا هێزەکانی هەردوو بنکەکە بکوژرێن یا بەدیل بگیرێن کە ژمارەیان (١٢٠)سەرباز بوو, دیلەکان دابەشکران بەسەر خێزانەکانی ئاگریدا بۆ ئەوەی چاودێریان بکەن. ئەو رۆژەی کەدەسنیشانکرابوو بۆ هێرش بردن بۆسەر (بورنی سوور)و (بورنی رەش), ئاگریەکان دڵیان بەوە خۆش بوو دەتوانن دەسبگرن بەسەر ئەو تۆپە گەورانەی لەبنکەی سوپایی (بورنی)ی سووردا دامەزرێنرابوون کە هەمیشە تۆپ بارانی ئاگریەکانیان دەکرد لەهاتوچۆکردنیاناو لوولەی ئەو تۆپانە دوای داگیرکردنیان ئاراستەی دوژمن بکرێت.

لەبەرەبەیانـدا پـەلاماری هــەردوو بنکەکــە دراو ســەرکردەی بنکەکـەی (بـورنی سـوور) بەتەلـەفۆن بەڕێبەرەکـەی خـۆی ووت: ئـەوا شـەڕ لـە (بـۆرنی ڕەش) دەستی پێکرد, بـەڵام هێشتا لای ئێمـە هـیچ ڕووی نەداوە, وادیـاربوو ئــەو ئەفســەرە تورکــە ئاگــاداری ئــەوە نــەبوو خۆشــی ئابڵووقــە درابــوو ئابڵووقـەدەرەکان گوێیـان لەهـەموو قسـەکانی بوبـوو کـە بەتەلـەفۆن لەگـەڵ سەرۆکەکەیدا کردبووی.

لەبەرەبەیانـدا پـەلاماری (بـورنی سـوور)یش درا کـە سـەربازەکانی لەسـەر گردێك سەنگەریان هەڵکەنـدبوو خۆیان تێدا حەشـاردابوو, لەیەکـەم هێرشـدا شۆڕشـگێڕەکان بەشـێك لەگردەکـەیان داگیرکـرد کەتۆپـەکانی لێ بەسـرابوو, تۆپچیەکان ڕایـانکردوو ئەوانـەی لەسـەنگەرەکانا مـابوون کـە شۆڕشـگێڕان نزیکــی (١٥-٢٠)مــەتر لێیانــەوە دووربــوون خۆیــانگرتو درێژەپێـدان بەشەڕەکە لەسوودی کورد نەبوو, چونکە ئەگەر درێـژەی بکێشایە لەوانەبوو تورکــەکان یارمەتیــەکی زۆریــان بــۆ بێــت لەبەرئــەوە شۆڕشــگێڕان بەسـەرکردایەتی (فتـوشمکی) ئـەو خانووەیـان گـرت کـە کـەوتبووە ڕێگـەی نێوان (بورنی سوور) و بنکەی (بایزید) کە بەوە ڕێگا لـەوە گیرا کە یارمـەتی بگاتە دوژمن.

هێزی سوارەی تورك لەپشـت (تـاش بوردن)دا خـۆی مۆڵـدابوو بـەڵام نـەی ئـەوێرا بـەرەو پێشـەوە بـڕوات چـونکە مـەترەلیوزەکانی (فتـو) ڕێگـەی ئـەوەی نەئـەدا کەسیان سـەر دەربێنن و لەگێـژاوی ئـەو تـەق و هـووڕەدا دوو سـواری کـورد لەناوچـەی (هاوروشـخلو) دەرکـەوتن کـە ڕویـانکردبووە ئـەو گـردەی شەڕەکەی تیادا دەکراو تەواو لـەوە نزیـك بوبوونـەوە کـە مـەترەلیوزی دوژمـن بیانگـاتێ, دوژمـن نەیـدەزانی یـەکێك لـەو سوارانە سـەرکردەی شـۆڕش بـوو

(ئیحسان نوری مەبەستی خۆیەتی)و ئەوی تریان (بروهسکی)بوو ئەگەر تورکەکان بەوەیان بزانیایە بەهەر نرخێك بوایە لەناویان دەبردن.

ساتێك دوو سوارەکە چوونە پێشەوە سەرکردەی شۆڕش ڕویکردە دوژمنو هاواری کردوو پێی ووتن:

من ئیحسان نوریم بۆ ئەوە هاتووم پێتان ڕابگەیەنم کورد نایەوێ زیانتان پێ بگەیەنێت, باشتر ئەوەیە چەکەکانتان فڕێ بدەنە سەرزەوی‌و هیچ پێویست بەوە ناکات بترسن.

سەربازەکانی تورك دەم‌ودەست چەکەکانیان فڕێداو شەڕەکە لەوێدا کۆتایی پێ‌هات‌و زیانی تورك لەم شەڕەدا زۆربوو, سەرۆکەکەیان کوژرابوو, بەلاَم بەداخەوە گەلێك گوللەش بەر سنگی (ادو امکی هسەسوری) کەوتبوو, ئەو سنگەی پڕبوو لەخۆشەویستی‌و دڵسۆزی خاوێن بۆ خاکی پاکی نیشتمانەکەی.

بەیارمەتی دیلە تورکەکان توانرا ڕووی لوولەی تۆپەکان ئاراستەی سەربازگەی سەربازگەی (بایزید) کراو چەند تۆپێکی پێوەنرا, بەلاَم بەداخەوە ژمارەی ئەو گوللە تۆپانەی دەستگیرکرابوون تەنها حەوت گوللە بوو, تۆپەکانیش زۆر قورس بوون توانای گواستنەوەیان نەبوو بگوێزرێنەوە بۆ شوێنە بەرزەکانی چیاکە, لەبەرئەوە تۆپەکانمان تێکداو بەجێمان هێشتن بۆ ئەوەی تورکەکان بەکاریان نەهێنن.

ئیحسان نوری لەلاپەڕە (٩٩)ی یاداشتەکەیداباسی نوێنەری ئەرمەنیەکانی کردووە کە ناوی (ڤاهان)بوو کە ئەفسەر بوو لەسوپای ڕووسدا, لەو کاتەدا لەگوندی (شیخلو) بوو لەسەر گردێکی نزیکەوە دەیڕوانیە کۆڕی شەڕەکە, کە ئەوانەی ناردبونی بۆ (بۆرنی ڕەش)

بەسەرکردایەتی (فرزندە بەگ)بو کە لەسەرەتای شەڕەکەدابریندار کرابوو, یارمەتیدەرەکەشی کە (نورو)ی کوڕی (موسی بیرکی)ی ئازاو دلێر بوو بەداخەوە لەو شەڕەدا کوژرابوو.

وەرگێڕی یاداشتەکەی ئیحسان نوری,صلاح برواری لەپەراوێزی ئەو لاپەڕەیەدا ئاماژەی بۆ نامیلکەکەی (ئاپۆ عوسمان صبری)کردووە کە لەو نامیلکەیەدا باسی بریندداربوونی فرزندە بەگی کردووە کەچۆن بەو برینداریەش کۆڕی شەڕەکەی بەجێ نەهێشتبوو.(ئەو فرزندە بەگە کە شۆڕشەکە شکاو پاشەکشەی کردوو چووە ئێران لەوێ ئەو زامەی کوشندە بوو لەوێ بەئاوارەیی کوشتی وەکو لەشوێنی تردا باسی ئەو ئاوارەبوونەی دەکرێت).

ئیحسان نوری لەباسەکەیدا دەڵێت: لەو کاتەدا •بروهسکی) بەتاقی تەنیا لەشاخی (قوتیس)ەوە ڕوویکردە شۆڕشگێڕەکان بۆ یارمەتیدانیان, لەبەرئەوەی فرزندە بەگ بریندار بوو (نورو)ش کوژرابوو, بۆیە لایان وابوو ئەو سوارە (کە بروهسکی بوو) لەلایەن تورکەکانەوە نێررابوو بۆ یارمەتی دوژمن, لەبەرئەوە شۆڕشگێڕەکان کشانە دواوە بۆ ئاگریو بروهسکیش ناچاربوو بگەڕێتەوە بۆ ئاگری.

ئیحسان نوری دوای ئەوەی باسی چەند ووردە شەڕێکیتر دەکات لەگەڵ بۆردومانکردن لەلایەن فرۆکەکانەوە لەلاپەڕە (١٠٢)دا وتوویەتی:

حکومەتی تورکیا (کمال الدین سامی پاشا)ی باڵیوزی لەبەرلینەوە هێنایەوەو کردی بەسەرکردەی هێزەکانی دژی شۆڕشو ئەو جەنراڵە شاری (وان)ی کرد بەبنکەی خۆی, ئەو (کمال الدین)ە کاتی خۆی لەساڵانی (١٩١٩-١٩٢٠)دا سەرکردەی فرقەی نۆهەمی تورك بوو لەقفقاسو نوێنەری

مستەفا کەمالیش بوو لەئەستەمبول‌و لەو ساڵانەدا ئیحسان نوری دژی حکومەتی فرید پاشا بوو لە ئەستەمبول, بۆیە پەیوەندی هەبوو لەگەڵ کمال الدین سامی پاشاداو ساتێك حکومەتی فرید پاشا کەوت‌و علی رەزا پاشا چووە جێگەی کە پێوەندی خراپ نەبوو لەگەڵ مستەفا کمالدا, ئیتر ئیحسان نوری خۆی دورخستەوە لەفەرمانی رەسمی‌و بۆ جارێکی‌تر کمال الدین پاشا کرایەوە بەقائدی فرقە, لەبەرئەوەی (کمال الدین پاشا) شارەزاییەکی زۆری هەبوو دەربارەی ئیحسان نوری‌و ئەو شارەزایەتییەی بەحکومەت راگەیاندبوو, وەکو دەوترا لەبەرئەوە بوو حکومەت کمال الدین پاشای لە برلینەوە هێنابووەوە.

دوای ئەمە ئیحسان نوری لەلاپەرە (١٠٦)ی یاداشتەکانیا چۆتەوە سەرباسی درێژەپێدان بەشەڕو وتوویەتی:

هێرشەکانی کورد لەسەرەتادا بەسەرکەوتووی دەستی پێکرد, بەلاّم بەداخەوە سوودی نەبوو چونکە لەڕاستیدا ژمارەی شۆڕشگێران بەرامبەر بەهێزەکانی تورك وەکو دڵۆپێك ئاو وابوو لەچاو ئاوی ڕوباری تورکەکانا, لەبەرئەوە تەنها هەر تاقە ڕێگەیەك مابوو کە بریتی بوو لەوەی بکوژێت یابکوژرێت.

ساتێك شۆڕشگێران هێرشێکی توندیان کردە سەر دوژمن لەجەبهەی (قورطان)ی لای باکوری چیای (کوبگول) کە لەژێر دەسەلاّتی تورکدا بوو, توانیبویان هەندێ شوێن بگرن‌و پاشەکشەیان بەتورك کردبوو بەرەو (قاباق تەپە)و دوژمنیان شپرزەکرد بەلاّم لەمە زیاتر نەیانتوانی مەبەستە سەرەکیەکانیان دەسگیر ببێت چونکە ژمارەی هێزەکانی دوژمن ئێجگار زۆربوو, کە شۆڕشگێرەکانمان دیلەکانیان دەگرت یەکسەر چەکەکانیان لێ

دەسەندن و بەرەڵایان دەکردن، ئەو ناوچەیەی لەژێر دەسەڵاتی ئاگریەکاندا بوو بێ سووتەمەنی بوو، بێ ئاو بوو، برسێتی کاری تێکردبووین، هەرچۆنێك بوو شەڕ چەند ڕۆژێکی تری کێشاو هەمیشە فڕۆکەکان بۆردومانیان دەکردین و کوژراوو بریندارمان تادەهات زۆرتر دەبوو، لەبەرئەوە پاش چەند ڕۆژێك بەتاریکایی شەو هێزەکانی ئاگری توانی‌یان پاشەکشە بکەن بۆ شاری (باشکند) لەباشووری ڕۆژهەڵاتی ئاگریدا کە مرکزی ناوچەی (ئارالق). کە دانیشتوەکانی تورکمان بوون کە شارەکە نزیکی ئاوی ئاراسە لەسنوری سۆڤێتداو بەر لەڕۆژهەڵات هێزەکان شارەکەیان داگیرکردوو ئەو هێزەی تورك کەلێی بوو شارەکەی بەجێ هێشت و هێزی کورد دوایان کەوت و لەکاتێکدا لەڕێگەی ١٠ اخدر)ەوە دەکشانە دواوە ڕێگەی لێگیراو نەیتوانی خۆی دەربازبکات و ناچاربوو کشایە دواوە بۆسەر سنوری سۆڤێت و پاش ئەوەی زیانێکی زۆری لێ کەوتبوو نیوەی هێزەکەیان کە بریتی بوو لە(١٥٠) سەرباز نیوەیان لێ بەدیل گیران جگە لە(٣٠)کەسی تریان کە لەناو شاردا دەستگیر کرابوون و لەدواییدا حکومەتی سۆڤێت پێشوازی لەو تورکە ڕاکردوانە کرد کە بەخۆیان و چەکەکانیانەوە ناردیاننەوە بۆ شاری (أخدر) لەڕێگەی (نارڤارا)وە.

دانیشتوانی (باشکندر) بەگەیشتنی ئاگریەکان زۆر شادمان بون و پێشوازییان لێکردن و مەڕیان بۆ سەربڕین بەرامبەر بەئاڵای کوردستان کەلەجیاتی ئاڵای تورك بەرزکرابوەوە لەسەربانی خانووی حکومەت لەناوشاردا.

(ملا حسین) کە تێکۆشەرێکی نیشتمانپەروەری ناسراو بوو لەناوچەی (وان)ەوە هاتبووە ئاگریو لەناو عەشیرەتی (گلتوری)دا گوزەرانی دەکرد، بڕیاریدابوو لەگەڵ (عمر بسی)ی سەرۆکی عەشیرەتی (گلتور)و چەند چەکدارێکی تری لێهاتوو (تاش بورون) داگیربکەنو ڕێگە لەگەیشتنی یارمەتی بگرن بگاتە تورکەکان لەدوای هێرش بردن بۆسەر (باشکندر).

ئیحسان نوری لەیاداشتەکەیدا دەڵێ: ئەو (تاش بورون)ە ئەوە نیە کە عائدی بایزیدە بەڵکو شوێنێکی ترە کە کەوتۆتە نێوان (أخدر)و (باشکند).

ئەو شەڕە هەشت سەعات درێژەی کێشاو هەروەکو (زوهدی گویڤن) لەیاداشتەکانیا باسیکردووە ڕۆژی دوای دەستپێکردنی ئەو شەڕە حکومەت فڕۆکەیەك سەربازی نارد بۆ (تاش بورن)و داگیری کردو پاش چەند ڕۆژێك (عمر بسی) سەرۆکی عەشیرەتی کلتوری بۆ تۆڵەسەندنەوەو بۆ پینەکردنی ئەو هەڵەیەی کە کردبووی لەهێرش بردنیا بۆسەر (تاش بورن) و بەو پەڕی ئازایەتییەوە شەڕیانکردو دوژمنیان ناچارکرد بەپەلە پروسکێ لەچادرەکانیان ڕایانکرد، بەڵام بەداخەوە لەکاتی شەڕدا گوللەیەکی دوژمن بەرسنگی ئەم پاڵەوانە (مەبەستی عمر بسی) کەوتو شەهید کرا.

دوای ئەمە شۆڕشگێڕەکان درێژەیان بەهێرشەیەکەیاندا گەلێك شوێنیان لەبەرزاییەکان لەچنگی تورك ڕزگار کرد، بەڵام زۆری پێ نەچوو تورکەکان یارمەتیەکی زۆریان گەیاندە (اخدر) بەئۆتۆمبیلی لۆریو بەرامبەر بەو هێزە زۆرە تازەیە شۆڕشگێڕەکان نەیانتوانی ئەو بەرزاییانەی گرتبویانن بیان پارێزنو ناچاربوون کشانەوە بۆ بنکەکانی خۆیان.

هەروەکو ئیحسان نوری ئاماژەی بۆ کردووە، زوهدی گویڤن لەیاداشتەکانیا نوسیویتی:

((ڕۆژی (٧/مانگی ئاب) چەتەکان لەناوچەی (ئارالق) خۆپیشاندانێکی شیتگیرانەیان کردوو بۆ ئەوەی طابوورێکی پیادەو چوار تۆپ لەژێر سەرکردایەتی (کامل بەگ)ی قائد فرقەدا نێررا بۆ(تاش بوردن)و جگە لەوە فەوجێکی سوارەش لەگەڵ طابورێك لەهێزەکانی بنکەی (اخدر) خرانە ژێر دەسەڵاتی فرقەوەو خەریك بوو (تاش بورن) تووشی کارەساتێکی گەورەیان بکات کە لەڕۆژی (٩/ئاب)دا قائدی فرقە بەتەلەفۆن ئاگادارکرا کەوا کوردەکان نیازیان وایە هێرش بینە سەر (ئارالق)و بۆ ئەوە فەوجێك و طابورێك لەهێزەکانمان بەسەرکردایەتی (فواد بەگ) نێرا بۆ ناوچەی (ئارالق)و پاش ئەوە زانیمان کە کوردەکان بەشەو هێرشیان بردۆتە سەر (تاش بورن) ژمارەیەکی زۆری ئەفسەرو سەربازیان کوشتووەو بریندار کردووەو ئیحسان نوری بەخۆیو هێزێکی (٤٠٠)چەکدارەوە پەلاماری هێزەکانی ئێمەی دابوو لەجبهەی (ئارالق)بۆ ئەوەی دەستبگرێت بەسەر چەكو جبەخانەکانی ناو (تاش بورن)و ئیحسان نوری هێزێکی بەسەرکردایەتی (عمر بسی) نارد بۆ (تاش بورن)و لەوێ زیانێکی زۆر گەیەنرا بەهێزەکانمان)).

ڕۆژنامەی (جمهوریت)ی تورکی دەستیکرد بەبڵاوکردنەوەی بەسەرهاتەکانی چل ساڵ لەمەوبەر کە ئەوەی پەیوەندی بەکوردستانەوە هەبوە بەم جۆرە بوە:

لەژمارەی ڕۆژی (٢٧/تمموز/١٩٣٠)دا لەژێر ناوی (کوردەکانی هەکاری)دا ووتراوە:

((ئەو چەتانەی ئاژاوەیان دەنایەوە لەسەر سنورەکانمانو لەناو خاکی وڵاتدا هەموویان بەتەواوەتی لەناوبرانو ڕیشەکێش کران، بەڵام لەمەی ئەم

جارەیانا(مەبەستی شۆڕشی ئاگری‌یە) شتێکی تریان بەرپا کردووە لەلای سنوری عێراقەوە کە (شێخ هرزل) ئەوی لەموصل دادەنیشت هێزێکی (٥٠٠)سواری ناردووەو پەلاماری ناوچەکانی هەکاری داوە لەڕۆژانی (٢١-٢٢/تەموون) پاسدارانی سنوور بەتوندی بەرەنگاریان بونەوەو ناچارکران پاشەکشە بکەن بۆ باشوور دوای ئەوەی زیانێکی زۆریان لێ کەوت.

لەچیای ئاگری هێشتا هەڵوێست هەروەکو خۆی وایەو (صالح ئومورتاغ پاشا) کە سەرکردەی هێزێکی گەورەیە کرا بە لێپرساو بۆ هێرش بردن بۆسەر چەتەکانی ئاگری‌و هێرشی دووەمان بەم نزیکانە دەست پێ دەکات‌و چەتەکان جاروبار لەشاخەکان دێنە خوارەوە بۆ پێدەشتی (اخدر)و زیانێکی زۆریان لێ کەوتووەو هەموویان ڕاودەنرێن‌و لەناودەبرێن, ئەوانەشیان کە لەشاخی ئاگریدان لەپشتەوە ئابلۆقە دراون‌و ڕێگەی ئەوەیان لێگیراوە بتوانن خۆیان بگەیەننە ناو خاکی ئێرانەوە.

سەرکردەی چەتەکانی ئاگری ئیحسان نوری‌یە کە ئەفسەرێکی یاخی‌بووی ڕاکردووەو ئەو خائنە بەر لەمە لە موئتەمەری ڕاپەڕیوەکانا بەشداری کردبوو (مەبەست ئەو ڕاپەڕیوانەیە کە لەدوای شەڕی جیهانی دژی داگیرکەرانی تورکیا دەستیانکردبوو بەبزوتنەوە)و لەکاتی خۆیدا لەبەر پێی غازی گەورەدا (مەبەست مستەفا کەمالە) زەوی ماچکردبوو ئیحسان نوری لەموئتەمەری شەڕدا هەندێ داخوازی دەربارەی کورد خستبووە بەرچاو, بەڵام ساتێك داخوازیەکانی پشتگوێ خرا پەنای بردە بەر چیا(مەبەستی ڕوداوەکەی بیت الشبابە کە بەرلەدەستپێکردنی شۆڕشی پیران ڕویدابوو وەکو لەباسی چوارەمی بەشی دەیەمی بەرگی دووەمدا

بەدورودرێژ باسی ئەو ڕوداوە کراوە)، ئێستە چەتەکان بە (مشیر – جنرال) ناوی ئەبەن کەخۆی خەڵکی شاری بدلیسەو ژنەکەی بەڕەگەز تورکە)).

لەڕۆژنامەی (جمهوریتی تورکی)دا لەژمارەی ڕۆژی (٢٩/تمموز/١٩٣٠)باسێکی دەربارەی ئاگری بڵاوکردۆتەوە کە ئەمە کورتەکەیەتی:

((هەڵوێست لەئاگریدا هەروەکو خۆی وایەو بۆمبای فڕۆکەکانمان چەتەکانی تەواو پەرێشان کردووەو هیوای ئەوەیان نەماوە بەهیچ شێوەیەك ڕزگاریان ببێتو توانای هیچ جۆرە پەلاماردانێکیان نەماوەو بەر لەچەند ڕۆژێك بەیانێکیان بڵاوکردۆتەوە کە تیایا وتویانە: برا کوردەکانمان دەتوانن ببن بەنەتەوەیەکی گەورە، ئیمڕۆ هەموو میللەتێك بێ ووچان لەپێناوی سەربەخۆیدا خەبات دەکاتو میللەتی ئێمە ئیمڕۆ هێشتا لەژێر باری گرانی تورکدا دەناڵێنێت!! ئایا لەمەودواش هەر دەتانەوێ لەژێر باری گرانی بەندایەتی تورکدا بمێننەوە؟ وڵاتەکەی ئێمە فراوانە، لەڕۆژئاواوە هەتا سنووری ئێران دەگرێتەوە لەباشوریشەوە دەگاتە ناو خاکی عێراق، ئەم ناوچانە هەر لەکۆنەوە شوێنی باووباپیرانمان بوون کەوا ئیمڕۆ لەپێناویا شۆڕش دەکەین، کەواتە هەڵسنو ڕاپەڕنو دەست بکەن بەتێکۆشانو خەباتی پیرۆز.... هەروەها بیستومانە بێجگە لەخۆیبون کۆمەڵێکی تریشیان پێکهێناوە بۆ ئەوەی هەموو کورد یەك بخات)).

ڕۆژنامەی (جمهوریت) لەژمارەیەکی تریا، لەڕۆژی (٣٠/تمموز/١٩٣٠) باسێکی تری بەم شێوەیە بڵاوکردۆتەوە:

((هەواڵنێری ڕۆژنامەی تایمس لە ئەستەمبول ڕاپۆرتێکی ناردووە بۆ ڕۆژنامەکەیو وتویەتی:

هەزاران چەتەی کورد لەچیای ئارارات دەستیان بەسەر چەند شوێنێکی قایمدا گرتووەو کوردەکانی ئێران یارمەتیان ئەدەن و حکومەت بۆ کوژانەوەی ئەو شۆڕشە هێزێکی گەورەی ناردووە بۆ ئەو ناوچانە کەژمارەی ئەو هێزە بریتییە لە(٦٦)هەزار سەرباز بەپاڵ پشتی(١٠٠) فڕۆکە)).

ئیحسان نوری دەڵێت: زوهدی گویڤن لەیاداشتەکانیا دەربارەی هەڵوێست ووتوویەتی:

((حکومەتەکەمان بەپێویستی زانی کاروبار لەگەڵ حکومەتی ئێراندا رێك بخات و بۆ ئەو مەبەستە دوا احتجاجی بەر لە (٤-٥)ڕۆژ لەمەوبەر ناردووە بۆ حکومەتی ئێران کە ناوەڕۆکەکەی جۆرە هەڕەشەیەك بوو, بۆ وەرامی ئەوە حکومەتی ئێران وتوویەتی:

پێوەندی ئێمەو تورك پێوەندییەکی مێژوویی و دۆستانەیەو ئەوی لەو نامەیەی حکومەتی تورکدا هاتووە جێگەی داخە چونکە ئێمە هیچ پیوەندییەکمان نیە بەو ڕاپەڕینەی لەو نامەیەی حکومەتی تورکیادا باسیکراوە)).

هەروەکو زوهدی گویڤن باسیکردووە حکومەتی تورکیا لەنامەی دوهەمیا کەبۆ ئێرانی ناردووە وتوویەتی:

((پێویستە دۆستایەتی نێوانمان لەسەر بناغەی ئەوە پێك بێت کە هەردولامان سنوری هاوبەش بپارێزین و ڕێگە نەدرێت بەهەندێ کەس لەو سنوورە بپەڕێتەوە کە ئەو پەڕینەوەیە زیان بەدراوسێکەی بگەیەنێت و ئەولایەی پاڵ پشتی ئەو چەتانە بێ و یارمەتیان بدات ڕێزی لای لاکەی تر نامێنێت و بوونی دۆستایەتی لەو جۆرە هیچ مانایەکی تیادا نیەو ئێمە لای

خۆمانەوە ئامادەین هەموو جۆرە چەکێك بەکاربێنین و چەتەکان ڕاو بنێین و ئەگەر پێویستی کرد دوایان دەکەوین بۆناو خاکی ئێرانیش)).

ئیحسان نوری لەلاپەڕە (١١٠)ی یاداشتەکەیدا باسی ئەوەی کردووە کەچۆن یارمەتیدانی ئێرانیەکان بۆ توورك بوو بەهۆی ئەوەی ڕیزەکانی شۆڕشگێڕان لەئاگری پەرەوازەو پرش و بلأوببنەوەو بوو بەهۆی ڕوخانی بنکەی شۆڕش لەئاگری و ئەو یارمەتیدانەی ئێران بۆ تورك لەدوای هەرەسهێنانی شەڕەکەی (دۆڵی زیلان)ەوە دەستی پێکردو ساتێك هەندێك لەخێزانەکانی ناوچەکە بەناچاری پەنایان بردە بەر عەشیرەتی (جلالی) لەناو خاکی ئێراندا (عەشیرەتی جلالی لەناو سنوری ترکیاو ئێراندا بوون و ئەوانەی ناو تورکیا لەناوچەی بایەزیدا بون و ئەوانەی ئێرانیش لەناوچەی (ماکو)و ئەمانەی ناو خاکی ئێران کاتی خۆی لەساڵی (١٩٢٠)دا لەتورکیاوە پەنایان بردبوە بەر ئێران و لەدوایدا سەرۆکەکەیان کە لەتاران بوو لەلایەن کاربەدەستانی ئێرانەوە گیرا)).

ئیحسان نوری لەیاداشتەکەیدا دەڵێت: تیرەی ٠خلکان) کە بەشێکە لەعەشیرەتی جلالی لەهیلی سنووری تورکیاو ئێراندا لەناوچەیەکدا کە پێی دەوترێ (ئوفاجیك)، تورکەکان بەبیانوی ئەوەی خێزانە ئاوارەکانی کورد لەتورکیا لەساڵی (١٩٣٠)دا لەسنوور دەپەڕینەوە بۆناو خاکی ئێران، فڕۆکەکانیان لەڕەشماڵەکانی تیرەی (خلکان)یان ئەدا لەناوچەی (چالدێران)دا سەرۆکەکەیان کە (خالد ئاغا)بوو خۆی و عەشیرەتەکەی کەوتنە ژێر بۆمبابارانی فڕۆکەکانی تورك و خالد ئاغا خۆی و تاقمەکەی ناچاربوون چوونە (ئوفاجیك)و ئێرانیەکان نەك هەرخۆیان بێدەنگ کرد بەرامبەر بەو بۆردومانکردنە بەڵکو سەرەڕای ئەوە سەرکردەی هێزەکانی ئێران لە(ماکو)

بڕیارێکی دەرکرد کە پێویستە خالد ئاغاو تاقمەکەی بگەڕێنەوە بۆ شوێنی خۆیان بۆ ئەو شوێنەی تورکەکان بۆردومانیانکردبوو...

ئیحسان نوری لەیاداشتەکەیدا دەڵێ: لەڕاستیدا نەدەزانرا مەبەستی ئێرانیەکان لەو بڕیارەیان چیبوو؟ ئایا دەیانویست ئەو هەموو خێزانانە لەژێر بۆمبای فڕۆکەی تورکدا بکوژرێنو لەناوببرێن یاخوود بۆ ئەوە بوو ناچاریان بکات خۆیان تەسلیمی تورکەکان بکەن.

پاش کێشەو بێنەو بەرەیەکی زۆری نێوان کاربەدەستانی ئێرانو ئەو عەشیرەتەدا کە ئەمانە سووربوون لەسەر ئەوەی ماڵو منداڵەکانیان نەنێرنەوە بۆ شوێنی بۆردومانکراو، (فتح الله خان)ی رائد موساعیدی سوپای ئێران لەگەڵ تاقمێك سوار چوونە سەر عەشیرەتەکەو دووبارە هەڕەشەیان لێکردن ئەبێ بڕیاری حکومەتی ئێران بەجێ بێننو لەئەنجامدا فتح الله خان دەمانچەکەی دەردەهێنێتو محمد ئاغای برای خالد ئاغا دەکوژێتو سواری وڵاغەکەی دەبێتو خۆی دەرباز دەکات بەڵام ئەو سوارانەی لەگەڵیا بوون هەموویان دەگیرێنو چەکەکانیان لێ دەستێننو لەپاشدا بەریاندانو عەشیرەتەکە ناچاربوو بەشەو کەوتە ڕێو کە گەیشتە ناوچەی (گا جوت) سەربازەکانی بنکەی سوپای تورك گوللە بارانیان کردنو ئەوانیش پەلاماری شوێنی سەربازەکانیان داو بەئەفسەرو سەربازەوە هەموویان گرتنو چەکەکانیان لێ سەندنو توانیان بگەنە ئەو شوێنەی کە مەبەستیان بوو.

ڕۆژی دوایی هەواڵی کوشتنی محمد ئەمین ئاغای برای خالد ئاغا گەیشتە ئاگریو بۆ ئەوەی هەڵوێست زۆرتر ئاڵۆز نەبێت لێپرسراوی کورد لەگەڵ چەند سەرکردەیەکی ئاگری چونە لای عەشیرەتی جلالیو گیراوەکانی

ئێرانیان بەرداو بەخۆیان و چەکەکانیانەوە نێررانەوە بۆ (ماکو)و لێپرسراوی کورد نامەیەکی نارد بۆ (جنرال حسن خان مقدم)و پێی ووت ئێوە چی بەباش دەزانن بۆ چارەسەرکردنی ئەو کێشەیە ئێمەش ئامادەین بەو جۆرە رەفتار بکەین و لەوەرامی ئەمەدا جەنرال حسن خان ئەفسەرێکی نارد کە ناوی (ئاغا لاروف)بوو بەلێپرسراوە نێرراوەکەمانی وتبوو کەوا (موسی ئیبراهیم) راپۆرتێکی بۆ ناردووین و لەو راپۆرتەیدا وتوویەتی سوارەکانی ئاگری خۆیان ئامادەکردووە هێرش ببنە سەر سنووری ئێران و ئەو موسی ئیبراهیمە لەسەر گردی (ئایبەی) رەشماڵی هەڵدابوو, بەلآم وادیاربوو ئێرانیەکان بەزۆر ئەو راپۆرتەیان بەو شێوەیە پیێ نوسیبوو، ئیحسان نوری بۆ دڵنیاکردنی ئێرانیەکان خالد ئاغای لەسەرکردایەتی عەشیرەتی جلالی لادەبا وە(ئامۆ)ی کوڕی لەجیاتی باوکی کرا بەسەرۆك، ئیحسان نوری لەلاپەڕە (١١٦)ی یاداشتەکانیا وتوویەتی:(ئاوارەکانی دۆلی زیلان هاتنە ئاگری و بەمە ژمارەی ژن و منداڵ ئێجگار زۆربوو, کێشەیەکی زۆرمان تووش بوو بۆ دابینکردنی خۆراك.

(لزگین سلو) کە گەورەی سەرۆکەکانی (ساکی) بوو رەشماڵەکانی لەلاپاڵی ئاگریدا هەڵدابوو, لای ئەو ئاوێکی زۆرو مشە هەبوو بۆ هەموو مەڕو ماڵاتەکان, بەلآم بۆ نەگبەتی کە ئەو ئاوارانە گەیشتنە ئەویٚ ئاوەکە ووشك بوو کە بەهەزاران ساڵ بوە کەس نەیبیستبوو ئەو ئاوە قەت ووشکی کردبێت.

باسی نۆهەم

دوای هێرش و شکاندنی شۆڕش

ئیحسان نوری لەیاداشتەکانیا, لاپەڕە (١١٧) باسێکی تەرخانکردووە بەناوی (دوا شۆڕش)و وتوویەتی:

((فڕۆکەکانی تورك بێ وچان بۆردومانی دانیشتوانی ئاگرییان دەکردو چەکی کوردیش بەرامبەر بەو فڕۆکانە بریتی بوو لەو تفەنگانەی هەیان بوو, بۆیە ئیتر چارنەماو کاتی ئەوە هات دەبوایە لووتکەی چیاکە بەجێ بێڵین و بگەڕێینەوە بۆناو دۆڵەکان و (نادر بەگ)ی ئازاو نەبەردی کوری حسین پاشا خۆی و سوارەکانی ئاگرییان بەجێ هێشت بۆ ئەوەی خواردن بۆ ئەو هەموو خەڵکە پەیدا بکەن.

ئیحسان نوری دەڵێ: لێرەدا پێویستە بڵێم (معۆ, نادر) هەردوو کوڕەکەی حسین پاشا بەپێچەوانەی باوکیان, بەجووتە لەڕێگەی میللەتی کوردا خەباتێکی سەختی ئازایانەیان دەکردو هەموو هاوولاتیان خۆشیان دەویستن و ڕێزێکی زۆریان لێ دەگرتن لەگەڵ ئەوەشدا کوشتنی حسین پاشایان لەلایەن (مدنی) کوری (حاجی موسی بەگی سەرۆکی ناوچەی (موش) پێ ناخۆش بوو چونکە (مدنی) کابرایەکی پیاوکوژی خائن بوو

(لەباسی شەشەمدا – خۆئامادەکردن بۆ ڕووبەڕووبوونەوە باسی ئەو خیانەتەی (مدنی)کرا کەچۆن حسین پاشای باوکی (ممۆ، نادر)ی کوشتبوو.

ئیحسان نوری لەیاداشتەکانیا دەڵێ: دەربارەی پەیداکردنی خواردن، حاکمی ماکۆ ملازمی یەکەم کە (ئاکالاروف) بوو ناردی بۆلای سەرکردەی شۆڕش‌و پێی ڕاگەیاند کە ئاگرییەکان دەتوانن کاروانێك بنێرن بۆ ماکۆ بۆ ئەوەی لەوێ هەرچیەکیان پێویست بێت دەتوانن بیکڕن‌و بیبەن، کاتی گەیشتنی کاروانەکە بۆ (ماکۆ) باڵوێزی سۆڤێت ئاگاداری ئەو گەیشتنە بوو، تورکەکانی ئاگادار کردبوو ئەو کاروانە بۆچی هاتبوون، لەڕاستیدا ئەو یارمەتیانەی حاکمی ماکۆ کارێکی باش‌و پیاوانە بوو ئەگەر ئەمەی بەنیازێکی پاك‌و باش بکردایە لەکاتێی واقات‌و قڕی‌و تەنگانەدا، بەڵام بەداخەوە دەرکەوت لەسەرەتاوە بڕیارەکە بریتی بوو لەپلان‌و غەدر کردن بۆ ئەوەی خەباتی ئاگریەکان دامرکێنێتەوەو کۆتایی پێ بێت.

ئاگریەکان کەلایان وابوو ئەوانیش وەکو ئێرانیەکان لەڕەگەزی ئارین بەبیریانا نەدەهات ڕۆژێك لەڕۆژان ئێرانیەکان بەو جۆرە خیانەتیان لەگەڵ دەکەن‌و هەر لەبەر ئەوەش بوو بەخۆشیەوە کاروانێکی گەورەیان ناردبوو بۆ ماکۆ، بەڵام دوای ناردنی ئەو کاروانە هێزێکی گەورەی تورك کە ژمارەیان (٣٣)هەزار بوو بەپاڵپشتی چەکی قورس‌و فڕۆکە هێرشیان بردە سەر بنکەی ئاگری‌و لەهەمان کاتدا ئێرانیەکانیش لەپشت ئاگریەوە خاکی خۆیان خستە ژێر دەسەڵاتی هێزەکانی تورك بۆ لەناوبردنی شۆڕشگێڕەکان، بەو جۆرە دەرکەوت یارمەتیدانەکەی ئێران چاوبەست‌و درۆ بوو، ئەم ناپاکییەیان لەوەشدا زۆرتر ڕوون بوەوە کە حاکمی ماکۆ پێوەندی بەعەشیرەتی (قزلباش ئوغلو)ی کورد کردبوو کە ئەم عەشیرەتە

چەند ساڵێك بوو لەخزمەت حکومەتی تورکدا بوو, تورکەکان لەو ڕۆژەدا ئەوەیان پێ سپاردبوون پارێزگاری لەبەشی باکوری ڕۆژهەڵاتی ئاگری بکەن و هانیان دان کە بچنە ناو خاکی ئێرانەوە کە شوێنی نیشتەجێ بوونی خۆیان بوو لەڕابردودا پاش ئەوەی بەڵێنی لێخۆشبونیان پێ درابوو (دیارە لەلایەن ئێرانەوە).

ئیحسان نوری لەیاداشتەکەیدا لەلاپەڕە (١١٩) باسی تەقەلای تورکەکانی کوردووە کەچۆن بەدرۆ بەڵێنیان بەهەندێ کەس دابوو دەتوانن بچنە شوێنی خۆیان ئەگەر واز لەشۆڕش بهێنن و لەو ڕووەوە نامەیان ناردبوو بۆ (بروهسکی) و (شیخ عبدالقادر)و پێیان ڕاگەیاندبوون کەوا حکومەت لێیان خۆش بووە, بەڵام ئەوان دەمێك بوو لەدرۆو دەلەسەو جەورو ستەمی تورك گەیشتبوون, بۆیە ئەوانەی نامەیان بۆ نێررابوو بێجگە لە(حسن ئاغای حیدری)و بایز ئاغای کوڕی بەولاوە کەسیتر نەچووە لای تورکەکان... هەندێ لەعەشیرەتی حیدری ویستیان هەردوکیان بکوژن. بەڵام ئاگریەکان ڕێگەی ئەوەیان پێنەدان کە پیاوێکی پیری وەکو حسن ئاغا بکوژرێت, هەرچەند لەدوایدا بۆمان دەرکەوت تورکەکان زۆری پێ نەچوو لەزیندانا ئەشکەنجەیانداو کوشتیان.

ئیحسان نوری لەلاپەڕە (١١٩)دا باسی دوا هێرشی تورکی کردووە بۆسەر شۆڕشگێڕان و چۆن پەیتا پەیتا هێرشیان بردۆتە سەریان هەتا تەنگیان پێ هەڵچنین.

ئاگریەکان زۆر دڵنیابوون لەوەی هێڵی پشتەوەیان کە بریتی بوو لەسنوری ئێران هیچ مەترسییەکی نەبوو چونکە ئێرانیەکانیان بەبێ لایەن

دەزانی, بۆیە هەموو ماڵو منداڵو مەڕو ماڵاتیان ناردبوو بۆ ئەو ناوچانە بۆئەوەی خۆیان بەئاسانی بتوانن بەرەنگاری تورکەکان ببن.

تورکەکان هەر بەبۆردومانکردنی شۆڕشگێڕان وازیان نەهێنا بەڵکو دەستیان کرد بە بۆردومانکردنی ژنو منداڵە بێ تاوانەکانیش و بۆردومانکردنەکەیان زنجیرەی نەدەپچڕا.

لەکۆری شەڕەکەدا (بروهسکی)و هەندێ لەچەکدارەکانی (هسەسوری) لای ڕاستیانگرتبوو, بروهسکی سنگی بەسەر زەویدا چەقاندبوو, بڕیاری دابوو بەهیچ جۆرێك پاشەکشە نەکاتو تەنها مەگەر مردن بیتوانیایە تەقەی تفەنگەکەی بێدەنگ بکاتو ئەو هەموو بۆردومانکردنو پەلاماردانەی تورك کاری تێنەکردوو لەجێی خۆی نەیجولاَن.

لەڕۆژی سێهەمی بەرگریکردن لەو هێرشەی تورك, پێشمەرگەکانی ئاگری پشتیان نابوو بەتاشەبەردەکانی ئاگرییەوەو بڕیاریاندابوو دلێرانەو نێرانە تا دواهەناسەیان شەڕبکەن, بەلاَم ئەوەی کارەکەی لێتێکداین ئەوەبو کاتێك بەخۆمان زانی لەسنوری ئێرانیشەوە گرمەی تۆپو ڕەشاشو تفەنگ لەناوچەی (ئاییە)یەوە ئاڕاستەمان کراو ئەو گولەباران و تۆپ بارانە خەستە زۆر کاریکردە سەر پێشمەرگە, بەلاَم بڕیاردرا وەلاَمی ئەو تەقانە نەدرێتەوە کە لەسنوری ئێرانەوە دەکرانە سەرمان, تومەز ئەو تەقانە هی ئەو هێزەی تورك بوو کە لەناو خاکی ئێران خۆی حەشاردابوو, لەپشتەوە پەلاماری شۆڕشگێڕەکانی کورد درا کە ئەمە بووە هۆی نیگەرانی ئاگرییەکان لەحکومەتی ئێران کەساڵەهابوو خۆیان بەدۆستی کورد لەقەڵەم ئەداو زۆرجار کورد لەپێناوی ئێرانا دوژمنایەتی لەگەڵ تورکدا کردبوو.

بەو جۆرە گلۆڵەمان کەوتە لێژیو هەڵوێست ئێجگار سەخت بوو, لەبەرئەوە چارنەما دووبارە شۆڕشگێڕەکان ڕویانکردەوە لووتکەی چیاکانو لەڕاستیدا شەڕەکە ئەوەندە قورس بوو صالح پاشای سەرکردەی هێزەکانی تورك ناچاربوو داوای هێزی یارمەتی بکاتو توانرا چەند سەربازێکی تورك بەدیل بگیرێت, بەلأم گەیشتنی هێزەکانی تورکو بەستنی ڕێگەی یارمەتیدان بۆ پێشمەرگەکان کارێکی زۆر سەختی کردە پێشمەرگەکانو هێزەکەی بروهسکی درایە بەرتۆپو ژمارەیەکی لێ کوژراو دیمەنێکی ئێجگار سامناکو پڕ لەخەفەت بوو, لەولاشەوە ژنو منداڵ لەژێر گوللە بارانی دوژمندا پەرەوازەو سەرگەردان بوونو لەکارەساتەکەی کربلا دەچوو لەگەڵ جیاوازی هەردوو هەڵوێستدا چونکە لەوەی کەربەلادا عەرەبەکان دەستدرێژیان نەکردبووە سەر ژنو منداڵ بەلأم ڕەفتاری تورکەکان لەهەموو حسابێك دەرچووبوو, بەوپەڕی دڕەندەیەتیەوە بەنوکی ڕمو شیرەکانیان ورگی ژنو منداڵانیان دەدڕیو پێشمەرگەکان ناچاربوون بۆ پاراستنی حەیاو ئابروی خۆیانو بۆ ئەوەی ژنەکانیان نەکەونە ژێر چنگی ئەو دڕندانەوە وازیان لەئاگری هێناو بۆ ڕۆژی دوایی لەبەرەبەیانا مەڕو ماڵات بەجێ هێڵرا بۆ ئەوەی نەکەونە کەمینی ئابلۆقەدانی تورکەکانو خۆیان دەربازکرد کە ئیحسان نوری خۆشی لەناو ئەو دەربازبوانەدا بوە.

ئیحسان نوری لەیاداشتەکەیدا وتوویەتی: لەگەڵ ئەو هەموو بارگرانیو ڕۆژە توشو سەختەدا, لەکاتی کشانەوەماندا توانرا هەندێ سەربازی تورك بەدیل بگیرێتو هەندێ لەشۆڕشگێڕەکان خۆیان گەیانە ناو دۆڵی (ئاخوریك)و لەوێوە لەگەڵ بروهسکیدا خۆیان دەربازکردو (رشویی سلو)ی سەرکردەی ئازای عەشیرەتی (بکران) خۆیو تاقمەکەی لەگەڵ سید رسولو

هەنـدێ لـەپیاوەکانی ڕوویـانکردە دۆڵـی (زیـلان)و تورکـەکان لـەوێ پەلاماریانـدانو (رشـویی سـلو) کـوڕاو سـید رسـول کـە لەسـەر لوتکـەی چیاکانی نزیکی بایزیـد خـۆی حەشـاردابوو چـەند ڕۆژێـك مایـەوە, بـەڵام برسێتی زەیفی لێسەندو پەرێشانیکردو تورکەکان گرتیانو کوشتیان.

بـەو جـۆرە ئاگری کـە ڕەمـزی سەربەسـتی کـورد بـوو کەوتـە ژێردەسـتی دوژمنو شۆڕشەکەی لەناوچوو.

دەربـارەی ئـەو هەڵوێسـتەی ئێـران کـە ڕێگـەی دابـوو بـەهێزەکانی تـورك لەپشتەوە پەلاماری کورد بدەن, کریس کوچرا لەکتێبەکەیدا سەرچاوە (٤١) ئامـاژەی بـۆ ڕۆژنامـەی (تـایمس)ی لەنـدەنی کـردووە کـە لـەڕۆژی (١٩٣٠/٨/١٣)دا دەرچـوو بـوو باسـی ئـەو هەڵوێسـتەی ئێرانـی کـردووە هەرچەند تورکەکان ئەوەی ڕۆژنامەی تایمسیان بەدرۆ خستبووەوە, کریس کوچـرا وتوویـەتی: تورکـەکان لـەو هێرشـەیانا کـە لـەڕۆژی (١٩٣٠/٨/١٠)دا کردبویـان کلکـەی (زەیتـونی) لەگـەلیی (سـەرداربلاغ) کـە لـەنێوان هـەردوو ئاراراتـدا بـوو ڕێگـەیان بـەکوردەکان گـرتو پەلاماریانـدانو لـەو شـەڕەدا ئیحسان نوری بەپەلە پروسکێ خۆی گەیاندبووە ناو خاکی ئێرانەوە.

کـریس کوچـرا ئامـاژەی بـۆ دوکیـومنیتی ژمـارە (fo.371-15369) ڕۆژی (١٩٣١/٦/١٦)کـردووە کـە لـەو دوکیومنیتـەدا دوو ڕەخنـەی گرتـووە, یەکـەم ڕەخنەی لەئیحسـان نوری گرتـووە کەوتوویـەتی دەبوایە ئیحسـان نـوری لـەو هەڵوێسـتە ناسـکەدا هەرچـۆنێك بوایـە دەبـوو ناوچـەی شـەڕەکەی بـەجێ نەهێشتایەو نەچوایەتە ئێران بۆ ئەوەی لەوێ ببێت بەپەناهەندە, چونکە کە ئەڕۆیشـتو ناوچـەکەی بـەجێ هێشـت نـەتوانرا سـەرکردەیەکیتر لەلایـەن خۆیبونـەوە بـۆ شـۆڕش دابنرێـت بـۆ درێژەپێـدان بەشـەڕو خـەبات, ڕەخنـەی

دووەمیش بەشێوەیەکی گشتی لەشارەزایان و مێژوونوسانی کورد گرتووە کەبایەخێکی ئەوتۆیان نەداوە بەتۆمارکردن و بڵاوکردنەوەی ئەم شۆڕشە مەزنە(بێگومان تا کاتی ئەو دوکیومنیتە یاداشتەکانی ئیحسان نوری بڵاونەکرابوەوە).

پروفیسور حسرتیانیش لەکتێبەکەیدا سەرچاوە(٤٩) دووبارە باسی هەڵوێسی ئێرانی کردووە کەچۆن ڕێگەی دابوو بەهێزەکانی تورك لەپشتەوە پەلاماری شۆڕشگێڕەکانی کورد بدەن، کە بەو ڕێگەدانەی ئێران بەتورك توانرا جمو جوڵ و هاتوچۆی کورد بڕن.

حسرتیان لێرەدا ئاماژەی بۆ یەکێك لەبڵاوکراوەکانی (وکالتی هەوالنیرانی ئەنادول) کردووە کە لە(١٢ی تەمموزی ١٩٣٠)دا نوسیویتی:

((بزوتنەوەیەکی کۆنەپەرستانە لەناوچەی (زیلان) کە یارمەتی لەناو خاکی ئێرانەوە دەهات بۆی پەلاماری (موخادیس، بایزید، باتنوتس، ئەرچیخ) یاندابوو، بەڵام هەموو تەقەلاکانی ئەو یاخیبوانە بێ هوودەبوو، توانرا لە(١٥ی حزیرانی ١٩٣٠)دا هەموو شتێك کۆتایی پێ بهێنرێت) سەرچاوەی حسرتیان لەباسەکەیدا ئاماژەی بۆ ژمارەی ئەو بڵاوکراوە کردووە کە بریتی بووە لە ژمارە (٨-٩)ی ساڵی ١٩٣٠ لاپەڕە (٨-٩) کە لەطاشقندە دەرچووە).

حسرتیان لەلاپەڕە (١٠٩)ی هەمان کتێبیدا دەربارەی ئەو هەواڵ و دەنگوباسانەی کە لەڕۆژنامەکانی تورکدا دەربارەی شۆڕشی ئارارات بڵاودەکرانەوە دەڵێت:

(ئەو پڕوپاگەندانەو ئەو درۆو دەلەسانەی تورکەکان بۆ چەواشەکردنی بیروڕای گشتی جیهانی بلاویان دەکردەوە هەموویان دووربوون لەڕاستیو لەگەڵ ڕاستی ڕووداوەکانا یەکیان نەدەگرتەوە).

حسرتیان لێرەدا ئاماژەی بۆ ڕۆژنامەکانی (جمهوریەت)و میللیەت) کردووە کە وتبوویان ژمارەی چەکدارەکانی ئارارات لەوانەی شۆڕشی پیران زۆرتر بوون، کە ئەمەی ئەوان باسیانکردووە هەتا لەگەڵ ئەوەی وکالتی ئەنادۆڵدا بلاوکرابووە یەکی نەدەگرتەوە کە ئەمەی دوایی وتبووی ژمارەی چەکدارەکانی کورد لەئارارات بریتی بووە لە (١٥٠٠) چەکدار.

حسرتیان دەڵێ لەگەڵ ئەوەشدا ئەمەی وکالتی ئەنادولیش بلاوی کردبووەوە هەر لەگەڵ ژمارەی ڕاستیدا یەکی نەدەگرتەوە، چونکە ئەگەر ژمارەی شۆڕشگێڕەکانی کورد لەئارارات هەمووی بریتی بووبێت لە (١٥٠٠) چەکدار ئاخۆ بۆچیو چۆن تورکەکان هێزێکی سوپاییی (٤٥) هەزار چەکداریان ئاڕاستەی ئەو ژمارە کەمەی کورد کردبوو)).

ئەوەی شایانی باسە ئەو ژمارەیەی پروفیسور حسرتیان باسیکردووە کە هێزەکەی حکومەت بریتی بووە لە (٤٥)هەزار، زنار سلوپی لەکتێبەکەیدا سەرچاوە (٥٧) ئاماژەی بۆ ڕۆژنامەی (تایمس)ی لندنی ڕۆژی (١٩٣٠/٧/٢٤) کردووە کە وتوویەتی: بەپێی ئەو هەواڵانەی لەڕۆژنامە تورکیەکان بلاوکراونەتەوە ژمارەی ئەو هێزانەی حکومەتی تورك کە ڕووبەڕووی کورد بوبوونەوە بریتی بووە لە(٦٠)هەزار چەکدار.

بەر لەوەی بچینە سەر باسێکی تازە بەپێویستم زانی بێجگە لەو پڕوپاگەندەو درۆو دەلەسانەی ڕۆژنامە تورکیەکانی وەکو (جمهوریەت) و (میللیەت)و بلاوکراوەی وەکالەتی ئەنادولو درۆو دەلەسەو

پروپاگەندانەی تری تورك بخەینە پێش چاو كە ئەو هەموو درۆو دەلەسەو پروپاگاندە بلأوكراوانە بۆ چەواشەكردنی هاوولأتی توركی خۆیان بووە كە تەنها بەمەبەستی سەرگرتنی چەند كەسێكی ڕەگەزپەرستی فاشستی ئەو هەموو كارەسات و كوشتارو زیانە ماڵی و گیانییانەی بەسەر كوردو توركـدا هێنابوویـان كردبوویـان و بـۆ پینـەكردنی ئـەو سیاسـەتە فاشستییەیان كە بەپێی نەخشەی ئەوە هەموو هاوولأتیانی توركیایان خستبووە ژێر بارێكی قورس و گرانی ئابووری لەئەنجامی ئەوەی لەدەمی خەڵكیان دەبڕی و چەك و جبەخانەیان پێ دەكڕی و بۆ لەناوبردنی میللەتی كورد.

دوكتۆر عەزیز شەمزینی لەكتێبەكەیدا سەرچاوە (٤٢) ئامـاژەی بـۆ هەنـدێ سەرچـاوە كـردووە دەربـارەی پروپاگەنـدەو درۆو دەلەسـەكانی تـورك و كاربەدەسـتانی حكومـەت دژی كـوردو شۆڕشـەكەی كـوردو وتوویەتی:

((توركـەكان لەشۆڕشـی ئاگریـدا دەسـتیانكرد بەبلأوكردنـەوەی گـەلێك پروپاگەندەو درۆو دەلەسە دژی كوردو لەخەڵكیان دەگەیاند ئەو بزوتنەوەو ئـەو شۆڕشـەی كـورد بەهانـدانی دەوڵـەتە ئیمپریالزمـەكان بـووە ئەگـەر ئـەو دەوڵەتە بێگانانە واز بێنن ئیتر وڵات سەرانسەری دەبێت بەبەهەشتێكی پڕ لەئاشتی و ئاسایش بەتەواوەتی لەهەموو لایەكدا بەرپا دەبێت)).

دوكتۆر شەمزینی ئاماژەی بـۆ ڕۆژنامـەی (وقـت)ی تـوركی كـردووە كـە لەوتارێكیدا باسی (لورنس) ناوێكی كردووە گوایا سیخوری ئینگلیزەكان بووەو دەربارەی ئەو لورنسە وتوویەتی:

((ئەو چەتانەی (مەبەستی شۆڕشگێڕەکانی کوردە)لەمەوبەر بە بۆمبا لەناومان بردون, وائیمڕۆ بوون بەدەسکەلاو بلوێرژەنی ئەو پیاوکوژەی (مەبەست لورنسە) شەپقە دەکاتە سەری‌و بەرگی فەرەنگ لەبەردەکاو لەپشت ئەو چەتانەوە ڕاوەستاوە, کەڵبەتیژەکانی هەروەکو کەڵبەی تیژی دێوێکی گەورەو دڕندە دەبریسکێتەوە)).

سەیر ئەوە بووە ڕۆژنامەو گۆڤارەکانی ئێرانیش هەمان بالۆرەی تورکیان لێ ئەدایەوەو هەروەکو بی‌بی مەتۆ پڕوپاگەندەو ئاژۆو دەلەسەکانی تورکیان دوبارە دەکردەوەو بلاویان دەکردەوە, بۆ نموونە: ڕۆژنامەی (ئیقدام) لەژمارەی ڕۆژی (٢٦ی ئایاری/١٩٣٠)دا هەواڵێکی داتاشراوی پڕ لەدرۆو دەلەسەی بلاوکردبوەوە گوایە لۆرنس بەجل‌وبەرگی ئایینی ئیسلامەوە بینراوەو کوردەکان بەپیاوێکی پاک‌و نورانی تەماشایانکردووەو دەست‌و پێیان ماچ کردووەو ڕێزیان لێگرتووەو گوایا بەخواوەندیشی لەقەڵەم دەدەن (لام وایە ئەگەر تورک‌و ئێرانیەکان ئەم درۆیەیان بۆ هەر میللەتێکی‌تر ڕێك بخستایە دوور نەبوو هەندێ کەس باوەڕی پێ بکردنایە, بەلأم بەرامبەر بە میللەتی کورد لەگاڵتەبەخۆکردن بەولاوە تێ نەپەڕیوە چونکە میللەتی کوردی سەرگەرمی ئاینی ئیسلام شتی‌وا پڕ لەسەیرو سەمەرەی بەشتێکی پەشم زانیوە).

هـەروەکو ڕۆژنامـەی جمهـوریتی تـورکی بـڵاوی کردۆتـەوەو ڕۆژنامـەی (ئیقدام) ئاماژەی بۆ کردووە پەیامنێری جمهوری بۆ دۆزینەوەی ئەو لورنسە چووە بـۆ بغـدادو لـەوێ بـەبێ ئـەوەی لـورنس بـەخۆی بزانێـت وێنەیـەکی گرتووەو بڵاوی کردۆتـەوە کەوێنەکەش گوایا تاڕادەیـەك لەشێوەی لـورنس چووە.

(ئەو لورنسەی ڕۆژنامەی جمهوریت باسی کردووە، مەبەستی لورنسی ئەفسەری بەناوبانگی ئینگلیـزە کەلـەلای عەرەبـەکان بـە ئـەبو حنێك ناسراو بوە)

شمزینی بۆ بەدرۆخستنەوەی ئەو درۆو دەلەسەیەی ڕۆژنامەی جمهوریت ئامـاژەی بـۆ ژمارەکـانی (٨-٩ و ١٦-١٧)ی بڵاوکـراوەی ڕۆژنامەگـەریی ڕۆژهەلاتی ناوەڕاست کردووە کە لەساڵی ١٩٣٠دا لە(طاشقند) دەرچووە کـە بەم شێوەیە وەرامی داوەتەوە:

(دیسـانەوە بـەیت و بـالۆرەی (لـورنس) هێنرایـەوە سەرشـانۆ... ئـەوی ڕاستی بێ ئەوەندە باسی لورنس کراوە مرۆڤ واڵێ دەکات کـەلای وابێ گوایـە هەرچـی ئـەو دامو دەزگـا سـەرکوتکەرانەی ئینگلیـز بـەکاریان هێنـابوو بـۆ سەرکوتکردنی گەلان هەمووی هەر بریتی بووە لە لورنس.

ئەگەر وەکو دەوترێت لۆرنس ڕێکخەری یاخی بوونە کۆنـە پەرستانەکەی نـاو ئەفغانسـتان بووبێـت و ئیمپریـالیزمی ئینگلیـز لەمـەوپێش لـورنس و لەشکرێکی فراوانی خۆی لەدورگەی عەرەبدا خستبێتە کار، کەواتـە لۆرنس لەهەموو شوێنێکدا هەبوە(وەکو کورد ووتەنی دەبێ خدری زیندە بووبێـت)، ئـیتر ئایـا بۆچـی ئیمـڕۆش ئـەو لۆرنسـە بەکارنـەهێنراوە بـۆ دروسـتبوونی حکومەتێکی گەورەی کوردستان؟؟

بەلاّم دیارە لۆرنسی ناو مێشكو خەیاڵی توركەكان پێوانەیەكی تایبەتی هەیەو دەڵێن ناوبراو جلوبەرگی ئاینی دەپۆشێت.. نوشتەو دوعای سادەو ساكار دەنوسێتو خەڵكیش ڕێزو نەوازشیان هەیە بۆیو دەستو پێی ماچ دەكەن كە لەهەمووی سەیرتر ئەوەیە ئەم كابرایەی ئەوان باسی دەكەن دەمێكە مردووەو نێژراوەو هەموو شارەزایەكی ڕۆشنبیر ئاگاداری مردنی ئەو زەلامەیەو دەزانێت كەی مردووە, ئیتر ئاخۆ ئەم درۆو دەلەسەو وڕێنەكردنەی ناو ئەو ڕۆژنامەیەی تورك چەندی بەچەند بێت؟؟)).

ڕۆژنامەگەری ڕۆژهەلاّتی ناوەڕاست لەباسەكەیدا لەسەری ئەڕواو ئەڵێت:

((ئەوانەی دەیانەوێ گیروگرفتو تەنگو چەڵەمەی توندوتیژی كوردستان پەردەپۆش بكەن لایان وایە بەمە ئیتر دەتوانن كێشەی كورد لەتوركیادا واپیشان بدەن توانیویانە بڵێن شتێك نەماوە پێی بوترێت كێشەی كورد كە بەوە جەوروستەمی كەمالیەكان بەرامبەر بەكورد بشارنەوەو والەكورد بكەن كوڵ بدات لەداواكردنی مافی خۆیو بزوتنەوە ڕزگاریخوازەكەی لەناو ببەنو ئەوانەی بۆ داپلۆسینی كوردو بەزۆر كردنی كورد بەتوركو فارسو لەهەموو بستێكی كوردستاندا سەربازگەیەكی سوپایی دادەمەزرێنن, ئەو كەسانە خۆیان بەبلاّوكردنەوەی ئەفسانەكەی لۆرنس ڕیسوا دەكەنو كورد بەوە ناوی نازڕێنرێت)).

باسی دەیەم

سزادان و کاولکردن و ئاوارەکردن

ئەوەی مەغول‌و جنگیزخان‌و تەیمووری لەنگ لەسەدەی بیستەمدا لەو ڕەفتارەی باووباپیری خۆیان نەکەوتون‌و چۆن باووباپیریان سەدان ساڵ لەمەوبەر لەڕۆژهەڵاتی ئاسیاوە ڕوویانکردبووە ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاست‌و ڕۆژئاوای ئاسیاو لەو هاتنەیانا هەرچیەکیان هاتبووە ڕێ هەموویان کاولکردبوو، لەسەدەی بیستەمیشدا نەیان ویستبوو لەپیشەی باووباپیری خۆیان لابدەن‌و لەباسی شۆڕشەکانی بەرلەشۆڕشی ئاگری باسی ئەو هەموو کوشتارو دڕندەیەتیەی ئەوانمانکردووەو لەمەی ئاگریداغ‌و لەدوایدا لە شۆڕشی درسیمدا ئەوەی جاران پێیان تەواو نەکرابوو بڕیاریاندا تەواوی بکەن.

دەربارەی ئەو تاوانانەی لەکورد کراوە لەدوای شۆڕشی ئاگریداغ شتێك نییە مرۆڤ بتوانێت خۆی بێدەنگ بکات لێیی‌و گەلێك نووسەری بێگانەی بەویژدان لەوانەی پێنوسەکانیان بۆ تۆمارکردنی باسی کارەسات‌و تاوانەکانی تورك تەرخان کردووە، هەریەکەیان بەشێوەیەك باسی

دڕندەیـەتی تـورك و تاوانـەكانیانكردووە كـە هەوڵئـەدەین كورتەیـەكی ئـەو سەرچاوانە بخەینە پێشی چاو:

پروفیسۆر حسرتیان لەكتێبەكەیدا سەرچاوە(٤٩) ئاماژەی بۆ ڕۆژنامـەی (فجـر الشـرق) كـردووە كـە ژمـارەی ڕۆژی (١٩٣١/٣/٢٠)دا وتوویـەتی هێـزی تـورك (٢٠٠) گونـدی كـوردی وێرانكـردوو پێـنج هـەزاری بـێ تـاوانی لـەو گوندانـە بـەناڕەوا كوشـت, بـەڵام لـەو زانیاریانـەی بەخۆیبوون گەیشـتبوو ژمارەی گوندە كاولكراوەكانی كورد لەئەنجامی شۆڕشی ئاگریدا گەیشتبووە (٦٠٠)گوند.

حسرتیان ئەڵێ: تاوانی سوپای تورك بەرامبەر بەكورد لەسنووری هەموو ڕەوشـتێكی خـراپ تێپـەڕی كردبـوو, كـار گەیشـتبووە ئـەوەی هـەتا لـەناو ئەنجومـەنی میللـی گـەورەدا نـائیبێكی خـەڵكی (قونیـە) خـۆی پـێ نـەگیراو لەكۆبونەوەیـەكی ئـەو ئەنجومەنـەدا هەسـتابووە سـەرپێ و ڕوویكردبـووە نورالـدین پاشـاو پێـی وتبـوو:(تۆ تاوانباریـت بەرامبـەر بەوانـەی ڕویانداوەو پێویستە لەسەر ئەمە محاسەبە بكرێیت كەوا بوویتە هۆی ئەم هەموو خوێن ڕشتنە).

حسـن عرفـە لەلاپـەڕە (٥٩)ی كتێبەكەیـدا سەرچـاوە (٥٢) ئامـاژەی بـۆ ڕۆژنامەیەكی توركی كردووە لەوەرگێڕی كتێبەكەی حسن عرفە لەوەرگێڕانی نـاوی ڕۆژنامەكە بەڕۆژنامـەی بەرەبەیانی ڕونـاكیی ڕۆژهـەڵات نـاوی بـردووە كـەلام وایـە بریتـی بێـت لەهـەمان ئـەو ڕۆژنامەیـەی لـەوەرگێڕانی كتێبەكـەی پروفیسـۆر حسـرتیان بـۆ عـەرەبی بـە –فجـر الشـرق) نـاوی بـردووە, لـەو ڕۆژنامەیەدا وتراوە:

((ئەرتەشی تورك پتر لە(٢٠٠) گوندی كوردی وێرانكردووەو دە پازدە هەزار ژن و منداڵی بێ تاوانی كوشتووە, بەڵام حزبی خۆیبون ڕایگەیاندووە كە ئەرتەشی تورك (٦٦)گوندو (١٥٢٠٦) خانووی ماڵە كوردی كاولكردووەو ئەوانەی لەكوشتن ڕزگاریان بوبوو بەناچاری پەنایان بردبووە ناو ئەشكەوت و شوێنە پەناكان.

صادق شرف كندی لەكتێبەكەیدا سەرچاوە (٧١) ئاماژەی بۆ وتارێكی (ئەدموندن) كردووە كە وتوویەتی بەچاوی خۆی هەندێ لەو شوێنانەی دیوە كە شۆڕشی ئاراراتی تیاكرابوو, لەشوێنێكی وەكو (بدلیس)دا كە ژمارەی دانیشتووەكانی لەپێش شەڕدا (٤٠)هەزار كەس بووە لەدوای شۆڕش تەنها (٣)هەزار كەسی تیامابووەوە.

صادق شرفكندی ئاماژەی بۆ باسێكی (ل.رامبۆ) كردووە كەچۆن توركەكان ژمارەیەك لەڕۆشنبیرانی كوردیان بەزیندوویی فڕاندبووە ناو گۆلی (وان)ەوەو هەموویان خنكاندبوون.

كریس كوچرا لەلاپەڕە (١٧٦)ی كتێبەكەیدا سەرچاوە (٤٦), ئەمیش ئاماژەی بۆ كتێبەكەی (رامبۆ) كردووە بەناوی (پدر جنگل كورد) دەربارەی ئاوارەكردنی (جەلالی)یەكان كەچۆن لەو عەشیرەتە نزیكی دوو هەزاریان بەخۆیان و (٤٠)هەزار سەر مەڕو ماڵاتەوە ئاوارەكرابوون لەلایەن حكومەتی توركەوەو بەزۆرەملی و بەپەرەوازەیی لەناوچە تورك نشینەكانا نیشتەجێ كرابون و ئەوانەشیان لەناو خاكی كوردستاندا مابونەوە باری ژیان و گوزەرانیان زۆر خراپتر بووە لەهی ئاوارەكان.. لەگۆڤاری (the kurds– نوسینی dived mcdowall) لەلاپەڕە (١٢)یدا باسی یاسای ژمارە (١٨٥٠)ی

کردووه که دەقی ئەو یاسایە لەلاپەڕە (٦٥)ی کتێبی: challand opcit که لەلایەن(kendal)ەوە نوسراوە لەم کتێبەدا وتراوە:

یاساکەی حکومەت بەم جۆرە بووە:

(هەر کۆششێك یا هەرکارو ڕەفتارێك لەلایەن کاربەدەستێکی تورکەوە کرابێت, ئەو کارە بەتاکە کەسێك کرابێت یابەچەند کاربەدەستی دەزگایەکی حکومەتیەوە لەناوچەیەکدا, ئەوەی ئەو کارەی کردبێت, چ سوپایی بووبێت یا (civil مدنی) لەنێوان ماوەی (١٩٣٠/٦/٢٠ هەتا دیسمبری/١٩٣٠) کە بۆ مەبەستی دامرکانەوەی بزوتنەوەی یاخیبووەکان کرابێت یا بۆ دابینکردنی ئاسایش بووبێت لەناوچەکانی :(,zeim,ercisئاگریداغ agridag, ئورفە arva, لەگەڵ دەوروبەری pulumur لەئیقلیمی ئەرزنجان) یا لەهەرشوێنێکی ئەنادولیا, ئەو ڕوداوو کوشتنو کردارانەی بۆ سوودی وڵات کراون هیچیان بەتاوان نازمێررێنو ئەوانەی ئەو کارەیان کردووە بەرپرسیار نابن).

لەهەمان گۆڤاری (the kurds دا سەرچاوە (١) لەلاپەڕە (٦٥)یدا ئامازەی بۆ ڕۆژنامەی (میللیەت)ی تورکی ژمارە (١٦٥٥) ڕۆژی ١٩٣٠/٩/١٦ کردووە کە لەو ڕۆژنامەیەدا وتارێکی وەزیرێکی تورکی بڵاوکردۆتەوە کە وتبووی:

(تەنها هەر ئەوە مافی هەیە خۆی بەخاوەنی ئەم وڵاتە بزانێت کە بەڕەگەز تورك بێتو ئەبێ ئەوانیتر تەنها وەکو بەندەو نۆکەر حسابیان بۆ بکرێت!!).

باسی یازدەهەم

هەڵوێستی دەوڵەتان بەرامبەر کورد لەشۆڕشی ئاراراتدا.

هەرچەند لەباسی قۆناغەکانی شۆڕشی ئاراراتداو لەکاتی ڕووبەڕوو بونەوەی هێزی شۆڕشگێڕان و سوپای حکومەتی تورکدا چەند جارێك باسی هەڵوێستی دەوڵەتان کراوە، هەندێ سەرچاوەی تریش باسی هەڵوێستی دەوڵەتانیان کردووە بەرامبەر کورد لەو شۆڕشەدا کە لەو باسەدا نەکراون و هێشتبومانەوە بۆ ئەم باسە، والێرەدا هەوڵ ئەدەین کورتە باسێکی هەڵوێستی ئەو دەوڵەتانە بخەینە پێش چاو بەپێی ئەو سەرچاوانەی لەو باسە دواون کە بەتایبەتی ئاماژەیان بۆ هەڵوێستی سۆڤێت و حکومەتی ئێران کردووەو بەر لەمە چەند جارێك باسی هەڵوێستی حکومەتی بەریتانیامانکردووە دەربارەی شۆڕشی ئارارات و پێویست ناکات لێرەدا دووبارەی بکەینەوە.

أ) هەڵوێستی سۆڤێت

ئیحسان نوری لەلاپەڕە (٦٢)ی یاداشتەکانیا لەباسی پێوەندی کوردو ئەرمەنیدا باسی هەڵوێستێکی سۆڤێتی کردووە بەرامبەر (ئەردەشیر

مرادیان)ی نوێنەری تاشناقی ئەرمەنی کە لەشۆڕشی ئاگریدا تاشناقەکان بوبوون بەلایەنگری خۆیبون و شۆڕشی کورد وەکو لەباسی پێکهاتنی خۆیبوندا بەرلەوە لێی دواین، کە ئیحسان نوری وتوویەتی:

((لەساڵی ١٩٢٩دا کە لەزوزان بووین و (ئەردەشیر مرادیان) لایەنگری شۆڕشەکەمان بوو، لەو ڕۆژانەدا نامەیەك و دیارییەك هاتبوو بۆ (ئەردەشیر) و لەنامەکەدا نوسرابوو: ئامۆزاکەت لە تەفلیسەو هاتوتە (یریڤان) و دەیەوێ بچێتە (ئارالق) کە شوێنێکە لەژووروی روباری • ئاراس)دا لەبەشی روسیا.

ئەردەشیر زۆر بەپەرۆش بوو بۆ بینینی ئامۆزاکەی و هەرچەند من (ئیحسان نوری) نەسیحەتم کرد نەچێتە ئەوێ چونکە ترسی ئەوەم هەبوو ئەمە پیلانێك بێت بۆ گرتنی ئەو، بەڵام سوودی نەبوو)). ئیحسان نوری لەیاداشتەکەیدا بەدوورودرێژ باسی چونەکەی ئەردەشیری کردووە کەچۆن (١٥) چەکداری خۆی لەگەڵا ناردبوو بەسەرکردایەتی (عمر بسی) و کە دەگەنە قراغی روبارەکە عمر بسی بەئەردەشیر دەڵێت نابێ بچیتە ئەوبەر چونکە خاکی روسەو تووشی گێچەڵێکی گەورە دەبیت، بەڵام پاسدارەکانی روس دەیخەڵەتێنن و پێی دەڵێن ئامۆزاکەت لەوبەرە چاوەڕوانت ئەکات، ساتێك ئەردەشیر سووربوو لەسەر پەڕینەوە عمر بسی ناچاردەبێت چوار سواری لەگەڵدا دەنێرێت و کە دەگەنە ئەوێ چەك و وڵاخەکانیان لێ دەسێنن و ئەردەشیرو هەر چوار سوارەکە دەنێرن بۆ (یریڤان) و لەوێوە بۆ زیندانی (تفلیس).

ئیحسان نوری ئەڵێ: نامەیەکم نارد بۆ روسەکان و داوام لێکردن ئەردەشیرو ئەو شوارانەی لەگەڵیا بوون بەربدرێن، پاش ماوەیەك سوارەکانیان بەرداو جارێکی تریش نامەیەکم بۆ ناردن به (سید رسول)دا

بەلأم کە گەیشتنە قەراغی ڕوبارەکە روسەکان تەقەیان لە سید رسول‌و سوارەکانی کردو سید رسول بریندار کراو نەیتوانی نامەکەم بگەیەنێتە روسەکان‌و ئەردەشیر مرادیانیش ئاوارە کرا بۆ (سبریا)و بەمە ئەردەشیر مرادیات دوورخرایەوە لەهاوکاریکردن لەگەڵمانا.

ئیحسان نوری لەلاپەڕە (١٠٣)ی یاداشتەکانیا باسی هەڵویستێکی تری سۆڤێتەکانی کردووەو ئەڵێت:

((ساتێك هێزێکی تورك لەناو خاکی ئێرانا لەڕۆژهەلأتی چیای ئاگریدا پەلاماریان داین, لەو کاتەدا حاڵمان زۆر شڕو پەرێشان بوو, ژمارەی چەکدارەکانمان زۆر کەم بوبووەوەو بەرگەی هێرشی لێشاوی سوپای تورکی نەدەگرت, نوێنەری ئەرمەنی لەگەڵمانا بوو پێی وتین: ئەگەر لەماوەی بیست‌و چوار سەعاتدا خۆمان دەرباز نەکەین تورکەکان هەموومان دەگرن, بۆیە داوای لێکردین بەو شەوە چیای ئاگری بەجیّ بهێڵین, بەلأم پێشمەرگە شۆڕشگێڕەکان کە ماوەی پێنج ساڵ بوو تامی ئازادی‌و سەربەستیان چێشتبوو ئەو پێشنیارەیان پەسەند نەکردو منیش لەنوێنەری ئەرمەنیەکانم گەیان هەرچیەکمان بەسەردا بێت هێشتا بیر لەوە ناکەینەوە ئاگری بەجیّ بهێڵین.

بەرامبەر بەمە, نوێنەری ئەرمەنیەکان پێی ووتم: تۆ وەکو سەرکردەی ئەم شۆڕشە واباش‌و پێویستە هیچ نەبیّ تۆ خۆت نەدەیت بەدەستەوەو خۆت دەرباز بکەیت‌و منیش لەوەرامدا پێم ڕاگەیاند مردنم لاباشترە وەك لەوەی ئەم شۆڕشگێڕانە بەجیّ بهێڵم (لەڕاستیدا وەکو لەشوێنی خۆیدا باسمانکردووە ئیحسان نوری شۆڕشەکەی بەجیّ هێشت‌و بوو بەپەنابەر لەئێران‌و رەخنەیەکی زۆری لێگیرا بەرامبەر بەمە).

ئیحسـان نـوری لەیاداشـتەکانیا لەسـەری دەرواتو دەڵێـت: نوێنـەری ئەرمەنیـەکان کـە پێـنج کەسـی لەگەڵـدا بـوو، بەرلـەوەی ئێمـە بـەجێ بهێڵێـت وتـی: بـا هـیچ نـەبێ خێزانەکـەت (مەبەسـتی یەشـار خـانمی ژنـی ئیحسـان نـوری بـوە) خـۆی دەربـاز بکـات، بـەڵام خێزانەکەشـم هـەروەکو مـن وەرامـی نوێنەکەی دایەوەو پێی ووت: ئێوە بـڕۆن خواتـان لەگـەڵ بێو چۆنی بـەباش دەزانن بەو شێوەیە خۆتان دەرباز بکەن.

بۆ ڕۆژی دوایی هێزێکـی سوپای سۆڤێت بۆ یارمەتیدانو هاوکـاریکردن لەگـەڵ تورکـەکانا لـەناوی (ئـاراس) پەڕییـەوەو بەشـی بـاکوری ڕۆژهـەڵاتی ناوچەکەی داگیرکرد.

پێشـمەرگەکان هەرچـەند دەیـانزانی هـیچ ئومێـدێکی سـەرکەوتن بـەدی نەدەکرا بەڵام ئەوەیان لاباشتر بوو شـەهید بکرێنو لەڕاستیشدا ئـەنجام هـەر بەوە گەیشتو تورکەکان بەوپـەڕی دڕندەیەتیـەوە ڕەفتاریـان لەگـەڵ خۆیـانو خاووخێزانیان کرد بۆ لەناوبردنیان.

ئیحسـان نـوری لەیاداشـتەکەیدا ئـەم چـوار دێـڕ شـیعرەی بـەو بۆنەیـەوە تۆمارکردووە کە وتوویەتی:

شێرو سونگیی تورکەکان ورگ ئەدڕن
دۆڵەکان بەڕەنگی سووری خوێنی کورد ڕەنگین بوون
چیاکان بەقرچەی گوللەی تۆپو تفەنگەکان دەلەرێنەوە
ئەی ئازاو دلێرەکانی وڵات.... فریاکەون.

دەربارەی هەڵوێستێکی تری سۆڤێت بەرامبەر بە کورد گۆڤـاری (گـزینگ) کــە لەســوید دەردەچــێت لــەژمارەی (١١)ی بــەهاری (١٩٩٦)دا باســی دوکیـومێنتێکی سـۆڤێتی کـردووە لەلایـەن (ئەفراسـیاب حلمـی)یـەوە کـراوە

بەکوردی کە ڕاپۆرتی جێگری سەرۆکی بەشی ڕۆژهەڵات- وەزارەتی دەرەوە (ح.ك.ش/٣٠٠٨ ڕۆژی ١٩٤٦/١٢/١٣) کەتیایدا وتراوە:

((ئێمە (مەبەست سۆڤێت) نەك تەنها پشتیوانیمان لەخەباتی کورد نەکردوە بەڵکو چاپەمەنیەکانیشمان بەلای باسی خەباتی ئەو میللەتەدا نەچوون و نمونەی ئەمە: لەساڵی ١٩٢٦دا کوردە ڕاپەڕیوەکان زۆرجار هەوڵیاندابوو بەنامەو بەناردنی نوێنەری خۆیان بۆ (تەورێز)و (ماکو) پێوەندیمان پێوە بکەن کە ناوەڕۆکی ئەو نامەیە بەم شێوەیە بوە:

((لەلایەن دەوڵەتی ئاراراتەوە(مەبەست سەرکردایەتی شۆڕشی ئاگریداغە) نامەی ژمارە (٢٤) نێررا بەڵام وەرامی ئەو نامەیە نەدرایەوە, بێجگە لەمە ئەو تەتەرە (مەبەست پەیام نێرە)ی ئێمە کە نامەکەمان پێداناردبوو گیراو زیندان کراو هەتا ئیستاش لەماکودا گیراوە)).

دوکیومێنتەکە لەسەری ئەڕواو دەڵێت:

ئەگەر بەوردی لەبارودۆخ بکۆڵرێتەوە بەڕاستی ئەوا دەردەکەوێت کورد بەبێ یارمەتی ڕوسیای شورەوی ناتوانێت ڕزگاری ببێت, لەبەرئەوەی هەوڵدانی کوردەکان بۆ گفتوگۆکردن لەگەڵ ئێمەدا (مەبەست سۆڤێت)ە بەهیچ ئەنجامێك نەگەیشت بۆیە کوردەکان لەدواییدا بەنهێنی خۆیان گەیاندە ناو خاکی شورەوی بۆئەوەی ئێمە لێرە گفتوگۆیان لەگەڵدا بکەین. (مەبەست ئەو کاتەی پاش ڕوخاندنی شۆڕشی ئاراراتە کە پاش چەند ساڵێك دوای شەڕی دووهەمی جیهانی کە سۆڤێت چوونە ناو خاکی ئێرانەوەو لەئەنجامیا کۆماری کوردستان پێکهات لەمهاباد, بەڵام بەداخەوە زۆری پێ نەچوو سۆڤێت دەسبەرداری بوو, ئێران ئەو کۆمارەی بەجوانەمەرگی لەناوبرد).

دەربارەی هەڵوێستی سۆڤێت بەرامبەر شۆڕشی ئاگریداغ، کریس کوچرا لەلاپەڕە (١٦٠)ی کتێبەکەیدا سەرچاوە (٤١)دا وتوویەتی:

((لەکاتی شۆڕشی ئاگریدا ئاکارو کردەوەی شورەوی لەگەڵ حکومەتی تورکدا لەنەهێنیدا بوو، هەرچەند شەڕ نزیکی سنووری ئەوان بوبوەوە بەڵام هەڵوێستی خۆیان ڕوون نەکردەوە بەر لەشۆڕشی ئاگریداغ سۆڤێت لەساڵی (١٩٢١)دا پەیمانی دۆستانەی لەگەڵ تورك و ئێرانا بەستبوو، بەپێی ئەو پەیمانە بەهیچ جۆرێك ڕێگە بەوە نەدەدرا کە سۆڤێت خۆی لەکێشەی کورد تێوەردا)).

کوچرا لەهەمان لاپەڕەی کتێبەکەیدا ئاماژەی بۆ ڕاپۆرتێك کردووە ژمارە (ئای ئای -٣١١-٣١٣-١٩٢ ساڵی ١٩٤٧دا لەو ڕاپۆرتەدا وتراوە:

((دەوڵەتی سۆڤێت لەمانگی حوزەیرانی (١٩٢٧)دا لەموسکو دەستوریدا بە(کاراخان)ی کومیسیری کاروباری دەرەوەی سۆڤێت لەگەڵ (ئارالوڤ)ی بالوێزی پێشووی شوورەوی لەتورکیا هەردوکیان لەگەڵ زەکی بەگی تورك پەیمانێك مۆربکەن دژی کوردەکان و لەئەنجامی مۆرکردنی ئەو پەیمانەدا سۆڤێت سنوورەکانی خۆی داخست بۆ نیشانەی دۆستایەتی و هاریکاریکردن لەگەڵ تورکیاداو لەکۆتایی مانگی حوزەیراندا بەرلەوەی هێرش ببرێتە سەر ئارارات سۆڤێتەکان (٥٠٠)سواری خۆیان ناردە گوندی (دەوەلوو) کەنزیك بە(ئاراکس) بوو، خەڵکی ئەو گوندە بۆیان دەرکەوتبوو ئەو سوارانەی سۆڤێت بەشەو بۆ یارمەتیدانی تورکەکان هاتبوون.

کوچـرا دەڵـێ: ئەمــە ڕونــی دەکاتــەوە, ئەگــەر ســۆڤێت لەشەڕیشــدا شانبەشــانی تورکــەکان هاوکــاری نــەکردبێت دژی کــورد بــەڵام تــەنها بەداخستنی سنوور خزمەتێکی گەورەی بەتورکەکان گەیاندبوو)).

لەپەراوێزی ژمارە (١٠)ی لاپەڕە (٥٥١), کریس کوچرا وتوویەتی:

(ڕوزیتا فوربو) توانیبووی تاقمێکی ئەرمەنی ببینێت کە (١٢)کەس بوون کەلــەژێر تــۆپ بــارانی ســۆڤێتەکانا کوژرابــوون هــەروەکو (وی.هوویــل) لەڕۆژنامــەی (بین المللــی) ڕۆژی (١٩٣٠/٨/٢٨)دا باسـیکردووە سـۆڤێتەکان دیوارێکی قایمیان دروستکردبوو بۆ ڕێگرتن لەکوردەکان.

ب) هەڵوێستی ئێران:

لەڕاستیدا هەڵوێسـتی حکومـەتی ئێـران دژی کـورد لـەهی دەوڵـەتانیتر کاریگەرتربوەو احسـان نـوری سەرکردەی شۆڕشـی ئارارات لەیاداسـتەکانیا بەوپەڕی سەرسوڕمانەوە باسی هەڵوێستی ئێرانـی کـردووەو وتوویـەتی مـن ئێرانم بەدوژمنی خۆمان نەدەزانی لەو کاتە ناسکەدا بـەو جـۆرە زیانمـان پـێ دەگەیـەنێت. دەربـارەی ئـەو هەڵوێسـتەی ئێـران احسـان نـوری لەڕۆژنامـەی ئاگریـدا کـە ئۆرگـانی شۆڕشـکەی ئـارارات بـوە ئـەو گلەییـەی خـۆی لـەئێران کردووە.

کـریس کوچـرا لەلاپـەڕە (٧٢)ی کتێبەکەیـدا ئامـاژەی بـۆ ڕاپـۆرتێکی باڵیوزخانــەی بریتانیــا کــردووە لــەتاران کــە لــەڕۆژی (١٩٣١/٤/١٧)دا ئامادەکراوە ژمارەی دوکیومێنتەکە (FO.371-153,9) لەو ڕاپۆرتەدا وتراوە:

((لەساڵی ١٩٣١دا حکومەتی ئێران هاوکارییەکی تـەواوی کـردووە لەگـەڵ حکومــەتی تورکیــاداو ئــەو (جــلالی)یانــەی چــوبونە ناوچــەی ئــاراراتو

هەندێکیشیان چوبونە ناو خاکی سۆڤێتەوە بەدرێژایی (١٠)کیلۆمەتر، ئەوانەی لەشۆڕشەکەدا چوبونە ناو خاکی ئێرانەوە بەشێوەیەکی پەرەوازەیی بەژن و منالەوەو بەخۆیان و مەڕومالاًتیانەوە هەموویان پێش خۆدران و خالد ئاغای سەرۆکی عەشیرەتی جەلالی چاری نەما لەگەڵ پیاوەکانیا بنەو بارەگایان کۆکردەوەو ڕویانکردەوە ناو خاکی تورکیا (بەر لەمە لەباسی هەشتەمدا وەکو باسمانکردووە احسان نوری باسیکردووە کەچۆن (فتح الله خان)ی ئەفسەری ئێران لەمەدا محمد ئەمین ئاغای برای خالد ئاغای کوشتبوو).

دوکتۆر عزیز شمزینی لەکتێبەکەیدا سەرچاوە(٤٢) دەربارەی هەڵوێستی ئێران بەرامبەر بەکورد باسی ئەوەی کردووە کە لەنیوەی دووهەمی ساڵی ١٩٣٠دا لەگەڵ ئەوەشدا شۆڕشگێڕانی کوردخەباتێکی سەختی بێ وچانیان دژی هێزەکانی تورك کردبوو، بەلاًم هەڵوێستی ڕەزا شای ئێران بوو بەهۆی ئەوەی فشارێکی زۆر بخرێتە سەر شۆڕش و شۆڕشگێڕەکان کە ئەمە بوو بەهۆی ئەوەی شۆڕشەکە بشکێت و بەرگەی ئەو سوپا زۆرە مەشقپێکراوەی تورك نەگرێت کە لەهەموو لایەکەوە پەلاماری کوردیان دابوو.

دوکتۆر شمزینی لەشوێنێکی تری کتێبەکەیدا. لاپەڕە(٩٣) دوبارە چۆتە سەر باسی هەڵوێستی ڕەزا شای پەهلەوی کە لەناسکترین کاتی شۆڕشی کوردا فریای مستەفا کمال ئەکەوێت و هێزەکانی حکومەتی ئێران لەپشتەوە لەپێشمەرگەی کوردیداو لەئەنجامی ئەمەدا کورد کەوتە نێوان دوو هێزی دوژمنەوەو ژمارەیەکی زۆر لەشۆڕشگێڕانی کورد بەدیل گیران و ڕاپێچ کران بۆ زیندانی (قەسری قاجار) کە لەوێ زۆریان دەرمانخوارد کران و شەهید بوون.

دەربارەی ئەو هەڵوێستەی ئێران، صادق شرفکندی لەکتێبەکەیدا سەرچاوە(٧٠) باسی ئەوەی کردووە چۆن ئێرانیەکان بەبیانوی سەرکوتکردنی جەلالیەکان هێزەکانی خۆی بۆ سوودی تورك بەکارهێنا دژی شۆڕشەکەی کورد.

حسن عرفە لەکتێبەکەیدا سەرچاوە (٥٢) باسی ئەو هێزەی ئێرانی کردووە کە حکومەت بەسەرکردایەتی (کولونیل علی خانی نەخچەوانی) ناردبوو بەناو بۆلێدانی چەکدارەکانی جەلالی‌و لەئاراراتی بچوکدا پەلاماری کوردیانداو بوون بەهاوکاری تورك کە بەرامبەر بەمە حکومەتی تورکیا وازی لەهەندێ ناوچەی (پاچیوك)دا کە لەڕۆژئاوای گۆلی وورمیەدابوو.

باسی دوازدەهەم

هەڵسەنگاندنی شۆڕش و کەم و کوورییەکانیو ئەو ڕەخنانەی لێی گیراوە

هەرچەند لەکۆتایی ئەم بەرگەدا باسێکی تایبەتی تەرخانکراوە بۆ هەڵسەنگاندنی شۆڕشەکانی کورد بەشێوەیەکی گشتی لەنێوان هەردوو شەڕی جیهانیدا لەباکوری کوردستان لەگەڵ باسی ئەو ڕەخنانەی لەو شوێنانە گیراوە, بەڵام بەپێویستم زانی کورتە باسێکی هەڵسەنگاندنی شۆڕشی ئاراراتو باسی کەمو کوڕییەکانیو ئەو ڕەخنانەی لێی گیراوە باس بکەین بەپێی ڕووداو بەسەرهاتەکانو لەژێر تیشکی ئەو بۆچوونانەی نووسەران لەباسەکانیانا دەربارەی ئەوە دواون.

شۆڕشی ئاگریداغ لەدوای شۆڕشی پیران یەکێك بووە لەو شۆڕشانەی کورد کەهەر لەسەرەتاوە ڕێکخراوێکی سیاسی ڕێبەری بووەو سەرپەرشتی دەزگاکانی شۆڕشی کردووە کە بریتی بووە لەخۆیبوونو لەسەرەتای شۆڕشەکەوە هەتا دوای شکاندنی شۆڕشەکەش خۆیبوون هەر لەچالاکی خۆی نەکەوتووە هەروەکو لەدواباسی شۆڕشی ئاراراتدا کە بریتییە لەباسی

بارودۆخی باکوری کوردستان ڕوون دەبێتەوە جیاوازیی خۆیبونی ڕێبەری شۆڕشی ئاگریداغو ئازادیی شۆڕشی پیران ئەوە بووە ئازادی هەر لەسەرەتاوە هێشتا کە بەتەواوەتی دەستی پێ نەرکردبوو تورکەکان بەنهێنیو چالاکییەکانی ئازادیو ئەندامەکانی زانیبوو, بەڕوودانی ڕووداوەکەی (بیت الشباب) تورك توانی سەرکردایەتی کۆمەڵی ئازادی کە بریتی بوو خالد بگ جبرانو یوسف ضیاء بەگ بگرێتو ژمارەیەکی زۆر لەئەندامانی ئازادی کەشۆڕش دەستی پێکرد یا گیرابوون یاخۆیان دوورخستبووەوە لەشۆڕش لەبەر ئەوە تورکەکان توانیبویان لەماوەیەکی کەمدا شۆڕشی پیران دامرکێننەوەو ئەو سەرکردایەتیە تازەیەی لە شێخ سعید پیرانو ئەوانەی کردبوونی بەسەرکردایەتی جەبهەکان کە زوبەیان هەرچەند بەوپەڕی قارەمانێتیو ئازایەتیەوە خەباتیانکردبوو بەلاّم هیچ شارەزاییەکی ئەوتۆیان نەبووە لەکاروباری لەشکرکێشیدا بۆیە شۆڕشەکەیان لەماوەی نزیکی ساڵێك کەمتر بەولاوە نەیتوانی خۆی ڕابگرێتو سەرکردەکانی گیرانو لەسێدارەدران, بەلاّم شۆڕشی ئاگریداغ نزیکی (٣ –٤)ساڵە خۆی ڕاگرتو توانی لەو ماوەیەدا ڕووبەڕووی دوژمن ببێتەوە, هەرچەند بەداخەوە لەمەشدا هەندێ کاروباری پێویست بەشۆڕش نەخرابووە پێش چاو کەدەتوانین کورتەیەکی ئەوانە وەکو خوارەوە دەستنیشان بکەین:

١- ئایا بەرپابوونی شۆڕشی ئارارات بەڕێبەرایەتی خۆیبوون دوانەکەوتبوو لەچاو ئەو کاتەی کە دەبوایە بەرلەوە دەستی پێ بکردایە؟!

بەداخەوە ئەوانەی نەخشەی شۆڕشی ئاراراتیان کێشاو ئەو شۆڕشە گەورەیەیان دەستپێکرد زۆربەیان بەلای شۆرششی پیراندا نەچوونو بیریان

لــەوە نــەکردەوە هاوکــاری‌و بەشــداری بکەنلــەو شۆڕشــەدا کــە لــەدوای زینـدانیکردنی چـەند سـەرکردەیەکی لێهـاتووی کەسـێکی سـوپایی شـارەزا بەشۆڕش‌و لەشکرکێشی جێگەی ئەو گیراوانـەیان نەگرتـەوەو بەمە شۆڕشـی پیران پشتگوێ خراو لەبەر نەشارەزایی سـەرکردە تازەکانی ئەو شۆڕشـەی بەهــەزاران کــوردی خۆبەختکــەری لــەخۆبوردو گیــانی خۆیــان لــەپێناوی سەرکەوتنی ئەو شۆڕشەدا بـەختکردبوو لەماوەیـەکی کەمدا لەلایـەن سـوپای تورکـەوە لـەناوبراو ئەگـەر ئەوانـەی لـەدرەنگ وەختـدا بیریـان لـەپێکهێنانی (خۆیبـون)و دەسـتپێکردنی شۆڕشـی ئاگریـدا کـردەوە لـەکاتی شۆڕشـەکەی پیرانا بکەوتنایە خۆیان‌و لەجیاتی دوو شۆڕش لەدوو ناوچەدا شۆڕشێکی یـەککرتووی فراوانیـان دەسـت پـێ بکردایـە ئایاحکومـەتی تـورك هـەروا بەئاسـانی دەیتـوانی ئـەو شۆڕشـەی کـورد دامرکێنێتـەوە بەبێ ئـەوەی دان بەتاقە مافێکی نەتەوەی کوردا بنێت؟

بێجگـە لـەو کەمتەرخەمییـەی بەرامبـەر شۆڕشـی پـیران کرابـوو، سـاتێك خۆیبــوون پێکهــاتوو نەخشــەی بــەرپاکردنی شۆڕشــی ئاگریــداغ بڕیــاری لەسـەردراو سـەرکردەی شـۆڕش لەناوچـەی ئاراراتـدا دانـرا ئایـا بـیر لـەوە کرایــــەوە پەیوەنــــدی بەســــەرکردەو ســــەرۆك عەشــــیرەتە بــــەتواناو دەسـەڵاتدارەکانی ناوچـەی دەرسیم بکرێـت وەکـو (سـەید ڕەزا) کـە ئەمـەش لـەدوای لـەناوبردنی ئـارارات ئەوسـا بـۆی دەرکـەوت کـەوا نـۆرەش هاتۆتـە سـەرخۆی پـاش ئـەوەی بـۆی دەرکـەوت لەنەخشـەیانا حسابی لـەناوبردنی خۆشـیان کردبـوو بـۆ ئـەوەی هـیچ کـوردێکی دەسـەڵاتدار لـەهیچ ناوچـەو پارچـەیەکی بـاکوری کوردسـتانا نـەمێنێت‌و سـاتێك سـەید ڕەزاش دەسـتی دایـە چـەك‌و شۆڕشـێکی بـەرپاکرد وەکـو لـەدوای شۆڕشـی ئاگریـداغ باسـی

دەكەین توركەكان لەماوەیەكی كەمدا توانیان شۆڕشەكەی ئەویش خامۆش بكەن‌و سەركردەكانی لەناوببەن‌و ناوچەی درسیم وەكو ناوچەكانی شۆڕشی پیران‌و ئاگریداغ ئەویش كاول بكەن‌و دانیشتوەكانی پەڕەوازەو ئاوارە بكەن.

بەداخەوە, ئەو سەرچاوانەی باسی شۆڕشی ئاگریداغیان كردووە, لەهیچیانا شتێكی ئەوتۆ نایەتە بەرچاو كە نەدانیشتوانی درسیم بەتەنگ شۆڕشی ئاگریداغەوە هاتبون‌و نەشۆڕشگێڕانی ئاگریداغیش تەقەلایەكی ئەوتۆیان دابوو سوود لەناوچەی درسیم وەربگرن هیچ نەبێت بۆ حەوانەوەی خێزانەكانی شۆڕشگێڕان بۆ بارسووكیی شۆڕشەكەیان!!

٢- پەیوەندی كۆمەڵی خۆیبوون بەدەوڵەتان‌و میللەتانەوە لەسنووری ئەو تەقەلا سنوردارەی سریابدرخان‌و چەند كەسێكی كەم بەولاوە تێپەڕی نەكردبوو كە هەندێ چالاكی‌یان لەئەمریكاو ئەوروپادا كردبوو كە هەموو بەرهەمەكەی ئەو چالاكی‌و پێوەندی كردنە لەكۆكردنەوەی پارەیەكی كەم لەئەمریكاو پەیوەندیەكی سەرەتایی لەگەڵ ئەرمەنیەكانا, ئەوانەی گەرچی بەهۆی ئەو كوشتارانەی تورك لێی كردبون توانایەكی ئەوتۆی شۆڕشگێڕییان لەناو خاكی توركیادا نەمابوو, بەڵام ئەوەی چاوەڕوان دەكرا لێیانەوە دەسگیربێت هەمووی بریتی بوو لەبوونی نوێنەرێكیان كە ئەردەشیری مرادیان بوو لەناو شۆڕشدا كە ئەویش بەپیلانێكی بچووكی سۆڤێتی دۆستی تورك خەڵەتێنراو شۆڕشی بەجێ هێشت.

احسان نوری سەركردەی شۆڕشەكە لەیاداشتەكانیا باسی ئەوەی كردووە ئەو چەكەی كە بەدەست شۆڕشگێڕانی كوردەوە بووە بریتی بوو

تەنها لەتفەنگ کە شۆڕشگێڕان بەو جۆرە چەکە نەیانتوانیبوو بەئاسانی بەرگەی چەکە قورسەکانو فڕۆکەکانی دوژمن بگرنو نەتوانرابوو لەڕێگەی ئەو ئەرمەنیانەوە کە کاتی خۆی هەندێ لەولاتانی ڕۆژئاوا ئەوانیشی بەگورگان خواردوو دابوو هیچ نەبوایە بۆ ناویش بوایە دەبوو هەندێ چەکی کاریگەر بۆ شۆڕش پەیدابکەنو کاربەوەشەوە نەوەستابوو، جاروبار کەشۆڕشگێڕانی تفەنگ بەدەستی ئازاو نەبەردی کورد بەو چەکە سووکە توانیبویان چەند تۆپێك لەسوپای تورك بگرن. لەبەر نەبوونی شارەزاییەك لەناویانا نەتوانرابوو سوود لەو تۆپە داگیرکراوانە وەربگیرێتو لەجیاتی بەکارهێنانیان هەر ئەوەندە لەدەست هاتووە ئەو تۆپانەیان تێکداوە بۆ ئەوەی دوژمن جارێکیتر بەکاری نەهێنێتەوە کەبەمەش سوپای پڕچەکی تورك هیچ لاوازییەکی پێ نەگەیشتبوو.

سەیر ئەوەیە احسان نوری لەیاداشتەکانیا ڕەخنەی لەکاربەدەستانی ئێران گرتووە کەیارمەتی کوردیان نەدابوو بۆ فێربوونی چۆنێتی بەکارهێنانیو ڕەخنەی ئەوەشی لەئێرانیەکان، بەتایبەتی لەڕەزا شا گرتووە کەبوبوو بەلایەنگری تورکەکانو ڕێگەی دابوو بەهێزی تورك بچێتە ناو خاکی ئێرانەوەو لەپشتەوە لەهێزی شۆڕشگێڕان بداو بەمە خەباتکەرانی خستە نێوان ئاگری دوولاوە، تۆ بڵێی احسان نوری لەیاداشتەکەیدا ئەمەی باسکردووە ئاگاداری ئەوە نەبووبێت تورکیاو ئێران ماوەیەك بوو خەریکی ئەوە بوون پەیمانێکی دوو قۆڵی دۆستانە لەگەڵ یەکتردا ببەستن کە ناوەڕۆکی ئەو پەیمانە بەئاشکرا خەنجەرێکی دووەمی دەبوو ئاراستەی سنگی کورد بکرێت بۆ لەناوبردنی!!

یا تۆ بڵێی احسان نوری ئاگای لەوە نەبوبێتکە ساڵەها بوو ڕەزا شا مۆخ و ئێسقانی کوردی دەشکان و لەهەمان ئەو ساڵەدا کە هێزەکانی لەپشتەوە لەشۆڕشگێڕانی ئاراراتی ئەدا, لەناو خاکی کوردستانی ئێرانیشدا شۆڕشەکەی سمکۆی شکاکی بەو دەردە بردبوو کەبردی و لەڕێگەی پیلانێکەوە سمکۆی لەناوبردو بەمە شۆڕشێکی تری لەبەشێکی کوردستانا لەناو برد ئیتر چۆن ڕەزاشا بیری لەلەناوچونی شۆڕشی ئاگریداغیش نەدەکردەوە؟!

٣- هەر شۆڕشێك کە دەست پێ دەکات, بەتایبەتی شۆڕشێکی جەماوەری وەکو ئەوەی ئارارات بڕواناکەم سەرکردایەتی ئەو شۆڕشە حسابێکی بۆ باری ئابووری خۆی و بۆ چۆنێتی دابینکردنی دەرامەت و پێویستیەکانی ئەو شۆڕشە نەکردبێت.. ئایا لەشۆڕشی ئاراراتدا, چ خۆبەخوون و چ سەرکردایەتی شۆڕش تۆ بڵێی سودیان لەو کەم و کوڕیە ئابوریانە وەرگرتبێت کە لەشۆڕشەکانی بەر لەشۆڕشی ئاراراتدا هەستی پێکرابوو؟؟

بێگومان بڕیاری بەرپاکردنی شۆڕشێکی جەبهەوی زۆر جیاوازە لەبەرپاکردنی شۆڕشێکی پارتی‌زانی کە تاڕادەیەك ئەرکەکانی ئەمەی دوایی کەمترە لەوەی یەکەمیان..

بڕیاری دەستپێکردنی شۆڕشێکی جەبهەویی فراوان پێویستی بەچەند مەرجێك و بەدابینکردنی چەند پێویستیەك هەیە کە یەکێك لەو پێویستیانە بریتی‌یە لە دابینکردنی دەرامەتێکی ئەوتۆ کە بەشی ماوەی ئەو شۆڕشە بکات کە سەرکردایەتی ئەو شۆڕشە بەپێویستی دەزانێت و ئەگەر لەسەرەتاوە ئەو دەرامەتەی بۆ دابین نەکەیت لەبەرپاکردنی شۆڕشێکی

پـارتیزانی بـەولاوە مانـای خۆبەکوشـتدانێکی ئاشـکرایەو شۆڕشـگێڕانی میللەتان هەر بەو شێوەیە بۆی چوون.

احسـان نـوری نەخشەکێشـی شۆڕشـی ئاگریـداغو دانـەری سـەرکردەی هێزەکـانی شـۆڕش لەجەبهـەکان لەیاداشـتەکانیا دانـی بـەوەدا نـاوە کـە سـەختترین بارگرانییـەك کـە دەهاتـە بـەردەمی شـۆڕش بریتیبـوە لـەوەی شۆڕش لەتوانایدا نەبووە لەناسکترین کاتی شۆڕشدا, بێجگە لـەدابینکردنی چـەکێکی تێروتەسـەل بـۆ شۆڕشـگێڕان, نەشـتوانرابوو خـۆراك بـۆ شۆڕشگێڕانو بـۆ خێزانـەکانیان ئامـادە بکرێـت کـە زۆرجـار ئـەو خێزانانـە لەگەڵ شۆڕشگێڕەکانا بەناوچەکانی کوری شۆڕشدا هاتوچۆیان پـێ دەکراو لەسـەرەتادا حسـاب بـۆ چارەنووسـی ئـەو خێزانانـە نـەکرابوو کـە زۆرجـار شانبەشانی چەکدارەکان خاووخێزانەکانیشیان نەکەوتنـە ژێـر بۆردومـانو گوللـەبارانی دوژمـن کـە ئەمـە زیـانێکی زۆری گەیانـدبوو بەشـۆڕشو بەشۆڕشگێڕان وەکو لەباسی ڕوداوەکانا بەدورودرێژ باسیانکراوە.

٤- شۆڕشـی ئـارارات ڕێبـازی شۆڕشـی جەبهـەویو فراوانـی گرتبووەبـەر, وەکـو احسـان نـوری پاشـا لـەزۆر شـوێنی یاداشـتەکانیا باسـی کـردووە, سـاتێك شۆڕشـگێڕان لەشـەڕو ڕووبـەڕوو بوونەوەیەکـدا دیلیـان لەسـوپای تـورك دەگـرت, تـەنها چـەکەکانیان لێ دەسـەندن ئـیتر بەریان ئەدانو ئەوانیش ئەچونەوە لای کاربەدەستانی خۆیانو دووبارە پڕچەك دەکرانـەوەو دوای پشـوویەك کـە دەهاتنـەوە سـەرخۆیان دووبـارە دەنێررانەوە بۆ ڕووبەڕو بوونەوەو لێدانو کوشـتاری کورد, چونکە کورد لەهیچ شۆڕشێکدا ڕەفتارو کرداری ئەوەندە لەپلەیـەکی نزمدا نەبووە ئەو بەدیل گیراوانە بکوژێتو لەبەرئەوەی توانای ئەوەشـی نـەبووە زینـدانێکی

کاتی بۆ ئەو دیلانە دروست بکات‌و خواردنیان بداتێ ئەو دیلانەی هەروا سوك‌و ئاسان دەنارده‌وه بۆلای دوژمنەکانی بەبێ ئەوەی هیچ نەخشەیەکی ئەوتۆی کێشابێت بۆ سوود وەرگرتن‌و دانانی مەرجێك بۆ دوژمن بۆ بەردانی ئەو دیلانە کە شۆڕشی زۆر لەمیللەتان هەندێ جار لەسەر کێشەو چارەنووسی چەند دیلێك کارێکی وادەکەن سودێکی باشیان دەستگیربێت کەچی نەلەم شۆڕشەداو نەلەشۆڕشەکانی تری کوردا هیچ جۆرە تەقەلایەکی‌وا نایەتە پێش چاو کەکورد دابێتی بۆ سودی خۆی.

لەکۆتایی هەڵسەنگاندن‌و ئەو ڕەخنانەی دێنە پێش چاو دەربارەی شۆڕشی ئاگریداغ هەوڵ ئەدەم ئاماژە بۆ هەندێ سەرچاوە بکەم کە ڕەخنەیان لەشۆڕشەکە گرتووەو باری شۆڕشەکەیان بەپێی بۆچونی خۆیان هەڵسەنگاندووە.

احسان نوری سەرکردەی هێزەکانی شۆڕش لەلاپەڕە (٩٥)ی یاداشتەکەیدا ڕەخنەیەکی زۆری لەسەرکردەکانی شۆڕش گرتووەو وتوویەتی:

((هێزەکانی ئاگری ئاگاداری ئەوە نەبوون کە عەشیرەتی (حیدران) بەر لەکاتی دەستنیشانکراو دەستیانکردبوو بەهێرش بردن‌و ساتێك هەواڵی ئەو هێرش بردنەمان پێ گەیشت هێزەکانی حکومەت لەهەموو لایەکەوە پەلاماری ئەو عەشیرەتەیان دابوو کە بەمە زیانێکی زۆریان بەخۆیان‌و بەشۆڕش گەیاند)).

ئەو هەڵەیەی احسان نوری باسیکردووە یەکەم هەڵە نەبووە کەکورد لەشۆڕشەکانیا کردبێتی، لەشۆڕشی پیرانیشدا هەڵەیەکی وازل کرا کەبوو

بەهۆی ڕوداوەکەی (بیت الشباب) کە بەرگی پێشوودا باسی ئەو زیانە کراوە کە لەشۆڕشی پیران کەوتبو بەهۆی بەرپابوونی شۆڕش بەرلەو کاتەی بۆی دەستنیشانکرابوو کە بریتی بوو لە(٢١/مارت/١٩٢٥)و دەربارەی ئەمە زنارسلوپی (قدری جمیل بەگ) لەکتێبەکەیدا سەرچاوە (٥٧) کە خۆی یەکێك بووە لەئەندامی کۆمەڵی ئازادی وتوویەتی: ئێمە کە ئەندامی کۆمەڵە بووین هیچ زانیارییەك نەگەیشتبوو بەئێمە کەوا جموجوڵ دەستی پێکردووەو کە گیراین و خراینە زیندانەوە لەناو زیندانەکەدا ئەوسا دەنگی تەقەی گوللەی پێکاچوونەکەمان هاتە گوێ))

احسان نوری لەیاداشتەکەیدا تاوانی ئەو هەڵە زلەی کەڕوویدابوو خستویەتیە ئەستۆی (ممد بەگ) و (سید رسول) کە هیچ ئاگادارییەکیان لەو ڕووەوە نەگەیاندبوو بەسەرکردایەتی شۆڕش بۆ ئەوەی چی پێویست بوو لەو ڕووەوە بکرایە.

احسان نوری لەلاپەڕە (٩٦)دا ئاماژەی بۆ ئەو هۆکارانە کردووە کەبوبونە هۆی شکاندنی ئەو شۆڕشەی لە(زیلاندا) کرابوو کە ئەو هۆیانەی بەم جۆرەی خوارەوە باسکردووە:

١- عقید ابراهیم ئاغاو حمید بەگ ئەو پێشنیازو ڕاپرسیانەی لەگەڵ نەخشەیەکدا بۆیان نێررابوو پێڕەوییان نەکردبوو بەجێیان نەهێنابوو.

٢- گۆترەکاریو هەڕەمەییو بەرەلاییو نارێکیو کەمتەرخەمی لەبەڕێوەبردنی کاروبارداو ئاگادارنەبوون لەبارودۆخ و هەڵوێست زیانێکی زۆری بەشۆڕش گەیاند.

٣- لەهەموو ناخۆشترو کوشندەتر ئەو ناکۆکیو نایەکیە بوو کە لەنێوانی (ممد ئاغا)و (سید رسول)ی جووتە سەرکردەی ناوچەکەدا ڕوویدابوو کەبوو بەهۆی ئاژاوەو ناڕێکی لەنێوان ڕیزەکانی شۆڕشدا.

٤- هەڵەیەکی کوشندەتر بریتی بوو لەوەی لەو شەڕەدا هیچ حسابێکی ڕێكوپێك نەخرابووە بەرچاوو کاتێك شەڕەکە پێش وەخت دەستی پێکرد بەرلەوەی خۆ ئامادەبکرێت بۆ ئەو شەڕە گەورەیەو ئەنجام بەوە گەیشت هیچ دەرفەتێك نەمابوو بتوانرێت یارمەتی بگەیەنرێتە شۆڕشگێڕانو خۆشیان نەیانتوانیبوو بەرگەی ئەو هێزە زۆرەی دوژمن بگرن.

٥- خیانەتی عەشیرەتی (کسکوی) کەبوبوون بەهاوکاری دوژمن کارێکی وای کرد تورکەکان بەئاسانی بتوانن خۆیان بگەیەننە دۆڵی (زیلان) کە ئەمە هۆی سەرەکی شکاندنی شۆڕشەکە بوو.

بەو جۆرە هۆی شکاندنی شۆڕش لە(زیلان) لەلایەکەوەو کەمتەرخەمی دانیشتوانو چەکدارانی ناوچەی زیلان لەلایەکی ترەوە, بەهۆی دەمەقاڵەی نێوان ممد بەگو سعید رسول لەبەر کەللە ڕەقیو دەمار ئەستوری هەردوولایان کە بەداخەوە ئەمە یەکێکە لەنەریتی عەشایری, ئەمانە هەموویان بوون بەهۆی پەرەوازە بوونی چەکدارەکان کە هەریەکەیان بۆخۆی هەوڵی دابوو بەپەلە پروسکێ خۆی بگەیەنێتە لای ماڵو منداڵەکەی کە لەکوێستان بوون.

احسان نوری لەیاداشتەکەیدا لەسەری ئەڕواو دەڵێت:

بەو جۆرە ئەو شەڕە ناکامو ناپوختەی لە(زیلان)دا ڕوویدا پشتی شۆڕشی شکانو زیانێکی زۆری بەکورد گەیاندو لەم شەڕەدا (عوسمان)و (ئەبوبەکر)ی جووتەکەی (ئەمین پاشا) لەبەر ناڕێکی سەرکردەکانی ئەو

شەڕە بەخۆڕایی کوژران و دوای ئەم شکاندنە تورکەکان دەستیان کرد بەکوشتار لەژن و منداڵ و پیری دانیشتوانی دۆڵی (زیلان)و بەکرێگیراوەکانی عەشیرەتی کسکوی هەرچی لەتوانادا بوو کردیان و دەستیانکرد بەکاولکردنی هەرشوێنێك دەستیان بیگەیشتایەتیو تاڵانیەکی زۆریان لەدانیشتوانی ناوچەکە کرد.

دەربارەی کەم و کورییەکانی شۆڕشی ئاگریداغ، مامۆستا جەلال تاڵەبانی لەکتێبەکەیدا سەرچاوە(٢٢) ڕەخنەی لەخۆیبوونی ڕابەری شۆڕشی ئاگریداغ گرتووە کە ئەمیش هەر لەسەر شێوەی کۆن پێکهاتبوو، هەموو کەموکورییەکانی حزب و کۆمەڵ و ڕێکخراوەکانی بەرلەخۆی پێوەدیاربوو، نەیتوانی جەماوەری کورد بکات بەهێزی سەرەکی شۆڕشەکەو ڕێبازێکی ڕاستی دەستنیشان نەکردبوو بۆ چارەسەرکردنی باری کۆمەڵایەتیو ئابووریو شەقلی عەشایریو ئەرستوکراتی پێوە دیاربوو، دەتوانرێ بوترێت حزبی خۆیبون بریتی بوو لەحزبی خاوەن موڵك و بۆرجوازییەکانی کورد.

بەڵام سریا بدرخان لەکتێبەکەیدا سەرچاوە (٧٩) دەربارەی هەڵسەنگاندنی شۆڕشەکە وتوویەتی:

((جیاوازی شۆڕشی ئارارات لەگەڵ شۆڕشەکەی پیرانا ئەوەیە ئەم دروشمی سەربەخۆی کوردی بەرزکردبوەوە نەك مافی حوکمی ناوخۆیو بوژاندنەوەی خەلافەتی ئیسلامی.

بەو جۆرە جیاوازی خۆیبونی شۆڕشی ئارارات لەگەڵ (ئازادی) کە خاوەنی شۆڕشی (پیران) بوو ئەوە بوو خۆیبوون پرۆگرام و پێڕەوێکی،

ڕوون و ئاشکرای هەبووەو بریتی بووە لەشۆڕشی هەموو جەماوەری کوردو شۆڕشێکی ناوچەیی نەبووە وەکو ئەوەی پیران.

سریا بدرخان ڕەخنەی سەرەکی لەشۆڕشەکەی ئاگریداغ ئەوەیە کەلای وایە دەبوایە بێجگە لە (احسان نوری) جێگرێکیش هەبوایە بۆ ئەوەی ئەو جێگرە لەبریتی احسان نوری دەستی بکردایە بەشەڕێکی پارتیزانی.

کریس کوچیراش لەکتێبەکەیدا سەرچاوە (٤١) هەمان ڕەخنەی لەخۆیبوون گرتووە کە نەیتوانیبوو جێگرێك بۆ احسان نوری دابنێت بۆ ئەوەی ئەو جێگرە درێژە بەشۆڕشەکە بدات بەشێوەیەکی پارتیزانی.

لەڕاستیدا ئەو ڕەخنانەی لەشۆڕشەکەو لەخۆیبوون و لەسەرکردەی هێزەکانی کورد گیراوە هەموویان لەشوێنی خۆیدابوون، بەلاّم لام وایە دەبیّ ڕەخنەیەکیش لە احسان نوری بگرین کە نەدەبوو شۆڕش بەجیّ بهێڵێت و ببێت بەپەناهەندە لەئێران و دوور نەبوو ئەگەر احسان نوری خۆی شوێنی ئەو جێگرەی بگرتایەتەوە کە هەندیّ لەڕەخنەگران وتویانە لەوانەبوو ئەو جێگرە بەشەڕی پارتیزانی بۆ ماوەیەکی دورودرێژ خۆی بگرتایەو مانەوەی بەو شێوەیە دوور نەبوو ڕێگەی لە دوژمنانی کورد بگرتایە کە نەتوانن بەئاسانی دەست بەو کاولکارییە بکەن کە لەدوای شکانی شۆڕشەکە کردوویان.

باسی سیازدەهەم

بارودۆخ لەدوای شکاندنی شۆڕشی ئاگریداغ

هەرچەند شۆڕشی ئاگریداغ شکابوو, سەرکردایەتی شۆڕش ئەندامەکانی پەرەوازە بوبوون و احسان نوری پاشای سەرکردەی شۆڕش لەتاران بوو بوە ئاوارەو لەویّ نیشتەجیّ بووبوو, بەلاّم تاوان و زەبرو زەنگی تورکەکان هەتا دەهات خراپتر دەبوو, بەوپەڕی دڕندەیەتی‌یەوە ڕەفتاریان لەگەلّ دانیشتوانی کوردا دەکردو ئەوانەشی کە بەشدار نەبوبوون لەشۆڕشی ئاگریدا لەو جەورو ستەمەی تورك ڕزگاریان نەبوبوو, بۆیە لەهەندیّ ناوچەدا کە دانیشتوانی گەیشتبووە تینیان بەناچاری و بۆ پاریّزگاری کردن لەخۆیان و خاوخیّزانیان ڕووبەڕووی دەسدرێژیکەرەکانی حکومەتی تورك دەبونەوە.

دەربارەی ئەوە زنار سلوپی کەخۆی ئەندامیّکی چالاکی کۆمەلّی خۆیبوون بووە, لەلاپەڕە (١٨٤)ی کتیّبەکەیدا سەرچاوە (٥٧) باسی چەند کەسیّکی کردووە کەوتوویەتی:

((شێخ عبدالرحمن کەوەختی خۆی لەدوای شۆڕشەکەی (پیران) هێشتا کۆڵی نەدابوو، لەدوای شکانی شۆڕشی ئارارات هەر لەچالاکی خۆی نەکەوتبوو.

ئەو شێخ عبدالرحمانە بوبوو بەئەندامێکی چالاك لەلقی (موصل)دا هەمیشە لەچالاکیدا بوو دژی حکومەتی تورك.

ساتێك (عارف بەگ) لە(میکیس) لەساڵی ۱۹۳۲دا ڕاپەڕینێکی دەستپێکردبوو لەناوچەکانی (هەکاری)و (میکیس)و هەواڵی گەڕانەوەی (داود ئاغای) کوڕی (ئیبراهیم پاشای هسکی) کە لەزۆر سەرچاوەدا بە (بڕۆ) ناوبراوەو کە (٤٠٠)چەکداری کۆکردبوەوەو سەرلەنوێ کرابوو بەبنەمای بزووتنەوەیەکی تازە لە(ئارارات)دا، کۆمەڵی خۆیبوون بۆ کۆکردنەوەی زانیاری دەربارەی ئەو جموجوڵە (شێخ عبدالحمن)ی لەگەڵ بیست چەکداردا نارد کە یەکێك لەوانە (یوسف میرزا)ی خەڵکی گوندی (ئیرس) بوو لەناوچەی (ئیقلیم کفر) لەگەڵ عبدالرحمن محمدو (علی قولنشی)و مەلاکانی (ئیرە)و ئەمانە هەموویان ڕویانکردە ئارارات، بەڵام لەڕێگادا ساتێك شێخ عبدالرحمن تفەنگەکەی ئەداتە دەست (نەجمۆ)ی پیاوی، نەجمۆ بەوپەڕی خیانەتو ناپیاویەوە بەو تفەنگە شێخ عبدالرحمن دەکوژێتو سەری دەبڕێتو کەللەی سەری بەتاریکای شەو ئەبات بۆ تورکەکانو بەو شێوەیە لەو ڕۆژە ناسكو سەختەدا میللەتی کورد تێکۆشەرێکی ئازاو کۆڵنەدەری وەکو شێخ عبدالرحمن لەکیس چوو.

گۆڤاری (گزینگ)ی ژمارە (۱۰)ی ساڵی ۱۹۹٦ باسی ئیبراهیم پاشای کردووە لەدوای شکانی شۆڕشی پیراندا (باوکی ئەو داود ئاغایەی بەرلەمە زنار سلوپی باسیکردووە) لەگەڵ (فەرزندە)دا توانیبویان (۱۰۰۰) چەکدار

کۆبکەنەوەو بڕیاریاندا لەهەندێ ناوچەی ئێرانیش بەهاوکاری کردنی جەلالیەکانی نزیکی (ماکو) درێژە بەخەبات بدەن.

گۆڤاری گزینگ باسی فروفێڵی کاربەدەستانی ئێرانی کردووە کەچۆن ئیبراهیم پاشایان خەڵەتاندبوو, بەناوی گفتوگۆکردنەوە شوێنێکیان دەستنیشان کردبوو بۆ بینینی ئیبراهیم پاشا کە بەخۆیو (٩٧) سوارەوە ڕویانکردبووە ئەو شوێنە, بەڵام لەڕێگادا بۆسەیان بۆ نابوەوەو تەقەی لێ دەکەنو ئیبراهیم پاشا دەکوژرێو (فەرزندە) جڵەوی کاروبار دەگرێتە دەست, بەڵام (فەرزندە)ش هەمان هەڵەی ئیبراهیم پاشای دووبارە کردەوەو لەڕێگادا پەلاماریانداو ئەویشیان بەبریندار بەدیل گرت.

دەربارەی دڕندەیەتی تورك بەرامبەر بەکورد لەکاتی شۆڕشی ئاراراتو لەکاتی سزادانو ئاوارەکردنی کورد بەکۆمەڵ دوکتۆر عزیز شمزینی لەلاپەڕە (١٠٥)ی کتێبەکەیدا سەرچاوە (٤١) ئاماژەی بۆ بڕیارێکی کۆمیتەی ڕاپەڕاندنی مەکتەبی (سوسیال ئینتر ناسیونال)ی کرێکاران کردووە کە لەڕۆژی (١٩٣٠/٨/٣٠)دا لەشاری (زویرنخ)ی سویسرە کردووە کە لەو بڕیارەدا وتراوە:

((کۆمیتەی ڕاپەڕاندنی سوسیالیستی کرێکارانی جیهان) سەرنج بۆ ئەو کوشتارانە ڕادەکێشێت کە دەوڵەتی تورکیا نەك تەنها دژی ئەوانە کردوێتی کە بەشدارییان کردبوو لەشۆڕشدا, بەڵکو دژی ئەو کوردانەش کە بەشدار نەبوون لەشۆڕشداو هەروەکو چۆن کاتی خۆی تەنگیان بە ئەرمەنیەکان هەڵچنیبوو بۆ لەناوبردنیان, بەرامبەر بەکوردیش هەمان بڕیاری لەناوبردنی ئەوانیشیاندا, کەچی بەرامبەر بەم هەموو تاوانانە ڕایی گشتی ناو نەتەوە گەورەکانی لێی بێدەنگنو ورتەیان لێ نایەو

دەنگی بێزاری خۆیان دەرنابڕن بەرامبەر بەو دڕندەیەتیەی تورك, لەبەر ئەوە دەستەی ڕاگەیاندن داوا لەجیهان دەكات دژی ئەو بەسەرهاتو ڕووداوە خوێناویانە بوەستن‌و دەنگی بێزاری خۆیان دەرببڕن)).

لەڕاستیدا توركەكان گوێیان نەدابووە ئەوەی ڕێكخراوێكی جدیهانی ڕەخنەیان لێ بگرن بەرامبەر بەو ڕەفتارانەی دژی كورد دەیان نواندو هەروەكو پروفیسۆر حسرتیان لەكتێبەكەیدا سەرچاوە (٤٩) باسی وتارێكی عصمت ئینونوی كردووە بەبۆنەی كردنەوەی هێڵی شەمەندەفەری (سیواس) لە ئەنجومەنی وەزیراندا وتبوی:

((تەنها هەر نەتەوەی توركو ئەوەی بەڕەگەز خۆی بەتورك دەزانێت مافی ئەوەی هەیە خۆی بەهاوولاتی تورك بزانێت‌و ئەوی بەوە ڕازی نەبێت خاوەنی هیچ مافێك نییە)) بێجگە لەو وتارەی (عصمت ئینونو (محمد ئەسعد بەگ)یش كە وەزیری دادوەری توركیا بووە لەكاتی دەنگدانێكدا كەلە (ئەدیمش)دا كرابوو بەئاشكرا وتبووی:

((ئێمە لەولاتی توركیادا دەژین كە ولاتێكە لەهەرە گەورەترین ولاتانی جیهان دەژمێرێت لەڕووی سەربەستیەوە, ئەو كەسەی بیەوێ خۆی هەڵبژێرێت بۆ ئەوەی ببێت بەنوێنەری ئێوە پێویستە ئەو كەسە لەڕەگەزی تورك بێت‌و تەنها دەبێ تورك خۆی بەگەورەی ئەم ولاتە بزانێت‌و ئەوانەی بەڕەگەز خۆیان بەتورك نازانن تەنها مافی ئەوەیان هەیە وەكو كۆیلەیەك سەیری خۆیان بكەن‌و پێویستە لەسەر دۆست‌و دوژمن بەباشی لەم ڕاستیە بگات)).

ڕۆژنامەی (حاكمیت میللەت) یش لەژمارەی ڕۆژی (١٠/٨/١٩٣٠)دا وتوویەتی:

((ئـەو داخوازیانـەی لەلایـەن کیـوی و وەحشـیەکانەوە داوا دەکرێـت (مەبەستی داخوازیـەکانی خویبـون بووە) زمـانی ئـەو کەسـانە کـە قسـەی پـێ دەکـەن هـەموو ووشـەکانی لەدووسـەد ووشـە زۆرتـر تێپـەڕناکات کـە شێوەی ژیانیشیان وەکو ژیانی نیـوە مـەیمون و نیـوە مرۆڤێك وایـە, بـەڵام ئاسـایی لانکـەی شارسـتانێتی (کـەزۆرجار بـەتورکیا ووتـراوە – ئاسـیای بچـووك) گـوێ لـەو جـۆرە داخوازیانـە ناگرێـت چـونکە ئەوانـە (مەبەسـت کـوردە) بەوپـەڕی بـێ شـەرمییەوە داوای شـتیوا دەکـەن کـە لەسـەر ئـەو داخوازییەیان شایانی ئەوەن لەناوببرێن و لەڕاستیشدا تائیستە هەر بەو شێوەیەش ڕەفتاریان لەگەڵدا کراوە)).

پروفیسـۆر حسـرتیان بەرامبـەر بـەو بۆچـوونەی وەزیـری دادوەری تـورك و ئـەو دان پیانانـەی ئـەو ڕۆژنامەیـە, لەلاپـەڕە (١١١)ی کتێبەکەیدا هەمان سەرچاوەی پێشوو وتوویەتی:

((وڵاتێـك کـەوەزیری دادوەرییەکـەی بـەو شـێوەیەو بـەو پـەڕی بـێ شەرمییەوە لاف و گەزافی ئەوە لێ بدات کە وڵاتەکەی بەگەورەترین وڵاتـی سەربەسـتی دەژمێرێـت ئـاخۆ ئیتر دەبـێ چـۆن ڕەخنـە لەڕاپـەڕینی کـورد بگیرێت کە خـۆی ئـەدات بەکوشـت بـۆ ئـەوەی لـەو تورکـە داگیرکـەرە خـۆی ڕزگار بکات؟)).

ئـەوەی شـایانی باسـە, دوکتـۆر جـەمال نەبـەزیش ئامـاژەی بـۆ هـەمان ڕۆژنامـــەی میللـــەت (Milliyet)ی ژمـــارە (١٦٣٦)ی ڕۆژی (١٩٣٠/٨/٢١) کـردووەو باسـی ژمـارە (١٦٥٥)ی هـەمان ڕۆژنامـەی کـردووە کـە لـەڕۆژی ١٩٣٠/٩/١٩دا دەرچـــووەو لەپـــەڕە (١٠٤) کتێبەکەیـــدا سەرچـــاوە (٣١)

وتوویەتی ئەو ڕۆژنامەیە لەو ژمارەیەیدا ئاماژەی بۆ وتارێکی (محمود ئیسات بوزکورت) کردووە کە وتوویەتی:

((لەتورکیادا ئیمڕۆ ئازادی لەناویا لەهەموو سوچێکی ئەم دنیایە زۆرترەو ئەم نیشتمانە خاکی تورکەو ئەوی لەم وڵاتەدا بەڕەگەز تورك نەبێت تەنها هەر یەك مافی هەیە ئەویش بریتییە لەخزمەتکاریو کویلەیی کەلام وایە (محمود ئەسعەد بەگی حسرتیان)و (محمود ئیسات بوزکورت) کە دوکتۆر جەمال ناوی هێناوە هەر یەکێك بوون.

لەڕاستیدا هەڵوێستی تورکەکان بەرامبەر بەکورد وەکو لەڕۆژنامەو وتارەکانی عصمت ئینونوو محمود ئەسعد بەگدا باسیانکردووە تەنها ئەو هەڵوێستەیان بەرامبەر بەکورد هەر لەدوای شۆڕشی ئاگریداغ دەرنەبڕیوە, بەڵکو ئەو سیاسەتە پڕ لەڕەگەزپەرستیەیان بوە بەویردی دەمیانو لەو ڕووەوە دوکتۆر جەمال نەبەز لەلاپەڕە (١٠٥)ی کتێبەکەیدا سەرچاوە (٣١) وتوویەتی:

((پاش کۆتایی شەڕی دووهەمی جیهان, یەکسەر ڕۆژنامەو بڵاوکراوەکانی تورکیا دەستیانکرد بەبڵاوکردنەوەی درۆو دەلەسەو بوختانکردن دژی کوردو لەو ڕووەوە ڕۆژنامەی (son post)ی ڕۆژی ١٩٤٦/٤/١١ وتوویەتی:

((لەتورکیادا کەمە نەتەوەیەك بەناوی کوردەوە نییە, لەسەردەمی ئیمپراتۆریەتی عوسمانیدا لەو شوێنانەی بێگانەکان بەکوردستانو ئەرمەنستان ناویان دەبردن, لەو شوێنانەدا تورکی دواکەوتوی تێدا دەژیاو زمانەکەیان کە بریتی بوو لەجۆرە تێکەڵی‌یەکی فارسیو عەرەبی زمانێکی

دیکـەیان لـەزمانی تورکیـە ڕەسـەنەکەیانەوە دروسـتکرد, زمانێـك کـە ئاوازەیەکی زۆر سەیرو عەنتیکەی هەیەو ناویان ناوە کوردی)).

دەربارەی ئەو بۆچونەی ڕۆژنامەی (son post) کە دوکتۆر جەمال نەبەز ئاماژەی بۆ کردووە, دوکتۆر عەزیز شەمزینی لەلاپەڕە (١٠٤)ی کتێبەکەیدا وتوویەتی.

(ئەکرەم ئوزاقلی)ی گێل لەو گۆڤارەدا (کە سەرچاوەکانیتر بەڕۆژنامە ناویان بردووە) بیرو باوەڕە شۆڤێنیەکانی خۆی بەم شێوەیە دەربڕیوە کە وتوویەتی:

((لەهیچ کاتێکدا کەمایەتی کورد لەتورکیادا نەبووە نەبەنیشتەجێ بوون و نەبەکۆچەری و دەیان ساڵ لەمەوبەر لەناوچەکانی تورکیادا کە بێگانەکان بەکوردستان و ئەرمەنیای دەزانن هەندێ تورکی دواکەوتوو دەژیان, ئەو تورکە دواکەوتوانە لەبەرئەوەی بەدابڕاوی لەناوچەیەکی دوری ناو دەوڵەتی عوسمانیدا دەژیان فێری هەندێ وشەی عەرەبی و فارسی بون و ئەو زمانانەی ئەوانەی ئیمڕۆ پێی دەدوێن زادەی ئەو وشانەیە بۆناو زمانی تورکی, بەڵام لەم ڕۆژگارەدا فێرگەکان هەلومەرجێکی لەباریان پێکهێناوە, لەبەرئەوە ئومێدەوارین لەئایندەیەکی نزیکدا ئەو شێوە زمانە بەیەکجاری نەمێنێت و لەناو بچێت)).

بێگومان نوسەری ئەو باسەی (son post) کە دوکتۆر جەمال باسیکردووە, نوسەری هەمان شتە کە دوکتۆر عزیز شمزینی بەدوورودرێژتر باسی کردووە, کە ئەم جۆرە بۆچونانەی کاربەدەستانی تورك و نوسەرە ڕەگەزپەرستەکانی تورك و ڕۆژنامەو گۆڤارەکانیان قەوانێکی کۆنەو لایان وایە بەو درۆو دەلەسانەی ئەوان واز لەزمانە ڕەسەنەکەی باووباپیرانی

خۆیان دەهێننو لایان وایە بەو پروپاگەندانەی بڵاوی دەکەنەوەو بەکورد دەڵێن (تورکی شاخاوی) مێژوونووسانو سیاسەتمەدارانی میللەتان کە ماوەیەکی زۆرە لەڕەگو ڕیشەی میللەتی کورد کۆڵیونەتەوەو ئیمڕۆ زمانەکەیان ئێجگار پوختەترە لەزمانە تورکیەکەی خۆیان کە پڕیانکردووە لەوشەی بێگانەو ئەوانە دوای حەفتا ساڵ بەسەر ئەو درۆو دەلەسانەی تورکدا ئیمڕۆ زمانی کوردی وای لێ هاتووە شارەزایانی مێژوو زمان، دان بەڕەسەنی میللەتی کوردو زمانی کوردیدا بنێنو میللەتی کوردیش شانازی پێوە دەکات.

تورکەکان تەنها بەو درۆو دەلەسەو پڕوپاگەندانەی دژی کوردو زمانی کوردی بڵاویان دەکردەوە کۆڵیان نەداو بێ ووچان خەریکی لەناوبردنی کوردو تواندنەوەی میللەتی کورد بوون لەبۆتەی تورکدا بێجگە لەوە هەوڵی ئەوەشیان ئەدا لەوڵاتان بگەیەنن کەلەتورکیادا شتێك نەماوە پێی بوترێ کورد یان بزوتنەوەی کورد.

دەربارەی ئەمە زنار سلوپی لەلاپەڕە (١٨٥)ی کتێبەکەیدا باسی بەدرۆخستنەوەی ئەو هەواڵانەی کردووە کە تورکەکان دەربارەی هەڵوەشانەوەی (خۆیبون) بڵاویان کریدووەوە، ئەو بەدۆرخستنەوەیە لەلایەن خۆیبونەوە نێردرابوو بۆ ڕۆژنامەی (دوغری یول- ڕێگەی ڕاست) کە لەحلب دەرچووەو بەپێی لاپەڕە (١٨٥)ی کتێبەکەی زنارسلوپی وەرامەکەی خۆیبون بەم جۆرە بووە کە نێرراوە بۆ ئەو ڕۆژنامەیەو لەژمارەی (١٩٣٣/٨/١٢)دا بڵاوکرابووەوە بەم شێوەیەی خوارەوە:

((لەژمارەی ڕۆژی ١٩٣٣/٨/٦)ی ڕۆژنامەکەتانا هەواڵێکتان بڵاوکردۆتەوە لەژێر ناوی (هەڵوەشانەوەی خۆیبوون) کەوا دیارە ئەو

هەواڵەتان لەڕۆژنامەکانی (ئەلف باء) و (النداء)ەوە وەرتان گرتووەو وتوتانە خۆیبـون بۆیــە خـۆی هەڵوەشـاندۆتەوە بـۆ ئـەوەی سـوود لـەو یاسـای لێخۆشبوونە وەربگرێت کە لەلایەن حکومـەتی تورکـەوە دەرچووە, بەڵام ئەم کۆمەڵـەی ئێمـە (مەبەسـت خۆیبونـە) کـەزمان حـاڵی کـوردەو ئامـانج و مەبەسـتەکانی کـورد ڕادەگەیـەنێت بـڵاوی دەکاتـەوە ئـەو میللـەتی کـوردەی ساڵەهایە مـاڵ و گیـانی خـۆی پێشـکەش کـردووە بـۆ ڕزگـاربوونی لەجـەورو ستەم و چەوسانەوەو ئەم جمعیەتە بووە بەبەشێك لەهەست و ویژدان و گیانی میللەتەکەی و لێی جیانابێتەوەو سەرکردە نەبەردەکانی وەکو احسان نوری و (برو) و (فەرزندە) و (مەمۆ) و (نزیر) وەگەلێکی تر لەگەورەپیاوەکانی کورد کە هەریەکـەیان لاپەڕەیـەکی پـڕ لەشـەرەفیان لـەناو لایەنـەکانی مێـژووی میللەتەکەی خۆیانا تۆمارکردووەو ناویـان لـەناو دڵ و جـەرگی میللەتەکـەیان جێگیربوون و چەسپاون, ئایا ئەوانـە هـەموی هـەروەکو ڕۆژی ڕونـاك شـتێکی ئاشـکرا نییـە کەڕێکخراوەکـەمان چـاوەڕوانی هـیچ جـۆرە لێخۆشـبونێکی حکومەت نییە, ئـەو حکومـەتەی هـەموو مافـەکانی کوردی پێشـێل کـردووەو هەموو جۆرە ڕەفتـارێکی دڕندانـەی بەرامبـەر بـەکورد کـردووە, ئایا لـەو بارو هەڵوێستەداو لەم ڕۆژانـەدا شـتێکی شـێتانەو بـێ مێشـکی نییـە ئەگـەر داوای لێبوردن لەڕژێمێکی خوێناوی وابکات کە جێگـە نـەماوە لەکوردسـتانا کـاول نـەکردبێت و هـەزاران مرۆڤـی بـێ تاوانیان داوەتـە بـەر گوللـەو (کمـال فوزی, دوکتۆر فواد, محمود, طیب علی و گەلێکی تریان اعدام کردووە) تـەنها لەبـەر ئـەوەی کـورد بون و ئایا ئـەوە کارێکی بـێ ویژدانانـە نییە کە سـەر ڕای ئـەو هەموو تاوان و کوشتارانە ناوی کورد دەزڕێنن و بەدناوی دەکـەن تـەنها لەبـەر ئـەوەی یـەك دوو کەسـی ناپیـاوو لاداو لـەڕێبازی میللەتەکـەی خۆیـان لایـان

داوەو بۆ لێخۆشبونێکی درۆ کە جێگەی باوەڕ نییە سودیان لەبەڵێنی درۆی حکومەت وەربگرن‌و بەمەش بڵێن هەڵوەشانەوەی خۆیبون؟!

نامەکەی خۆیبون لەسەری ڕۆیشتووەو وتوویەتی:

تورکەکان پێنج ساڵ لەمەوبەر لێخۆشبونێکی تری لەو جۆرەیان دەرکرد (مەبەست ئەو لێخۆشبونەیە کەلەساڵی (١٩٢٨)دا حکومەتی تورک دەری کردبوو) بۆ ئەوەی خەبات‌و تێکۆشانی کورد لەناو ببەن, بەلأم دەرکەوت ئەو لێخۆشبونە هەمووی فروفێڵ‌و دەسبڕین بوو لەبەر ئەوە جارێکی‌تر هیچ کوردێکی تێکۆشەر بەو فروفێڵانە هەڵناخەڵەتێت چونکە ئیمانێکی تەواوی بەپاکی‌و ڕاستی مەسەلەی میللەتەکەی خۆی هەیەو لاوانی کورد کۆڵنادەن هیچ شتێك وایان لێ ناکات ووره بەردەن‌و بەهیچ جۆرێك سارد نابنەوە لەخەبات‌و تێکۆشانی خۆیان‌و لاوانی کورد هەمیشە چاویان بڕیوەتە ڕێبازی تێکۆشەرانی خۆیان لەوانەی بەوپەڕی مەردایەتیەوە لەبەر دادگاکان‌و لەبەر قەنارەکانا کۆڵیان نەداو هاواریان دەکرد (بژی کوردو کوردستان).

تۆوی ئەو بیروباوەڕە پاکەی لەمێشکی لاوانا چەکەرەیان کردووە شتێك نییە والەکورد بکات لەخەباتی خۆی لابداو ئەوانەی قوتابخانەکانیان لێ بەستراوەو ڕێگەی خوێندنیان لێ گیراوە چاوەڕوانی ڕۆژی ڕزگاربونن..

لەبەر ئەوە تکایە ئەو هەواڵە پڕ لەدرۆیانەی بلأوتانکردوونەتەوە ڕاستیان بکەنەوە)).

دەربارەی بەدرۆخستنەوەی کاربەدەستانی تورك‌و ڕۆژنامەکانی تورك کە گوایە (خویبون) خۆی هەڵوەشاندبوەوە, بێجگە لەو نامەیەی کە لەلایەن خۆیبونەوە نێررابوو بۆ ڕۆژنامەی (دوغری یول) کە بەرلەمە

باسمانکرد, دوو هەڵوێستی تری خۆیبون بەڵگەی ترن بۆ ئەو درۆیانەی تورك دەربارەی هەڵوەشانەوەی ئەو کۆمەڵە بڵاوی دەکەنەوە.

هەڵوێستی یەکەم:

تورکەکان لەدوای شکانی شۆڕشی ئاگریداغ نەخشەیەکیان ئامادەکردبوو بۆ لەناوبردنی کوردو توانەوەی لەبۆتەی تورکداو نەخشەکێشی ئەمە (عابد عوسمان)بووە.

(عابدین عوسمان - یائوزمان) یەکێك لەپێشنیازەکانی ئەوە بووە ناوچە کورد نشینەکان بکرێن بەچەند بەشێکەوە کە نوسەران هەریەکەیان بەجۆرێك باسی ئەو بەشانەیان کردووە.

زنار سلوپی لەلاپەڕە (١٥٦)ی کتێبەکەیدا سەرچاوە ٠٥٧) وتوویەتی:

(ساتێك مصطفی کمال بۆی دەرکەوت ئەو بڕیاری لێخۆشبوونەی دەریکردبوو کارێکی وای نەکردبووە سەر کوردو لێی دڵنیانەبوون, بۆیە لەئایاری ساڵی ١٩٣٢دا یاسایەکی دەرکرد بۆ گواستنەوەی کوردو بەپێی ئەو یاسایە وڵات کرا بەچوار بەشەوە:

١- بەشی یەکەم: ئەو ناوچانەی دانیشتوەکانی خاوەنی ڕۆشنبیرێتی تورکن.

٢- بەشی دوهەم: ئەو ناوچانەی تەرخانکرابوون بۆ ئەو کوردانەی بەزۆرە ملێ لەشوێنی خۆیانەوە بۆ ئەم بەشە گوێزرابوونەوە بۆ ئەوەی لەبۆتەی تورکدا بتوێنرێنەوە.

٣- بۆ ئەوانە تەرخانکرا کە ڕاگوێزراوەکان دەتوانن بەسەربەستی تیابژین لەوانەی خاوەن ڕۆشنبیریتی تورکن بەلام حکومەت ئەرکی ژیان و دابینکردنی ژیانیان ناگرێتە ئەستۆی خۆی.

٤- بریتی بوە لەو ناوچانەی کە پێویست بوو حکومەت بەزۆرە ملیی و بەبەکارهێنانی هێز دەستیان بەسەردا بگرێت و بۆ بەرژەوەندیی ولات و لەبەر هەندێ هۆی ئابوری و ڕۆشنبیری و سیاسی و سوپایی و دابینکردنی ئاسایش پێویستە دانیشتوانەکانی تەنها هەر لەو شوێنانەدا بمێننەوە کەبۆیان دەستنیشانکراوەو گواستنەوەی شوێنیان لێ قەدەغەیە.

پروفیسۆر حسرتیان لەکتێبەکەیدا سەرچاوە (٤٩) ئەو بەشانەی زنارسلوپی بەچوار بەش باسیکردون حسرتیان کردونی بەسێ بەشەوە, بەلام بەپێی کتێبەکەی دوکتۆر عزیز شمزینی دەبێ ئەو یاسایەی زنار سلوپی باسیکردووە یاسایەکی تایبەتی بووە کە لەسەر پێشنیازو نەخشەکەی (عابد ئوزمان) سازی کردبوو, شمزینی ئەو بەشانەی بەم شێوەیەی خوارەوە باسکردووە.

١- موفەتیشیەتی گشتی ژمارە (١) کە مەلبەندەکانی دیاربکربوە هەموو ناوچە کوردنشینەکانی دیاربکرو بدلیس و وان و هەکاری و موش و ماردین و ئوفەو سعرتی دەگرتەوە, بۆ بەڕێوەبردنی ئەم موفەتیشیەتە گشتی یە (ئیبراهیم تالی) کە یەکێك بوو لەدۆستە نزیکەکانی مستەفا کەمال لەگەل وەهبی کەوالی سیواس بوو, وەئابدین ئوزمان, عەونی یوسف ئەمانە هەموو کران بەکاربەدەست و لێپرسراوانی ئەم بەشە.

٢- موفەتیشیەتی دوهەم: ناوەندەکەی (مرکز)ەکەی (تراکیا) بوە.

٣- موفەتیشیەتی سێهەم: لە ئەرزروم.

٤- موفەتیشیەتی چوارەم: (ئەلازیك) کە سنوری ئەم بەشە هەموو ویلایەتە کوردنشینەکانی دەگرتەوە وەکو ئەلازیك, درسیم بنگول.

لەڕاستیدا پێشنیازو نەخشەکەی (عابدین نوزمان) تەنها بریتی نەبووە لەو دابەشکردنەی لەو سەرچاوانەدا ئاماژەیان بۆ کردووە بەڵکو بریتی بووە لە نەخشەیەکی دوورودرێژ کە لە(۲۳) لاپەڕەدا ئامادەی کردووەو حکومەتی تورك وەك گوێگرانێك هەندێکی کردووە بەیاساو بەجێی هێناوە کەهەندێ سەرچاوە باسی هەندێ لەناوەڕۆکی ئەو نەخشەو پێشنیازەیان کردووە. (لەباسی یەکەمی بەشی دووهەمدا- شۆڕشی درسیم کورتەی‌ئەو نەخشەیەی عابدین ئوسمان باسی دەکرێت لەو ۲۳ لاپەڕەیەدا باسکراوە). دەربارەی ئەوە, پروفیسۆر حسرتیان لەکتێبەکەیدا سەرچاوە (٤٩) ئاماژەی بۆ هەندێ لەو مادانە کردووە کە وتوویەتی:

مادە (۱-۲): دەسەڵات دەدرێت بەکاربەدەستانی تورك‌و پۆلیس توانای ئەوەی دەبێت هەموو جۆرە پەیوەندییەکی نێوان عەشایرەکان لێك بپچڕێنن‌و ڕێگە نەدرێت بەهیچ سەرۆك عەشیرەتێك دەسەڵاتی جارانی بمێنێت (حسرتیان ئەڵێ: ئەمە ئەو سەرۆك عەشتیرەتانەشی دەگرتەوە کە جاران خۆیان بەکرێ‌یان دەگرتن‌و کردبویانن بەکوتەکی دەستیان دژی شۆڕشگێڕانی کورد.

مادە (۳) هەموو زەوی‌و زاری ئەو شوێنانەی حکومەت بەپێویستی دەزانێت دەبن بەموڵکی حکومەت (حسرتیان دەڵێ: بەپێی ئەم ماددەیە دانیشتوانی کورد لەهەموو ماڵ‌و موڵکی خۆیان بێ‌بەش کران.

ماده(٤) ئەو موڵکانەی بەپێی مادەی (٣) دەستیان بەسەردا دەگیرێت دەدرێن بەو تورکانەی لەیۆنانەوە ڕویانکردۆتە تورکیا.

مادە (٥) کاربەدەستانی حکومەت دەسەڵاتی ئەوەیان دەبێت ئەگەر گومانیان لەهەرکەسێك هەبێت ئەو کەسە بەخۆیو خاووخێزانەوە لەو شوێنە دەرکەن.

مادە (٦-٧) پێویستە هەموو جۆرە هەنگاوێك بنرێت بۆ ئەوەی کورد وای لێ بکرێت زمانەکەی خۆی لەبیربچێتەوەو پێویستە کورد تەنها ڕێگەی ئەو کارو فرمانانەی پێ بدرێت کە بەزەبری لەشو توانا جێبەجێ دەکرێن (یەعنی قەدەغەکردنی هەموو کاروبارێکی زانیاریو ڕۆشنبیری).

ماده(٨) ئەو کوردانەی لەناوچەکانی خۆیانەوە دەگوێزرێنەوە بۆ ناوچە تورك نشینەکان پێویستە ژمارەیان لە (١٠٪) دانیشتوانی تورکەکان تێپەڕ نەکات.

مادە (٩) وەزیری ناوخۆ دەسەڵاتی ئەوەی دەبێت ڕەوەندو کۆچەرییەکان ئەگەرچی هەمووشی بەتورك حساب نەکرابنو دووربن لەڕۆشنبیرێتی تورکەوە, پێویستە ئەوانە دابەشبکرێن بەسەر گوندو شارەکانداو ئەو خێزانانەش کە لەسەر سنورەکاندا دەژینو جێگەی گومانن لەلایەن دەوڵەتەوە, پێویستە هەروەکو چۆن قەرەجەکان فێری ڕۆشنبیرێتی تورك نەبوون دەبێ ئەمانەش وەکو ئەو قەرەجانە دەربکرێن بۆ دەرەوەی وڵات.

مادە (١٠) فقرە (١) پێویستە ڕێگە بەهیچ سەرۆك عەشیرەتێك نەدرێت تواناو دەسەڵاتی هیچ شتێکیان هەبێت ئەگەرچی لەدادگاکاندا یا بەپێی هەندێ مەراسیم ئەو جۆرە دەسەڵاتەیان پێ درابێت.

ماده (١٠) فقره (٢) تەرخانكراوە بۆ چۆنێتی دابەشكردنی ئەو زەوی‌و زارانەی حكومەت دەستی بەسەردا گرتووە بۆ دابەشكردنی ئەو توركە ئاوارانەی ڕویانكردبووە توركیا.

ماده (١٠) فقره (٣) وەزیری ناوخۆ بۆی هەیە سەرۆك عەشیرەت‌و شێخەكانی كورد بگوێزێتەوەو دابەشیان بكات بەسەر ئەو شوێنانەدا كەخۆی بەباشی دەزانێت ئەگەر بۆی دەركەوت مانەوەیان لەشوێنەكانی ئێستەیانا زیانی دەبێت بۆ ئاسایشی وڵات.

حسرتیان ئەڵێ:

بەبڵاوبونەوەی ئەم یاسایە ئاژاوەو نائارامی‌یەكی توندوتیژ لەكوردستانا پەیدا بوو, حكومەت بۆ خاوكردنەوەو خامۆشكردنی بارودۆخ بڵاوی كردەوە ئەو یاسایە لەدوای دە ساڵی‌تر ئەوسا كاری پێ دەكرێت, بەڵام سەیر ئەوە بوو هەمووی دوو ساڵ تێپەڕی نەكردبوو بەسەر ئەو یاسایەدا حكومەت لە (١٩٣٤/٦/١٢)دا یاسای ژمارە (٢٥١٠)ی دەركرد بۆ چۆنێتی ڕاگوێزان‌و ئاوارەكردن‌و نیشتەجێ كردنیان كە مەبەستی لەوە تەنها هەر كورد بوو.

حسرتیان لەلاپەڕە (١٦٠)ی كتێبەكەیدا لەسەری ڕۆیشتووەو وتوویەتی:

((ساتێك بورجوازی تورك بڕیاری نەهێشتنی دەسەڵاتی سەرۆك عەشیرەتەكانی دەركرد, لەڕاستیدا ئەو دژایەتیەی بەرامبەر بەو سەرۆك عەشیرەتانەی بۆ ئەوە نەبوو كە پلەو ڕادەی ڕۆشنبیری‌و باری ئابووری جەماوەری كورد باش بكات‌و بەرزی بكاتەوەو ڕزگاریان بكات لەچەوساندنەوە, بەڵكو ئەو یاسایەی وەكو كوتەكێكی دەستی بەكاردەهێنا بۆ هەڵوەشاندنەوەی شیرازەی نەتەوەی كوردو توانەوەی لەبۆتەی نەتەوەی

تورکـدا کـە ئـەم ڕاسـتیی‌یە لـەمادە (١١)دا ڕوون دەبێتـەوە کـە لـەو مادەیـەدا بەئاشکرا وتراوە:

١- ڕێگـە بـەهیچ کەسێك نادرێـت لەوانـەی زمـانی تـورکی بـەزمانی بـاوو باپیری خۆیـان نـازانن کـە هـیچ گونـدێك یـا گـەڕەکێکی تـازە دروسـت بکـەن بۆخۆیان‌و بۆیان نییە هیچ ڕێکخراوێك بۆخۆیان پێك بێنن.

٢- وەزارەتـی نـاوخۆ دەسـەڵاتی هەیـە هەرچـی بـەباش بزانێـت بیکـات بەرامبـەر بەوانـەی دوورن لەڕۆشـنبیرێتی تورکـەوەو بـۆی هەیـە دووریـان بخاتەوە بۆ ئەو شوێنانەی بەباشی دەزانێت, وەبۆشی هەیە بێبەشیان بکات لەجنسیەی تورکی.

٣- ڕادەیەکی سنووردار دانرابو بۆ کوردە ئاوارەکراوەکان کە بـەپێی ئـەو بڕیارە دەبوایە تێکەڵ بکرانایە بەکۆمـەڵگاکانی تورك‌و ڕێگـەیان پـێ نـەدرێت لەهیچ شوێنێکدا ببن بەزۆرینەی دانیشتوانی ئەو شوێنە.

حسـرتیان بێجگـە لـەو مادانـەی پێشـوو, ئامـاژەی بـۆ مـادە (٢٩)ی ئـەو یاسایە کردووە کە وتوویەتی:

((ئەوانـەی ناوچـەی یەکـەم دەبـێ هـەتا مـاوەی (١٠)سـاڵ لـەو شـوێنانەی بۆیان تەرخان دەکرێت بمێننەوەو نابێ بەهیچ شێوەیەك بەجێی بهێڵن.

دەربارەی ئەو یاسایەی پرۆفیسۆر حسرتیان باسی کردووە, زنار سلوپی لەلاپەڕە (١٥٧)ی کتێبەکەیدا بەرامبەر بەو یاسایەی لەڕۆژنامەی (میللیت)ی ژمـارە (٢٢٣٧)ی ڕۆژی ٥/ی ئایـاری ١٩٣٢دا بڵاوکرابـوەوە بـەیانێکی (خۆیبون)ی بڵاوکردۆتەوە (کەئەمـەش بەدرۆخستنەوەیەکی تـری تورکە کـە بڵاویانکردبوەوە خۆیبون خۆی هەڵوەشاندبوەوە, لەو بەیانەدا وتراوە:

((ئەی هاوولاتیانی کۆڵنەدەر, وائیمڕۆ میللەتی کورد دووبارە تووشی مەترسیترین بەسەرهات هاتووە لەمێژووی خۆیداو ئەم جارە تورك بەئاشکراتر لەهەموو جارێك دەستی کەوتۆتە ڕوو بەرامبەر بەکورد.

ئەو یاسا شووم و ڕەشەی بیستوتانەو خوێندوتانەوە بریتییە لەوەی تاقمێکی درۆزن و ساختەچی لەژێر پەردەی ئەنجومەنی میللی گەورەدا چۆن خۆیان شاردۆتەوەو یاسایەکی زاڵمانەی پڕ لەساختەیان بۆکورد دەرکردووە کە لەڕۆژنامەی (میللەت)ی ڕۆژی (٥/ئایار/١٩٣٢)دا ژمارە (٢٢٣٧) کە لەو یاسایەدا وتراوە:

ئەوانەی زمانی تورکی بەزمانی نەتەوایەتی خۆیان نازانن ڕێگەی ئەوەیان پێ نادرێت بەهیچ شێوەیەك گوندو گەڕەك و شوێنی کاروباری خۆیان چاك بکەنەوەو ئاوەدانیان بکەنەوەو نابێ هیچ جۆرە چالاکیەك بنوێنن.

کورد لەماوەی چوار هەزار ساڵ لەمەوپێشەوە هەتا ئێستە لەناو خاکی باووباپیرانی خۆیدا ژیاوە, وائیمڕۆ بەخۆیان و خاووخێزانەوە دوورخراونەتەوە بۆ (ئەنادۆل)و هەموویان لەو پەڕی ژیانی هەژاری و برسێتی و نەبوونیدان... ئایا ئەمە ناگەیەنێت حکومەتی تورك زۆر دەمێکە نەخشەی لەناوبردنی کوردی کێشاوەو هەر لەڕاگوێزانی یەکەمەوە مەبەست و نیازەکانی تورك بەرامبەر بەکورد ئاشکرا بوەو لەو ڕۆژانەوە شیرو سونگیەکانیان ئاراستەی سنگی هەموو کوردێك کردووە, کە هەمان ڕەفتاریان لەگەڵ ئەرمەنیەکانیشدا کردو دەبێ چاوەڕوانی کردەوەی خراپتریشیان لێ بکرێت.

ئەی هاووڵاتی خۆشەویست... تۆ ئەندامی ناو کۆمەڵگای میللەتەکەی خۆتی‌و بەرپرسیاریت بەرامبەر بەمیللەتەکەت کە بەداخەوە تائیستە نەمان توانیوە تواناو دەسەڵاتمان بۆ سوودی خۆمان بەکاربێنین‌و جارەها یەك لەدوای یەك خەڵەتێنراوین‌و لەخشتە براوین.

واحکومەتی تورك بێ پێچ‌و پەناو بەئاشکرا پێمان دەڵێت نابێ هیچ کوردێك بەزیندوویی بژی, لەبەرئەوە پێویستە لەسەر هەموان واز لەهەموو ناکۆکی‌و ناڕێکیەکانی ناو خۆیان بهێنن بچنە پاڵ نوێنەری میللەتەکەتان (کە مەبەستی (خۆیبون)ەو دەست بدەنە چەك کە ئەمە تاقە ڕێگایەکی ناچاری‌یە کە بتوانرێت لەڕێگەی ئەوەوە بەربەرەکانی تاوانەکانی تورکی تاوانبار بکرێت‌و هەر لەم ڕێگەیەشەوە دەتوانرێ کوردستانی پیرۆز ئازاد بکرێت‌و لەتاوانبار ڕزگار بکرێت.

ئەی هاووڵاتیان.. تۆزێك بیر لەوە بکەنەوە ئایا چۆن هەتا کەی دەتوانن بەرگەی برسێتی‌و نەبوونی‌و سزاو دەسدرێژیکردن‌و جنێودانی جەندرمەکانی تورك بگرن‌و پێویستە بەسەرهاتی ئاوارەبووەکانی پێشوو بخرێنە بەرچاو کەچۆن تووشی چەرمەسەری‌و ماڵ وێرانی بوبون‌و چۆن جەندرمەکانی تورك هەمیشە ئێمەیان بەکەرو گا ناودەبرد.

ئەم وڵاتەی باووباپیرانمانی تیادا نێژراوە, ئایا شایانی ئەوە نییە بێ پارێزین‌و مل کەچ نەکەین بۆ ئەو یاسا سەخت‌و گرانەی بۆ لەناوبردنی ئێمە دەرچووەو دەیانەوێت کوردێك لەناو خاکی خۆیدا نەمێنێت؟!

ئەی برایانی هاووڵاتی....دەست بدەنە چەك بۆ ئەوەی لەدنیا بگەیەنین ئێمەی نەوەی باووباپیرانی ئازاو نەبەردمان ئامادەین لەپێناوی پاراستنی شەرەفی خۆمان‌و وڵاتەکەماناو لەپێناوی ڕزگارکردنی کوردا گیانمان بەخت

نەکەین, ئەگەر ئێمە پیاوانەو ئازایانە شەڕ نەکەین, وامان لێ دێ هەموومان لەبرسا بمرین, لەبەر ئەوە ئەم بانگەوازە فەرامۆش مەکەن و بچنە پاڵ هاوولاتیەکانتان و هەمیشە ورەتان بەرزبێت و کۆڵ مەدەن... بڕواتان بێ, ئەگەر ئێوە دەست بەڕاپەڕینێکی چەکدارانە بکەن, ئەوا ژمارەیەکی زۆر لەئەفسەران و ڕۆشنبیرانی کورد بەدەنگتانەوە دێن و هاوکاریتان ئەکەن و بەهەموان شۆڕشێکی دلێرانە بەرپا دەکەین لەپێناوی سەرگرتنی میللەت و ولاتەکەمانا کە ئەبێ هەمومان سەروماڵمانی لەپێناودا فیدابکەین.

بێگومان شارەزای ئەوەن ڕزگارکردنی وڵات و نەتەوەکەمان پێویستی بەهەڵگرتنی چەك هەیە, لەبەر ئەوە سڵ مەکەنەوەو دوودڵ مەوەستن و دوورەپەرێز مەبن چونکە ئێمە هەروەکو مەڕێکی بەسزمان لەشوێنی خۆمانا بوەستین و جووڵە نەکەین ئەوا گورگەکان پەلامارمان ئەدەن و لەبەرئەوەی خۆتان بەکورد دەزانن تورکەکان نەك تەنها هەرخۆتان بەڵکو بەخاوو خێزانەوە هەمووتان لەناو دەبەن, بۆیە پێویستی‌یەکی نیشتمانیە لەم ڕۆژە ناسکەدا ئامادەبن بۆ فیداکاری لەپێناوی ڕزگارکردنی نیشتماندا بۆ ئەوەی مافی ڕەوای گەلەکەمان مسۆگەر بکرێت و شەرەفی کورد بپارێزیت.

ئەگەر هەندێکیشمان لەپێناوی ئەم مەبەستە پیرۆزەدا شەهید ببین ئەوانی‌تر لەناو خاکی خۆیانا بەسەربەستی و ئازادی لەگەڵ خاووخێزانیانا بەئارامی لەناو گوندو شارەکانی کوردا دەژین.

برایانی خۆشەویست: ئەگەر ئەم هاوارو بانگەوازەی ئێمە لەناخی دڵ و دەروونمانەوە بەئێوەی خۆشەویستی دەگەیەنین و تۆش دەتەوێ لەکۆت و زنجیری دوژمن ڕزگار ببیت ئەوا پێویستە بەدەنگیەوە بچیت و

بەپیچچەوانەوە کەمتەرخەمی کارێکی وادەکات هەموومان لەناو بچین و کەرامەتمان پێشێل بکرێت.

ئەی هاوولاتیان ... داوای سەرکەوتنتان دەکەین

لیژنەی ناوەندییی خۆیبون
١٩٣٢/٦/١٦

بێجگە لەو نەخشەیەی لەلایەن (عابدین ئوزمان)ەوە ئامادەکرابوو، جگە لەو یاسایانەش کە حکومەتی تورك دەری کردبوو وەکو لەباسەکەی پرۆفیسۆر حسرتیاندا بەدوورودرێژ باسیانکراوە حکومەتی تورك نەخشەیەکی نهێنی ئامادەکردبوو دژی کورد خۆیبوون دەقی ئەو نەخشەیەی دەستگیر بوبوو کوپیەکی ناردبوو بۆ حکومەتی بەریتانیا بۆئەوەی پێی رابگەیەنێت کەتورك چۆن نەخشەی لەناوبردنی کوردی کێشاوە بۆ ئەوەی رێگە نەدرێت بەهیچ بزوتنەوەیەکی تری کوردو نامەکەی خۆیبون و فوتوکوپیی نەخشەکەی تورك لەبیروتەوە نێررابوو بۆ سەرەك وەزیرانی بەریتانیا لەلایەن (SIR.SPEARS) کە نەخشەکە بەشێك بوە لەو نەخشە دوورودرێژەی (عابدین ئوزمان) ئامادەی کردبوو.

سەیر ئەوەیە دەقی ئەو نەخشەیەی (عابدین ئوزمان) لەدوای دە دوازدە سال لەدوکیومێنتیکی بەریتانیادا بلاّوکراوەتەوە، ژمارە (FO.371-34966) رۆژی ١٠/٥/١٩٤٣ دۆکیومێنتە باسی ئەوە دەکات کە (SIR.SPEARS) لەناو نامەیەکدا ناردویێتی بۆ سەرۆکی وەزیرانی بەریتانیاو وتوویەتی:

((ئەو نەخشەیەی تورك پرە لەهەرەشەو بەئاشکرا هەمووی بۆنی خوێن رشتنی لێ دێت)).

کە ئەمەی خوارەوە وەرگێرانی بەشێکی ئەو نەخشەیەیە کە ئابدین ئوزمان باسیکردووەو خۆیبون ناردویێتی لەرێگەی (SIR.SPEARS)ەوە:

١- پێویستە حکومەتی تورکیا وریای ئەوە بێت کەنابێ رێگە بەوە بدرێت هیچ راپەرینێکی تری کورد روبدات بەهاندانی بێگانە (دوکیومێنتەکە دەلێ تورك لەمەدا مەبەستی سۆڤیت و سوریەیە).

٢- نیشـــتەجێکردنی تـــورك لەویلایەتـــەکانی ڕۆژهەڵاتـــدا پـــاش داگیرکردنـی زەویو زارەکـانی ئـەو ناوچـانە (بێگومـان مەبەسـت زەویو زارەکانی کوردبوە)وە دابەشکردنیشیان بەسەر جوتیارەکانی تورکدا.

٣- نـابێ بـەهیچ شێوەیەك ڕێگـە بـەوە بـدرێت زمـانی کـوردی لـەهیچ قوتابخانەیەکدا بەکاربهێنرێتو نابێ ڕێگەبدرێت لەزمانی تورکی بـەولاوە هیچ زمانێکیتر لەناو وڵاتدا بەکاربهێنرێت.

٤- چاککردنی ڕێگـەوبان بـۆ ئاسـانکردنی هاتوچـۆ لـەو ناوچـانەدا (بێگومان مەبەسـت ئاسـانکردنی گەیشتنی هێزەکـانی حکومـەت بـۆ هـەر ناوچەیەك بیان ویستایە).

٥- باشـکردنی بـاری ژیـانو گـوزەرانی کاربەدەسـتانی تـورك لەوانـەی لـەدەزگا حکومەتیـەکانی ویلایەتـەکانی ڕۆژهەڵاتـدا کاروبـاری ڕۆژانـەی حکومەت بەڕێوەدەبەن بۆ ئەوەی بەباشی لەو ناوچـانەدا گـوزەران دەکەنو پێویستە خانووبەرە بۆخۆیانو خاووخێزانیان دابین بکرێت.

٦- هەوڵبدرێت ئەو کارمەندانـەی دەنێررێن بـۆ ناوچەکانی ڕۆژهـەڵات لـەو فەرمانبەرانـە بـن کـە کارامـەو لێهـاتووبن بـۆ ئـەوەی کاروبارەکـانی حکومەت بەشێوەیەکی باش بەجێ بێنن.

کە ئەو نامەیەی (SIR.SPEARS)و کۆپی نەخشەکەی تورك دەگاتە لای سەرۆك وەزیرانـی بـەریتانیا سکرتێرەکەی وەکـو لەهـەمان دوکیومێنتـدا باسکراوە لەسەری نوسیوە:

((لەبـەر ئـەوەی سیاسـەتی تـورك لەسـەر بناغەیـەکی ڕەگەزپەرسـتی پێکهـاتووە، بۆیـە کاربەدەستەکانیشـی هـەر هـەمان ڕێبـاز دەگرنەبـەر بـۆ ئەوەی هەستی نەتەوایـەتی لـەناو کەمەنەتـەوەکانی تورکیـادا لاوازبێـتو

پەرەنەسێنێت و تورك وەكو میللەتێكی ڕەگەزپەرست و سەوداسەری سەربازێتی شتێكی ئەوتۆی لەباردا نییە بتوانێت خزمەتی ڕۆشنبیرێتیو شارستانێتی بكات)).

لەپاشكۆی ئەو دوكیومێنتەدا سكرتێرەكەی سەرەك وەزیران باسی سەرسوڕمانی خۆی كردووە كە خۆیبون چۆن و لە چ ڕێگەیەكەوە دەقی ئەو نەخشەیەی توركی دەستگیر بووەو وتوویەتی:

((تۆ بڵێی ئەو پێشنیازەی مفەتیشە گشتیەكەی تورك ئامادەی كردووە (كەمەبەست عابدین ئوزمانە) لەلایەن مركزی مخابەراتی ڕۆژهەلاتی بەریتانیاوە (the middle east intellegence army) كە كورتەكەی بریتییە لە (M.E.I.A) بەشێوەیەك لەشێوەكان گەیشتبێتە دەست خۆیبون؟))

لەباسی شۆڕشی دەرسیمدا، لەشوێنی خۆیدا دوبارە دەچینەوە سەر باسی پێشنیازەكانی ئەو نەخشەیەی (عابدین ئوزمان) كە پەیوەندی بەبارو هەلوێستی كوردستانەوە بوە بەرلەدەستپێكردنی شۆڕشی دەرسیمداو ئەوەی شایانی باسە لەباسی سێهەمی بەشی سێهەمدا دوبارە ئامارژە بۆ ئەو یاسایانە دەكەینەوە كە حكومەتی تورك دەری كردووەو پروفیسۆر حسرتیان بەرلەمە ئامارەی بۆ هەندێكیان كردووە بۆ ئەوەی ئەوانەی پروفیسۆر حسرتیان بەرلەمە باسیكردون لەزنجیرەی ئەو یاسایانەی حكومەتی تورك لەپەیمانی لوزان بەدواوە دەری كردووە.

بۆ پوچەڵكردنەوەی پڕوپاگەندەی توركەكان دەربارەی هەڵوەشاندنەوەی (خۆیبون) زنار سلوپی لەلاپەڕە (٢١٠)ی كتێبەكەیدا سەرچاوە (٥٧) باسی چالاكی حۆیبونی بەم جۆرە كردووە:

((ئەندامە تازەکانی خۆیبون بەو پەڕی چالاکیو بێ ووچان لەبارودۆخی سیاسی تازە کۆببوونەوە بۆ ئەوەی کاروباری خۆیان ڕێك بخەن بەشێوەیەکی چالاکانە لەپێناوی بەرژەوەندی نیشتماندا. چاوەڕوانی ئەوە داکرا هەندێ گۆڕانکاری تازە دەست پێ بکاتو لەگەڵ هەندێ لەڕێکخراوە سیاسیەکانا کەوتنە گفتوگۆ لەسەر ئەوە ڕێك کەوتن تواناو دەسەڵاتی هەموویان یەك بخرێت بۆ گەیشتن بەو ئامانجانەی هەموویان لەسەری ڕێکەوتبوون کە یەکێك لەو تەقەلایانە بریتی بوو لەو پێوەندییەی خۆیبون لەگەڵ مامۆستا رفیق حیلمی نیشتمانپەروەرو لێ هاتوو هەڵکەوتوو کە نوێنەری کۆمەڵی (هیڤی – هیوا) بوو لەباشووری کوردستاندا.

بۆ ئەو مەبەستە مامۆستا رفیق حیلمیو هاوڕێکانی (عزت عبدالعزیز بەگ– نقیب روکنی ناوسوپا)یان نارد بۆ مەرکەزی خۆیبون (لەدوایدا عزت عبدالعزیز لەگەڵ سێ ئەفسەری تردا کە مصطفی خۆشناوو خیر الله حمە قودسی هەموویان لەلایەن حکومەتی عێراقەوە اعدام کران).

لەئەنجامی ئەمەدا بڕیاردرا نوێنەری هیوا لەگەڵ (اکرم جمیل پاشا) و (عبدالرحمن علی یونس ئاغا) کە نوێنەری خۆیبوون بوون یەکتری ببینن, بەڵام بەهۆی دەستپێکردنی شەڕی جیهانەوەبارودۆخی ناوچەکە ئاڵۆز بووبوو, لەو کاتەدا لەو شوێنەی دەستنیشانکرابوو نوێنەری هیوا نەیتوانیبوو نوێنەری خۆیبوون ببینێتو مامۆستا رفیق حیلمی ڕۆژی (١٩٤٤/٢/٩) نامەیەکی ناردبوو بۆ قدری جمیل بەگ (زنار سبوپی)و هۆی ئەو یەکتری نەبینینەی تیا ڕونکردبووەو داوای کردبوو (ئەسکەندەر بەگ)ی نوێنەری خۆیبوون بچێتە سەر سنوور (دیارە مەبەست سوریاو عێراقە)و لەڕێگەی (ئیبراهیم عزیز بەگ)ی نێردراوی هیواوە چاوی بە ئەسکەندەر بەگ

بکەوێتو نامەی هیوای بۆ بنێرنو بارودۆخی باشوری کوردستانی بۆ ڕوون بکەنەوەو کارێکی وا بکرێت پێوەندییەکی هەمیشەیی لەنێوان هەردوولادا بکرێت.

ئەوەی شایانی باسە, قدری جمیل بەگ لەلاپەڕە (٢١٣)ی کتێبەکەیدا بەدووروودرێژ باسی نیشتمانپەروەرێتیو تواناو لێهاتوویی مامۆستا رفیق حلمی کردووە, دەربارەی (ئەسکەندەر بەگ)یش-زنار سلوپی وتوویەتی ئەسکەندەر بەگ ئەندامێکی چالاکی خۆیبوون بووەو ڕۆڵێکی گرنگی هەبووە لەدامەزراندنی کۆمەڵی خۆیبووونداو بەرلەوەی ببێت بەئەندامی خۆیبوون, لەدوای شەڕەکەی شێخ سەعیدی پیران ئەندامی (حزبی شعبی کورد) بوە.

بێجگە لەو چالاکیەی خۆیبوون لەگەڵ حزبی هیوادا لەباشووری کوردستان, دوای ئەوەی کۆماری مهاباد لەکوردستان دامەزرا قدری جمیل بەگ پاشای دیاربکری کە نوێنەری خۆیبوون بوو چووە مهابادو وەکو نوێنەری ئەو کۆمەڵە هاوکاریی کردووە لەگەڵ کاربەدەستانی کۆماری کوردستاندا لەمهابادو وێنەیەکی قدری جمیل پاشا لەگەڵ قازی محمدی سەرۆکی کۆماری کوردستان لەمهاباد لەلاپەڕە (٣٢٢)ی کتێبەکەی قدری جمیل پاشا/ زنار سلوپی) بلاوکراوەتەوە.

بەشی دووهەم

شۆڕشی درسیم (١٩٣٦-١٩٣٨)

لـەدوای شۆڕشـی ئاگریـداغ و کـاولکردنی سـەدان گونـدو سـووتاندنی هـەزاران خـانوو وەکـاولکردنی ڕەزوباخ و ئاوارەکردنی دەیـان هـەزار کـوردو دوورخسـتنەوەیان بۆ ناوچە دوورەکـان, ئیتر ڕژێمـی تـورك بـۆ تـەواوکردنی ئـەو نەخشـانەی لەشۆڕشـی پـیران و ئاگریداغـدا بۆیـان تـەواو نـەکرابوو, بڕیاریدا ناوچەی درسیمیش وەکو ناوچەکانی پیران و ئارارات کاول بکات و دانیشـتووەکانی بەکۆمەڵ بگوێزێتـەوەو لـەخاکی نیشـتمانی خۆیـان دووریـان بخاتـەوەو بەشـێوەیەکی پـەرەوازەیی لەناوچـە تـورك نشـینەکانا بـەزورەملی نیشـتەجێیان بکـات بۆئـەوەی لەماوەیـەکی کەمـدا وایـان لێ بکـات هـیچ هەسـتێکی کوردایـەتیان تیـادا نـەمێنێت و لەبۆتـەی ڕەگـەزی تورکـدا بتوێنرێنەوە.

لەبـەرگی دوهەمـدا, لـەدوای شـەڕی جیهـانی یەکـەم باسـی ڕاپـەڕینێکی ناوچەی درسیم کـرا لـەریزی زنجیرە ڕاپەڕینـەکانی پێش شۆڕشـی پیرانداو باسـی ئـەوە کـرا تورکـەکان لەماوەیـەکی کەمـدا توانیبویـان ئـەو شۆڕشـە دامرکێننـەوە کـە بەداخـەوە هەنـدێ لەسـەرکردەکانی ناوچـەی درسـیم لـەو ڕاپەڕینەدا کەمتەرخـەمیان کردبوو, بەلای شۆڕشەکەدا نەچوبون, بۆ نمونە

(سەید ڕەزا)ی دەسەڵاتداری ناوچەکە بێلایەن وەستاو لای وابوو حکومەت حسابی ئەو بێ لایەنییەی بۆ دەکات و نەیدەزانی ڕۆژێکیش دێ پەلاماری ئەویش دەداو بەدەردی سەرکردەکانی تری کوردی لێ دەکات و لەڕاستیدا لەدوای دامرکانەوەی شۆڕشی ئاگریداغ نورەش هاتە سەر ئەو، حکومەت بەئاشکرا دوژمنایەتی خۆی بەرامبەر دانیشتوانی ناوچەکە دەربڕی و ساتێك سەید ڕەزا بۆی دەرکەوت حکومەت وازی لێ ناهێنێت و حسابی بێ لایەنیەکەی جارانی بۆ ناکات ئیتر ئەویش ناچاربوو، سەرکردایەتی شۆڕشێکی تری گرتە ئەستۆی خۆی بەڵام تازە کارلەکار ترازابوو، حکومەت خۆی بەهێز کردبوو نەخشەی لەناوبردنی کوردی کێشابوو بۆیە شۆڕشەکەی درسیمیش بەسەرکردایەتی سەید ڕەزا وەکو شۆڕشەکانی تر لەناوبرا.

باسەکانی ئەم بەشەی شۆڕشی درسیم بریتین لەم باسانەی خوارەوە:

باسی یەکەم: هەڵوێست لەباکوری کوردستان بەشێوەیەکی گشتی و لەناوچەی درسیم بەتایبەتی بەر لەدەستپێکردنی شۆڕش.

باسی دوهەم: هۆی دەستپێکردنی شۆڕش و بەشداریوانی شۆڕش و سەرکردەکانی شۆڕشش.

باسی سێهەم: سەرەتای دەستپێکردنی شۆڕش و ڕووبەڕوو بوونەوەی شۆڕشگێڕەکانی درسیم بەرامبەر بەهێزەکانی حکومەت.

باسی چوارەم: شکانی شۆڕش و سەرەنجامی شۆڕش و سزادان دانیشتوان و ئاوارەکردنیان.

باسی پێنجەم: هەڵسەنگاندنی شۆڕش و کەم و کورییەکانی.

باسی یەکەمی

هەڵوێست لەباکوری کوردستان بەشێوەیەکی گشتیو لەناوچەی درسیم بەتایبەتی بەر لەدەستپێکردنی شۆڕش

دوای ئـەو هـەموو تاوانانـەی تورکـەکان دژی دانیشـتوانی ناوچـەکانی ئاراراتیان کردبوو زۆری پیٚ نەچوو دەستیانکرد بەهەڕەشـەکردنو سـزادانی دانیشـتوانی درسـیمو کوردیـان ناچارکرد دووبـارە دەسـت بداتـەوە چـەكو شۆڕشـێکی تـر دەسـت پـیٚ بکـاتو گـەلێك سەرچاوە باسـی هەڵوێسـتی ئـەو ڕۆژانـەی ئـەو ناوچـەیەیانکردووەو لـەم باسـەدا هەوڵئـەدەین کورتەیـەکی ئـەو سەرچـاوانە بخەینـه پـێش چـاو کەباسـی هەڵوێسـتیان کـردووە بەرلەدەستپێکردنی شۆڕش.

دەربـارەی بـاوردۆخی پـێش شـۆڕش، باسـیل نیکـتین لەلاپـەڕە (١٩٣)ی کتێبەکەیدا سەرچاوە (٥٤) ئامـاژەی بۆ باسـێکی (مارشـال دابیری) کـردووە کـە لەڕۆژنامـەی (لماتـان)ی ژمـارەی ڕۆژی (١٩٣٠/١٢/١)دا بـڵاوی کردۆتـەوە کـە وتوویـەتی: شۆڕشـی کـورد هێشـتا کۆتـایی پـیٚ نـەهاتووەو صـلاح الـدین کـوڕی شـێخ سـعید (مەبەسـتی شـێخ سـعیدی پیرانـە) کـەوەختی خـۆی لەدادگایەکی تورکدا زیندانکرابوو کەبەربوو ئەویش چوە پاڵ شۆڕشگێڕانی

درسیم کەخۆیان ئامادەکردبوو بۆ شۆڕش و جەندرمەکانی تورك لەساڵی (١٩٣٣)دا هێرشیان کردە سەر (شێخ فەخری) لەدەوروبەری دیاربکرداو دادگای حکومەتی تورك کە دادگایەکی سوپایی بوو زنجیرەیەك بڕیاری لەساڵی (١٩٣٤)دا دەرکرد بۆ لەسێدارەدان و زیندانکردنی هەمیشەیی چەند کەسێك و لەنێوان ساڵانی (١٩٣٤-١٩٣٧)دا کە حکومەت هەوڵی دابوو دەست بەسەر هەڵوێستدا بگرێت ڕاپەڕینی (اسبارتا) لەساڵی (١٩٣٥)دا بەرپاکرا کە (شیخ البدیع الزمانی کوردی) تیایا بەشدار بووبوو وەلەناوچەی (موش)دا جۆرە یاخیبوونێك ڕوویدا کەیاخی بووەکان بڕیاریاندا هیچ جۆرە باجێك نەدەن بەحکومەت و لەئەنجامی ئەمەدا شۆڕشی درسیم (تونجلی) دەستی پێکرد پاش ئەوەی حکومەت دەستی کردبوو بەدەسدرێژیکردن و کاولکردنی خانووی ئەو دێهاتانەی بەشداری‌یان کردبوو لەو ڕاپەڕین و یاخی بوونەدا.

باسیل نیکتین ئەڵێ: ئەگەر دەتەوێ بەتەواوەتی لەدڕندەیەتی و لەتاوانی تورکەکان بگەیت کتێبی (درسیم کردستان تأریخندە) بخوێنەرەوە (مەبەستی باسیل نیکتین کتێبەکەی نوری درسیمی‌یە کە تێکۆشەرێکی ڕۆشنبیری کوردو هاوکاری سەیدڕەزای سەرکردەی شۆڕشی درسیم بوە وەکو لەدوایدا چەند جارێك باسی دەکرێت).

دەربارەی هەڵوێستی بەرلەدەسپێکردنی شۆڕش، پروفیسۆر حسرتیان ئامارەی بۆ بەشێك لەو مقالەیە کردوە کە لەرۆژنامەی (Temps)ی ڕۆژی ١٩٣٧/٨/١٨ دا بلاوکراوەتەوە کەباسی هەڵوێستی ئەو ڕۆژانەی بەم شێوەیەی خوارەوە کردووە:

((هەتا ئێستا نەتوانراوە عەشایرەکانی کورد لەبۆتەی ڕەگەزی تورکدا بتوێنرێتەوە چونکە کێشەکە ئێجگار ئاڵۆزەو ژمارەی ئەوانەی حکومەتی تورک بەتاوانباریان دادەنێت زۆرن ئەمە ماوەی دوو ساڵە حکومەتی تورکیا یاسایەکی بێ سنووری دەرکردووە کە بەپێی ئەو یاسایە دەسەلآتێکی زۆرو فراوان دراوە بەوالیەکی سوپایی کە (عبدالله ئالب دوغان)ە, بۆ ئەوەی بتوانێت هەموو دەسەلآتی خۆی بەکاربێنێت بۆ دابینکردنی ئاسایش لەناوچەکەداو ماوەی ئەوەی پێ دراوە هەموو جۆرە ڕێگەیەك بەکاربێنێت بۆ سەرگرتنی ئەو مەبەستە, بەلآم لەوساوە هێشتا دەزگاکانی ڕاگەیاندنی حکومەت هیچ شتێکیان بلآونەکردۆتەوە, هەرچەند ئەو هەنگاوانەی حکومەت نابوی بۆسەرگرتنی نەخشەکەی هەتا ڕادەیەك کاری خۆیانکردووە بەلآم لەگەڵ ئەوەشدا نەتوانراوە کورد بێدەنگ بکاتو ئەو ترسو لەرزەی خرابووە دڵی دانیشتوانی (العزین)ەوە بۆ ترساندنیان ئەگەرچی لەسەرەتادا کاری خۆی کردبوو, بەلآم هەتاسەر ئەو ترسە درێژەی نەکێشا.

لەساڵی (١٩٣٤)دا حکومەت بڕیاریدا کارێکیوا بکرێت هەموو عەشیرەتەکانی ناوچەی درسیم بخرێنە ژێر کۆنترۆڵەوەو لەسەرەتادا بەزەبری پۆلیسو جەندرمەو پروپاگەندەو بلآوکراوەکانی ناو ڕۆژنامەکانی تورك لەلایەن زاناو نوسەرانی تورك کە بلآویان دەکردەوە کەوا کوردە زازاکانی (درسیم) بەڕەگەز دەچنەوە سەر ئەو تورکانەی لەدێرزەماندا لەدەشتەکانەوە ڕوویان کردۆتە چیاکانو بەمە لەچاو تورکەکانی تردا لەباری زمانو ڕۆشنبیرییەوە جیابوونەوەو دواکەوتوون, بەلآم لەگەڵ ئەمەشدا ئەمانە هەموویان بەپەرۆشنو

بەوپـەڕی دڵسـۆزییەوە هەوڵئـەدەن بچـنەوە ڕیـزی براهاوولاَتیـەکانی خۆیانو لەگەڵیانا ببنەوە بەیەك)).

حسـرتیان لەکتێبەکەیدا ئامـاژەی بـۆ موسـوعەیەکی تـورکی کـردووە (موسـوعە الحیـاە) مجلـدی حەوتـەم، چاپی ئەسـتەمبول سـاڵی ١٩٣٢ کە لەلاپەڕە (٢٩٩٦)دا ووتراوە لەیەکێك لەو بنکانـەی بۆ کورد تەرخانکراوە (دیـارە بنکـەی ئاوارەکـان) بـووە، زۆربـەی کوردەکـانی کۆمـاری تورکیـا بـەزمانی تـورکی قسـە دەکـەنو بـاری ژیانیشـیان هـەروەکو تـورك وایـە لەبەرئـەوە ئێمـەی کاربەدەسـتانی حکومـەت ئەوانـە بەنەتەوەیـەکی تر ناژمێرین.

حسـرتیان لەباسـەکەیدا ئـەڵێ: حکومـەتی تـورك بـۆ سـەرگرتنی ئـەو نەخشـەیەی بـۆ درسـیمی ئامـادەکردبوو بەمەبەسـتی دابینکردنـی ئاسـایش، ویلایەتێکی تازەی لە درسیمدا دروستکرد بەناوی (تونجلی)بۆ ئـەوەی نـاوی درسیم نـەمێنێتو هێزێکـی حکومـەتی تیاداناو بنکەیـەکی بۆ دروستکردنو بـەزمانی تـورکیو کاربەدەسـتانی حکومـەت بڵاویـان دەکـردەوە کـەوا لەبەرئـەوەی زازاکـان زمـانی خۆیـان بیرچـۆتەوە کـە زمـانی تورکییـە، بۆیـە دووبـارە فێـری زمانەکـەی باووباپیرانی خۆیـان دەکرێنـەوەو بەشـێوەیەکی ڕەسمی بەکارهێنانی ووشـەی کـورد قەدەغـەکراو ڕێگەنـەدرا بـەهیچ کەسێك ئەو ووشەیە بـەکاربێنێتو ڕێگـەش لـەوە گیرا کەجلی کوردی لەبەربکرێتو گۆرانیش بەکوردی یاساغ کراو ڕێگەی لێ گیرا.

سەرچـاوەیەکی‌تر کـە بریتـییـە لـەگۆڤاری (the kurds) سەرچـاوە (١) ژمارە (٢٣)ی ساڵی ١٩٨٢ باسی ئەوەی کردووە چۆن حکومەتی تورك دوای ئـەوەی لـەپاش تـەواوبوونی شـەڕی ئاگریـداغ دەسـتیکردبوو بـەئاوارەکردنی

کورد بەپێی ئەو یاسایەی لەساڵی (١٩٣٢)دا دەرچووبوو, ئەو کوردانەی ئاوارەکران لەناوچەکان درسیم کە ئیمڕۆ پێی دەوترێت تونجلی, دانیشتوانی ئەو ناوچەیە هەرچەند شوێنەکەیان زۆر گەورە نەبوو بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا دانیشتوەکانی خۆڕاگربوون و ساتێك سێ فەیلەقی تورك پەلاماری ناوچەکەیاندان توانیان تاساڵی (١٩٣٨) بەرگری لەخۆیان بکەن.

لەکۆتایی باسی شۆڕشی ئاگریداغدا – بەشی سیازدەهەم- بارودۆخی کوردستان دوای شۆڕشی ئاگریداغ باسی ئەو نەخشەو پێشنیازەمان کرد کە (عابد ئۆزمان – عابد عوسمان) ئامادەی کردبوو وەکو پرۆگرامێك بۆ حکومەت بۆ ئەوەی ڕێگە لەبزوتنەوەی کورد بگرێت جارێکیتر سەرهەڵنەداتەوەو حکومەت بۆ بەجێهێنانی ئەو نەخشەیە چەند یاسایەکی دەرکرد کە لەو باسەدا ئامارەیان بۆ کراوەو ئەوی مابوەوە لەو نەخشەیە لەناوچەی درسیم و لەشۆڕشی درسیمدا بەکارهێنرا.

دەربارەی هەڵوێستی حوکمەتی تورك بۆ بەجێ هێنانی ئەو نەخشەیەو ئەو پێشنیارانەی لەناوچەی درسیمدا, دوکتۆر عەزیز شەمزینی لەلاپەڕە (٩٥)ی کتێبەکەیدا سەرچاوە (٤١) بەم شێوەیە باسیکردووە:

لەساڵی (١٩٣٥)دا تورکەکان بۆ تەواوکردنی سیاسەتی بەزۆر کردنی کورد بەتورك ڕویانکردە ناوچەی درسیم و بۆ سەرگرتنی مەبەستەکانیان پێویستیyan بەڕاگەیاندنێکی تیوری و لەشکرکێشی هەبوو, لەو ڕووەوە ڕۆژنامەی (تان) لەژمارەی ڕۆژی (١٩٣٤/٨/١٨)دا ئامارەی بۆ ئەوە کردووە کە وتوویەتی:

(مەسـەلەی بـەتورك كردنـی خێڵـەكانی كـورد هێشـتا لـەقۆناغی سـەرەتایی‌دایە بەتایبـەتی پـاش ئـەوەی هەنـدێ‌لا خـەریكی دەسـتتێوەردانن لەكاروباردا كەبەمە كێشەكە هەتا ڕادەیەك ئاڵۆزیی تیَ كەوتووە.

نزیكـی دوو سـاڵ لەمەوبـەر (مەبەسـتی لـەدوای دەركردنـی ئـەو یاسایەی لەسـاڵی ١٩٣٢ دا دەركـرا كەلـەكۆتایی باسـی ئاگریداغـدا باسمـانكردووە) سیسـتەمێكی تایبـەتی هێنرایـە كایـەوە كـە بەپێی ئـەوە تێكـڕای دەسـەڵات هـەمووی درا بەفەرمانـدەی سـوپا كـە(عبـدالله ئالـب دوغـان) بـوو, بـەنیازی ئەوەی ئاسایش‌و هێمنی لـەو ناوچانەدا بەرپابێت كە حكومـەت مەبەسـتی بووە)).

دوكتۆر عزیز شمزینی لەكتێبەكەیدا ئاماژەی بۆ بەشێك لەڕاپۆرتەكەی – یا پێشنیازەكەی– عابدین ئوزمان كردووە (بەداخـەوە باسی سەرچاوەكەی نـەكردووە) كەوتوویـەتی ئـەو ڕاپۆرتـە بریتـی بـوە لـە(٢٣) لاپـەڕە كـە بـەناوی (مفتشیەتی گشتی ژمارە(١), مەكتەبی تایبەتی)یەوە ناردوێتی بۆ وەزارەتی نـاوخۆی توركیا كـە وەكـو دوكتـۆر شمزینـی باسیكردووە كورتـەو پوختـەی ئەو ڕاپۆرتە بەم جۆرە بووە:

((ئەم ڕاپۆرتە ڕاپۆرتێكی تایبەتە بەچۆنێتی داڕشتن‌و دەستنیشـانكردنی سیاسەتی كاروبـاری نـاوخۆی ویلایەتـەكانی سەر بەناوچەی موفەتیشیەتی گشـتی یەكـەم (واتـە ویلایەتـەكانی بـدلیس, دیـاربكر, وان, هـەكاری, مـوش, مـاردین, ئورفـە, سیرت (سـعرت) كـە سـەیر ئەوەیـە ناوچـەی درسـیم لـەناو چوارچێوەی ئەم موفەتیشیەتەدا ناوی نەهاتووە).

راپۆرتەکـە دەڵێـت: مەبەسـت لەراپۆرتەکـە دەسـتەبەرکردنی مانـەوەی ناوچـەکە وەك بەشـێکی جیانـەکراوە لەنیشـتمانی تـورك، بەتایبـەتی ئـەم ناوچەیە زۆر دەوڵەمەندە بەسامانی سروشتی.

ڕوداوەکەی شێخ سعید زادەی بیروباوەڕی کوردایەتی بوو (دان نانی ئەم ڕێبـەرو لێپرسـراوەی تـورك بەڕاسـتیی شۆڕشـەکەی شـێخ سـعیددا کـە وتوویـەتی شۆڕشـێکی ناسیونالسـتی بـووە هـەموو درۆو دەلەسـەکانی کاربەدەسـتانی تـورك و ڕۆژنامـەکانیان بـەدرۆ دەخاتـەوە کـە هەمیشـە ویستبویان ئەو شۆڕشە بەیاخی بوونێکی کۆنەپەرستانە لەقەڵـەم بدەن).

هەروەها ئەو ڕاپەڕینەی تر کە بەسەرکردایەتی چەند کەسێك لەناو چیاکاندا هەڵگیرسـا وەك جوڵانەوەکـەی (حـاجۆ)و ئـەوەی دانیشـتوانی (ساسـون)و ڕاپەڕینەکـــەی (ئاگریـــداغ)، ئەمانـــە هـــەموویان بەهـــەمان بیروبـــاوەڕ زاخـاودرابوون و ئەوانـەی پڕوپاگەنـدە بـۆ ڕوداوەکـانی (زیـلان) پڕوپاگەنـدە دەکەن ئەوانیش هـەر بەهـەمان شـت پشـت ئەسـتور بوون وچەتەکانی (علـی جـان)، (سـەید خـان)و دەسـت و پێوەنـدەکانیان کەلـە (٨٠ – ١٠٠) چـەکدار پێکهـاتبوون، هـەروەها بزوتنەوەکـەی (محمـد یـونس)و عبـدالرحمنی کـوڕی لە(ملکان) کە ئیمڕۆ خراوەتە سەر ناوچەی قەدەغەکراوی (ساسون) ئەمانـە هـەموویان زادەی بیروبـاوەڕی کوردایـەتی و چـەنەبازی و دەم درێـژی بـۆ مەبەستی وەدەسهێنانی ئۆتۆنـۆمی بەتایبـەتی نـاوبراو (کـە مەبەسـتی محمـد یونسە) بەهـەڵس و کـەوتیا وەکو مامۆستایەکی ژیـر دێتـە بەرچـاو، کەسـانی تریش وەکو (فەرزندەی حەسـەن نلـی حـەدۆ، یـادۆ، علـی خـان، سـەید خـان، عـزەت موسـی، جبرانلـی خالـد، حەسـنالدی خالـد، بدلیسـی، زیـا و (مەبەسـت

یوسف ضیاء بەگە) واحسان نوری پاشاو هیتر, هەروەها زیندوەکانو هەم مردووەکان هەموویان بەپاڵەوانو تێکۆشەری نەتەوەیی دادەنرێن.

ئەبێ دان بەوەدا بنرێت کە پروپاگەندەی دەرەوەی کوردستان لەوپەڕی برەودایە, لەبەرئەوە ئەگەر بەزانیارییە گرنگەکانی دەنگوباسە ڕەسمیەکانو تایبەتەکان پشت ببەستم دەتوانم بەئاسانی بیروبۆچونەکانی خۆم بسەلمێنم:

چالاکی بدرخانیەکان لەسوریە, پروپاگەندەو ئامۆژگارییەکانی مارکسیزم لینینزم لە (یریڤان - ئەرمەنیای سۆڤێت), چالاکیەکانی ئەرمەنیەکانی دەرەوەی وڵاتو بڕیارەکانی کۆنگرەی کوردی لەیریڤان, ئەمانە هەموویان بەمەبەستی بوژانەوەی گیانو هەستی کوردایەتیە, خورت بونو درێژەپێدان بەو چالاکیانە زیانێکی زۆر دەگەیەنن بەنیشتمانەکەمان. ئیمڕۆ کوردەکان ئەگەرچی بەیارمەتی ئەرمەنیەکان هیچیان بەهیچ نەکردووە, بەڵام بەتەمای ئەوەن لەکاتێکدا دەست بکەن بەڕاپەڕین کە تورکیا سەری لێ شێوابێو گیروگرفتی ناوخۆو شەڕی دەرەکی تەنگی پێ هەڵچنیبێت.

لەڕاستیدا کوردو ئەرمەنیەکان کە ئیمڕۆ لەسوریادا گیرساونەتەوە, ئەگەر بیانەوێ دەتوانن هێزێکی چەکداری دە هەزار کەسی پێکەوەبنێزو کوردەکانی ناوخۆی وڵات ڕاپەڕێننو لەهەرکاتێکدا تورکیا تووشی تەنگەتاویو تەنگو چەڵەمەیەکی سیاسی بوو ئەوسا پەلامار دەدەنو لەگەڵ کوردەکانی ناو وڵاتدا هاریکاری دەکەن.

مەبەستم لەباسکردنی ئەم مەسەلانە بریتییە لەخۆدەربازکردن لەو زیانە ناوخۆیو دەرەکیانەی بەهۆی مەسەلەی کوردەوە تووشی کۆماری تورکیا

دەبێت‌و مەبەستم دەستنیشانکردنی ئەو هەنگاونان‌و کارانەیە کە پێویستە بنرێن‌و بکرێن بۆ سەرکوتکردنی جولانەوەکە کە دەبوایە ئەم کارە زوو بکرایەو نەخرایەتە ئیمڕۆ.

بۆ گەیشتن بەمەبەستەکانمان ئایا پێویستە کام ڕێگا بگرینەبەر؟؟ ئایا پێویستە ئەو ناوچەیەی لە(١٦) پارێزگا – ویلایەت– کەکوردنشینن، کەبەڕاستی ئەو شوێنانە لەجوانی دیمەن‌و سامانی زۆردا بەهەشتێکن بۆ خۆیان، ئایا دەبێ ئەو شوێنانە بەشێکی جیانەکراوەی تورکیا دابنرێن‌و دانیشتوە کوردەکەی بۆ یەکجاری بکرێن بەتورك یاخود ئەبێ درێژە بەو ڕێو شوێنە بدەین کەچەند ساڵێکە پێڕەوی دەکرێ‌و کارگەیشتووە بەوەی ناوچەکە لەژێر دەسەڵاتی هەمیشەیی‌و چاودێری حکومەت‌و هێزەکانی دەوڵەتدا بێ؟

لێرەدا پێویستە ڕێز لەگەورە پیاوانی ناوچەکە بگرین، بەپارەو دیاری، فریوبدرێن‌و چاویان تێربکرێت‌و جۆرە ئارامیەك بەسەر ناوچەکەدا بسەپێنرێت‌و هەر بەزم‌و کێشەیەکیش لەدواییدا ڕوویدا پێویستە هەنگاو بەهەنگاو چارەسەر بکرێت.

بەبروای من، ئەگەر هەل‌ومەرجی ناوخۆو دەرەوەی وڵات لەبەرژەوەندیی خۆمانابێ، پێویستە ڕێگای یەکەم هەڵبژێرین بۆ ئەوەی ئەو کەسانەی لەدەرەوەی سنوری ڕۆژهەڵات‌و باشوردا بۆ مەسەلەی کورد کار دەکەن (مەبەستی کوردستانی ئێران‌و عێراقە) دەبێ لەوە تێبگەن‌و بێنە سەر ئەو باوەڕەی لەناوخۆی وڵاتدا کەس نییە لەزمانیان بگات یا هاوهەستی ئەوان بێت، بۆسەرگرتن‌و بەجێهێنانی ئەم مەبەستانەش چەند ڕێگایەك هەیەو پێویستە لەچەندین لاوە بەشێوەیەکی ڕێك‌و پێك بۆ مەسەلەکە بچین:

أ- پێویستە تورکە کۆچەرەکان لەهەردوو لای ڕێگەوبانی سەرزەمینیو هێڵی شەمەندەفەری دەریاچەی (وان)و پێدەشتەکانی (موش)و شارۆچکەکانی (بولانق)و (ملازکرد)ی پارێزگاکانی ڕۆژهەڵات هەموویان نیشتەجێ بکرێنو بۆ بەجێهێنانی ئەم مەبەستە پێویستە پرۆژەیەکی چەند ساڵی بۆ ئاوەدانکردنەوەی ئەو شوێنانە دابڕێژرێو دابەشکردنی زەوی بەسەر کۆچەریەکاناو دەست بکرێت بەدروستکردنو ئاوەدانکردنەوەی دێهات لەو ناوچانەدا.

بۆ بەڕێوەبردنی کاروباری ڕۆژانەی ئەو شوێنانە پێویستە تاقمێك کارگێڕی هەمیشەیی دیاری بکرێ لەشارەزایانی پزیشك, ئەندازیار, وەستاو شارەزای تکنیكو ئەگەر هەموو ساڵێك (٣-٥) دێهاتی تورك نشینی سەد خێزانی بەبەردەوام ئامادەبکرێت پێم وایە کارەکەمان زۆر سەرکەوتوو ئەبێتو ئەو دێهاتانەو مەسەلەی بەتورك کردنو تواندنەوەی گەلێکی دواکەوتووی نەخوێندەوار (مەبەستی کوردە) لەبۆتەی گەلێکی ڕوناکبیری پێشکەوتوودا ئاسانتر دەکات, ئەگینا کوردێکی شاخەوانی لەش ساغو تەڕپۆش بەکابرایەکی ئاوارەو دەستکورت ناکرێت بەتورك لەبوتەی تورکدا ناتوێنرێتەوە, بەتایبەتی هەموو جلو بەرەشڕو دادڕاوی ئەو کابرایە لەدەرپێیەکی سپیو کراسێکی شین بەولاوە هیچیتر نییە.. کابرایەك نەخۆشی مەلاریای تێ ورووژابێ, لەخانویەکی کۆندا بژی, لەبرسانا هەڵتروشکابێ, نەخۆشی هەراسانی کردبێت (مەبەستی تورکە ئەگەر حکومەت فەرامۆشی بکات)و هەمیشە خەریکی ئەوە بێ لەڕێگەی دادگاوە ببێت بەخاوەن زەویو زاری خۆی ئەو کابرایە چۆن دەتوانێت

بەئاسانی ئەو کوردە شاخاوییە لەش و مێشک ساغە لەبۆتەی تورکدا بتوێنیتەوە؟!

ب- پرۆژەی فێرکردنی زمان:

ئەوانەی دەمانەوێ بیان توێنینەوەو لەزانکۆکانی تورکیادا پەروەردەیان بکەین پێویستە وایان لێ بکەین لەجیاتی زمانی کورد بەزمانی تورکی بدوێن کە ئەمە کارێکی زۆر گرنگە لەبەرئەوە پێویستە بەر لەهەموو شتێك منداڵەکانیان لەباوك و دایکەکانیان دووربخەینەوەو لەفێرگەی شەوی تایبەتدا (وەکو شوێنی هەتیوخانەکان) کۆبکرێنەوەو بۆ شوێنی خەوتنیان قەرەوێڵەیان لەداروتەختەی ساکار بۆ دروست بکەین و مامۆستای لێوەشاوە کارامەو بەتواناو باشیان بۆ تەرخان بکەین کە فێرگەکانیان ببەن بەڕێوە بۆ ئەوەی ئەو منالآنە بەگیان و هەستی تورکیزم پەروەردەو گۆش بکرێن و پێویستە لەسەر دەوڵەت دام و دەزگای پێویست بۆ ئەو مەبەستە ئامادەبکات و پێویستە زمانی تورکی بکرێت بەتاکە زمانی ئاخافتن لەناو ئەو فێرگانەدا.

شان بەشانی ئەمە دەبێ بەرنامەی تایبەت بەپڕوپاگاندەی تورکیستی و ڕێزگرتن لەگەورە پیاوانی تورك ئامادەبکرێت چونکە بەو جۆرە پڕوپاگاندانە دەتوانرێ گەورەپیاوانی تورك لای ئەو منالآنە خۆشەویست بکرێن و ماوەی ئەم پرۆژەیە سێ ساڵ بخایەنێت بەمەرجێك هەموو منالێك هەر ساڵەی (١٠ - ١١) مانگ لەخوێندندا بێت و پاش ئەو ماوەیە یاسایەکی تایبەتی دەربکرێت بۆ ئەوەی مەسەلەی تواندنەوە وەك کاری کۆمیسیونەکانی لێ بێت.

ج- پرۆژەی تواندنەوە:

پێم وایه پرۆژەی تواندنەوە لەسێ ڕشەدا جێبەجێ بکرێت.

١- ڕشەی ئابووری

٢- ڕشەی تەندروستیو کۆمەڵایەتی

٣- ڕشەی فەرهەنگی

یەکەم: کارتێکردنی ئابووری:

پێویستە دەسەڵاتی ئابووری تەنها بۆ ئەو کەسانە بسەلمێنرێت کە بە یەکجاری وازیان لەکوردایەتی هێناوەو پێویستە لەڕێگەی ئەنجومەنی میللییەوە (دوکتۆر شمزینی لە وەرگێڕانەکەیدا بۆ کوردی بەخانەی گەل ناوی هێناوە) بازرگانەکان فێربکرێن چۆن کاسبی بۆ خۆیان بکەنو چۆن لەگەڵ کوردەکانا هەڵسوکەوت بکەنو لەگەڵ کوردە شاخاویەکانا پێویستە بەتورکی بدوێنو پێویستە وا لەکورد بکرێت چۆن دەوڵەتی خۆش بوێتو لێرەدا نابێ ڕێگە بەهیچ بازرگانێکی گەرۆك بدرێت لەخۆیەوە لەگوندێکەوە بچێت بۆ گوندێکیتر, چونکە ئەو بازرگانە گەڕۆکە (چەرچی) کە هەموو جۆرە کاڵایەکی وەکو ڕۆنو هێلکە دەگۆڕێتەوە وەیا بەنرخێکی هەرزانی دەفرۆشێ ئەمە دەبێتە هۆی ئەوەی دێهاتەکان بەیەکەوە ببەسترێنەوەو لەئەنجامی ئەمەدا لەناو خۆیانا بەکوردی دەدوێنو زۆرجاریش بەپڕوپاگاندەو بڵاوکردنەوەی دەنگوباس والەگوندنشینەکان دەکەن لەشاروشارۆچکەکان دووربکەونەوە.

بۆ زۆرتر چەسپاندنی دەسەڵاتی مەڵبەندە ئابوریە ناوبراوەکانیش ئەبێ بۆ فەرمانبەرە کشتۆکاڵیەکانو بۆ پزیشکەکان چەند وڵاخێك تەرخان بکرێن

بۆ ئەوەی هەمیشە بەناو دێهاتەکانا بگەڕێن و پەیوەندی بەلادێیەکانیشەوە بکەن و بەتێکەڵاوبوون و ئاخافتن بەزمانی تورکی پێویستە لەگەڵ ئەمەدا پروپاگاندەی پێویست بڵاوبکرێتەوە.

دوهەم: کارتێکردنی تەندروستی و کۆمەڵایەتی.

بۆ ئەوەی کارتێکردنی تەندروستی و کۆمەڵایەتی ئەو ئەنجامەی هەبێت کەخۆمان دەمانەوێت سەربگرێت، پێویستە لێپرسراوانی شارۆچکەکان بەسواری وڵاخ بەناو دێهاتەکانا بگەڕێن و پێوەندی بەدێهاتەکانەوە بکەن و تورك و کوردو قزلباش و علی ئیلاهیەکان هان بدەن ژنی یەکتر بخوازن و سەرلەیەکتری بدەن و ئەو فەرمانبەرو سەربازانەی لەڕۆژ ئاواوە ڕەوانەی ناوچە کوردنشینەکان کراون هەموویان هان بدرێن ژنانی کورد بخوازن و بۆ ئەم مەبەستە پێویستە دەوڵەت زەوی و زاریان بەسەردا دابەش بکات بۆ ئەوەی لەو ناوچانەدا جێگیر بین.

ڕاپۆرتەکەی عابد ئوزمان لەسەری دەڕواو دەڵێ:

بەر لەهەموو شتێك پێویستە بەهیچ شێوەیەك ماوە بەڕوناکبیران و فەرمانبەران و کارگوزارانی دەوڵەت نەدرێت بەزمانی کوردی بدوێن بەتایبەتی لەکاتی کارکردنداو تەنانەت نابێ فەرمانبەر لەگەڵ کارخوازە لادێیەکانیشدا کە فریان بەسەر زمانی تورکیەوە نییە لەگەڵیانا بەزمانی کوردی بدوێن و ئەو فەرمانبەرەی بەکوردی بدوێ دەبێ هەر لەسەرەتاوە ئاگاداربکرێن کەنابێ لەکاتی کارکردندا زمانی کوردی بەکاربێنێت و ئەگەر دوبارەشی کردەوە پێویستە وردە وردە مووچەکەی لێ ببڕێت و لەدواییدا مەسەلەکە بوو بەشتێکی ئاسایی و هەر فەرمانبەرێك زمانی کوردیی بەکارهێنا پێویستە لەسەر کار لابرێت و ئەبێ هەموو لێپرسراوێکی دەزگای

حکومەت‌و هەموو ئەفسەرێکی ئاسایش‌و پۆلیس لەبەجیٚهێنانی ئەم ئەرکە خۆی بەبەرپرسیار بزانێت.

عابدین ئوزمان لەسەری ئەرواو دەڵێت:

پێش ئەوەی کۆتایی بەمەسەلەی تواندنەوە بهێنم بەپێویستی دەزانم سەرنج بۆ چەند مەسەلەیەکی گرنگ ڕاکێشم کە بریتیە لە:

ئەو کوردانەی لایان وایە هەڵوێست‌و ڕوفتاری نەرمی دەوڵەت زادەی سۆزو بەزەیی نییە بەڵکو زادەی ئەو کردەوانەیە کە خۆیان ئەنجامیان داوە, هەروەها ئەوانەی دێهاتەکانیان کەوتۆتە سنووری ئەو ناوچە قەدەغەکراوانەی کە کاتی خۆی بەرهەڵستی دەوڵەتیان کردووەو بەپروپاگەندەکانی دەرەوەی وڵات خۆیان کردووە بەوابەستە, ئەمانە هەموویان یەك بابەتن‌و هەموویان ئێجگار زیانبەخشن‌و لەسەرێکی ترەوە زۆر گرانە بۆ ئێمە بیان توێنینەوە, لەبەرئەوە پێویستە یەکەیەکە ئەوانە دەستنیشان بکرێن‌و لەدوایدا دەرپەڕێنرێن, ئیمڕۆ کەس نازانێت ژمارەی ئەو جۆرە کەسانە چەندە, بەڵام ئەم ساڵ دەوڵەت بەژێرزارەکی بڕیاریداوە نزیکەی سیٚهەزار کەسیان لەناوچەکانی ڕۆژئاوادا نیشتەجیٚ بکات‌و بەپێی بەرنامەیەکی ڕێك‌وپێك لەماوەی (١٥-٢٠)ساڵدا ئەوانەی ناتوێنرێنەوە بەیەکجاری لەناودەبرێن‌و ئەوانەی دەمێننەوە بەیەکجاری بەفەرهەنگی تورکی گۆش دەکرێن‌و بەبیٚ بەجێهێنانی ئەمانەی خوارەوە مەسەلەی توانەوە سەرناگرێت.

أ- لەپرۆژەی تواندنەوەدا پێویستە:-

١- پێویستە بایەخ‌و گرنگی‌یەکی تەواو بدرێت بەئەنجومەنی میللی.

٢- بۆ خوێندنەوەی هەواڵی ناو ڕۆژنامەو گۆڤارەکان پێویستە پەرتوکخانەی تایبەتی دابین بکرێت.

٣- بۆ ناساندنی شوێنەواری کۆنی تورك مۆزەخانەو پێشانگەی تایبەتی دامەزرێنرێت, تیپی گەڕۆکی گۆرانی بنێررێت بۆ دێهاتەکان و سینەماو ئیستگە دامەزرێنرێت کە ئەمانە هەمووی ئەنجامی باشیان ئەبێت.

لەدوای ئەوەی بۆچونی خۆمم بەکورتی دەربڕی دەربارەی چۆنێتی تواندنەوەی بەزۆرە ملی بەپێویستی دەزانم باسی ئەو مەسەلانەش بکەمکەبەشێوەیەکی ڕاستەوخۆ پەیوەندیان بەسەرگرتنی ئەو مەسەلەیەوە هەیە.

خاڵی یەکەم: بۆ لەناوبردنی کوردایەتی, یا بۆ بەجێهێنانی دامەزراندنی دەزگایەکی کارگێڕی توندوتۆڵ لەناوچە کوردنشینەکانا, پێویستە ڕێگەوبانی تازە هەبێت و ئەو ڕێگاوبانانەی من بەپێویستی دەزانم چاك بکرێن بریتین لە:

ا-ڕێگای دیابکر – سیلوان – ملکان – زیارەت – بتلس – رتاتوان.

ب-ڕێگای زیارەت- سیرت – هەکاری – بەرواری – جەناق – وان.

ج-ڕێگەی وان – باشقەلا – هەکاری – بەرواری.

د-ڕێگای ماردین – ساوور – میدیان – کەرجۆش – سیرت.

ئەگەر ئەو ڕێگاوبانانە بەناوچەی دەسەلاتی موفەتیشیەتی گشتی ژمارە (١)دا (کە عابدین ئوسمان خۆی موفەتیشی گشتی ژمارە (١) بووە). ئەوا ئەو موفەتیشیەتە کەمتەرخەمی ناکاو بەهەموو شێوەیەك یارمەتی کاربەدەستان ئەدات.

بێگومان بەچاککردنی ئەو ڕێگاوبانانە ناوچەکە هەم لەڕووی مادیو هەم لەڕووی زارەکی‌یەوە (مەبەست سەپاندنی زمانی تورکی بەسەر کوردنا) گەشەدەکاتو بەخورتیو بەڕێكوپێکی دەبەسترێتەوە بەدایکی نیشتمانەوە (کەمەبەست تورکیایە).

ئەو کوردانەی لەبۆتەی فەرهەنگی تورکدا ناتوێنەوەو هەزاران پروپاگەندەی کوردایەتی کاریان تێ دەکات, بەپێویستی دەزانم بخرێنە گروپی کارەوەو لەکاتی کردنەوەی ئەو ڕێگەوبانە تازانەدا کەڵکیان لێ وەربگیرێتو لەهەمان کاتدا دەبێ فێری زمانی تورکیش بکرێنو هەوڵی تواندنەوەیان بدرێتو نابێ هیچ چاوپۆشی‌یەکیان لێ بکرێت.

خاڵی دوهەم: پەیوەندی بەکوردەوە نەبوە

خاڵی سێهەم بەجێ بەجێکردنی پێشنیازەکانی ناو ڕاپۆرتەکەم گەلی تورك بەختەوەر دەبێتو تورکیا بەرەو پێشەوە دەبات.

ئەم ڕاپۆرتەم دەخەمە بەردەمی بەڕێوەبەری دەوڵەتی مەزن (عصمت ئینونو) کەبۆ وەدەسهێنانی شادمانیو بەختەوەری گەلی تورك لەسەرکەوتنێکەوە بەرەو سەرکەوتنێکی تری دەباتو ڕۆژ لەدوای ڕۆژ تورکیا بەرەو پێشەوە دەڕوات.

من لەکاتێکدا ئەم ڕاپۆرتەم پێشکەش دەکەم, چارەسەرکردنی یەکێك لەگیروگرفتەکانی وڵاتەکەمان بەئەرکی سەرشانی خۆم دادەنێم بۆ ئەوەی دەربارەی ئەوە بڕیارو ئامۆژگاری پێویست دەربکرێت.

امزا/ موفەتیشی گشتی ناوچەی ژمارە (١)

ئابدین ئوزمان

(عابدین عوسمان)

دەربارەی ئەو ڕاپۆرتەی ئابدین ئوزمان کە دوکتۆر شمزینی دیارە باسی پێشەکیەکەی ئەو ڕاپۆرتەی کردووەو کورتەیەکی لێ وەرگرتووە کە ژمارەی لاپەڕەکانی ئەو ڕاپۆرتە (٢٣) لاپەڕە بووە, بەڵام زنار سلوپی (قدری جمیل بەگ دیاربکری) لەلاپەڕە (١٦٠)ی کتێبەکەیدا سەرچاوە (٥٧) بەدوورودرێژ باسی ناوەڕۆکی ئەو ڕاپۆرتەی کردووەو ڕەخنەی لەکەموکوورییەکانی ئەو زانیاریو ژمارانەی گرتووە کە ڕاپۆرتەکە ئاماژەی کردووەو وتوویەتی:

((ئەو زانیارییانەی هەتا ساڵی (١٩٢٤) لەدائیرەی قائیمقامیتی (بیلیجیك) داو لەدەزگاکانی تری ویلایەتەکانی ڕۆژهەڵاتدا هەڵگیرابوون لەگەڵ ئەو سەرژمێرییەی لەساڵی (١٩٢٧)دا کرابوو پڕبوون لەهەڵەی ئاشکراو ژمارەی کورد دوو ئەوەندەی ئەو ژمارەیە بووە کە لەو ڕاپۆرتەدا (مەبەست ئەوەی ئابدین ئوزمانە) ئاماژەی بۆ کردووەو هۆی ئەمەش بریتییە لەوەی ژمارەیەکی زۆری کورد نەخرابووە ناو ئەو سەرژمێرییە کە مەبەستیش لەکەمکردنەوەی ژمارەی کورد ئەوە بووە ئەو سەرژمێرییەی پێ پینە بکرێت کە لەدوایدا لەساڵی (١٩٣٥)دا کرابوو.

بەپێی ڕاپۆرتەکەی ئابدین ئوزمان کوردی کردووە بەدوو بەشەوە.

بەشی یەکەم: ئەو تورکانەی بوبوون بەکورد (کە وتراوە ئەمانە هەموویان بەڕەگەز تورك بوون بەڵام لەدواییدا بوبونەوە بەتورك وەکو زۆرجار لەباسو ڕۆژنامە تورکیەکانا بڵاویان کردۆتەوە).

بەشی دوهەم: ئەو کوردانەی نازانرێت چۆنو لە چ کاتێکدا بوون بەکورد.

بەپێی ئەو ڕاپۆرتە کە وتوویەتی. ژمارەی کورد لەو ناوچانەدا (١,٢٦٧,٥٧٣) کەس بوون بەڵام تائێستە نەتوانراوە لەناو ئەم ژمارەیەدا

بەشی یەکەمو دوهەم لێك جیابکرێتەوە, تەنها ئەوەی ڕوون بۆتەوە ئەوەیە دانیشتوانی کورد پترن لەنیوەی دانیشتوانی ناوچەکە کە ئەمە ڕاستی‌یە لەڕووی ڕەئی گشتی جیهانی‌یەوە زیانێکی زۆری هەیە بۆ بەرژەوەندێتی ولآتەکەمان (زنارسلوپی لەپەراوێزی لاپەڕە (١٦١)ی کتێبەکەیدا وتوویەتی بەپێی سەرژمێری ڕەسمی لەساڵی (١٩٦٥)دا دانیشتوانی تورکیا بریتی بووە لە (٣١,٣٩١,٢٠٧)و ئەوانەی بەزمانی کوردی قسەیان کردووە ژمارەیان (٢,٣٢٥,٧٧٨)کەس تۆمارکراوە (بێگومان کوردێکی زۆریش هەبووە یا نەیانوێراوە بەکوردی قسەبکەنو یالەترسی کاربەدەستانی تورك خۆیان بەکورد دانەناوە لەئەنجامی ئەو هەموو جەورو ستەمەوە کە لەکورد کراوە لەنێوان ساڵانی (١٩٢٤ تا ١٩٦٥) کە تورکەکان خۆیان دانیان بەوەدا ناوە بەزۆر کوردیان لەبۆتەی تورکدا تواندۆتەوە.

بەپێی ڕاپۆرتەکەی ئابدین ئۆزمان کەزنار سلوپی باسیکردووە, عابدین عوسمان وتوویەتی:

(لەڕاستیدا لەناوچەکەدا کوردی تیادا نییە بەڵکو تەنها ئەو تورکانەی تیادایە کە تورك بوونو بوون بە کورد!!).

بەڕاستی شتێکی پڕ لەسەیرو سەمەرەیە کەبوترێ تورکی واهەبووبێت بووبێت بەکورد, لەهەمووشی سەیرتر نە عابدین ئوزمانو نەنووسەرانو ڕۆژنامە تورکیەکان کە هەمیشە ئەو قەوانەیان لێداوەتەوە جارێك لەجاران نەیان وتووە: هۆی چی بوە کە تورك خۆی کردبێت بە کورد! ئایا کورد ڕۆژێك لەڕۆژان دەوڵەتو حکومەتو دەسەلآتێکی ئەوتۆی هەبووە بەزۆر ئەو تورکانە بکات بەکورد وەکو چۆن تورکەکان بەئاشکراو بەزورە ملی کوردیان کردبوو بەتورك!؟!

ئەگەر تورکەکان لەو ڕووەوە هیچ بەڵگەیەکیان بەدەستەوە نییە کەبۆچی تورك بوە بەکورد, بەلاَم بەپێچەوانەوە کورد بەڵگەیەکی زۆر بەهێزی بەدەستەوەیە کەچۆن هەندێ لەکوردەکان لەکاتی خۆیدا بوون بەتورك و ئەگەر تورکە ڕۆشنبیرەکان چاوێك بگێڕن بەشرفنامەی شرفخانی بدلیسیدا کە بەئاشکرا وتوویەتی: ژمارەیەکی زۆر لەکوردەکان حەزیانکردووە جنسیەی عوسمانییان دەستگیربێت و لاشیان وابووە کوردو تورك هەردوولایان موسوڵمانی سوننی مەزهەب بون و لەبەرئەوە پشتاوپشت خۆیان بەتورك تۆمارکردووە.

ئابدین ئوزمان لەگەڵ ئەو هەموو بۆچوونە پڕ لەپێچ و پەنایەی دەربارەی کورد دەری بڕیوە نەیتوانیوە لەڕاستییەك لابدا کەوتوویەتی:

((هەستی نەتەوایەتی لای کوردەکان ئەوەندە بەهێز بووە کە تورکەکانی دراوسێیان توانای ئەوەیان نەبووە لەناو بۆتەی خۆیانا کوردەکان بتوێننەوە... لای کوردەکان بیروباوەڕی نەتەوایەتی و سەربەخۆیی بەشێوەیەك بلاَوبوبوەوە کە مێشکی کوردەکانی ناوچەکەی پڕکردبوو)).

بێگومان عابدین ئوزمان ئەم ڕاستییەی بۆیە وابەزەقی و بەئاشکرا باسکردووە لەڕاپۆرتەکەیدا بۆ ئەوەی کاربەدەستانی حکومەتەکەی خۆی ناچاربکاو هانیان بدات بەوپەڕی توندوتیژییەوە خەریکی تواندنەوەی کوردبن لەبۆتەی تورکدا.

زنار سلوپی لەکتێبەکەیدا دەربارەی ئەوەی عابدین عوسمان وتوویەتی کوردەکان تورك بون بەرەگەز بەلاَم لەماوەیەکدا بون بەکورد بۆیە پێویستە بگەڕێنەوە ڕیزی برا تورکەکان و دەربارەی ئەمە ڕوی دەمی کردۆتە ئابدین ئوزمان و پێی دەڵێت:

((باشە ئەگەر ئەو لای وایە کورد بەرەگەز تورك بوون بۆچی ناچێت سەیری لاپەڕەکانی ناو فایلەکانی دادگاکانی تورك بکات کەچۆن کوردەکان لەبەردەمی دادگاو لەبەردەمی پەتی قەنارەدا ئامادە نەبوون لەکوردایەتی خۆیان لادەن و بەپێچەوانەوە هاواریان دەکرد بژی کوردو کوردستان؟؟

ئەگەر لای وایە ئەوانە تورك بوون ئیتر بۆچی لەشوێنەکانی خۆیان هەڵیان دەکەندن و ئاوارەیان دەکردن بۆ ناوچە تورك نشینەکان؟

زنار سلوپی لەلاپەڕە (١٦٧)ی کتێبەکەیدا باسی موئتەمەرەکەی (یریڤان)ی کردووە کە ئابدین ئوزمان وتویەتی ئەو موئتمرە بۆ دژایەتی تورکیا تەرخانکرابوو, ئەوەی ئەو کونفرانسە کۆبونەوەیەکی مێژوویی بوە وەکو زنار سلوپی باسیکردووە, بەپێویستم زانی بڕیارەکانی ئەو کۆبونەوەیە بخەمە پێش چاو.

ا) پاککردنەوەی مێشکی ڕۆشنبیرانی کورد لەکارتێکردنی ڕۆشنبیرێتی تورك.

ب) لێکۆڵینەوە دەربارەی ڕەگەزو مێژوی کورد لەسەر بناغەی بەڵگە مێژووییەکان و ئامادەکردنی نەخشەی کوردستان.

ت) لێکۆڵینەوە بۆ دەستنیشانکردنی پەیوەندی ڕەگەزی نێوان کوردو یزیدی و ئەرمەنی.

ج) یەکخستنی شێوەکانی زمانی کوردی بەنیازی سازکردنی زمانێکی یەکگرتوو,وە خوێندنی دەستوری زمانی کوردی و دانانی قاموسێکی کوردی لەگەڵ ئەبجەدیەتێکی (ئەلف با) تایبەتی بۆ نووسینی کورد.

هەروەکو زنارسلوپی باسیکردووە, وەرامی ئابدین ئوزمان بۆ ئەو برایانەی یریڤان ئەوە بووە وتوویەتی:هەمووی دژی بەرژەوەندیی دەوڵەتی

ئێمەو ئەو دەوڵەتانەشە کە کوردیان تێدا نیشتەجیٚ بوە (مەبەستی ئێران‌و عێراق‌و سوریا بوە).

زنار سلوپی دەربارەی ئەو راپۆرت‌و پێشنیازەی عابدین ئوزمان بۆ حکومەتی تورکیای ئامادەکردووە وتوویەتی کاشکی ئەو کابرا لیٚ پرسراوەی تورك دەرسێکی وەربگرتایە لەو وتارەی (ماکنمارا)ی وەزیری بەرگری حکومەتی ئەمریکا لەکاتی مناقەشەکردنی بۆجەی سوپای ئەمریکادا بۆ ساڵی ١٩٦٥ لەکۆنگرێسی ئەمریکادا (لام وایە ئەبوایە بی وتایە لەدواییدا دەبوو دەرسی وەربگرتایە چونکە ئابدین ئوزمان راپۆرتەکەی لەساڵانی سی‌یەکانا ئامادەکردووە کە هێشتا وتارەکەی (ماکنمارا) نەزانرابوو.

((لەرۆژهەڵاتی ناوەراستدا هیچ جۆرە ئاسایشێك بەرپانابێت هەتا ئەم سیٚ شتەی خوارەوە چارەسەر نەکرێت:

١- ئاشتبوونەوەی دەوڵەتانی عەرەب لەگەڵ حکومەتی ئیسرائیلدا.

٢- سازکردنی دۆستایەتیەکی باش لەنێوان دەوڵەتە عەرەبیەکان لەناوخۆیانا.

٣- دابینکردنی مافی کەمایەتیەکانی کورد لەناوچەکانی رۆژهەڵاتی ناوەراستدا.

زنار سلوپی لەلاپەرە (١٦٨)ی کتێبەکەیدا ئاماژەی بۆ سەرنج‌و بۆچونێکی تری عابدین ئوسمان کردووە کە لەراپۆرتەکەیدا وتوویەتی:

((لەدەرەوە، نزیکی دە رێکخراوی کورد بەناوی جۆربەجۆر هەیە هەموویان هەوڵی دروستبونی دەوڵەتی کوردستانی گەورە ئەدەن‌و داوا لەوڵاتان کراوە یارمەتیان بدەن بۆ گەیشتن بەو مەبەستە، ئەو رێکخراوانە

هەرچەندە هەموویان هاوکاری لەگەڵ یەکتر دەکەن بەلاّم ئیمڕۆ هێشتا توانای ئەوەیان نیە هیچ سەرکەوتنێك وەدەست بێنن چاوەڕوانی هەل و دەرفەتێکی لەبار دەکەن, بۆیە پێویستە لەسەرمان بەتوندوتیژیو بەشێوەیەکی کاریگەرانە دژی ئەوانە کاربکەین کە لەسوریادا دە هەزار کوردی ئەوێ خۆیانی بۆ ئامادەدەکەن و ئەبێ بەهەموومان هەوڵی پوچەڵکردنی ئەو تەقەلایە بدەین)).

زنار سلوپی لەلاپەڕە (١٦٩)دا لەسەری دەڕوات و دەڵێت:

((عابدین ئوسمان پێشنیاری ئەوەی کردووە کە ئەو ملیۆنە کوردەی لەناوچەی موفەتیشیەتی یەکەمدا دەژین(ئەم بەشە لەژێر دەستەلاّتی ئایدین ئۆزمان دابوە)کە شوێنەکەیان هەروەکو بەهەشت وایە لەناو خاکی نیشتمانی تورکدا, ڕێگەی ئەوەیان لێ بگیرێت کەنەتوانن هیچ جۆرە جموجۆڵێك بکەن ئەو جمۆجۆڵە بچوك بێت یاخود گەورەو پێویستە لەوانەی دەرەوەش بگەیەنرێت لەوانەی لەچالاکیدان بۆ نەتەوایەتی کورد کەوا لەو شوێنانەدا کەسێکی وای تیادا نەماوە لەزمانەکەی ئەوان بگات یاخود هەستیان وەکو هەستی ئەوان وابێت)).

لێرەدا ووتەیەکی تۆفیق فکرتی شاعرونووسەری تورك دێتەوەبەرچاو کەکاتی خۆی وتوویەتی((دنیا هەمیشە هەروا تاریك نابێت,چونکە هەمووشەوێك ڕۆژێکی خۆشیشی بەدوادا دێت)).

عابدین لەشوێنێکی تری ڕاپۆرتەکەیدا وتوویەتی:

((بەڵێ,ئەو شەعبە دوا کەوتووەی لەشارستانیەتی دواکەوتووە(مەبەستی کوردە),ئەو تورکانەی هێنراوەتە ناویانەوە, ئەوانەی حکومەت هێناونی هەتا چارەسەری کێشەکانیان نەکرێت و پۆشتەو پەرداخ نەکرێن و

لەنەخۆشـیی ملاریـای ناوزنجـەکان ڕزگاریـان نـەبێت ئایـا چـۆن دەتـوانن بەئاسانی ئـەو کـوردە دواکەوتوانـە لـەناو بۆتـەی خۆیانـا بتوێننـەوە؟؟ ئایـا سوودی بوونی ئەو تورکانە چی‌یە لەوناوچانەدا ئەگەر هەل‌ودەرفەتی لەبارو باشـیان بـۆ نەڕەخسـێنرێت‌و ژیـانێکی باشـیان بـۆ دابـین نـەکرێت‌و چـۆن دەتـوانن جێگـەی ئـەو چـەند ملیـۆن کەسـە بگرنـەوە کەلەوناوچـەوە دەگوێزرێنەوە بۆ شوێنی تر؟

(لێـرەدا عابـدین عوسمـان بەئاشـکرا دانـی بـەوەدا نـاوە کـەکوردە گوێزراوەکان چەند ملیۆنێك بوون).

زنار سلۆپی لەلاپەڕە/١٧١ی کتێبەکەیدا باسی عصمت ئینونوی کردوە لەساڵی(١٩٣٥)دا ساتێك چوە بۆ کوردستان‌و لەدەشتاییەکانی دیاربکردا چاوی بەچـەند داماوێکی نیشـتەجێ بـوو کـەوتوە(کـەدیارە کوردبـوون)و بەلووت بەرزییەکەوە لێی پرسیون‌و پێی ووتوون:

((لام وایە لەسایەی خواوە ئێستە ئێوە لـەو تورکانـەوە کەلەدەوروبەرتانا دەژین فێری هەندێ شت بوون؟ لەوەرامدا گەنجێك پێی دەڵێت:

((بەڵێ جەنابی پاشا, ئێمە بەهۆی ئەوانەوە فێری کوردی بوین...عصمت لەوەرامی ئەمەدا بەگەنجەکە دەڵێت: کوڕم شتێکی زۆر باشە گەر پیاو فێری چەند زمانێك بێت))

ئابـدین ئوسمـان لەڕاپۆرتەکەیـدا داوای لەحکومـەت کـردوە لەوشوێنانەدا کەکوردی بۆ گوێزراوەتەوە قوتابخانـەی تایبەتی بکرێتـەوە بـۆ فێربـوونی زمـانی تـورکی‌و بەشـی داخلـی بکرێتـەوە بەتایبـەتی لەناوچەکانی(کافاشـا-لـەویلایەتی وان)و لـە(بیـت الشـباب-لەهـەکاری)و لە(هێزان-لەبدلیس)و لـە(ملازکرد-لـە موش)و لە(برناری-لـە سیرت)و

لە(ئیڤل شربتی- لەدیاربکر)و لە(دیریك-لە ماردین)و لە(وێرانشهر-لە ئورفە) بۆئەوەی لە ڕێگەی ئەو قوتابخانانەوە بیری کوردایەتی لەمێشکی ئەو مندالآنەدا نەهێلرێت.

زنار سلۆپی بۆ وەرامی ئەو پێشنیازەی ئابدین ئوسمان وتوویەتی:کاشکی نووسەری ئەو ڕاپۆرتە گەشتەکەی(ئەولیا چلبی)بخوێنیتەوە کەوتوویەتی:

((پلەو ڕادەی زانیاری‌و خوێندەواری لە شوێنێکی وەکو(بدلیس)دا کەمرکزی ئەمارەتی(ڕۆژەکی)بوە, زۆرباشترو بەرزتر بوە لەهی دانیشتوانی ناوچەکانی تری ناو ئیمپراتۆریتی عوسمانی)).

عابدین ئوسمان لەکۆتایی ڕاپۆرتەکەیدا دانی بەڕاستیەکدا ناوە کە وتوویەتی:

((لەگەل ئەو هەموو تەقەلایانەی دەدرێت بۆ تواندنەوەی کورد لەناو بۆتەی نەتەوەی تورکدا لەناوچەی ژێر دەسەلاتی حکومەتداو ئەو هەموو هەولەی دەدرێت بۆ نەهێشتنی هەستی نەتەوایەتیی کورد لەناو مێشکی ئەوانەدا بەهۆی ئەو کوردانەی ترەوە کە لە شوێنەکانی تردا هەن کەئەو یاسایەیان بەسەردا نەسەپێنراوەو هێشتا هات‌و چۆی نێوانیان لەگەل یەکتیردا هەرماوەو سەرۆکەکانیان یارمەتیان دەدەن, بەمە دووبارە هەستیان دەبزوێنرێتەوە))

تائێرە بریتی بوو لەباسی ڕاپۆرتەکەی عابدین ئوسمان هەروەکو دوکتور عزیز شمزینی‌و زنار سلۆپی باسیانکردوەو دەربارەی هەمان ڕاپۆرت(کریس کوچرا)ش لە کتێبەکەیدا سەرچاوە/٤١کورتەی هەمان ڕاپۆرتی باسیکردوەو وتوویەتی:

((دەوڵەتی تورکیا لەساڵی(١٩٣٢)بەدواوە یاسای پەرەوازەکردنی کوردی دەرکردو لەسەرەتادا بڕیاریدا نابێ هیچ منداڵێك هەرلە منداڵیەوە بەتورکی نەبێت نابێ بەهیچ زمانێکی تر بدوێت و عابدین ئوسمان داوای لەحکومەتەکەی خۆی کردبوو دەستەلاتێکی تەواو بدرێت بەدادگا تایبەتیەکان بۆئەوەی هەموو عەشیرەتەکانی کورد ناچاربکرێن لەژێر چەتری ئەو یاسایە دا بژین و بۆ سەرگرتنی ئەو مەبەستە هەروەکو(پرۆفیسۆر بیلی)باسی یاسای ساڵی(١٩٣٧)ی کردوە کەچۆن بەپێی ئەم یاسایە هەموو کتێب و چاپەمەنی و بلاوکراوەیەك بەزمانی تورکی نەبوایە هەمووی قەدەغە کرابوو.

لەو ڕۆژانەدا ڕۆژنامەی(سون تلگراف)کەلە ئەستەمبوڵەوە دەردەچوو ئەگەرچی ئەو ڕۆژنامەیە سەربە حکومەت بوو بەلام تەنها لەبەر ئەوەی لەباسێکدا شتێکی بلاوکردبوەوە کەبەدڵی کاربەدەستانی حکومەت نەبوو ئەو ڕۆژنامەیەش داخرا)).

زنار سلۆپی لەلاپەرە/١٧٦ی کتێبەکەیدا دەربارەی بارودۆخی ئەو ڕۆژانەو هەڵوێستی حکومەتی تورك بەرامبەر بەکوردو بەجێهێنانی نەخشەی تواندنەوەی کورد لەبۆتەی نەتەوەی تورکدا وتوویەتی:

((لەگەڵ ئەو هەموو زوڵم و جەورو ستەمو چەوساندنەوەو ناپیاوەتییەی کاربەدەستانی تورك لەگەڵ کوردا کردبوویان، تورکی واش هەبوە بەویژدان بوەو بەچاوی ڕەگەز پەرستەکانی تورکەوە سەیری کوردی نەکردوەو بۆنمونەی ئەمە ئاماژەی بۆ باسی موفەکیریکی تورك کردوە(بەداخەوە ئاماژەی بۆ ناوەکەی نەکردوە)کەلە ڕۆژنامەی(دوغری یوڵ-ڕێگەی ڕاست)ی

ژمـــاره/٧٤٥ی ڕۆژی(١٧/ئایـــاری/١٩٣٢)دا بلأوکراوەتـــەوە لـــەژێر ناوی(کوردەکان چی‌یان دەوێ‌و پێویستە چی‌یان بدرێتی؟)کەوتوویەتی:

((ساڵەهایا تورکیا تووشی سەریەشەو هەڕەشەیەکی گەورە بوە بەهۆی ڕاپەڕینەکانی کوردەوەو لەم دواییەدا ژمارەیەك لەکوردەکانی ناو خاکی ئێران‌و عێراق چەند جارێك ڕاپەڕیون، بەتایبەتی ڕاپەڕینی بارزانیەکان سەرنجێکی تایبەتی ڕاکێشاوە، ئێمەش لەم هەلوێستەدا پێویستە بیرو بۆچوونی خۆمان دەربارەی کێشەی کورد بۆ میللەتەکەمان ڕوون بکەینەوە کەهەندێ جار ڕۆژنامەکانمان هەواڵ‌و دەنگ‌و باسی لەیەکنەچوو بلأودەکەنەوە دەربارەی هەریەك لەو ڕاپەڕینانەوبۆ ئەوەی بتوانین ئەو شتانە ڕوون بکەینەوە کەسوودی هەردوشەعبەکەی تیادایە(مەبەست تورك‌و کورد)و چارەسەری کێشەی کوردیش بکرێت بەتایبەتی کوردستانی تورکیاو ئەبێ بەرلە هەموو شتێك ئەوە بخرێتە بەرچاو کە بزووتنەوەی نەتەوایەتی بە شێوەیەکی گشتی لەدوای شەڕی یەکەمی جیهانی کارێکی تەواوی کردۆتە سەرباری سیاسی‌و کۆمەلأیەتی‌و ژیانی تایبەتی هەموو میللەتان بەگەورەو بچوکیانەوە ئەگەر بەقوڵی بچینە سەرباسی کورد بۆمان ڕوون دەبێتەوە هەموو بزوتنەوەکانی کورد بۆ دەسگیر بوونی مافی خۆیان بوە، بەلأم حکومەتی جمهوری تورکیا لەجیاتی ئەوەی دان بەهەڵەکانی ڕابردووی خۆیدا بنێت‌و چارەسەری کێشەکە بکات‌و سیاسەتێکی تازە بگرێتەبەر دەربارەی میللەتی کورد کەچی بەهەڵە وای بۆ حسابکراوە کە جێگەی مەترسی‌یە بۆ تورك ئیتر کاتی ئەوە هاتوە واز لەبۆچوونە پڕ هەلأنەی پێشوو بهێنرێت چونکە چەندان سەدەیە هەردوو میللەتەکە پێکەوە ژیاون‌و لەگەڵ ئەوەشدا ماوەی نیو سەدەیە کوردەکانی فێری زمانی

تورکی بون‌و ژماره‌یه‌کی زۆر له ڕۆشنبیرانیان لـه قوتابخانـه تورکی‌یـه‌کانا خوێندوویانه، به‌ڵام له‌گه‌ڵ ئه‌وه‌شدا دان به‌بوونی میلله‌تی کوردا نـه‌نرێت کورد واڵێ بکرێـت هه‌میشـه له‌گـه‌ڵمانا ناڕێـك بێـت چونکه هـیچ سـوودێك له‌وه‌دا نابینرێت که تۆ به‌کوردێك بڵێ یـت تۆ تورکی‌و، ئێمـه ئه‌گـه‌ر ئێمـه بڵێین کوردسـتان نیـه‌و شـتێك نیـه پێـی بوترێـت کوردسـتان لـه ڕاسـتیدا شـتێك لـه‌و ڕاسـتیه کـه‌م ناکه‌ینـه‌وه کوردسـتان هه‌رهه‌یـه‌و ده‌مێنێـت‌و ڕاسـتترین هـه‌نگاو بریتیـه لـه‌وه‌ی دان به‌شـه‌عبی کـوردو بـه‌وڵاتی کـوردا بنرێت.

هه‌نگاوی دوهـه‌می پێویست ئه‌وه‌یـه تورك بـه برایـه‌کی گـه‌وره‌ی کورد حساب بکرێت‌و بۆئـه‌وه‌ی ئـه‌و برایه‌تیـه به‌هێز بکرێت پێویسـته بـه‌ده‌نگ داخوازییـه‌کانی کورده‌وه‌بچین وه ئه‌گـه‌ر ئێمـه بـاری ژیـان بـۆ خـه‌ڵکی تـر به‌هێز بکـه‌ین بـۆ ئـه‌وا خۆشمـانی پـێ به‌هێز ده‌بین که‌لـه ڕاسـتیدا ئه‌مـه ڕێبازی ژیانه. بانـه‌ختێك سـه‌یری حکومـه‌تی بریتانیای گـه‌وره بکـه‌ین بۆ ئـه‌وه‌ی بـزانین چ جـۆره سیاسـه‌تێك بـه‌کار ده‌هێنێـت به‌رامبـه‌ر به‌وانـه‌ی ئینگلیز نین‌وبزانین تا چ ڕاده‌یـه‌ك ڕێـز لـه دانیشـتوانی میصـرو استرالیا‌و کنـداو شـوێنه‌کانی تـر ده‌گریـت، له‌ڕاسـتیدا ئینگلیـز لـه تـورك باشتر نین به‌ڵام سـوودو به‌رچـه‌وه‌ندیی خۆیـان وای لێکـردون ئـه‌و جـۆره هه‌ڵوێسـته بگرنه به‌ر له‌گه‌ڵ میلله‌تانی تردا.

ئایا دانانی ڕوسیا به‌جمهورییه‌ته‌کانی جورجیاو ئه‌رمه‌نیاو ئـه‌وانی تـر نموونه‌یه‌کی زۆر باش نین که‌له هه‌ندێکیانا قوتابخانه‌شیان بۆ کورده‌کان کردوتـه‌وه کـه ژماره‌ی کـورد لـه‌و شـوێنانه‌دا په‌نجا هـه‌زار کـه‌س ده‌بـن‌و له‌مۆسکۆ ئه‌کادیمیی زانیاری ڕوس لـه مۆسکۆ ئه‌بجه‌دیـه‌تێکی تایبـه‌تی

بۆ کورد داناوە(مەبەستی ئەو ئەلف بایەیە کە ڕۆژنامامەی ڕێ یاتازەی پێ دەرئەچوو لە ئەرمەنیا) پێویستە دەرس و پەندێکی باش لە هەڵوێستی ئینگلیز وەربگرین بەرامبەر بە ئیرلندە....ئایا حکومەتی بریتانیا توانای ئەوەی نیە سزای ئیرلندییەکان بدەن بەرامبەر بەو هەموو داخوازییە زۆرو قورسانەی لە ئینگلیزەکانیان داواکردبوو..

هەروەها هەڵوێستی فرنسە بەرامبەر بەسوریا کە هەندێکەس بە هەڵە وای لێك ئەدەنەوە ئەوشێنەییەی فرنسە لەبەر لاوازییەتی لەکاتێکدا ئەمە مانای لێکدانەوەو دووربینی و بەهێزیی دەستەلاٚتێتی.

پێویستە تورکیا لەسەر ڕێبازی ئێران و عراق نەڕوات بەڕێوە بەرامبەر بەکورد چونکە تورکیا دەوڵەتێکی گەورەیەو شوێن و پلەیەکی بەرزی هەیە لەڕووی سیاسەتی دەوڵەتانەوە و پێویستە بچیتە سەر ڕێبازی میللەتانی پێشکەوتووی جیهان لەڕووی ئایدۆلۆجی و ئابوری و کۆمەلاٚیەتی و سیاسییەوە. هەرچەند تورکیا لەڕووی سیاسی و کۆمەلاٚیەتییەوە بەیەکێك لە پێشکەوتووترین دەوڵەتی ڕۆژهەلاٚتی ناوەڕاست دەژمێرێت بەلاٚم ئەمە ئەوە ناگەیەنێت کەنابێ کوردیش وەکو میللەتانی تری لێ بێت.

ئەگەر تورك ڕێگە بدەن بەکورد وەکو ولاٚتانی ئەوروپا چۆن دەکەن تورکیش ڕێگا بدات بەکورد زمانی خۆی بەکار بهێنێت و ڕۆژنامەکانیان بەکوردی بلاٚوبکەنەوەو خوێندن لەقوتابخانەکانیانا بەزمانی کوردی بێت ئەوسا بۆیان دەرئەکەوێ کورد چۆن ڕێبازێکی تازە دەگرێتەبەر کەسوودی بۆهەردوو شەعبی تورك و کورد دەبێت.

لامواپەوبگرە دڵنیاشم لەوەی ساتێك کورد داوای سەربەخۆیی دەکات لەهەمان کاتیشدا ئارەزووی ئەوە دەکات لەچوار چێوەی زمانی نەتەوایەتیی و ڕەوشتو تەقالیدی خۆیدا بژیو لەسەر تورکیش پێویستە وەکو برا گەورەیەکی کورد ئەو داخوازییانەی بەجێ بێنێتو مافی نەتەوایەتیی خۆیان بۆ موسوەگەر بکاتو لامواپە تورك توانای ئەوەشی هەیە ئەگەر کورد داوای شتی لەوەش زیاتری کرد پێویستە دەست نەنرێت بە ڕوویانەوە.

ئەو میللەتە زیرەکو سەربەستی پەروەرو ئازایە بکرێت بەدۆستو هاوکاری تورکو خۆی بەکوڕێکی دڵسۆزی دایکی نیشتمان دابنێت.

بەداخەوە هەندێ لەکوردەکان لەسەر هەندێ داخوازی تۆزێك پەلەدەکەن, بەڵام ئەمەش مانای ئەوەنیە ئەو پەلەکردنەیان ببێتە هۆی دوژمنایەتیو ئەبێ ڕاستی یەك هەیە بخرێتەبەر چاوو فەرامۆش نەکرێت ئەویش ئەوەیە: ئەوەی بەنووکی شیرو ڕم دروست دەکرێت بەنووکی شیرو ڕمیش دەڕووخێنرێتو لەناو دەچێت, بۆیە پێویستە پێوەندی کۆمەڵایەتی بناغەکەی لەسەر خۆشەویستی دابڕێژرێت کەبەمە ئەو پەیوەندییە خۆڕاگر دەبێتو ئەمە ئەو ڕێبازەیە کە تورك پێویستە لەگەڵ کوردا بیگرێتەبەر)).

لەڕاستیدا لەدوای خوێندنەوەی ئەوباسەی لەڕۆژنامەی(دوغری یۆڵ)ی تورکیدا بڵاوکراوەتەوە بەپێنووسی تورکێکی ڕۆشنبیرو دووربینی بەویژدان چەند سەرنجێك دێنە پێش چاو:

١- دوورنیە ئەوباسە لەلایەن ڕۆشنبیرێکی تورکی ئەو سەردەمەی وەکو یشار کمالو اسماعیل بێشکچی ئەم سەردەمەوە نوسرابێت کە زۆر دووربینانە ویستوویەتی خزمەتی پاشەڕۆژی تورکو دەوڵەتی تورکیاش

بکات, بەلاّم دوورنیە ئاخۆ ئەو نووسەرە لەدوای ئەوباسەی بیانووی پێگیراوەو زیندان کراوە یانا؟ وەئایا ئەو ڕۆژنامەیە لەدوای بلاّوکردنەوەی ئەو باسە داخراوەیانا؟

٢- بەرلەمە باسێکی کریس کوچرامان بلاّوکردەوە کەلەو باسەیدا وتوویەتی:

(ڕۆژنامەی سون تلگراف) کەلە ئەستمبولْ دەردەچوو, لەگەلْ ئەوەشدا ڕۆژنامەکە سەربە حکومەتو لایەنگری حکومەت بوویەلاّم تەنها لەبەر ئەوەی شتێکی تیادا بلاّوکرابۆبوە وە کەبەدلّی کاربەدەستانی حکومەت نەبوو,ئەو ڕۆژنامەیان داخست, تۆبلێی ڕۆژنامەی(دوغری یۆلْ) پاش بلاّوکردنەوەی ئەوباسەی بەناوی موفەکرێکی تورکەوە بلاّوکرابوبوە وە هەروا بەئاسانی لەداخستن ڕزگاری بووبێت نووسەر بیرو بۆچوونی خۆی دەربڕیوە بەرامبەر بەکوردو بەمافی کوردو داواکردنی لەحکومەت کە ڕێبازێکی دیموکراتیانە بگرنە بەر لەگەلْ کوردا, کەلام وایەو هیچ گومانیشم لەوەدانیە کە کاربەدەستانی ئەو ڕۆژانەی تورك بەچاوێکی پڕ لە نارەزایی و بەدلێکی پڕ لە خەشمو قینەوە سەیری ئەو باسەیانکردبێت, بەپێویستی دەزانم بۆ چوونێکی تری لەوجۆرەکە (١٩)سالْ بەرلەوە لەلایەن زاناو ڕۆشنبیرێکی کوردی ناسراوە وە وەلە (٣٠/ی ئۆکتوبەری(١٩١٣)دا لەلایەن(عبدالله جودت)ەوە لەگۆڤاری(ڕۆژی کورد)دا بلاّوکراوەتەوە بخەمە بەرچاو(بەرلەوەی باسەکەی بلاّوبکەمەوە, حەزمکرد باسی(عبدالله جودت)بکەم:

(ڕۆژی کورد)کە عبدالله جودت ئەم باسەی تیادا بلاّوکردۆتەوە ئۆرگانی کۆمەلّی (هێڤی-هیوا بوە تاسالّی(١٩١٤) وەلەدوای ئەوە ناوی کراوەبە

(هەتاوی کورد) کەلەبەرگی یەکەمدا لەباسی ئەو گۆڤارەدا وتراوە عبدالله جودت یەکێك بوە لەنووسەرانی ئەو گۆڤارە.

لەدوای شەڕی جیهانی یەکەم لەشۆڕشی پیرانیشدا هاوکاری شۆڕش بوەو ڕۆژنامەی (ئەقشام)ی تورکی لەمانگی کانونی دوهەمی (١٩٢٥)هێرشێکی توندو تیژی کردۆتە سەر عبدالله جودت بەتاوانی ئەوەی هەوڵی دابوو حکومەتێکی سەربەخۆی کورد دروست بکرێت.

عبدالله جودت لەدوای اعلانی مشروطیە (ساڵی١٩٠٨)گەڕابوەوە بۆ تورکیا و گۆڤاری(اجتهاد)ی دەرکردبوو کەپیرە مێردی شاعری مەزن یەکێك بوە لەهاوکارەکانی لەو گۆڤارەدا.

عبدالله جودت لاپەڕە/٣١٤ی کتێبەکەی زنار سلۆپی

عبدالله جودت لەگۆڤاری(ڕۆژی کورد)کەلە ٣٠/ی‌تشرینی یەکەمی ساڵی(١٩١٣)دا لەژێر ناوی (ڕێگای یەککگرتن) کەلەو باسەیدا لەوە دوا بوو چۆن کوردو تورك پێکەوە بژین. قدری جمیل بەگ لەلاپەڕە/١٨٠ی کتێبەکەیدا سەرچاوە/٥٧ دەقی ئەو وتارەی بەم جۆرە بڵاوکردۆتەوە:

((ساتێك یەکێك لە دۆستە نزیکەکانم گۆڤاری (ڕۆژی کورد)ی چاوپێکەوت لەسەر مێزەکەم بەسەر سوڕمانێکەوە پرسی: ئەم بڵاو کراوەیە چی‌یە؟؟ منیش کە تێم گەیاند ئەمە زمانی حاڵی کوردەو بەشێکە لە ڕۆژنامە گەرێتی کە هەوڵئەدات لەباسی ژیانی کۆمەڵایەتی و (ئەنتۆگرافی) بکۆڵێتەوەو لەسەری بنوسێت... ساتێك ئەو دۆستەم گۆڤارەکەی کردەوەو سەیری لاپەڕەکانی کرد کە بەزمانی کوردی نوسراوە وتی: لەبەر ئەوەی گۆڤارەکە بەزمانی کوردی نوسراوە, کەواتە ڕۆژنامەکە لایەنگری جیابوونەوەیەو گۆڤارەکەی لەسەر مێزەکەم دانایەوە!! (کەدیارە دۆستەکەی تورك بوە)

بەلای منەوە مەبەستی(عبدالله جودت)خۆیەتی ئەم گفت‌وگۆیەی هەردەکمان شایانی لێکۆڵینەوەیە, چونکە بیرو بۆچونی گشتی بەرامبەر بەم مەسەلەیە جێگەی داخەو زۆر خەفەتبارم کە ئەو فەلسەفەیە لەناو دەوروبەرە کەشمانا جێگەی خۆی کردۆتەوە.

تورکیا لەگەڵ ئەوەشدا گەلێك لەو وولاتانەی ئەوروپای جاران لەژێر دەستیا بوە لەکیس چوە بەلام هێشتا هەر بەئیمپراتۆرییتێکی گەورە دەژمێرێت و هێشتا گەلێك لە میللەتان هەر لەژێر سایەی ئەو ئیپراتۆریەتە داماون و بەتەمای ئەوەیە ئەو میللەتانە یەك پێ بگرێ یا

هـيچ نـەبێ لەیـەکتریان نزیـك بکاتـەوەو هـەوڵی ئـەوە دەدات ڕێگـە بـۆ گەیشتن بەو مەبەستە خۆش بکات.

من وەکو تورکێك یا کوردێك نا, بەڵکو وەکو هاو وڵاتیـەکی سەربەست کـە لایـەنگرو ئاواتـە خـوازی سـەرگرتنی سەربەسـتیم, وائـەزانم خـوای گەورە خەڵکی بۆ ئەوە دروستکردوە لـەناو خۆیانا بـەڕێك و پێکـی پێکـەوە بـژین کەهـەروەکو لەقورئانیشدا فەرموویـەتی(وخلقنـاکم شـعوبا وقبائـل لتعارفوا)کەواتـە هـەموو میللـەتێك بـۆی هەیـە بـەو پـەڕی سەربەستـیـەوە دەزگاکـانی بەڕێوەبەرایـەتی تایبـەتی هەڵبـژێرێت بـەو شـێوەیەی لەگـەڵ ئارەزوو سروشتی میللەتەکەیدا یـەك بگرێـت, بۆئەوەی لەڕێگـەی ئەمـەوە بتوانێـت دۆسـتایەتی خـۆی لەگـەڵ میللـەتانی تـردا پەیـدابکاو بـەهێزی بکات.

ئـەوە هەڵەیـەکی زۆر گەورەیـە کـەدەوترێ:ڕێگـەی یـەکگرتنی ئـەو میللەتانـەی لـەناو ئیمپراتۆریـەتێکی چـەند میللەتیـدا تـەنها لەڕێگـەی بەکارهێنانی تاقە زمانێکەوە ئەو یەکگرتنە دێتەدی و سەردەگرێت.

دووساڵ لەمەوبەر داوام لێکرا محازەرەیەك پێشکەش بکەم دەربارەی یـەکێتی شـەعبی(کـادیکیۆ)لەیانـەی(اتحـاد دوترقـی) و منـیش لـەو محازەرەیەدا ووتم:

یـەکگرتنی هـەموو شـەعبێك بەرلـە هـەموو شـتێك بەیـەکگرتنی(پەرژەوەنـدی-مصـالح)پێـك دێـت و ئەمەشـم بەڕێگەیـەکی ڕاست دانا بۆ ئیمپراتۆرێتی تورکیا کەبیکا بەڕێبازی خۆی.

بۆنمونـە:ئەگـەر دووکـەسمان بەپـەت بەسـتەوە بەیەکترییـەوە وەـی تریشـمان لـەملاولای ئـەو دووکەسـەدا دانا ئایا لـەم دووتاقمە چلایەکیان

لەناو خۆیانا لەگەڵ یەکتردا ڕێکوپێك دەبن؟ ئایا ئەو دوانەی بەپەت بەیەکەوە بەسراون(کە بێگومان مەبەستی عبدالله جودت ئەوەبوە بڵێن ئەو دوانەی بەزۆرە ملێ پێکەوە بەسرابوون) یائەوانەی تر؟؟

عبدالله جودت لەباسەکەیدا دەڵێت:

ئەم پرسیارە پێویست بەڕوونکردنەوە ناکات... لەشوێنێکی وەکو(سویسرە)کەلە(٢٢)کانتونات پێکهاتوەو هەریەکەیان بریتیەلە کانتۆنێکی سەربەخۆ لەڕووی ئیداریو حقوقی دانیشتوانیوە.

بۆ وێنە: نابێ لەکانتۆنی(جنێف)داکەس حکوم بدرێت بە اعدام چونکە یاسای ئەم کانتۆنە ڕێگا بەهەڵواسینی کەس نادات و ئەوەبوو بەرلە دەساڵ کە(لۆکورتی)ی گێرەشێوێنی ئیتاڵی(ئیلیزابت)ی خاتو ئیمپراتۆری نەمسا لە(جنێف)دا کوشت و حکومەتی نەمسا داوای لە حکومەتی مرکزیی سویسرا کرد لە (برن) سزای لۆکورتی بدات بە اعدامکردن,بەرامبەر بەم داخوازییە حکومەتی کانتۆنی(جنێف) ئەو داخوازیەی پشت گوێ خست و وەرامی حکومەتی نەمسای وادایەوە کە سزای ئەو کوشتنە بەپێی یاسای کارپێکراوی کانتۆنی(جنێف) ئەدرێت چونکە ئەو ڕووداوە لەناو خاکی حکومەتی(جنێف)ڕوویداوە لەبەرئەوە داخوازییەکەی حکومەتی نەمسا سەری نەگرت.

ئەو جمهوریەتە(کانتۆنانە)بچوکانەی لەهەموویان حکومەتی فیدڕاڵی سویسرەیان پێکهێناوە هەریەکێك لەوانە بەقەد یەککێك لەویلایەتەکانی تورکیا دەبێت و هیچیان لەژێر دەسەڵاتی ئەوەی تریانا نیە, بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا هەندێ کاروبار هەیە پێکیانەوە دەبەستێتەوە دانیشتوانی سویسرە لەنوێنەرانی سێ ڕەگەزی جیاواز پێکهاتوە...

فرنسی...ئەڵمانی... ئیتاڵی و دیانەتەکانیشیان لەسەر یەك شێوە نیە: پرۆتستانت, کاثولیك, ئەرثوزکس, فالونیست,بەلاًم لەڕاستیدا جیاوازیی نێوانیان لەڕووی ڕەگەزو ئاینەوە تەنها هەربەناو هەیەو بەهۆی ئەو دەسەلاًتە سەربەخۆییە کەهەریەکێك لەو کانتۆنانە هەیەتی.. هیچ بایەخێك نەدراوە بەبوونی ئەو جۆرە جیاوازییەی نێوانیان.

ئەوشارەزاییەی دەسگیرمان بوە بۆمان ڕوون دەکاتەوە ئەم سەردەمە(باسی ساڵی١٩١٣ی کردوە)بریتیە لەسەردەمی بووژانەوەی نەتەوایەتی و بێدەنگ بکات و لەناوی ببات و بەرهەڵستی کردنی و تەقەلای نەهێشتنی لەڕێگەی هێزو بەزۆرە ملی سەرناگرێت و بەپێچەوانەوە پێویستە ڕێگەی ئەوە بدۆزرێتەوە کە بەشێوەیەکی ڕاست وباش ڕەفتاری لەگەڵدا بکرێت و پەندێکی کۆن هەیە لەو ڕووەوە کە دەڵێت: برا برایە,بەلاًم هەریەکەیان مافی تایبەتی خۆی هەیە(لەکوردیدا ووتراوە: بڕاییمان بڕایی وکیسەمان جیایی کە ڕەنگە عبدالله جودت مەبەستی ئەمە بووبێت).

کورد دەیەوێ زمانەکەی خۆی پەرە پێ بدات و هەستی نەتەوایەتبی بگەیەنێتە پلەیەکی بەرزو پێشکەوتوو, حکومەتەکەمان ڕۆژێك دێ لەم داخوازییەی کورد بەباشی تێ بگات.

هاو وڵاتیانی کورد شان بەشانی هاو وڵاتیانی ئەرمەنی دەژین و لەگوندی ئەرمەنیەکاندا(هاملێت)ی شکسپیر دەخوێننەوەو نووسینەکانی(مونتیسکۆ)و (دانتی)و (داروین)کەبەرلە پەنجا ساڵ بەشێوەیەکی زۆرباش وەرگێڕراون بۆ زمانی ئەرمەنی لە قوتابخانەی (منجتاریت)دا لەشاری(ڤینسیا)....ئایا ئەو جۆرە چالاکیە ڕۆشنبیریە لەناو ئیمپراتۆریەتە کەی ئێمەدا هەرلە خۆیەوە پەیدا بووە؟؟

هیوادارم ئەوکەسەی ڕەشبین و نائومێدە لێم نزیك نەکەوێتەوەو ئەوەش کە دێتەلام بەبێ دڵخۆش بوون لام نەڕوات.

عبدالله جودت
٧/تموزی/١٩١٣

زنار سلۆپی لەدوای بلاوکردنەوەی ئەوباسەی عبدالله جودت کەلەگۆڤارا ڕۆژ کوردا بلاوکرابوەوە وتوویەتی:

ئەو ڕۆژەی ئەو باسەی تیادا بلاوکرابوەوە(ژون تورك)لەو بیرو بۆچوونە ووردەی ئەو نووسەرە ڕۆشنبیرە نەدەگەیشت و بگرە تورکیای ئیمڕۆش هێشتا هەر لێی تێ نەگەیشتوەو ناشیەوێ لێی تێ بگات چونکە ڕەگەز پەرستێتی کوێرانە ڕێگەی ئەوەی لێگرتوە.

(بەڕاستی نەخشەی ئابدین عوسمان بۆ تواندنەوەی کورد نمونەیەکی زەقی ئەو بیرو بۆ چوونە ڕەگەز پەرستی‌یەیە کە ساڵەمایە کاربەدەستانی تورك نەیانتوانیوە بەبست لێی دوور بکەونەوە).

*ن

باسی دوهەمی

هۆی دەسپێکردنی شۆڕش وبەشداربوانی شۆڕش و سەرکردەکانی شۆڕش

لەباسی پێشوودا بەدورو درێژ باسی هەڵوێستی حکومەتی تورك كرا کە چۆن نەخشەی تایبەتی كێشابوو بۆکۆتایی هێنان بەهەموو جۆرە بزووتنەوەو ڕاپەڕینێکی تر پاش ئەوەی شۆڕشی ئاگریداغی خامۆش کردبوو، خۆشی ئامادە کردبوو بۆ تواندنەوەی نەتەوەی کورد لەبۆتەی نەتەوەی تورکداو تەنها مابووەوە سەرناوچەی درسیم کەهەتا ئەوکاتە هێشتا بەتەواوەتی دەست درێژی نەکردبوە سەر دانیشتوانەکانی وهێشتبویەوە بۆدوای لەناو بردنی شۆڕشی ئاگریداغ و وادیاربوو حکومەت لەکاتی شۆڕشی کورد لەناوچەی ئاگریداغدا بۆبێدەنگردنی دانیشتوانی درسیم نەمێنێت بەڵام دوای شۆڕشی ئاگریداغ بەو بڕیارەیدا چوە وە ودەستی کردبوو بەسەندنی باج.

دەربارەی ئەمە پرۆفیسۆر حسرتیان لەلاپەڕە/١٦٥ی کتێبەکەیدا سەرچاوە/٤٩باسی کردوە کە حکومەت بڕیارێکی تازەو تایبەتی دەرکرد،

بۆسەندنی باج لەسەردانیشتوانی درسیم و ئەم بڕیارەی حکومەت بوو بەهۆی پشێوی و شۆڕشێکی تازە کەلەساڵی ١٩٣٧دا لەوناوچەیەدا دەستی پێکرد.

ئەو بڕیارەی حکومەت و بڕیارێکی تری کەبریتی بوو لەداگیر کردنی زەوی و زاری کوردودابەش کردنی بەسەرئەو تورکانەدا کە هێنابویانە ناوچەکە ئەوەندەی تر هەڵوێستی ئاڵۆز کرد.

حسرتیان لە باسەکەیدا ووتوویەتی:

((لەسەرەتادا سەندنی باج بەئاسانی سەری نەگرت چونکە دانیشتوان بەربەرەکانی حکومەتیان دەکردو بەرامبەر بەمە حکومەت دەستیکرد بەهەڕەشەکردن وترساندن و سزادان و کوشت وبڕی خەڵك و لەسەر جادەکانی(العزیز)بۆ ترسلاندنی خەڵك چەند کەسێکی لەسێدارەدا لەوانەی دژی حکومەت وەستابوون لەنەدانی باج بەپێی ئەو بڕیارە تازەیەی دانیشتوان ماوەیەك بوو فێری نەدانی بوبون وئەم ڕەفتارو هەڵوێستە تازەیەی حکومەت بوو بەهۆی ڕاپەڕین وهەڵگیرساندنی شۆڕشێکی تازە کە هەموو ناوچەی درسیم ی گرتبۆوەو شۆڕشگێڕان توانیبویان(٣٠هەزار)چەکدار ئامادە بکەن و پەلاماری فەیلەقێکی تورکیان داوپردەکانیان ڕوخاندو ڕێگەوبانەکانیان تێکداو ڕێگەی هات و چۆکردنیان بڕی(لام وایە ئەو ٣٠هەزار چەکدارەحسرتیان دەبێ لەدەمی دانیشتوانەوە بیستبێتی کە دوورنیە زیادە ڕۆیی لە ژمارەکەدا کرابێت چونکە لەدوایدادەردەکەوێت ئەگەر شۆڕش خاوەنی ئەو هەموو چەکدارانە بوایە بەئاسانی ئەو شۆڕشە کۆتایی پێ نەدەهێنرا).

حسرتیان دەڵێ: حکومەت بەرامبەر بەو بزووتنەوەوجم وجۆڵەی کورد ئەویش (٢٥هەزار) سەربازی لەساڵی١٩٣٧دا لە(تونجلی) ئامادەکردوبەپاڵپشتی هێزی ئاسمانی بەوپەڕی دڕندەیەتیەوە توانی شۆڕشەك خامۆش بکاتو لەناوی ببات))

بەرلەوەی بەدوورودرێژ بچینەسەر باسی دەسپێکردنی شۆڕشەکەو ئەنجامەکەی بەپێویستم زانی کورتە باسێکی ژیانی ئەو سەرکردەو شۆڕشگێڕانەی کوردبکەم کەلەو شۆڕشەدا بەشدارییان کردبوو.

کریسکوچرا لەلاپەڕە/٢٠٣ی کتێبەکەیدا سەرچاوە/ ٤١ باسیژیانی (سەید ڕەزا)ی کردوەکەسەرکردەی ئەم شۆڕشە بوەکە ووتوویەتی سەید ڕەزا لەساڵی١٨٦٢دا لەدایك بووەو لەساڵی ١٩٣٧داکۆچی دوایی کردوەکە بەپێی بۆچوونی کریس کوچرا سەید ڕەزا(٧٥)ساڵژیاوەوکەلە سێدارە دراوە لەتەمەنی(٧٥)ساڵیدابوە.

کوچرادەربارەی ژیانی سەید ڕەزا وتوویەتی:

((ساتێك ڕاپەڕینی درسیم دەستی پێکردئەو دپلۆماسی وسیاسییانەیلە ئەنقەرەبوون نەیان دەزانی کێسەرکردەو ڕێبەری شۆڕشەکەیەو لایانوابوو سەید ڕەزا تەنها بریتی بووەلە سەرۆکێکی ئاینی و مەزهەبی لەناوچەکەدا.

کریس کوچرا لەباسەکەیدا ئامـاژەیبۆ کتێبەکەی (نوری درسیمی)کردوەبەتورکی لەژێرناوی (درسیم کردستان تاریخندە)کەلەدوایدا لەساڵی١٩٥٢دابەزمانی تورکی لەلایەن (ئاڵپ)ەوەچاپکراوە کەلەو کتێبەدا بەدوورودرێژ باسی سەید ڕەزاو مێژووی ژیانی کردوە کە نوری درسیمی خۆی ماوەیەکی دوورودرێژ لەگەڵ سەید ڕەزا دا ژیاوە وپێکەوە خەباتیان

کردوه(لەبەرگی دوهەمدا وێنەی نوری درسیمی هەیە)بەپێی کتێبەکەی نوری درسیمی سەید ڕەزا کوڕی سەید ئیبراهیم بوە کەسەرۆکی عەشیرەتی(حەسەنان)بوە کەلەرۆژئاوای درسیمدابوە کەئەم عەشیرەتە یەکێك بووەلە عەشیرەتە بەناوبانگەکانی ئەوناوچەیە.

(بەلام حەسەن عرفە لەکتێبەکەیدا سەرچاوە/٥٢وتوویەتی:سەید ڕەزا لەخێڵی (عباس ئوشاقی)بوەکە ڕەنگە ئەو خێڵی عباس ئوشاقی‌یەی حسن عرفە باسیکردوە هەریەکێك بوە لەخێڵەکانی عەشیرەتی حەسەنان کە نوری درسیمی باسیکردوەو کریس کوچرا ئاماژەی بۆ کردوە).

بەپێی کتێبەکەی نوری درسیمی لەناو شیعەکانی درسیمدا کەکریس کوچرائاماژەی بۆکردوە(کەمەبەستی علوی‌یە)شێخەکانی درسیم بە (سەید)ناودەبران وسەید ئیبراهیم چوار کوڕی بوەکە (سەید ڕەزا)کوڕی بچوکی بوەو لای باوکی زۆر خۆشەویست بوە.

سەیدڕەزا دەرسی(زانین-علم)ومەلایەتیی لای(محمدعلی‌ئەفەندی) خوێندوەکەیەکێك بوەلەزانایانی ئەوسەردەمەومرۆڤێکی‌ئاینی‌ومەزهەبیی بەناوبانگی ناوچەکەبوەو ڕۆڵێکی زۆر گەورەی بینیوە لەچەسپاندنی بیروباوەڕی نەتوایەتی لەمێشك ودڵی سەید ڕزاداو سەید ڕەزا بەهۆی ئەوەوەو بەهاندانی ئەو مامۆستایەوە مێشکی پڕبوە لەهەستی نەتەوایەتی. بەپێی وەسیەتی سەید ئیبراهیم، سەید ڕەزا جێگەی باوکی گرتۆتەوەو لەگوندی)ئاغداد)دانیشتەجێ بووە کە گوندێکە لەداوێنی کێوی (توژیك).

هەڵوێت وڕەفتاری سەید ڕەزا ڕوونی کردۆتەوە کە ڕێبازێکی کوردایەتیی گرتبوەبەرو مرۆڤێکی خاوەن ڕەوشت‌وخوویەکی بەرز بوەو خزمەتێکی زۆری میللەتەکەی خۆی کردوە.لەدوای شۆڕشەکەی شێخ سعید

لەساڵی١٩٢٥داسەید ڕەزا خزمەتێکی زۆری ئاوارەکانی کردوەو خەڵکی لاواندۆتەوەو پەنای داون(کاشکی ئەو خزمەتە زۆرو گەورەیەی سەید ڕەزا دوای شۆڕشەکەی پیران لەکاتی شۆڕشەکەدا بوایەولەکاتی دەست درێژی کردنی تورك بۆسەر شۆڕشگێڕانی پیران بیْلایەن نەبوایەو بێدەنگ دانەنیشتایەو ئەو کۆنە قینەی بەهۆی سوارەی حمیدیەو ڕەفتاری سوڵتانەکانی عوسمانیەوە لەناو سونیو علویدانەبوایە بەهۆی کەمتەرخەمی بەدەنگ یەکەوە نەچوونی ڕێبەرانی ئەو دوومەزهەبە,کەلە شوێنی خۆیدا لەباسی هەڵسەنگاندنی ئەم شۆڕشەو شۆڕشەکانیتریباکووربەشێوەیەکی گشتی دەچینەوەسەرئەم باسە).

کریس کوچراله‌لاپەڕە/٢٠٤ی کتێبەکەیدا باسی دوکیومینتیکی ناوئەرشیفی وەزارەتی دەرەوەی بریتانیای کردوە ژمارە (-F0.361 A.F.20864)کەلەو دوکیومینتەدا باسی نیشتیمان پەروەریتی وڕووناکبیریتی سەید ڕەزای تیادا کراوە کەوتوویەتی:

((سەید ڕەزا لەگەڵ چەند هاوکاریکیدا نامیلکەیەکی بە فرنسزی لەژێر ناوی (درسیم–کوردستان)داچاپکردوەو ناردویتی بۆ وەزارەتی دەرەوەی بریتانیا(بێگومان نوری درسیمی کەشارەزای زمانی فرنسی بوە ڕۆڵێکی گەورەی بینیوە لەنوسین ولەهاندانی سەید ڕەزا بۆناردنی ئەو نامەیە). بەپیْی کتێبەکەی کریس کوچرا(وەرگێرانی محمدریانی بۆکوردی) پوختەی ئەو نامیلکەیە بەم شێوەیەبوو:

((زۆر لەمێژە,واتە بەدرێژایی ساڵەهای ساڵ تورکەکان لەناو وڵاتی کوردستاندا کارێکیوایان کردوە کەکوردێك نەتوانێت ڕۆژنامەیەك بخوێنێتەوە بەزمانی زگماکی خۆی بنوسێت یاخود پەرتوکێك چاپ

بکات وبلاوی بکاتەوە وەیابەزمانی خۆی ووت و ویژبکاتو حکومەتی کوردی دوور خستوتەوە بۆناوچەی (ئەناتولیا)کە بریتی یەلەشوینیکی ووشك وبیٚ ئاو،زەوی‌وزارە کانیشی بەکەلکی هیچ نایەت ولەئەنجامی ئەمەدا ژمارەیەکی زۆری کورد لەناوچوە وحکومەت شان بەشانی ئەمەش ئەوپەری جەوروستەمی بەکار هیناوە لەگەلٚ دانیشتوانی درسیمدا وخەلٚك هەمووی تووشی نائارامی بون وئاوارەکراوی ودوورخراونەتەوەلەخاکی ولاتی خۆیان واەئەنجامدا ئەوانیش ناچاربوون دەست بدەنە چەك بۆ ئەوەی ولاتەکەیان ومافی خۆیان بپاریزن کەنمونوی ئەمە لە راپەرینی ئاراراتی سالی١٩٣٠دا لەناوچەکانی (زیلان)و (بایزید)دا دەرکەوتوە.

هەرچەندە ئەوا ماوەی سیٚمانگ تیپەری کردوە بەسەر ئەو شەرە بیٚ ئەمان وئەو شەرە نابەرامبەرییە لەیەکنەچوەی نیوان هیزی دوولادا(مەبەستی حکومەت‌ودانیشتوانی درسیمە)دەستی پیکردوە لەم ناوچەیەدا وحکومەت بەبۆمبای ناپالم وژەهراوی ولاتی کوردستان بۆردومان دەکەن کەلەئەنجامیا ژن ومندالیکی زۆری بیٚ تاوان دەکوژریت بەبیٚ ئەوەی بەزەییان بەهیچ کەسیکدا بیتەوە, لەگەلٚ ئەوەشدا حکومەت هیشتا نەیتوانیوە سەربکەویتو بگرە تووشی زیان وشکستیش بووەو بەرامبەر بەو خۆراگرتن ووەستانەی ئیمە, فرۆکەکانی حکومەت ئاواییەکانن بۆردومان دەکەن‌و دانیشتوان لەلایەن حکومەتەوە ئاوارەدەکرین ولەمالٚ وشوینی خۆیان دوور دەخرینەوەو ناوبەندیخانەکان پرو سیخناخن لەگیراوەکان کەدەستە دەستەش رۆشنبیرانی کورد لەناو بەندیخانەکانا تیرباران دەکرین ودەکوژرین.

سێ ملیۆن کورد کەلەگەڵ میللەتی تورکدا دەژین دەیانەوێ بەزمانی خۆیان بخوێنن و بنوسن و بەئاشتی و بەهێمنی و بەئازادی لەناو خاکی خۆیانا بژین وداب ونەریت وفەرهەنگ وڕەگەزی خۆیان بپارێزن...

ئایا میللەتی کوردکەبەوشێوەیەداوای مافی خۆی دەکات بەلای ئێوەوە شایانی ئەوەیە بەوجۆرە ڕەفتاری لەگەلأبکرێت و بەوجۆرە تاوانی بەرامبەربکرێت؟!

ئایاپێویست نیە لەسەرحکومەتی تورك واز لەوهەلۆیست و کردارانەی بێنێت و چارەسەری کێشەکەبکات؟ئاغای وەزیر(مەبەستی وەزیری دەرەوەی بریتانیایە)منلەناخی دەروون و دلمەوەئەم قسانە دەکەم و هیوادارم لەڕێگەی ئەم نامیلکەیەوە توانیبیتم هەستی دەروونم بەرامبەر بەڕووداوەکان لەلای ئێوەکاری خۆی بکات.

امزا

ژینرال-ئیسمی درسیم سەید ڕەزا

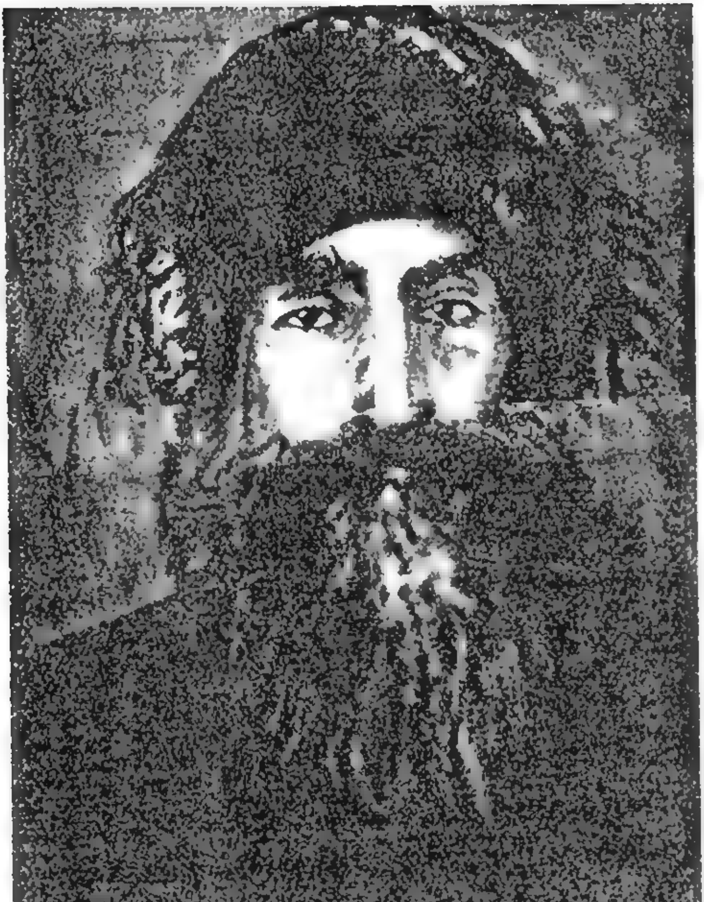

وێنەیەکی سەید ڕەزا

دکتۆر عبدالجبار قادر وەرگێڕی سەرچاوە/٧لەتورکیەوە بۆ کوردی وتوویەتی کاربەدەستانی حکومەتی بریتانیا هیچ وەرامێکی ئەو نامەیەی سەید ڕەزایان نەداوەتەوە.

بێجگەلەونامەیەی سەید ڕەزا کە بۆوەزیری دەرەوەی بریتانیای ناردبوو,حسن عرفە لەکتێبەکەیدا- سەرچاوە/٥٢(کوردستان ازبیرون)ئاماژەی بۆنامەیەکی ترکردوە کەلەلایەن(امام قاسم/و(ئیسماعیل حقی)یەوە کەلەڕۆژی ١٩٣٧/٨/١١داداویانەبە حکومەتی عراق و بەنوێنەرانی دەوڵەتە بێگانەکانی عێراقدا ولەونامەیەدا داوایانکردوە ڕەخنە لەو ڕەفتارە دڕندانەیەی تورك بگرن و داوای وەستانی ئەو شەڕە خوێناویە بکەن و کۆمیسیۆنێك پێك بێت بۆ لێکۆڵینەوە لە ڕووداوو بەسەرهاتەکانی ئەو ڕۆژانەی ناوچەی درسیم.

حسن عرفە جگە لەباسی ئەو نامەیە باسی عەشیرەتەکانی (حیدران)و(رمان)و(ئوشاق)ی کردوە کەبەشدارییانکردبوو لەشۆڕشی درسیمدا وقدری جمیل بەگ(زنار سلوپی)لەلاپەڕە/٢٠١ی کتێبەکەیدا سەرچاوە/٥٧, باسی کۆبوونەوەی چەند عەشیرەتێکی کردوە بۆ ئەوەی ڕووبەڕووی هێزەکانی حکومەت ببنەوە کە عبدالله ئاڵب دوغان کرابوو بەسەرکردەی هێزەکانی حکومەت بۆ لێدانی ناوچەکەو ناوی (درسیم)ی بەشێوەیەکی ڕەسمی گۆڕیبوو بۆ (تونجلی)و عەشیرەتەکان لەو کۆبوونەوەیەدا هەوڵیاندابوو یەك بگرن و بەشێوەیەکی یەککگرتوو ڕووبەڕووی نەخشەکەی حکومەت ببنەوە, بەڵام بەداخەوە لەو کۆبوونەوەیەدا نەگەیشتنە ئەنجامێکی بەسوودو نەیانتوانی ئەوانیش بەرامبەر بەنەخشەکەی حکومەت نەخشەیەك بۆ خۆیان ئامادەبکەن

کـــەلووت بەرزی‌وهەڵوێســـتی تاکەکەســـی یـــەکێك بـــوو لـــەهۆکانی سـەرنەگرتنی ئەوکارەگرنگـە لـەو ڕۆژە ناسـکەدا, لەگـەڵ ئەوەشـدا هەنـدێ لـەو عەشیرەتانەی پێوەنـدی‌و خزمایـەتی یـان لەگـەڵ یـەکتردا بەهێز بـوو وەبـۆ چـوونەکانیان دەربـارەی هەڵوێسـت لەیەکـەوە نزیـك بـوو جـۆرە ڕێکـەوتنێکیان لـەنێوان خۆیانـا سـازکردبوو, پـەیمانێکیان بەسـت کەبـەپێ‌ی ئـەو پەیمانـە بـەڵێنیان دا ڕووبـەڕووی هێزەکـانی حکومـەت ببنـەوەو(سـەید ڕەزا)توانیبـووی جـۆرە هاوکـاری‌و تەباییـەك لـەنێوان هەنـدێکیانا پێـك بێنێـت وەکـو عەشـیرەتی (ئەباسـیات, فرهـادان, کارابالینـان, بـەختیار, یوسـفیان, دومومـان, حسـن عرفـە بەعەشـیرەتی دمـــان نـــاوی هێنـــاوە, لەگـــەڵ عەشـــیرەتی حیـــدران), بـــەلام عەشیرەتی(کالان)بەنیوەچڵی لەگەڵ عەشیرەتەکانی تیهەڵبوە.

زنار سلوپی لەباسەکەیدا لەسەری ڕۆیشتوەووتوویەتی:

عبدالله ئاڵـپ دوغـان هـەوڵی دا لەڕێگـەی(خضـر) ناوێکـەوە کەکۆنـە قائمقامێکی خەڵکی درسیم بوو چاوی بەسەید ڕەزا بکەوێت لە(العزیـن)و خضـر گـەرەنتی دا بەسـەید ڕەزا کەلەوچـوونەیدا دەیانپارێزێـت بـەلام سـەید ڕەزا لـەنیوەی ڕێگایـا لەمەبەسـتە ناپاکـەکانی ئاڵـپ دوغـان گەیشتبوو بۆیە گەڕایەوەو چاوی بەئاڵپ دوغان نەکەوت.

دوای ماوەیـەك دووبـارە ئاڵـپ دوغـان(رائـد شـوکت)کەلێپرسـراوی حکومـەت بوولـەکاروباری هات‌وچۆیا نـاردی بـۆ درسـیم بۆئـەوەی لـەوێ چـاوی بەسـەرۆکەکانی کـورد بکـەوێت‌و بـۆ ئـەو مەبەسـتە رائـد شـوکت چوە(ئوفاجیك)ودووسی‌سـەرۆك عەشیرەتی کوردیشـی لەگـەڵ خۆیـدا برد بۆئەوەی بەهـەموویان سـەید ڕەزا قایل بکـەن چاوی پێیـان بکـەوێت بەلام

سەيد ڕەزا نەچوو بەپیر رائد شوكتەوەوبەرامبەر بەمە رائد شوكت بڕیاریدا ڕووبكاتە لای (ڕێبەر)ی برازای سەيد ڕەزا كەلە گوندی(حاجلی) دادەنیشێت.

ساتێك سەيد ڕەزا بەو چوونەی رائد شوكتی زانیبۆلای ڕێبەری، سەيد ڕەزا(علیشیر-علی شیرۆ)دەنێرێت بۆلای ڕێبەرو،ماوەیەك بوو سەيد ڕەزاو ڕێبەری برازای لەسەر زەوی وزار لەگەڵ یەكتردا لەكێشەكە دا بوون وناڕێك بوون وسەيد ڕەزا علیشیر ڕادەسپێرێت لەڕێبەر بگەیەنێت كەتوركەكان جێگەی باوەڕنین بۆیە نابێ باوەڕ بە درۆودەلەسەكانیان بكرێت، بەلام ڕێبەر گوێناداتە قسەونەسیحەتەكانی سەيد ڕەزاو بەقسەكانی رائد شوكت هەڵدەخەڵەتێت و لەگەڵیا دەچێت بۆ(العزین)بۆئەوەی چاوی بە عبدالله دوغان بكەوێت و لەوێ بە عبدالله پاشا دوغان پارەو دیاریو بەرتیلێكی دەدات بەڕێبەرو هانی دەدات سەيد ڕەزای مامی بەهیچ نەزانێت بەوجۆرە ڕێبەری لەسەيد ڕەزا هەڵگێڕایەوە))

(سەیر ئەوەیە كورد بەهیچ شێوەیەك دەرس و پەندی لەبەسەرهاتو ڕووداوەكانی ناوخۆی وەرنەگرتوە وەئەم هەڵوێستەی ڕێبەر لەگەڵ سەيد ڕەزای مامیدا ئەو ناكۆكیەمان بیردەخاتەوە لەنێوان بەدرخان پاشاو یزدان شێری برازایدا كەلەبەرگی یەكەمدا بەدوورودرێژ باسی ئەو ناكۆكیەو هۆی ئەو ناكۆكیەمان كردوە كەچۆن لەئەنجامدا بو بووبەهۆی لەناوبردنی ئەو نیمچە حكومەتەی بدرخان پاشا پێكی هێنابوو وەتوركەكان توانیبویان یزدان شێری برازای بدرخان لەمامی هەڵگێڕنەوە كەبەمە هەل و دەرفەتێكی ئێجگار گرنگ لەكیس نەتەوەی كورد چوو).

باسی سێهەمی

سەرەتای دەسپێکردنی شۆڕش و ڕووبەڕووبونەوەی هەردولا

لەدوای ئەوەی عبدالله ئاڵپ دوغان توانیبوی(ڕێبەر)ی برازای سەید ڕەزا قایلبکات ودژی مامی و شۆڕشگێڕەکانی تر بوەستێت ئیتر دەستی کرد بەبەجێهێنانی ئەو نەخشەیەی بۆ لێدانی ناوچەی درسیم تەرخانکرابوو, لەپێشدا فەرمانێکی دەرکرد بۆ دانیشتوانی درسیم کەپێویستە(٢٠٠) چەك بدەن بەحکومەت و بەرامبەر بەو داخوازییەی حکومەت درسیمیەکانیش کەوتنە خۆیان بۆ پارێزگاری کردن لەخۆیان و لەناوچەکەیان و رائدشوکتیش بەناوچەکانی عەشایری(خوزات-موزات) دادەستیکرد بەگەڕان بۆ ئەوەی تۆوی ناکۆکی لەنێوان درسیمیەکان بچێنو بڵاوی کردەوە هەرعەشیرەتێك چەکەکانی خۆی بدات بەحکومەت بەرامبەر بەوە دەتوانێت لەشوێنی خۆیدا بمێنێتەوە.

بۆ وەرامی ئەوجم وجۆڵەی رائدشوکت عەشیرەتی(دومانین) وهەندێك لەعەشیرەتی(ناظمیة)ئەو کۆسپ و دەزگا و ڕێگرانەی کرابوون بەهێڵی سنووری جیاکردنەوەی ئەوعەشایرانەی بەرلەمە کۆچیان پێکرابوو هەموویان ڕووخان, لەسەرەتادا سەید ڕەزا داوای لەعبدالله پاشا ئاڵپ

دۆغان کرد واز لەو هەڵوێستە بێنێت بۆ فشار خستنە سەر دەرسیمیەکان‌و لەبریتی ئەوە حکومەت دەزگایەك دامەزرێنێت بۆ بەڕێوەبردنی کاروباری ناوچەکە بەمەرجێك ڕێز لەهەستی نەتەوایەتی دانیشتوانی درسیم بگرێت، وەرامی عبدالله پاشا بۆ ئەو داخوازییەی سەید ڕەزا بریتی بوو لە دامەزراندن‌و بڵاوکردنەوەی هێزەکانی حکومەت لەسەر سنورەکانی ناوچەی درسیم‌و فڕۆکەکانی حکومەت بۆ هەڕەشە کردن‌و چاوترساندنی خەڵك هەموو ڕۆژێك سەر لەبەیانیان لەدیاربەکرەوە دەهاتن‌و بەسەر ناوچەی درسیمدا دەفڕین.

زنار سلۆپی لەلاپەڕە/٢٠٤ی کتێبەکەیدا باسی چۆنیەتی دەستپێکردنی شەڕی کردوە کەلەبەهاری١٩٣٧داحکومەت هێزی ناردە سەر عەشیرەتی(یوسفیان)بەبیانووی لێ سەندن‌و کۆکۆدنەوەی چەك‌و سەربازێکی تورك لەکاتی پشکنیندا کچێکی کوردی فڕاندو لەئەنجامی ئەو دەسدرێژییەدا کوڕێکی سەرکردەی عەشیرەتی(فیندیك)تاقمێك چەکداری ناردە سەر ئەو هێزەی حکومەت کەچوبوە ناوچەکەو هێزەکەی حکومەت ناچار کرا ئەو ناوچەیە بەجێ بێڵێت.

ساتێك سەید ڕەزا ئیبراهیمی کوڕی نارد بۆ(العزیز) بۆئەوەی لەوێ باسی‌ئەوتاوانەی تورك بگەیەنێت بە عبدالله پاشا، لەگەڕانەوەیدا لەگوندی(دەشت) کە لەناوچەی عەشیرەتی (کیرغان) بوو، چەکدارەکانی رائد شوکت لەکاتی نوستندا پەلاماری ئیبراهیمیان داو کوشتیان.

(ئەوەی شایانی باسە کریس کوچرا لەلاپەڕە/٢٠٧ی‌کتێبەکەیدا باسی کوشتنی ئیبراهیمی بەجۆرێکی تر کردوە کەووتوویەتی ساتێك ئیبراهیم

لەشاری(هـۆزات) گـەڕابوەوە سـەربازەکانی تـورك‌و چـەند چـەکدارێکی عەشیرەتی(گورگان)پەلاماریان دابوو کوشتبوویان.

لەئـەنجامی ئـەو کوشـتنەدا سـەید ڕەزا داوا لەحکومـەت دەکـات ئـەوی ئیبراهیمـی کـوڕی کوشـتبوو پێویسـتە بیدرێتـە دەسـتی بـەڵام رائـد شـوکت داخوازییەکـەی پشـتگوێ خسـت‌و بەوەشـەوە نەوەسـتا بـەڵکو فەیلـەقێکی لەدیاربەکرەوە نـارد بـۆ دەرسیم‌و ئـەو هێـزە هێرشـی کـردە سـەر عەشـیرەتی یوسفیان‌و سەرکردەی هێزەکەی حکومەت لـە(العزیز) کە ئیسـماعیلی حقـی ناوێـك بـوو,چـەکدارە خەڵـەتێنراوەکانی عەشـیرەتی(کیرغـان)ی‌بـەکار هێناوپـەلاماری ئەوناوچـەیەدرا کەسـەید ڕەزای لێبـوو(کـریس کوچـرا لەکتێبەکەیدا وتوویەتی لەم پەلاماردانەی تورکدا بۆسەر سەید ڕەزا, ڕێبەری برازای سەید ڕەزاش لەگەڵ هێزەکەی حکومەتدابووەو هـەوڵی گرتنی مـامی دابـوو). بـەوجۆرە هێزەکـەی سـەید ڕەزاو هـەموو هاوکارەکـانی پـەلاماری هێزەکـەی حکومـەتیان دالـە(خـوزات-هـۆزات)لەئـەنجامی ئـەو هێرشـەدا هێزەکەی حکومەت ناوچەی خوزاتی بەجێ هێشت.

پاش ئەو شـکان وپاشەکشـەیەی حکومـەت, هێـزی تـازەی یارمەتیـدەری حکومـەت لەدەرنجان‌وئەرزومـەوە بـەکێش کـراو فڕۆکـە دەسـتیکرد بـە بۆمبارانی هێزەکەی سەید ڕەزا.

لەگەرمەی ئەو شەڕەدا سەید ڕەزا ناوبژیکەرێکی ناردەلای عبدالله ئاڵپ دوغـان وپـێ‌ی ڕاگەیانـد ئەگـەر دان بـەمافی کـوردا بنرێـت‌و ئەوکەسـەی ئیبراهیمی کوڕی کوشتبوو بدرێتە دەستی بەرامبەربەمانە ئامادەیە ئەو چەك وجبەخانـەو ئەودیلانـەی گیرابـوون هـەمووی بدرێتـەوەو بـەریان بـدات بـەڵام عبـدالله پاشا پێی لەسـەر ئـەوە داگرت کـە پێویسـتە ئەو شـتانە بـەبێ مـەرج

بدرێنەوە بەحکومەت و بێجگە لەمەش پێویستە هەشت هەزار تفەنگی ماوزەریش بدرێت بە حکومەت.

ئەمداخوازییە تازەیەی عبدالله دوغان لەسەیدڕەزا بوو بەهۆی تازەکردنەوەی شەڕو حکومەت سەرلەنوێ دەستی پێکرد بەئاگرباران و بۆردومانکردنی دانیشتوان بەبێ جیاوازی لەنێوان چەکدارو نێوان ژن و منداڵ و پیری بێتاواندا.

زنار سلۆپی لەکتێبەکەیدا چۆتەوە سەرباسی(ڕێبەر)ی برازای سەید ڕەزا کەلەگوندی(بیامە)دا دەژیا لەنزیك شاری(خوزات) کەئیعلانی بێلایەنی خۆی کرد, بەڵام لەڕاستیدا لەژێرەوە هەرلەگەڵ حکومەتدا بوو, بەپێی نەخشەی حکومەت دەچووبەڕێوەو حکومەت بەدرۆو بۆچاوبەست بڵاویان کردەوە کەوا(ڕێبەر)لەبێ لایەنیەوە بۆلایەنگری یاخی بوەکان.

ڕێبەرو تاقمەکەی چونەلای عەشیرەتی(بەختیار)ولای ئەوانەوە نامەیەکی نارد بۆ سەید ڕەزای مامی و داوای لێبوردنی لێکردو پاکانەی ئەوەی کردبوو کەتائەوکاتی پەشیمان بوونەوەیەی لەمەبەستە ناپاکەکانی حکومەت بەباشی نەگەیشتبوو.

ئەوسەرۆك عەشیرەتانەی هاوکاری سەید ڕەزا بوون بەپاکانەو بەقسەکانی(ڕێبەر)خەڵەتابوون و باوەڕیان پێکردبوو هەرچەند سەید ڕەزا لەو هەڵوێستەیان ناڕازی بوو پەسەندی نەکردبوو.

بەو جۆرە(ڕێبەر)و تاقمەکەی بەو فرۆفێڵە چوونە پاڵ هێزەکەی(علی شێر-علی‌شێرۆ) کەیەکێك بوو لەسەرکردەکانی هۆزەکەی سەید ڕەزاو ڕێبەرلای ئەوان واخۆی پیشاندابوو نیشتمانپەروەرو هاوکاری ڕاپەڕیوەکان بەڵام زۆری پێنەچوو ڕوون بوەوە ئەمەش هەریەکێك بوە

لەنەخشەو فرۆفێڵەكانی عبداللە ئاڵپ دوغان بۆئەوەی لەڕێگەی(ڕێبەر)ەوە بەهەر نرخێك بێت علی شێروی ئازاو نیشتمانپەروەر لەناو ببات كەیەكێك بوو لەهاوكارە پاكو دڵسۆزەكانی سەید ڕەزاو شۆڕشگێڕێكی ئازاو نەبەردی كورد بوو.

بەرلەوەی بچینەسەر باسی چۆنیەتی سەرگرتنی ئەو نەخشەیەی عبداللە ئاڵپ دوغان و كوشتنی علی شێرۆ.

بەپێویستم زانی كورتە باسێكی علی شێرۆ بخەمە پێش چاو بەپێی ئەو سەرچاوانەی لێی دواون.

كریس كوچرا لەكتێبەكەیدا سەرچاوە/٤١دەربارەی علی شێرۆ وتوویەتی:

((علی شێرۆ لەناوچەی(كوجگیری)لەدایك بوەوهەروەكو سەیدا ڕەزا لەعەشیرەتی (حەسەنان)بوەو سەرەتا لەقوتابخانەی(سیواس)دا خوێندویەتی ولەزەمانی سوڵتان عبدالحمیددا وەكو شاعیرێكی كورد هەستی نەتەوایەتیی خۆی بەشیعردەربڕیوەو مرۆڤێكی خوێندەوارو ڕۆشنبیرو ئەدیب بوەو بوەبە(مرزا-كاتب)وموستەشاری مصطفی بەگی سەرۆكی عەشیرەتی كوجگیریو پاش ئەوەی مصطفی بەگ لەلایەن حاكمی درسیمەوە لەسێدارە درا كوڕەكەی مصطفی بەگ بوو بەجێگری باوكیو علی شێرۆش هەروەكو ڕابەرێكو سەرپەرشتیكەرێكی دڵسۆز چاودێریی كوڕەكەی مصطفی بەگی كرد.

علی شێرۆ لەناو عەشیرەتی كوجگیریدا دەستەڵاتێكی زۆری هەبوەو هەمیشە هەوڵێكی زۆری داوە لەناو كوردا یەكێتیو تەبایی هەبێتو لەساڵی١٩٢٠دا یەكێك بوە لەئەندامانی جمعیتی(كوردستان تعالی

جمعيتـی)و هـەوڵی داوە لقێکـی ئـەو کۆمەڵـە لەدرسـیمدا دامـەزرێنرێتو لەشۆڕشـی کوجگیریـدا هاوکـاری شۆڕشـگێڕەکان بـوەو لەسـەرئەوە لەلایـەن حکومەتی تورکەوە بڕیاری لەسێدارەدانی دەرچوە.

دەربارەی شاعیریتی علی شیرۆ کەکریس کوچرا باسیکروە,قدری جمیل بەگیش لە کتێبەکەیدا سەرچاوە/٥٧باسی شعرێکی علی شیرۆی کردوە کە وەکو مەلحەمەیـەك بـەو شعرە باسـی شۆڕشـی کـوجگیری کـردوە دەربـارەی کوڕەکـەی مصـطفی پاشـا کـەکریس کوچـرا باسـی کـردوە کـەبوە بـەجێگری بـاوکیو لەکتێبەکەیـدا نـاوی نـەهێناوە هـەروەکو لەباسـی سیٚهەمی بەشـی نۆهـەمی بـەرگی دوهەمـدا (زنـار سـلۆپی) وتوویـەتی ئـەوکوڕەی مصـطفی پاشا-یامصطفی بەگی درسیمی ناوی (علی شـان)بوەو لەوبەرگـەدا لەباسـی دووهـەمو سـیٚهەمی بەشـینۆهەمدا باسـی ڕاپـەڕینی یەکـەمی درسـیمو شۆڕشـی کـوجگیری کـرا وەلەسـالأنی(١٩٢٠و١٩٢١)دا هـەروەکو کـریس کوچرا باسیکروە علی شیرۆ لەشۆڕشی درسیمی دوهەمدا (١٩٣٦-١٩٣٨) تـەنها هەرخـەریکی کاروبـاری شـۆڕشو پێشـمەرگایەتی نـەبوە بـەڵکو خـەریکی نوسینو بڵاوکـراوەش بـوە بەشـیعرو بـەووتار بـۆ ڕوونکردنـەوەی کێشەی کوردو بزواندنی هەستی نەتەوایەتی لەناو هاوڵاتیاندا.

دەربـارەی چـۆنییتی کوشـتنی علـی شـیرۆو لەلایـەن ڕێبـەرەوە بـۆ بەجێهێنانی نەخشـەکەی ئالـپ دوغـان هـەروەکو زنـار سلۆپی باسیکردوە, سـاتێك سـەید ڕەزا بڕیـار دەدات علـی شـیرۆ بنێرێـت بـۆلای نوێنـەرانی دەوڵەتـە گـەورەکان بۆئـەوەی جەورسـتەمو تاوانـەکانی تـورك بەرامبـەر کوردیـان بـۆ ڕوون بکاتـەوە (وەکـو وتمـان بـەر لەمـە نامەیـەکی بەفرنسزی

ناردبوو بۆ وزیری دەرەوەی بریتانیا و نامەکەیان بلاوکردەوە,بەلام دیارە هیچ وەرامێکی لەو ڕووەوەی نەگەیشتبوو بۆیە علی شیرۆی ناردبوو).

ساتێك ڕێبەر کەبەناو لەحکومەت جیا بوبووەوەو چووبوە لای عەشیرەتی(بەختیار)ی سەر بەسەید ڕەزا, ڕێبەر خۆی دەگەیەنێتە لای علی شیرۆ کەخەریکی خۆ ئامادەکردن دەبێت بۆ ڕۆیشتن و پێی ڕادەگەیەنێت کەماوەیەکە زۆر ماندوەو حەزدەکات سەری لێ بدات و لەکاتی خۆ ئامادەکردندا بۆ ڕۆیشتن کەخەریکی ئامادەکردنی خواردن دەبن, ڕێبەر بەدەمانچەکەیەوە پەلاماری علی شیرۆ دەداو دەیکوژێ, هەرچەندە ژنەکەی علی شیرۆ کەناوی (ظریفة) بوە دەست ئەداتە دەمانچەو چەند گوللەیەك بە ڕێبەرروە دەنێت بەلام گوللەکانی بەر ڕێبەر ناکەوێت بەڵکو بەر پیاوێکی ڕێبەر دەکەوێت کە لەگەڵیا هاتبوو بۆلای علی شیرۆ, ڕێبەر ژنەکەشی دەکوژێت و سەری هەردوکیان دەبرێت و دەیان بات بۆلای تورکەکان و بەمە بۆ ئێجگاری خیانەتی ڕێبەر ئاشکرا دەبێت.

لێرەدا پرسیارێك دێتە پێشەوە دەربارەی چۆنیەتی کوشتنی علی شیرۆ بەو شێوەیەی زنار سلۆپی باسیکردوە کەپرسیارەکەشی بریتیەلەوەی تۆ بڵێی علی شیرۆ سەرکردەوئازاونەبەردی کورد,خیانەتەکەی پێشوو ڕێبەری لەبیر چووبێتەوەو هەروا بەئاسانی تەنها خۆیو ژنەکەی لەوکاتەدا لەگەڵیابوونبن وهیچ چەکدارێك لەوکاتەدا لەوێ نەبووبێت کە ڕێبەرو پیاوەکەی بەئاسانی توانی بوویان خۆیو ژنەکەی بکوژن و سەریان ببڕن و سووكوباریك پاش ئەوتەقەی دەمانچانە بەئاسانی ڕزگاریان بووبێت کەئەمە شتێکە جێگەی گومانەو کریس کوچرا لەکتێبەکەیدا باسی کوشتنی علی شیرۆی بەشێوەیەکی تر کردوە کە وتوویەتی:

((لەمانگی تموزی/١٩٣٧سەید ڕەزا داوای لەعلی شێرۆ کرد بچێتە ئێران وەیا عراق بۆئەوەی لەوێوە پیوەندی بە ئینگلیزو فرنسیەکانەوە بکاتو داوایان لێ بکات ببن بەناو بژیکەر بۆ دۆزینەوەی چارەسەری کێشەی نێوان کوردو تورکو بۆئەوەی ئەو دەوڵەتانە کارێکی وابکەن لەوەزیاتر تورکەکان کوردستان کاول نەکەنو هەرئەوشەوەی بەتامابوو بکەوێتەڕێ، بەپێی پیلانی عبداللە ئاڵپ دۆغان لەناوبردنی علی شێرۆپێسیرا بەرێبەرو ساتێك علی شێرۆ لەئەشکەوتی(ئاغداد)دەبێت بەدەستی ڕێبەر دەکوژرێتو بەکوشتنی ئەو شۆڕشی کورد زیانێکی زۆری لێ کەوتو شۆڕشگێڕێکی ئازاو نەبەردی لەکیس چوو.

زنار سلۆپی لەلاپەڕە/٢٠٧ی کتێبەکەیدا بێجگە لەو خیانەتەی ڕێبەر کردبووی باسی خیانتێکی تری کردوە کە(خضر ئەحمەد)ناوێك بەرامبەر(شاهێن ئاغا)ی سەرۆکی عەشیرەتی بەختیاری کوشتبوو کەباسی کوشتنەکەی بەم جۆرە کردوە:

((لەگەرمەی شەڕدا لەناوچەکانی عەشیرەتی بەختیار. سەرۆکی ئەو عەشیرەتەکە(شاهێن ئاغا) بوو ساتێك ویستی ماندوویەتی خۆی دەربکاتو نەختێك بحەسێتەوە (خضر ئەحمەد) کەئەویش سەرکۆك عەشیرەتی ناسراو بووە ڕایسپارد لەماوەی پێشوودانیا لەجیاتی ئەو کاروبار ببات بەڕێوە، بەلأم (خضر ئەحمەد) هەمان ڕێبازی خیانەتی ڕێبەری گرتەبەرو لەکاتی نوستندا شاهێن ئاغای کوشتو کەللەسەرەکەی کرد بەدیاری دەستی خۆیو بردی بۆ تورکەکان کەلە (خوزات)بون تەنها بۆئەوەی حکومەت لێی خۆشبێت، بەلأم برایەکی شاهێن ئاغا بەهاوکاری هەندێك لەخزمەکانی

ئابلۆقـەی(خـوزات)یانـداو توانیبوویـان خضـر ئەحمـەدیخانو ئەوانـەش کەلەگەڵیابون بیانکوژێت.

عەشیرەتی بەختیار هەرچەند شاهێن ئاغای سەرۆکیان کوژرابوو بـەڵام هـەتا ماوەیـەك دژی حکومـەت ڕاوەسـتانو خۆیـان گـرت هـەتا لەدواییـدا حکومەت بەپیلانو بەناردنی هێزێکی گەورە توانی ناوچەی ئەم عەشیرەتە بگرێتو بیخاتەوە ژێر دەستەڵاتیخۆی.

هەروەکو زنار سلۆپی باسیکردوە، پاش ئەوەی حکومـەت لـە ئەرزنجانو ئەرزڕومودیاربکرەوە هێزێکی زۆری بەکێش کردو ژمارەی خۆفرشو خائنان ڕۆژ لـەدوای ڕۆژ لەپەرەسـەندندابوو ئیتر سـەید ڕەزا ناچاربوو ناوچـەکەی خۆی بـەجیٚ بێڵێـتو ڕوویکاتـە ناوچـەی عەشـایرە بیٚلایەنـەکان بەئومێـدی ئەوەی بتوانێت بیانکـات بەلایـەنگرو بـەهاوکاری شـۆڕش دژی تـورك،بـەڵام سـوپای تـورك دەمـی ئەشـکەوتێك کەلـەلاپاڵی چـیای(توریکـداغ)و دۆڵـی(دیسـکور)دابـوو کەبـە هـەزاران ژنومنـداڵی ئـاوارەو دەربەدەروبرسـی لـەتاو بۆردومـانی فڕۆکـەو تۆپـەکانی سـوپای تـورك خۆیـان تیـا حەشاردابوو،حکومـەت ئـاگرێکی گـەورەی لـەدەرگای حەوشـەکەدا کـردەوەو ئەوانـەی لـەناویابوون بـەئاگرو دوکـەڵ سـووتانو خنکـانو هەروەکوگێڕاویانەتەوە هەندێك بەو ژنوکچانەی لەناو ئەو ئەشکەوتەدا بوون لەترسـی دەسـدرێژیکردنی سـەربازەکانی تـورك لەبەرزاییەکانـەوە خۆیـان هەڵدێرابوە خوارەوەو ئەو مردنەیان لاباشتر بوە وەك لـەوەی بکەونـە دەست ئەو تورکە دڕندانەی بەو بیٚشەرمیەوە ڕەفتاریان لەگەڵا کردبوون.

کریس کوچرا لەلاپەڕە/٢٠٥ی کتێبەکەیدا سەرچاوە/٤١جگـە لەوباسـەی دەربارەی علی شیرۆ باسیکردوەو بەرلەمـە خستوومانەتە پێش چاو، باسی

هەنـدێ شـتی تـری تۆمـار کـردوە کەهەنـدێکی لەکتێبەکـەی نـوری درسیمی یەوە(درسیم کوردستان تاریخندە)وە وەرگرتوە کە هەندێ بۆچوونی لەگەڵ سەرچاوەکانی تردا یەکناگرێتەوە, بۆنمونە..وتوویەتی: عبداللە ئاڵپ دۆغـان کەفەرمانـدەی هێزەکـانی حکومـەت بـوو لەناوچـەی(العزیـز)هەوڵیـدا چاوی بەسەید ڕەزا بکەوێتو چاویان بەیەکتری کەوتو داوای لەسەیدڕەزا کرد کەپێویستە دووسەد هەزار تفەنگ بدات بەحکومەت کەلام وایە ئەمە دەبێ هەڵەیەکی چاپەمەنی بێت, چونکە نەك سەید ڕەزا بەڵکە حکومەتی تورکیش بەهەموو سوپاکانی(٢٠٠هەزار چەکی نەبوە کەداوای ژمارەیەکی وا لەسەید ڕەزا بکاتو سەرچاوەکان تەنها باسی داواکردنی(٢٠٠)چەکیانکردوەو لەوەش نەدواون کەسەید ڕەزا چاوی بەعبداللە ئاڵپ دۆغان کەوتبێت چونکە وەکو زنار سلوپی باسیکردوە سەید ڕەزا لەنیوەی ڕێگایدا بۆلای عبداللە ئاڵپ دۆغان هەستیبەفروفێڵی ئەو کردبوو بۆیە گەڕابوەوەو چاویان بەیەکتری نەکەوتبوو.

بێجگە لەمە کریس کوچرا وتوویەتی سەید ڕەزا هەوڵی دابوو نوری درسیمی بنێرێت بۆ ئەوروپا بۆ ڕونکردنەوەی کێشەی کورد لای ئەو دەوڵەتانە.

کریس کوچرا دەربارەی دەسپێکردنی شۆڕش وتوویەتی:

ئەگەر شۆڕشەکەی درسیم لەساڵی١٩٣٦دا دەستی پێکرد بوو بەلام لەزستانی ساڵی١٩٣٦-١٩٣٧دا هیچ پێکدانو ڕووبەڕوو بونەوەیەکی ئەوتۆ ڕووی نەدابوو, بەلام کاتێك بەفری زستان توایەوە تورکەکان دەستیانکرد بەجم وجۆڵو بەبیانووی پشکنینو چەك دامالین دەستیانکرد بەپشکنینی ناوچەی(مازژێر)

کریس کوچراش باسی کوشتنی ئیبراهیمی کوڕی سەید ڕەزای کردوە لەلایەن حکەمەت و چەکدارەکانی عەشیرەتی(گورگان)ەوە کەئەم کوشتنە ئەوەندەی تر بارودۆخی ناوچەکەی ئاڵۆز کرد.

دوای ئەوەی حکومەت هێزێکی زۆری تازەی تری نارد, شۆڕشگێڕانی کورد ناچار بوون بەرەو باشوور پاشەکشە بکەن و لەوشەڕەدا شێخ عبدالرحیمی برای شێخ سعیدی پیران کەبوبووبە هاوکاری شۆڕشگێڕانی درسیم کوژرا(حسن عرفە لەکتێبەکەیدا سەرچاوە/٥٢وتوویەتی لەوشەڕەدا کوڕێکی(جمیل شەیدا)ش لەگەڵ سیدعبدالرحیمدا شەهید کراوە).

دکتۆر عزیز شمزینی لەلاپەڕە/١٠٢ی کتێبەکەیدا سەرچاوە/٤١ دەربارەی چۆنیەتی دەستپێکردنی شۆڕشی دوهەمی درسیم وتوویەتی:سەر ڕای ئەو هەموو هەڕەشەو چاوترسانن و تیرۆرکارییەی تورکەکان بەرامبەر کورد نواندبوویان, لەساڵی١٩٣٧دا لەناوچەی درسیم دا دەستکرا بەڕاپەڕین.

دکتۆر شمزینی لەکتێبەکەیدا ئاماژەی بۆ ئەم ڕۆژنامانە کردوە کەباسی شۆڕشەکەی درسیمیانکردوە, هەوڵئەدەین کورتەیەکی ئەو ڕۆژنامانەی ئەو باسی کردون بخەینە پێش چاو کە هەندێکیان بریتی بون لە ڕۆژنامە تورکیەکانی سەربە حکومەت و هەندێکیشیان پەیوەندیان بەحکومەتی تورکەوە نەبوە.

دکتۆر شمزینی بەرلەوەی بچێتە سەربلاوکراوەکانی ئەو ڕۆژنامانە کەدەربارەی شۆڕشی درسیم دواون ئاماژەی بۆ کتێبەکەی(ڕامبۆ)کردوە کەلەپاریس بەزمانی فرنسی لەساڵی١٩٤٧دا چاپیکردوە لەژێر ناوی(کورد و یاسا)ولەوکتێبەدا ئاماژەی بۆ ڕۆژنامەی(تان)ی تورکی کردوە کە وتوویەتی:سەبارەت بەکوردە یاخی بوەکان پێویستە بەو پەڕی

توندوتیژییەوە ڕەفتاریان لەگەڵدا بکرێتو هەموویان لەناو ببرێنو پێویستە ڕاپەڕینی درسیم بۆ ئێجگاری خامۆش بکرێتو دانیشتوەکانی یالەناو ببرێن. یا ئاوارە بکرێنو دووربخرێنەوە بۆناوچە جیاجیاکانی شوێنە تورك نشینەکان بۆ ئەوەی دانیشتوانی درسیم بەتەواوەتی بکرێن بەتورکی ڕەسەنو لەشوێنی ئەوان تورك نیشتەجێ بکرێت))

ڕۆژنامەی جمهوریتی تورکیش بەرلەوەلە١٩٣٧/٠٤/١٦دا بڵاوی کردبوەوەکە ژمارەی چەکدارەکانی کورد لە پێنج هەزار چەکدار پێکهاتوە.

بەرلەوەی شۆڕشەکە دەست پێ بکات وەکو دکتۆر شمزینی ئاماژەی بۆ کردوە. دانیشتوانی درسیم داوایان لەکاربەدەستانی حکومەت کردبوو سوپاو جەندرمەکانی حکومەت لەناو چەکەیان بکێشرێنەوەو دووربخرێنەوەو واز لە پرۆژەی هێڵی شمندو فەڕ بێنن بەنیازی ڕێگا خۆ شکردن بۆ گواستنەوەی سەربازو واز لەسەندنی ئەویاج و سەرانە تازانە بێنن کەلەو دواییەدا بڕیاریان لەسەر دابوو، لەگەڵ چاکردنی باری دەرامەدی دانیشتوانی ناوچەکەو دامەزراندنی دام ودەزگایەکی تازە کە بەپێی ئەوە ئۆتۆنۆمی بسەلمێنرێت بۆ کورد، بەلام کەمالیەکان بە پێچەوانەوە سووربوون لەسەر بەجیهێنانی نەخشەکەی خۆیان بۆ لەناو بردنی کوردو بۆ ئەو مەبەستە(٣٠هەزار) چەکدارو سەربازیان ئامادە کردو ناردیان بۆ ناوچەکە.

ڕۆژنامەی(العمل القومی) کەلە سوریا دەردەچوو ووتارێکی بڵاوکردەوە دەربارەی ئەو پەیمانەی لەنێوان(ئێرانو عێراقو تورکیا)دا مۆر کرابوو(کەمەبەستی پەیمانی سعداباد بوە کەلەساڵی١٩٣٧ دا مۆر کرابوو کەناوەڕۆکەکەی بێجگەلە مەبەستی ڕێگەگرتن لەبڵاو بوونەوەی بیروباوەڕی

مارکس و دەستەڵاتی سۆڤیەت، پەیمانەکە دژی هەموو بزووتنەوەیەکی کورد ئاڕاستە کرابوو کەلەو ڕۆژانەدا حکومەتی بریتانیا لەهەموو کاتێك توندو تیژ تربوە بەرامبەر هەر بزووتنەوەیەکی کورد لەو ڕۆژانەدا ڕوویدات).

ڕۆژنامەکە باسی ئەوەی کردوە کە ساتێك شۆڕشی درسیم دەستی پێکردمنداڵان و کچان و ژنانی کورد هەموو بەپەرۆشەوە هەریەکەیان بەشێوەی خۆی بەشداریی تیادا کردوەو هەموویان ئازایانە بڕیاریاندا سەنگەری نەبەردیی خۆیان چۆڵ نەکەن.

ڕۆژنامەی(الاخبار)یش کەلەو ڕۆژانەدا هە لەسوریا دەرچوە نوسیویتی.

((سەرچاوە باوەڕ پێکراوەکان ڕایدەگەیەنن کەوا شۆڕشەکەی درسیم هەتا بێت زۆرتر کڵپە دەسێنێت و بەهێزتر دەبێت و شۆڕشگێڕانی کورد سوپای تورك ناچار دەکەن هێزەکەیان بکێشنە دواوەو زیانێکی زۆری گیانی وماڵیشیان لێ کەوتوەو لەسەرانسەری کوردستان بلاوکراوەی شۆڕشگێڕانە بلاوکراوەتەوە کەباسی ئەوەی تیادا بلاوکراوەتەوە کەکورد ئەو شۆڕشەی بۆ ڕزگار کردنی کوردستان بەرپاکردوە دژی جەوروستەمی تورکی داگیرکەر دەربارەی چۆنیەتی دەسپێکردنی شۆڕشی درسیم، هەرلەو ڕۆژانەدا ڕۆژنامەی(الشرق)کە لەبێروت دەرچوە نوسیویتی:

((سیازدە ساڵە میللەتی کورد(مەبەستی لە شۆڕشی پیرانەوەیە) بۆ ڕزگار بوون و بۆوەدەسهێنانی مافەڕەواکانی خۆی دەستی داوەتە چەك و

له پێدەشتەکانی(موش)و چیاکانی ئاراراتیشدا خەباتێکی چەکدارانەی سەخت دەکەن‌و دلێرانە دژی تورکە داگیر کەرەکان تێدەکۆشن)).

دوکتور شمزینی لەکتێبەکەیدا باسی درۆو دەلەسەی تورکەکانی کردوە دەربارەی ئەو شۆڕشە وتوویەتی:

((ئەگەر چی کمالیستەکان بەتەواوەتی دەیانزانی‌و دڵنیابوون لەوەی شۆڕشگێڕەکانی درسیم لەشۆڕشەکەیان تەنها هەرپشتیان بەخۆیان بەستبوو, هیچ لایەکی بێگانە یارمەتی کوردی نەدابوو, کەچی تەنها بۆ پینە کردنی تاوانەکانی خۆیان‌و بۆپاکانەکردن لەو دڕندەیەتی‌و خوێنڕێژییەی بەرامبەر کورد دەیانکرد بڵاویان دەکردەوە سۆڤیتەکان یارمەتی کوردی درسیم دەدەن)).

ئەوەی سەرنج ڕاکێشەرە لەو بڵاوکراوە پڕ درۆو دەلەسانەی تورك ئەوەیە, تورکەکان لەگەڵ ئەوەشدا کاتی خۆی پەیمانێکی دۆستانەیان لەگەڵ سۆڤێتدا بەستووکە ناوەڕۆکەکەی بەئاشکرا دژی هەموو بزووتنەوەیەکی کوردبن وەکو لە زۆر شوێندا دەربارەی ئەمە دواوین, بەلاّم زۆری پێنەچوو کمالیەکان گێڕیان گۆڕی‌و بەئاشکرابوون بەوابەستەی دەوڵەتە ئیمپریالزمەکان‌و مۆرکردنی پەیمانی سعداباد شان بەشانی ئێران‌و عراق کەبەپێی نەخشەیەکی تایبەتی ئەو دەوڵەتانە بەتایبەتی هی حکومەتی بریتانیا, ئیتر تورکەکان لەوە نەدەسڵمینەوە گەلێکی درۆو دەلەسەی وا دژی سۆڤێتی دۆستی کۆنیان‌و نەیاری تازەیان بڵاوبکەنەوە)

دکتۆر شمزینی لەباسەکەیدا دەچێتەوە سەرباسی کتێسبەکەی(ڕامبۆ)کە باسی هەڵوێستی تورکی کردوە لەو شەڕەدا,

وتوویەتی سوپای تورك تەنها بەکوشتنی چل هەزار کەس تێریان نەخوارد بەڵکو دەرگای ئەشکەوتەکانیشیان بەتاشە بەرد هەڵچنی کەلەناویانا هەزاران لەو سەرماو سۆڵەدا بەناچاری خۆیان تیادا شاردبوەوەو بەهەزاران ژن و منداڵی بێ تاوانیان لەناوبرد... ئەمە هەرچۆنێکی ناو ببرێت بەلام لەلای تورکەکان کەخۆیان بەپێشکەوتوو تردا دەنێن ئەو ڕەفتارەی خۆیان بەشێکی ڕەوا زانیوە.

شمزینی ئاماژەی بۆ ڕۆژنامەی(ئەقشام)ی تورکی کردوەکە دەربارەی شۆڕشی درسیم نوسیوویەتی:((کوردەکانی درسیم دوبارە لەساڵی١٩٣٨دا ڕاپەڕین و دەستیانکردەوە بەداواکردنی ئەو داخوازییانەی بەمافی خۆیان دەزانی و بەرامبەر بەم هەڵوێستەیان سوپای حکومەت هەموو ناوچەکەی پاککردەوەو هەمووگرووپە یاخیبوەکانی ڕاماڵی.

لەدوای شکستی شۆڕشەکەی درسیم لەساڵی١٩٣٨دا وەزیری کاروباری ناوخۆی تورکیا لەووتارێکیا بەشانازی و بەلووت بەرزییەوە وتبووی:

((ئیتر لەمەودوا لەتورکیادا شتێك نەماوە پێی بوترێت مەسەلەی کورد))

بەلام بەرامبەر بەو بۆچوونەی ئەو وەزیرە، ڕۆژنامەی(ئیکۆنۆمیست)ی ڕۆژی ١٦/ی ئایاری/١٩٤٦(یەعنی دوای هەشت ساڵ شکستی شۆرششەکەی درسیم) وتوویەتی:

((لەوساڵەوەکە تورکەکان بەڕەسمی بلاویان کردبۆوە کە ئیتر شتێك نیە پێی بوترێ مەسەلەی کورد، ئەم قسەیە مەگەر دوا ڕۆژ ساغی بکاتەوەو بزانرێت ئایا گەلی کورد لەتورکیادا وەکو هێزێك ماوە یانەماوە)).

هەرچەند تورکەکان لەساڵی١٩٣٨دا بلاویانکردبوەوە شۆڕشی درسیم لەناوبراوە، بەلام هەر خۆیان لەساڵی١٩٣٩دا خۆیان بەدرۆ خستەوە پاش

ئـەوەی ڕۆژنامـەی(ئولـوس)ی تـورکی بـڵاوی کـردوە کـەوەزیری نـاوخۆ لەپەرلماندا ڕایگەیاند ئیمڕۆ یاخی بوونەکەی(تونجلی)لەناوبرا. دەربارەی چۆنیەتی دەسپێکردنی شۆڕش لەکۆتایی ئەم بەشی سێهەمەی درسیم باسێکی دورودرێژ ئەخەینە پێش چاو کەکاتی خۆی لەگۆڤاری(NOKTA– نۆکتا)ی تورکیدا لەڕۆژی٢٨/٠٦/١٩٧٨دا بڵاوکراوەتەوە یەعنی نزیکی پاش پەنجا ساڵ بەسەر شۆڕشەکەی درسیمدا ئەوباسە لەلایەن(دکتۆر جبار قادر غفور)ەوە لەتورکیەوە کراوە بەکوردیو بەپیتی لاتینی لـەگۆڤاری(پێشـەنگ)ی ژمـارەی١٥/یسـالی١٩٨٨لـە سـتۆکهۆڵم بڵاوکراوەتەوەو(حسن کوفی)ش کردویەتی بەشێوەی کرمانجی ژوورو، لەپاشکۆکەیدا ووشەگرانەکانی ئەوباسەی کردوە بەعربی بۆ ئاسانکردنی تێگەیشتنو لەگۆڤاری(ڕۆشنبیری نوێ)ژمارە/١٢٦ی ساڵی١٩٩٠داکەلەبغداد دەردەچێت ئەمەی حسن کوفی بڵاوکراوەتەوە، بەپێی نوسینەکەی گۆڤاری نۆکتا ووتراوە:

((شاری درسیم کە ئیمڕۆ ناوەکەی کراوەبە (تونجلی)، دەکەوێتە خوارووی ڕۆژهەڵاتی تورکیاو لەساڵی١٩٣٧دا ڕاپەڕینێکی تیادا بەرپاکرا،وە کەهەتا نزیکی ساڵی١٩٣٨ درێژەی کێشاوە بەسەر کردایەتی(سەید ڕەزا)ی سەرۆکی عەشیرەتی(عباسیە)یکورد(بەرلەمە لەباسی ژیانی سەید ڕەزا دا هەندێ سەرچاوە وەکو باسمان کردوە بەجۆرێکی تر باسیانکردوە، نوری درسیمی وتوویەتی سەید ئیبراهیمی باوکی سەید ڕەزا لەعەشیرەتی حەسەنانو حسن عرفەش وتوویەتی لەخێڵی عباس ئوشاقی بوە).

گۆڤاری(نوکتا)لەسەری دەڕواو دەڵێت:

هـەروەكو چـۆن شـەڕی یەكـەمی جیهـانی بـەهۆی كوشـتنی وەلی عەهـدی نمسـاوە دەسـتی پێكـردو هـەروەها ڕاپـەڕینی شۆڕشـی درسـیمیش لەسـەر شـتێكی وا دەسـتی پێكـرد كـە سـاتێك لەبـەهاری سـاڵی(١٩٣٧)دا ئـەو پـردە لەتەختــە دروســتكراوەی لەســەر ڕوبارێــك دروســتكرابوو لەلایــەن چــەند كەسێكی نەناسراوە سووتێنرا, سووتاندنی ئەو پردە بووبەهۆی ڕووبە ڕوو بوونەوەی كوردو تـورك‌و لەئەنجامی ئـەم شـەڕەدا سـەید ڕەزاو هاوكارەكـانی كـە (١٣كـەس)بـوون بـەفرۆفێڵ‌و بـەپێی نەخشـەیەكی تایبـەتی گـیران‌و لەڕۆژی(١٩٣٧/١١/١٨)دا هەڵواسران.

لـە ڕاسـتیدا شۆڕشـەكە بەهەڵواسینی ئەوانـە كۆتـایی پـێ نـەهات چونكە لەساڵی(١٩٣٨)دا لەناوچەی(KALANقالان)داگەلێك ڕووداوی تر ڕوویدا وەو سەرەك وەزیرانـی توركیـای تـازەی ئـەو ڕۆژانـە كـە (جـلال بایـار)بوو بـەدەمی خۆی باسی كێشەكەی بەم جۆرە كردوە:

هەرچی كراوەو ڕوویداوە پێویستە لەسەرمان كێشەی درسیم كۆتایی پـێ بهێنین‌ولەم ساڵەدا(مەبەست لەساڵی١٩٣٨)نەخشەی سەرەكیی ئێمـە بریتیـە لە ئابلۆقە دانی‌درسیم لەهەمولایەكەوە.

گۆڤارەكـە دەڵێـت: ئـەو شۆڕشــەی تاســاڵی(١٩٣٨)درێــژەی كێشــابوو لەئەنجامیا حكومەت زیـانێكی زۆری گیـانی‌و مـاڵی لێكـەوت‌و هەرەسهێنانی نەفسی زۆر زیاتر بوو لەو زیانانەی لەشەڕی یۆناندا لەتوركەكان كەوتبوو))

نوسـەری گۆڤارەكـە نوكتـا بەدووروودرێـژی باسـی ڕەفتـارو درەنـدە یـەتیی توركەكانی كردوە لـەو شـەڕەداو وتوویـەتی:(هەنـدێ نوسـەرەو ڕۆژنامـەنوس هەروەكو سەرباز لەو شەڕەدا بەشداریانكردبو بۆ دامركانەوەی ئەو شۆڕشـەو هـەروەكو(محسن بـاتۆر)كەنووسـەرێكی تـورك بـوە, لەكتێبەكەیـدا كەبـەناوی

(بیرەوەریـــەکانی خـــۆم)ەوەبـــڵاوی کردۆتـــەوەو(ناشـــد ئولـــوغ)یـــش لـــە کتێبەکەیـدا(تونجـەلی لەشارسـتانێتی چـۆتە دەر)لەگـەڵ هەنـدێك باسـی تـر کەلـەدەمی خـەڵکی درسـیمەوە وەرگـیراوە وەکـو(ولی جلیـك)و (شـوکری بایکـەر)و (محمـد کانگوتـان)و ئافرەتێـك کـەناوی(منـز ئاقایـان)بـوە کـە ئـەو ڕۆژانە بەدەمی خۆی باسیکردوە کە وتوویـەتی لـەو ڕۆژانـەدا ژنێکـی جوان‌و شـۆخ‌و شـەنگ بـووم کـە سـەربازە چـەکدارەکانی کمالیـەکان هاتنـە نـاو گوندەکـەمان‌و لەسـەرەتادا ئـەو سـەربازانە هیچیان لەکـەس نـەکردو ئێمـەش ئێمەش لەنیازو مەبەستی هاتنیـان نەگەیشـتبووین‌و ئەوانـە لـەناو خۆیـان بەزمانی تورکی لەگەڵ یەکتردا ئەدوان‌و ئێمـە لـیٚ یـان تیٚـنەدە گەیشـتین‌و کـە هاتنـەناو گوندەکـەمان هـەموو دانیشـتوانی گوندەکـەیان کـۆکردەوەو بـەژن‌و منـداڵ‌و پـیرو گەنجـەوە کـەژمارەمان (٢٠٠-٣٠٠) کـەس دەبـوو هەموومانیان بردە ئەو بەری ڕووباری(ڕیزە مەنتاش)و لـەوێ پـیٚی ووتـین ئێمـە بـۆ ئـەوە هـاتوین چـەکەکانتان لیٚ بستێنین‌و دوای ئـەوە هـەمووتان بەرئەدەین, بەلاٌم هێشتا لەڕوبارەکە نەپەڕیبووینەوە هەموومانیان دایە بەر گوللـەو مێردەکـەی مـن کـوژراو لەهـەموو (٢٠٠-٣٠٠)کەسـە تـەنها سـیٚکەسمان ڕزگارمـان بـوو, هەرسـێکمان بۆمـاوەی سـیٚ ڕۆژ بیٚنـان‌و خـۆراك لـە نـاو لاشـەی کوژراوەکانـا دەسـوڕاینەوەو هـۆی ئـەو ڕزگـار بوونـەشمان ئـەوەبوو خۆمـان هەڵواسـیبوو بـە لقێکـی ئـەو دارەوە کەلەناوەڕاستی ئاوەکـەدابوو, بـەخۆ هەڵواسـراوی خۆمـان ماتـداو بـەوە ڕزگارمان بوو.

دوای ئەمـە گۆڤـاری نوکتـا دەچـێتە سـەر باسـی یاداشـتی(شـوکری بایکەر)کەباسی خۆی کردوەو وتوویەتی:

لەساڵی(١٩٣٧)دا ڕێگەیەکی سوپایی دروستکرا کەمن لەو ڕۆانەدا تەمەنم(١٩-٢٠)ساڵ بوو,لەماوەی سێ ڕۆژدا ئەو ڕێگایە دروستکراو سوپای تورك لەکردنەوەی ئەو ڕێگەیەدا هەرچییەکی هاتە بەردەم هەمووی کاولکردو لە پێشدا دوو فڕۆکە لەمانگی گوڵانی(١٩٣٧)دا بەیاننامەیەکی بڵاو کردوە بۆ ئەوانەی بەیاخی بوو ناو بردبوون, بۆئەوەی هەموو خۆیان بدەن بە دەستەوەو بە پێچەوانەوە هەموو شوێن‌و ناوچەکانیان بۆردومان دەکرێت.

لەیاداشتەکەی(محمد کانگوتان)یشدا کەخەڵکی ناوچەی درسیم بوو وتوویەتی:

لەساڵی(١٩٣٧)دا تەمەنم یازدەساڵ بوە,عبداللە پاشا ئاڵپ دوغان لەلایەن حکومەتەوە دەستەلآتێکی زۆری پێدرابوو, بۆی هەبوو بڕیاری کوشتنی هەرکەسێك بدات کەبە پێویستی بزانیایەو بەیانێکی بڵاوکردەوە بۆ هەموو دانیشتوان کە پێویستە چەکەکانیان بدەن بەحکومەت.

گۆڤاری نوکتا ئاماژەی بۆ دوکیو مینتیکی سەرکردەی سوپا کردوە کەناوی(جمال بەگ)ی والیی دیار بکرێن کە بەپێ‌ی ئەو دوکیو مینتە جمال بەگ ڕاپۆرتێکی ناردوە بۆ وەزیری ناوخۆی تورکیا کە تیایا ووتراوە:

((خەڵك لەناوچەی درسیمدا زۆر نائارامن‌و زۆربەیان لەترسدا خۆیان چەکدار کردوە, لەبەرئەوە بڕیاردرا دەبێ تونجلی بخرێتە ژێر کونترۆڵەوە بۆ سەرگرتنی ئەم مەبەستە لەناوچەکانی(کاهموت,سن,قەرە ئوغلان,ئاموتکا,داترك,حیدران) بنکەی سوپایی دامەزرێنرا لەگەڵ

دامەزراندنی قەزایەك لە (Qulan)کەئەمانە ترسێکی زۆری خستۆتە دڵی ئاغاو سەرۆکی عەشیرەتەکانەوە.

سەرۆك عەشیرەتی(ئەباس-عباس)ی ژوورو لەگەڵ عەشیرەتی(هیدران-حیدران)و(دەمان)و قراشیان), ئەمانە هەموویان لەناو خۆیانا کۆبوونەتەوەو پەیمانێکیان دژی حکومەت دەرکردوە, هەروەها ئەویاسایەی بەناوی (یاسای دارستان)ەوە دەرچوە لەناوچە دارستانەکاندا ترسێکی زۆری خستۆتە دڵی ئەوانەی مەڕو ماڵاتیان هەیە چونکە لەوە دەترسن بەپێی ئەو یاسایە مەڕو ماڵاتەکانیان لەبەر بێ لەوەڕی لەناو بچێت))

گۆڤاری نوکتا دوای ئەمە دەچێتە سەرباسێکی تر بەناوی(بەهارێکی خوێناوی)کەلەوباسەدا وتراوە:

((لەبەهاری ساڵی(١٩٣٧)دا لەدرسیم لەچیاکاندا لافاوی خوێناو هەستاوژمارەی چەکدارانی حکومەت لەوناوچانەدا تادەهات زۆر دەبوو, سەرکردایەتی سوپا بەیانی ژمارە(٣٨٢)ی دەرکرد کەلەوبەیانەدا ووترابوو:

هەواڵی چەتەکان هەموو ڕۆژێك وا دەگەیەنێت پەلامار ئەدەنەسەر هێزەکانی حکومەتو بەرامبەربەمە حکومەتیش بەفڕۆکەکانی چەند جارێك ناوچەکانی ئەوانی بۆردومانکردوە, بە تایبەتی ناوچەکەی(سەید ڕەزا)و ڕۆژ لەدوای ڕۆژ شەڕ گەرمتر دەبێتو ڕۆژی(١٩٣٧/٠٤/٢٦)هێزێکی کورد(کەبەقەرەقول ناوی بردوە)لەناوچەکانی(سن)ێ(هۆزات)کە ژمارەیان(٣٦)چەکداربوو سەعات هەشتی شەو لەلایەن چەکدارەکانمانەوە گیرانو بەپێی هەواڵێکی تر

نزیکی(٨٠)چەکداری تری چەتەکان شەوی(٢٦-٢٧ی نیسانی ١٩٣٧) هێرشیان هێنایە سەر تابووری ژمارە(٩)کەلەنێوان(قارجك)و (بەهە)دابوون‌و شەڕ هەتا بەیانی درێژەی کێشا.

بۆردومانی فڕۆکە لەلایەن(صبیحە گوکچە- کەحسرتیان لەلاپەرە/١٦٦ی کتێبەکەیدا دەربارەی ئەو ژنە فڕۆکەوانە بە صبیحە نمکچی ناوی بردوەو لەهەندێ سەرچاوەدا ووتراوە صبیحە ئەو کچە بوەکە مصطفی کمال کردبووی بەکچی خۆی‌و گەورەی کردبوو، بوبووبە فڕۆکەوان‌و لەباسی داهاتوودا دەچینەوە سەرباسی چۆنیەتی بۆردومانکردنی فڕۆکەکەی صبیحە)، بەیانەکەی حکومەت وتوویەتی ئەو بۆمبایانەی دەهاوێژران نەیانتوانیبوو بەتەواوەتی دانیشتوانی ناوچەکە تەمێ بکات، بەلاّم لەئەرشیفی سەرکردایەتی لەشکردا بە پێچەوانەوە ووتراوە ئەو بۆمبا پەنجا کیلۆییەی فڕۆکەکەی صبیحە فڕێی دەدایە خوارەوە زیانێکی زۆر گەورەیان گەیاندبوو بەچەتەکان لەباکوری گوندی(کەچزەکین)دا.

هەمان گۆڤاری نوکتا ئامازەی بۆ بیرەوەرییەکانی(محمد کانگوتان)کردوە کەچۆن خۆی‌و براکەی لە گوندەکەی خۆیانا لەبەر بۆمباران‌و گوللەی مەترە لیوز ڕایانکردوەو بەچاوی خۆیان کۆشکە گەورەکەی ماڵی خۆیان دیوە چۆن ئاگری تێ بەردراوسووتێنراو ئەوی لەگوندەکە نەیتوانیبوو ڕابکات‌و خۆی دەرباز بکات هیچیان بەساغی نەمابوونەوە.

گۆڤاری نوکتا باسی ڕاپۆرتەکانی کردوە کە لەزۆربەیانا ناوی سەید ڕەزای تیادا کراوەو لەیەکێکیانا لەمانگی حزیرانی(١٩٣٧)دا وتوویەتی:

هـەموو ناوچـەكانی چـەتەكان پـاك كراونەتـەوە بـەڵام هێشـتا سـەید ڕەزاو داروەدەستەكەی نەگیراون.

بەرلەمە باسی دوهەمدا باسی نامەیەكی سەید ڕەزامانكردو دەقەكەیمان بڵاوكردەوە كەناردبووی بۆ وزیری دەرەوەی بریتانیا و، ووترابوو ئەو نامەیە بـێ وەرام مـابووەوە، بـەڵام لەوباسـەی گۆڤـاری (نوكتـا) بـڵاوی كردۆتـەوەو دەردەكـەوێ كـەوا وزیـری دەرەوەی بریتانیـا لـە(١٩٣٧/١٠/٢٥)دا نامەیـەكی نـاردوە بـۆ باڵیوزخانەكـەی خۆیـان لـە ئەستەمبوڵو لـەو نامەیـەدا داوای لـە باڵیوز كردوە كە بەشێوەیەكی غـەیری ڕەسمـی ئاگاداری حكومـەتی توركیا بكـات كـە حكومـەتی بریتانیـا هـیچ جـۆرە نامەیـەكی نـەناردوە بـۆ سـەید ڕەزا(ئـەوەی شـایانی باسـە ئەوەیـە ئـەو نامەیـەی وزیـری دەرەوە كـە بـۆ باڵیوزەكـەی خۆیـانی نـاردوە لـە ئەستەمبول دوای گرتنـی سـەید ڕەزا بـوە لـە ڕۆژی(١٩٣٧/٠٩/١٠) دا وەكو لەباسـی داهـاتوودا ڕوون دەبێتـەوە ولام وایـە حكومـەتی بریتانیـا دوورنیـە حسـابی ئـەوەی كردبێـت ڕەنگـە سـەید ڕەزا لـەدوای گرتنـی و دادگا كردنـی دوورنیـە باسـی ئـەو نامەیـەی خـۆی كردبێت كەكاتی خۆی ناردبووی بۆ وزیری دەرەوەی بریتانیا.

لەباسی داهاتوودا، بەپـێی ئەو سەرچاوانەی دەربارەی شۆڕشی درسیمو سەید ڕەزاشیان نوسیوە كورتەیەكی ئەو سەرچاوانەی پێشكەش دەكەین.

باسی چوارەمی

شکاندنی شۆڕش و سەرەنجامەکەی و سزادان و ئاوارەکردنی دانیشتوان

لەباسی پێشودا ئاماژەمان بۆئەو سەرچاوانە کرد کە هەریەکەیان بەشێوەیەك باسی هۆی دەسپێکردنی شۆڕەکەو شۆنێتی دەسپێکردنی شۆڕشەکەیان کردوە بەداخەوە ئەم شۆڕشەش هەروەکو شۆڕشەکانی تری کورد ئەنجامەکەی بەوە گەیشت شۆڕشگێڕەکان بەو چرکە کەم و نەشارەزاییەی سەرکردەکانی شۆڕش هەیانبوە نەیانتوانیبوو بەرگری ئەو هێزە پرچەکە زۆرەی حکومەت بگرن کەڕوو بەرویان بوبونەوەو لەباسی داهاتوودا باسی هەڵسەنگاندنی شۆڕشەکەو کەموکوڕییەکانی و ئەو رەخنانەی لێی گیرابوو باسی دەکەین و دەتوانین لێرەشدا ئەوە دوبارەبکەینەوە کە جگە لەوەی هێزی شۆڕگێڕان ژمارەکەیان بەرامبەر بە هێزەکانی حکومەت ئەوەندە نەبوو کە بتوانێت بۆ ماوەیەکی دورودرێژ شۆڕشێکی پارتیزانانەی درێژ نەفەس خوی رابگرێت و حکومەتی تورك هەرجارەی بەشێوەیەك و بەجۆرە فروفێڵێك دەچوە پێشەوەو بێجگە لە

فریودانی هەندێ لە شۆڕگێڕان و خیانەتی هەندێکیان کە خیانەتی (ریبەر)ی برازای سەید رەزا نمونەیەکی ئاشکرای سەرکەوتووی تورکەکان بوە کە چۆن توانیبویان برازا لەمامی خۆیان بکەن و بێجگە لەمە سەید رەزاش کەوا دیارە لە شۆڕشەکەیدا نەیتوانیبوو دەزگایەکی سەرکردایەتی بۆ شۆڕشەکەی دابین بکات و لەپاش کوشتنی عەلی شیرو کەسێکی لێهاتووی تر نەیتوایبوو جێگەی بگرێتەوە بۆ هاوکاریکردن لەگەڵ سەید رەزاداو سەید رەزا خۆشی تووشی هەڵەیەکی زۆر گەورەبوو لەوەدا کەبەدڵنیاییەوە چوبوە لای تورکەکان بۆ گفتوگۆکردن و لەوێ وەکو کەوی ناو داو بەئاسانی گیراو خۆی دابەدەستەوەو بەداخەوە هەروەکو چۆن سمکۆی شکاك لەساڵی ۱۹۳۰دا هەمان هەڵەی کردبوو، سەید رەزاش بەپێی خۆی چوبوە لای تورکەکان بۆگفتوگۆکردن بەبێ ئەوەی هیچ بارمیتەیەکی دوژمنەکەی خۆی لای شۆرشگێڕەکانی خۆی دانابێت و سەید رەزاش بەوشێوەیە خۆی توشکرد.

کریس کوچرا لەلاپەڕە ۲۱ی کتێبەکەیدا سەرچاوە ٤١ئامـاژەی بـۆ دوکیومێنتێکی ژمارە (Fo.371-35012)ی رۆژی ۹ی ئۆکتۆبەری ۱۹٤۳کردرە کەلەو دکیومێنتەدا وتراوە:

(کاتی خۆی لەمانگی خریرانی ۱۹۳۷دا لەئەنکەرە وابلاوکرابوەوە کە راپەرینی دەرسیم لە ۲٤/ی حزیرندا بەتەواوەتی تێکشکابوو، هەرچەند زەرەوزیانی ئەو شەڕە نەزانرابوو بەڵام سیاسی و دبلۆماسیە ئەوروپاییەکان وایان راگەیاندبوو هێزی ئاسمانی و جندرمری زیانێکی زۆری لێکەوتبوو ئەو کاربەدەستانەی حکومەتی تورك کەلەشەڕەکە گەڕابونەوە بۆئەنقەرە و رامیارییەکانی ئینگلیز گفتوگۆیان لەگەڵاکردبوون وتبویان جنرال عبدالله

ئالــب دوغــان بەتــەمای ئەوەنــەبووبتوانرێت لەســاڵی ١٩٣٧دا شــۆڕەکە دامرکێنێتەوەو لەناو ببرێ، بەڵکو دایناببوو لەساڵی ١٩٣٨دا تەواوی بکات).

لەگۆڤاری (NOKTA) سەرچاوە٧ ئامـاژەی بۆ راپـۆرتێکی سـەرکردایەتی هێزەکـانی حکومــەت کـردوە کەلـەوەدا ژمـارەی شـەهیدەکانی کـورد لـەو شۆڕشـەدا بریتـی بـوە لەچوارهەزار بەڵام گۆڤارەکە ئـەم ژمارەیـەی بەراسـت نەزانیوە و بۆ بەڵگەی ئەم بۆچونەی نمونـەی گونـدێکی خستۆتە پـێش چاو کەوتویـەتی لـەفلان گونـدا (نـاوی گوندەکـەی نـەبردووە) (٧٩٥٤) کـوژاروو و برینـدار هـەبووە، جگەلەمـە ئـاخۆ بـۆ هێرشـبردنی هێزێکـی حکومـەتی کـە ژمارەکـەی ٥٠-٦٠ هـەزار بوبێـت بۆسـەرکورد ئـاخۆ چـەند کـوردی تیـادا کوژرابێت؟ کـریس کوچـرا لەکتێبەکەیـدا وتویـەتی: (لـەدوای کوشـتنی عـەلی شـیرو) ئـیتر بنکـەی بزوتنـەوەی شۆڕشـگێڕەکان گوێزرایـەوە بۆناوچـەی (بەختیار) و تورکەکان لەو ناوچانەدا بەوپەڕی دڕندەییەتی و خوێنڕێژییـەوە رەفتاریـان لەگـەڵ دانیشـتوانی بـێ چـەکدا کـردووەو دارسـتانەکانایان سوتاندووە و سەرۆکی دانیشتوانی ناوچەکە کە (شاهیم ئاغا) بوو حکومەت کوشـتی (بەرلەمـە باسمـانکرد کـە شـاهین ئاغـا لەلایـەن (خفـر ئەحمـەد) ناوێکـەوە کوژرابـوو) تورکـەکان لـەدۆڵی (دیکسـور) هـەزاران ژن و منـداڵ و پیری بێ تاوانیان کوشتبو کـە پەنایان بردبوە بەر ئەشکەوتەکان و دەرگـای ئەشکەوتەکانیان دەبەسـت و ئاگریـان تیـادا دەکـردەوەو خـەڵکێکی زۆریـان کوشت و سوتاند کە یـەکێك لەوانە (حسین رەسیك)ی کوڕی سـەید رەزابوو کە دایکی بەبرینداری دابووە دەست ئەفەسـەرێکی تورك بۆئـەوەی ببرێت بۆ (العزیــن) و لــەوێ تیماربکرێــت (ئەمــە وەکــو ئــەوە وایــە بــەرخێك بــدەی بەگورگێك) بەڵام لەجیاتی تیمارکردن لەژێر سزادانا کوشتبویان.

کریس کوچرا وتویەتی: حکومەت تەنها بەکوشتنی و سزادانی شۆڕشگێڕەکان وازی نەدەهێنا بەڵکو عەشیرەتەکانی (قورەیشان) و (کورگان) کەبەهیچ شێوەیەك بەشداریان نەکردبوو لە شۆڕشەکەدا, بەماڵ و منداڵ'وە هەموویان گرتن و خانوو بەرەکانیان سوتاندو دەیان کەسیان لێکوشتن.

لەو هێرش بردنەی حکومەت بۆسەر شۆڕشگێڕان چەند جارێك فڕۆکەکان بۆردومانی شۆوێنەکەی سەید رەزیان دەکرد, بەلأم سەید رەزا خۆی دەربازکردو خۆی گەیاندە (ئوئاسێك).

کریس کوچرا لەلاپەڕە ٢١١ی کتێبەکەیدا باسی چۆنێتی سەید رەزی بەم جۆرە کردوە:

(حاکمی ئەزربایجان لەمانگی سپتمبەری ١٩٣٧دا بلأوی کردەوە حکومەتی تورك دەیەوێ دان بەداخوازیەکانی کوردا بنێ و شەڕو کوشتار بوەستێنێت و هەرزەرەرو زیانێك لەخەڵك کەوتبێت بۆیان ببژێرێت.

سەید رەزا بۆ تاقیکردنەوەی نیازی حکومەت دەچێتە ئەزربایجان و لەوێ لەدوای گفتوگۆکردن دەیەوێ بچێتە دەرەوە بەلأم دەمو دەست لەسەر پلیکانەکانی کۆشکی ئوستانداری ئەزربایجان دەسبەستی دەکەن و دەیگرن و ئەویش هاوار ئەکات: ئەی حکومەتی تورکی درۆزن و بێ شەرەف ئاوا بەم جۆرە و بەم شێوە ناپیاوەتیە دەمگرن؟

لەدوای ئەو گرتنە دەدرێت بەدادگای (العزین) لەکاتی دادگایکردندا حکومەت بەوە تاوانباری دەکات کە پێوەندی بەشورەویەوە هەبوە و چەك و یارمەتی لێ وەرگرتووە و ئەفسەرەانی سۆڤیت لەنار

چەکدارەکانیان بوون, بەڵام سەید رەزا ئەو درۆو دەلەسانە هەمووی بەدرۆ دەخاتەوەو بەدادگاکە دەڵێت: (پشتیوانی من لەشۆڕشدا تەنهای هەر میللەتی کورد بوەو بەدرێژایی ساڵانی ژیانم خەباتم تەنها لەپێناوی میللەتەکەی خۆمدا کردووە و هەوڵم نەداوە یارمەتی لەهیچ لایەك وەربگرم) لەدوای چوار رۆژ دادگایکردن لە ١٤/ی نۆڤەمبەری ١٩٣٧دا سەید رەزاو دە کەسی تری هاوکاری حوکمی ئیعدام دەدرێن و لە ١٨ی ئەو مانگەدا هەموویان لەسێدارە دران.

کریس کۆچرا ئاماژەی بۆ دۆکیمنتی ئەرشیڤی وەزارەتی دەرەوەی بریتانیا کردوە ژمارە (Fo.371-35012)ی رۆژی ٩/١٠/١٩٤٣ یەعنی دوای پتر لەشەش ساڵ هەڵواسینی سەید رەزا لەو دکیۆمنتەدا راپۆرتێکی کورنوالیسی تیادایە (کورنوالیس ماوەیەك موستەشاری وەزارەتی ناوخۆی عراق بوە, کەتا ماوەیەکی زۆر ئینگلیزەکان لە وەزارەتەکانی حکومەتی عراقدا موستەشاری خۆیان بەناوی کاربەدەستێکی حکومەتی عراقەوە دائەنا بۆ ئەوە لەرێگەی ئەو موستەشارانەوە ئاگاداری هەموو کاروبارێکی عراق بن) لەو راپۆرتەدا باسی چۆنێتی لەسێدارەدانی سەید رەزای کردوە کەلەدوای بڕیاری لەسێدارەدانی لەبەردەمی دادگادا سەید رەزا وتویەتی:

(من تەمەنم گەیشتوەتە ٧٥ ساڵ و ساتێکی تر دەچمەلای شەهیدانی تری کوردستان, هەروەکو ئاگادارن بزوتنەوەکەی دەرسیم تێك شکا بەڵام کوردو کوردستان هەروەکو خۆیان دەمێنێتەوەو هەرگیز لەناوناچن و لاوانی کورد بەهیچ شێوەیەك نایەڵن ئەم بزوتنەوەیەی کورد بکوژێنرێتەوەو خامۆش بکرێت و ئەوان تۆڵەی من دەسێننەوە... ئیتر هەربژی کوردو

کوردستان و بروخێت دام ودەزگای زۆرداران و ستەمکاران و نەفرینی خوا لەهەمووی بێت).

لەهەمووی سەیروسەمەرەترو نیشانەی ئەوپەڕی بێ عەدالەتی و بێ رەوشتی کاربەدەستانی حکومەتی تورك و دادگاکانی، هەروەکو دکتۆر عبدالرحمان قاسملو لەلاپەرە ٧٩ی کتێبەکەیدا سەرچاوە ١٦ وتویەتی: (جگەلەوەی سەید رەزا بەوە تاوانبارکرابوو کە پێوەندی بە سۆڤیەتەوە هەبوەو یارمەتی لەوان وەرگرتووە، سەید رەزایان بەشتێکی تر تاوانبار کردبوو کە ئێجگار دوربووە لە رەوشت و کردەوەی ئەو ساتێك دادگا خۆی و هاوکارەکانی بەوەش تاوانبار کردبوو کە دزیان کردبو.

بەرامبەر بەو درۆو دەلەسە بێ سەروبەرەی دادگای حکومەتی تورك (A.Romanette) لە کتێبەکەیدا بەناوی (Lekurdistan ET laqestion kurds) لەلاپەرە ٦٢یدا چاپی پاریس ساڵی ١٩٣٧ گاڵتەی بەکاربەدەستانی تورك کردوە کە تاوانی دزینی دابوە پاڵ سەرکردایەتی شۆڕش لەکاتێکدا هەموو تاوانی ئەو سەرکردایەتیە بریتی بوە لە خەبات و تێکۆشان بۆ رزگارکردنی وڵاتەکەیان، درۆیەکی تری نوسەرانی تورك بەرامبەر بە شۆڕشی کورد هەروەکو قاسملو باسیکردوەو ئاماژەی بۆ نوسەرێکی تورك کردوە کەناوی (عوسمان میتە) بوە لەرۆژنامەی (sun post)دا لەساڵی ١٩٤٨دا یەعنی دوای دە ساڵ تێپەڕبوون بەسەر دامرکانەوەی شۆڕشەکەی دەرسیمدا لەو رۆژنامەیەدا بەشان و باهوی کارەبدەستانی حکومەتی تورکدا هەڵیداوەو وتویەتی حکومەت خزمەتێکی زۆری ناوچەکەی کردوە بۆ پێشکەوتنی شارستانێتی کەچی هەروەکو نوری درسیمی لە کتێبەکەیدا باسی کردوە ئەو نوسەرە هەرخۆی دانی بەوەدا ناوە کە ساتێك چۆتە ناوشارەکە

لەکاربەدەستی باج کۆکردنەوە بۆ حکومەت و لەسەربازو جندرمە بەولاوە کەسێکی تری وای لێ نەبوە خزمەتی پێشکەوتنی شارستانێتی بکات.

هەمان نوسەر (عوسمان میتە) لەباسەکەیدا وتویەتی: زۆرم هەوڵدا بگەمە ناخی دەرونی دانیشتوانەوەو شتێکیان لێ تێ بگەم، بەڵام بۆم دەرکەوت کە ئێمە (مەبەست حکومەتی تورك) هیچمان بۆ نەکردبوون و هیچ جۆرە پیشەسازی و بازرگانیەك شوێنەواریان دیار نەبوو، لەوشارەدا تاقە دکتۆرێکی تیادانەبوو، خەڵك مانای دەرمانیان نەدەزانی و رێگەوبان نەکرابوەوە بۆ ئاسانکردنی هاتوچۆکردن لەنێوان دانیشتوانی گوندەکانا (لەباشی هۆی دەسپێکردنی شۆڕشی دەرسیمدا باسی ئەوەکرابوو کە تەنها حکومەت بایەخی دابوو بە چاکردن و کردنەوەی ئەو رێگاو بانانەی سودیان هەبوە بۆ گواستنەوەی هێزەکانی سوپا بۆلێدانی حکومەت کە کردنەوەی رێگای شەمەندەفەرو لەناوچەی دەرسیمدا یەکێك بوە لەو کارە بێ سودانەی حکومەت کە دانیشتوانی دەرسیم گلەییان لێ کردووە و لێی بێزار بوون).

دەربارەی چوونی سەید رەزا بۆلای کاربەدەستانی حکومەت و گرتنی سەید رەزا وەکو بەرلەمە کریس کۆچرا باسیکردوە، قدری جمیل بەگیش/ زنارسلوپی لەلاپرە ٢٠٨ی کتێبەکەیدا سەرچاوە ٥٧ بەم شێوەیە باسی چوون و گرتنی سەید رەزای کروە کە ئەم بەشێوەیەکی فراوانتر لە باسەکە دواوەو وتویەتی:

(بەنزیکبونەوەی وەرزی زستان و سەرماو سۆڵە باری شۆرشگێرەکان ئێجگار گران و ئاڵۆزبوو لەناوچە شاخاوییەکانی دەرسیمدا لەبەرئەوەی بۆماویەکی کەم شەڕ راوەستا، سوپای تورك بەرلەمە زیانێکی زۆری لێ

کەوتبوو, سەرکردایەتی سوپای حکومەت لەرێگەی والیی ئەزربایجانەوە نامەیەکی ناردبوو بۆسەید رەزا کەلەو کاتەدا لەبەرئەو بۆردومانەی فرۆکەکانی حکومەت کردبویانە سەر سەید رەزا بنکەکەی خۆی گواستبوەوە بۆ (ئوئاستیك), لەو نامەیەدا کەبۆ سەید رەزا نێررابوو بەڵێنی ئەوەدرابوو حکومەت ئامادەیە داخوازییەکانی دانیشتنی دەرسیم بەجێ بێنێت و داوا لە سەید رەزا کرابوو بۆئەو مەبەستە بچێتە ئەزربایجان بۆ گفتوگۆکردن لەگەڵ کاربەدەستانی حکومەتدا.

سەید رەزا باوەڕی بەناوەڕۆکی ئەو نامەیە دەکات و دەچێتە ئەزربایجان و لەوێ دەسبەجێ خۆی و ئەوانەی لەگەڵیدا بوون دەگیرێن و دەنێرێن بۆ (العزیز) لەپاش دادگایکردنێکی هەرەمەیی سەید رەزا و کوڕەکانی لە سێدارەدران لەگەڵ (قمرئاغا)ی سەرۆکی عەشیرەتی (یوسفیان) و (سەید حسین) ی سەرۆکی عەشیرەتی (قریشان) و علی ئاغا زنارسلوپیش هەروەکو کریس کوچرا باسی قسەکانی سەید رەزای کردوە لەبەردەمی سێدارەدا بۆیە پێویست ناکات ئەو قسانە دوبارەبکەینەوە.

قدری جمیل بەگ زنارسلوپی باسی ئەوەی کردوە لەدوای لەسێدارەدانی سەید رەزا ئەوسا نۆرەش هاتەسەر (رێبەر)ی برازای سەید رەزا کە خیانەتی لەکوردو لەمامی خۆی کردبوو, قارەمانێکی ئازاو دلاوەری کوردی کوشتبوو کە (علی شیرو) بوو.

(ریبەر) لای وابوو بەو خیانەتەی کردبووی ئیتر تورکەکان وازی لێ ئەهێنن و جێگەی مامی دەگرێتەوە لەسەرکردایەتیداو نەیدەزانی لەدوای سەید رەزای مامی نۆرەش دێتەسەر خۆی و تورکەکان لەشوێنێکدا کە پێی دەوتری (تیشان) رێبەرو کوڕەکەی ئەدەنەبەر گوللە و هەردوکیان دەکوژن و

خانوەکەشیان کەلە (بیامە)دابوو داگیری دەکەن و لەراستیدا بەندێکی پێشینان هەیە دەڵێ بۆ (ریبەر) و خائینانی تری لەونیەی ئەو وتراوەکە دەڵێت: هەزار ساڵ بکەیت بێگانە پەرستی، لەئەنجامدا هەردەهێنیت نوشوستی.

لەگۆڤاری نوکتادا، سەرچاوە/٧ لەباسی گرتنی سەیدرەزادا لە (ئەرزنجان) وتویەتی لەدوای دادگاکردنی، خۆی و (رەشك حسین)ی کوڕە بچوکی و برازایەکی (یوسف خان قمیر) کە سەرۆك عەشیرەت بوو لەگەڵ (سید حسین) سەرۆکی قریشان لەگەڵ دە کەسی تردا لەرۆژی (١٩٣٧/١١/١٨) دا لەسێدارە دران.

(دەربارەی ئەو (رەشك حسین)ەی گۆڤارەکە باسیکردووە کریس کوچرا ناوەکەی بە (حسین رسیلك) ناوبردووەو کریس کوچرا نەیوتووە لەگەڵ باوکیا لەسێدارە درابوو بەڵکو وەکو بەرلەمە کریس کوچرا باسیکردووە وتوویەتی لەو ئەشکەوتەی تورکەکان ئاگریان تێبەردابوو کورێکی سەید رەزا کەناوی (حسین رەسیك) بوو بەبریندارى دایکی دایە دەست ئەفسەرێکی تورك بۆ ئەوەی لە (العزیز) تیماربکرێت بەڵام بەپێچەوانەو لەژێر ئەشکەنجەو ئازاردا کوشتبویان).

گۆڤاری نوکتا سەرچاوە (٧) دەربارەی هەڵوێستی دوای لەسێدارەدانی سەید رەزا وتوویەتی:

((بەلەسێدارەدانی سەید رەزا شۆرشەکەی درسیم کۆتایی پێ نەهاتو لەساڵی (١٩٣٨)دا دوبارە راپەرینو بزوتنەوە سەری هەڵدایەوەو لەو روەوە (ناشد ئولوغ) کە رۆژنامەنوسێکی تورك بووە لەباسێکیدا وتویەتی: ئەوا دوبارە نائارامی لە٠قالان) دەستی پێکردەوەو هۆی ئەمەش ئەوەیە

حکومەت پەرەی بەڕۆشنبیرکردنی خەڵك نەداوە, لەبەرئەوە کە هەوا خۆش بوو هێرش کرایە سەر (قایان)و دەبێ بەهەموو شێوەیەك کۆتایی بەم کێشەیە بهێنرێت‌و پێویستە بەپێی مادەی (٦)ی ئەو پرۆژەیەی حکومەت ئامادەی کردووە گوندی (کوتفنکا) پاك بکرێتەوەو ناوچەکە بسوتێنرێت.

هەمان گۆڤار ئاماژەی بۆ باسێکی (شوکری بایکار) کردوە کە لەو باسەیدا وتوویەتی: ئەو شەڕەی لە (٢١ی تیرمەهی ساڵی ١٩٣٨)دا ڕویدا, هەموو چەتەکان ڕایانکرد بۆناو ئەشکەوتەکان‌و سوپا دەورەی‌دان‌و بەتۆپ‌و مەترەلۆز بەربوونە دانیشتوانی ئەو ناوچانەو لەئەشکەوتێکدا کە (٢١٦) کەسی تیابوو هەموویان کوژران‌و لەناوچەی (مونزر Munzir)یشدا لاشەی (١٢) کەسی‌تر دۆزرانەوەو بەفڕۆکەش (٤٠) کەسی تر کوژراو لەچیای (مامك Mamek) هێزەکانی حکومەت هێرشیان کردە سەر گوندی (جات)و لەو (٧٠) چەتەی لەو گوندەدا بوو بیست کەسیان لێکوژرا.

بەرلەوەی بچینە سەر باسی هەڵسەنگاندنی شۆڕشی درسیم‌و کەم‌وکوورییەکانی‌و ئەو ڕەخنانەی لێی گیراوە بەپێویستم زانی ئەو هەوڵ‌و تەقەلایانەی تورك بخەمە پێش چاو کەلەلایەکەوە هەر دانیان بەبوونی کوردا نەناوەو ئەو کوردەی کە هەبوون بەپێی ئەو درۆو دەلەسانەی کاربەدەستانی حکومەتی تورك‌و ڕۆژنامە تورکیەکان بلاویان دەکردەوە, لەلایەکی تریشەوە هەوڵیان داوە لەو سەرژمێرییە ڕەسمیانە حکومەتی تورکیا جاربەجار کردوێتی هەموو جارێك ژمارەی کورد لەسەرژمێریەکەدا کەم بکاتەوە, بۆ ڕونکردنەوەی ئەو تەقەلایانەی حکومەت باسی هەندێ سەرچاوە دەخەینە پێش چاو کە دەربارەی سەرژمێری هەموو دانیشتوانی تورکیاو کوردو کەمە

نەتەوەکان دواون پرۆفیسۆر حسرتیان لەو کتێبەیدا دەربارەی ئەو باسە دواوە

لەکتێبی یەکەمیان، سەرچاوە (٤٩) لەلاپەڕە (١٦٩)دا ئاماژەی بۆ باسێکی (istatistic yilligi) کردوە کەلەساڵی (١٩٥١)دا بڵاوکراوەتەوە، لەلاپەڕە (٧٢-٧٣)یدا لیستەیەکی کردووە بۆ دانیشتوانی زۆربەی ویلایەتەکانی ڕۆژهەڵات (ناوچە کورد نشینەکان)و بەراوردی دانیشتوانی ئەو ساڵەی کردووە لەگەڵ دانیشتوانی ئەو ویلایەتانەدا کەلەساڵی (١٩٣٥، ١٩٤٠، ١٩٤٥)و لەبەراوردکردنی سەرژمێری ساڵی (١٩٣٥) لەگەڵ سەرژمێری (١٩٤٠)دا دەرکەوتووە سەرژمێری ساڵی (١٩٤٠) بریتی بووە لە (٢٩٨٨٦٥) کەس کەمتر لەوەی لەساڵی (١٩٣٥)دا بوە.

حسرتیان لەکتێبەکەیدا دەربارەی ئەو کەمبوونەی نێوانی ساڵی (١٩٣٥) لەگەڵ سەرژمێری ساڵی (١٩٤٠)دا، لەگەڵ ئەوەشدا لەو ماوەیەدا هیچ جۆرە نەخۆشیەکی کوشندەی وا بڵاونەبوبوەوە کە ئەو نەخۆشیە بووبێت بەهۆی ئەو ژمارە زۆرە، کەواتە هۆی کەمبونەوەکە تەنها بەهۆی ئەو کوشتارانەوە پەیدا بووبوو کە لەشۆڕشەکانی کوردا لەو دەورووبەرەدا لێیان کرابوو لەگەڵ ئەوانەی لەشوێنەکانی خۆیان هەڵکەنرابوونو ئاوارەکرابوون بۆ ناوچە تورک نشینەکان (کەبێگومان ئەمانەی گوێزرابوونەوە لەسەرژمێریەکانا بەتورک تۆمارکرابوون کە حسرتیان ژمارەی کوردە ئاوارەکانی ئەو سەردەمە بەچوارسەد هەزار کەسی داناوە).

پروفیسۆر حسرتیان لەلاپەڕە (٦٩)ی کتێبەکەیدا سەرچاوە (٤٥) (القومیە ڤ ترکیا)، لەو باسەیدا لەوە دواوە چۆن تورکەکان تەقەلایان داوە بۆ شاردنەوەی ژمارەی ئەوانەی لەراستیدا بەڕەگەز تورک نەبوونو دەڵێت:

(دوای ئەوەی تورکیا بوو بەجمهوریەت, حەوت جار حکومەت سەرژمێری دانیشتوانی کردوە بەڵام هیچ جارێکیش لەدوای تەواوکردنی سەرژمێری بەهیچ شێوەیەك بەرەسمی ئەنجامی سەرژمێریەکەی بڵاونەکردۆتەوەو لەڕاستیدا ئەگەر بڵاویشی بکردایەتەوە هیچ شتێکی بەشێوەیەکی ڕاستو دروست نیشان نەدەدا چونکە لەو سجلاتو لیستانەی حکومەت ئامادەی کردبوو بۆ تۆمارکردن سەرژمێری تیایانا بەهیچ شێوەیەك خانەیەکی لەوسجلاتو لیستانەدا تەرخان نەکردبوو بۆ ئەوانەی بەڕەگەز تورك نەبوون‌و هیچ گومان لەوەدا نیە کاربەدەستانی تورك بۆیە شوێنێکی وایان لەسجلاتو لیستەکانا تەرخان نەکردبوو بۆ غەیری تورك چونکە نەیان ویستبوو ژمارەی نەتەوەکانی تری غەیری تورك بزانرێت چەند بووە.

لەسەرژمێری ساڵی (١٩٢٧)دا حکومەتی تورکیا لەگەڵ ئەو هەموو تەقەلاو درۆو دەلەسەو ئەو هەموو فروفێڵانەی کردبووی نەیتوانیبوو ئەوە بشارێتەوە لەشوێنێکی وەکو ئەستەمبولدا کە ژمارەی کەمە نەتەوەکان لەو شارەدا (٢٧,٤٥٪) بوە لەگەڵ ئەوەشدا لەساڵی (١٩٢٧)دا نسبەتی کوردی بە (٣٤,٤٪) داناوە لەناوچەکانی ڕۆژهەڵاتی ئەنادۆڵدا, کە لەویلایەتی (وان) نیسبەتی کورد لە(٢٧٪)و لە بدلیس‌و موش‌و سیرت (٧٥٪) بوەو لەدیاربەکرو هەکاریدا (٦٩٪) بوەو لەماردیندا (٦١٪)و لە العزیز دا (٥٣٪) بوە.

هەروەکو سجلاتی حکومەت پیشانی داوە سەرژمێری کورد کورد لەساڵانی بیستەکانا لەتورکیادا (٩,١٥٪) بوە بەڵام لەساڵی (١٩٤٠)دا بە(٧,٨٦٪)و لەساڵی (١٩٥٠)دا بە(٦,٢٤٪) دەسنیشانکراوە.

دەربارەی ئەو سەرژمێرییەی پرۆفیسۆر حسرتیان لەو دوو کتێبەیدا باسیکردووە کە سریا بەدرخان لەکتێبەکەیدا سەرچاوە (٧٩) دەربارەی

ئەو سەرژمێرییەی حکومەت لەساڵی (١٩٢٧)دا کردبووی، ژمارەی هەموو دانیشتوانی تورکیای بە (١٣)ملیۆن کەس داناوە، لەگەڵ ئەوەشدا تورکەکان خۆیان زۆرباش دەیانزانی ژمارەی تورك لەو ساڵی سەرژمێرییەدا تەنها (٥,٥) ملیۆن بوە بەهەموو دانیشتوەکانیەوە کە تەنها لەوەش (٣,٥)ملیۆنی تورك بووە.

سریا بدرخان لەپەراوێزی لاپەرە (٥٨)ی کتێبەکەیدا لەباسی ئەو سەرژمێرییەی حکومەتی تورك ژمارەی دانیشتوانی تورکیای بە (١٣,٦٤٩,٩٤٥) داناوە بەهەموو نەتەوەکانی تریشەوە وتوویەتی ئەو ژمارەیە لەکاتی خۆیدا سەرنجی (یوشن نادی) ڕاکێشاوە کە نوسەری ڕۆژنامەی (جمهوری) رەسمی حکومەت بوە، وتوویەتی لەساڵی (١٩١٤)دا (یەعنی پێش شەڕی جیهانی و ئەو هەموو کوشتارانەی بەهۆی ئەو شەڕەوە کرابوو) هەموو دانیشتوانی خەلافەتی عوسمانی لەو ساڵەدا هەمووی بریتی بوە لە (٢٠,٩٧٣,٩٠٠) کەس و ئەگەر دانیشتوانی ئەو سەردەمەی سوریاو میسوبوتامیاو فەلەستین و عەرەبستانی لێ دەربکرایە - کە لەشوێنێکی وەکو سوریادا فەرەنسیەکان کە سوریایان لەژێردەستدا بێ لەساڵی (١٩٢١)دا لەم ساڵەدا تەنها ژمارەی دانیشتوانی سوریا بریتی بوە لە(٢,٩٢٨,٢١٨) کەس و لەساڵی (١٩٢٣)دا ئەو سەرژمێرییەی سوریا (٢,٩٨١,٨٦٣) بوە ئەگەر ئەمەی سوریاو دانیشتوانی فەلەستین و عەرەبستان و کوردو یونان و ئەرمەنی و ئەوانەش کە لەشەڕی جیهانیدا کوژرابوون دەردەکەیت ئەوەی کە مابوەوەو تورك بوە تەنها لە پێنج ملیۆن تێپەڕی نەکردووە.

باسی پێنجەمی

هەڵسەنگاندنی شۆڕشی درسیم و کەم و کوڕییەکانی

شۆڕشی درسیمو ڕاپەڕینی دانیشتوانی لەدوای دامرکانەوەی شۆڕشی ئاگریداغ شتێکی ناچاری بوو دەبوایە هەر ڕووی بدایەو تورك بۆ تەواو کردنی ئەو تاوانەی کاتی خۆی لە شۆڕشەکانی تری کوردا تەواوی نەکردبوو, هەروەکو تکتیکی کمالیەکان بۆ لەناوبردنی کورد قۆناغ بەقۆناغ ناوچەی درسیمیان هێشتبوەوە بۆماوەیەك بۆ ئەوەی دانیشتوانی ناوچەکە نەووژێنو بەشداری نەکەن لەشۆڕشی پیرانو ئاگریداغدا وازیان لەسەرکردەکانی ناوچەی درسیم هێنابوو,باجیان لێ نەدەسەندنو لە ڕاستیشدا ئەگەرچی هەندێ سەرچاوە وتوویانە سەید ڕەزا لەدوای شۆڕشی پیران یارمەتیی هەندێ لەئاوارەکانی دابوو بەڵام تەنها ئەوە بەس نەبوو وەکو کوردێکی بەتواناو دەستەڵاتداو لەکاتی شۆڕشەکانی تردا کەمتەرخەمی بکاتو لام وایە وای زانیبوو بەو بێدەنگ بوونەی ئیتر تورکەکان وازی لێ دەهێننو حسابێکی تایبەتیی بۆ دەکەن لەمانەوەیدا لەناوچەکەی خۆیدا, بەڵام تورکەکان دەمێك بوو نەخشەی خۆیان کێشابوو, پێشنیازەکانی(عابدین ئوسمان)وازی لێ نەهێنرابوو تەنها بەرامبەر بەدرسیم

دواخرابوو, ساتێك كاتی خۆی هات توركەكان خۆیان پێ نەگیراو ئ‌وەو باج نەسەندنەیان لەدانیشتوانی ناوچەكە شتێكی كاتی بوو, لەدوای شۆڕشی ئاگریداغ دەستیانكرد بە دەستدرێژیكردن بۆسەر درسیم‌و ساتێك دانیشتوانی ناوچەكە بەسەركردایەتی سەید ڕەزا بەناچاری كەوتنەخۆیان‌و دەستیان دایە چەك تازە كارلەكارترازابوو كوردی ناوچەی درسیم بەو چەكە كۆن‌و ژەنگاویانەی هەیانبوو نەیانتوانی بۆماوەیەكی درێژخایەن بەرگەی دوژمن بگرن‌و لەڕاستیدا ڕاپەڕین‌و شۆڕشەكەیان لەچاو شۆڕشەكانی پیران‌و ئاگریداغدا لەپلەیەكی زۆر نزمدابوو ئەگەر چی شۆڕشگێڕەكان بەوپەڕی فیداكاریەوە خۆیان بەخت كردبوو بۆ ڕوو بەڕوو بونەوەی دوژمن‌و بەو چەكەی هەیان بوو بەبێ بوونی نەخشەیەكی تایبەتی بۆ شۆڕش‌و بێ سەركردایەتەكی لێ هاتوو بەهەڕەمەیی دەستیانكرد بە شۆڕش‌و ڕێكخراوێكی سیاسی ئەو تۆی نەبوو بتوانێت كاروباری شۆڕش‌و لەشكركێش بەباشی ببات بەڕێوەو لەماوەیەكی كەمدا لەلایەكەوە خیانەتی هەندێكیان وەكو(ڕێبەر)ی برازای سەید ڕەزا كە (علی شیرۆ) شۆڕشگێڕی كوشت‌و خیانەتی لەكوردو لەشۆڕشی كوردو لەسەید ڕەزای مامی كردو(خضر ئەحمەد)یش(شاهێن ئاغا)ی كوشت كە ئەویش كوردێكی نیشتیمانپەروەرێكی لێ هاتووبوو, جگە لەوە سەید ڕەزا خۆشی دەرس‌وپەندی لەڕووداوو بەسەرهاتەكانی تر وەرنەگرتبوو, بەوپەڕی ساویلكەیەتیەوە بەپێی خۆی چوبوە بەردەستی دوژمنەكانی‌و ئەوانیش دەم‌ودەست لەناویان بردو گوێیان نەدایە هیچ ڕەوشت‌و بەڵێن‌و پەیمانێك كەدابوویان بەسەید ڕەزا كەبەنیازی گفت‌وگۆ كردن داوایانكردبوو چاوی پێ یان بكەوێت‌و لەوڕووەوە زنارسلۆپی لەكتێبەكەیدا باسی لووت بەرزیی

هەندێ لەسەرکردەکانی درسیمی کردوە کەلام وایە مەبەستی سەید ڕەزا خۆی بوە کەبەلای ئەوەوە وابوە لووت بەرزی سەید ڕەزا بو بەهۆی ئەوەی لەهەموو ڕاپەڕین و شۆڕشانەی بەرلە شۆڕشی درسیمی سالّی(١٩٣٦)دەستی پێکردبوو وەکو ڕاپەڕینەکانی ملاطیەو درسیمو کۆچگیری کەلەبەرگی دوهەمدا باسی هەمووی کراوەو دەرکەوتوە سەید ڕەزا بەلای هیچیانا نەچوە ئەگەرچی وتراوە یارمەتی هەندێ لەئاوارەکانی داوە.

لەبەرگی دوهەمدا باسی ڕاپەڕینی یەکەمی دانیشتوانی ناوچەی درسیم کرا کەلەسالّی(١٩٢٠)دا دەستی پێکردبوو, لەوڕۆژانەدا هێشتا کمالیەکان خۆیان بەهێز نەکردبوو, دوژمنیان زۆربوو,شەڕی یۆنان لەلایەکەوەو بوونی پاشماوەی خلافەت لە ئەستمبول لەلایەکەوە کارێکی وای کردبوو ئەگەر لەشۆڕشی یەکەمی درسیمو کۆچگیریدا لەهەمان کاتدا دەستەلأتێکی وەکو سەید ڕەزا هاوکاری بکردایە لەگەلّ شۆرششەکانی تردا تورکەکان هەروا بەئاسانی ئەو ڕاپەڕینەی سالّی(١٩٢٠)یان پێ لەناو نەدەبراو ئەوەی سالّی(١٩٢٠)لەدرسیمدا ئەگەر بەراورد بکرێت لەگەلّ شۆڕشەکەی درسیم دا لەسالأنی(١٩٣٦-١٩٣٨)دا دەردەکەوێت کەئەوەی سالّی (١٩٢٠) پێشکەوتوو تربوە لەڕووی چالاکیی سیاسیەوەو سەرکردەکانی ئەو ڕۆژە توانیبویان لە شۆڕشێکی یەکگرتوویانداو بەتلگراف داوایان لە حکومەتی ئەنقەرە کردبوو دەمو دەست بڕیارەکانی سیڤەر پەسەند بکاتو ئالأی کوردستان هەلّکراو حکومەتی ئەنقەرە ئەگەرچی بەدرۆش بووبێت ناچارکرا دان بەوەدا بنێت کە ئامادەیە داخوازییەکانی کورد سەیر بکاتو ساتێك حکومەتی تورك هەولیدا بۆ خاو کردنەوەی بارودۆخی ناوچەکە ئامادەیی خۆی پیشان بدات کە ئامادەیە(علیشان)بکات بە متصرفی(سیواس)و

براکەی بکات بە جێگری متصرفی ناوچەی درسیم بەڵام لەوەی شۆڕشی درسیمی ساڵی(١٩٣٦-١٩٣٨)دا هەرلەسەرەتاوە ساردو سڕی و کەمتەرخەمی تیادا بەدیکراوەو سەید ڕەزا کە سەرکردایەتی ئەو شۆڕشەی گرتە دەست وەکو سەرکردەیەکی نەتەوەیی نەیتوانی کاروباری جەماوەری ناوچەکەی ببات بەڕێوەو نەیتوانیبوو جەماوەری خاوەنی مافی ڕاست دڵنیا بکات کەئەوەی لەگەڵ دوژمندا دەکرێت بریتیە لە تاقیکردنەوەیەکی زۆر تاڵ و ئەگەر هەموویان نەکەونە خۆیان و سەرکردایەتیەك کەلەناوجەرگەی جەماوەری ناوچەکەوە هەڵقوڵابێت سازنەکرێت ئەوا شۆڕشەکەیان بەزووترین کات لەناو دەچێت و سەید ڕەزا لەو کاتە گرنگ و ناسکەدا نەیتوانیبوو لەناو ئەو جەماوەرەدا لە دەرەبەگێکی دەسڕۆیەوەببێت بەنوێنەری ڕاستی ئەم جەماوەرەی کە هەندێ لەسەرچاوەکان لەباسی سەید ڕەزادا هەندێ شتیان تۆمارکردوە بەپێی ئەو یاسانەو بەپێی ئەو هەڵوێستتانەی سەید ڕەزا لەگەڵ خەڵکدا هەیبوەلە ڕابردوودا نەیانتوانیبوو بەئاسانی لاپەڕەیەکی تازەیان لەگەڵا بکاتەوە.

دەربارەی ئەمە هەروەکو پرۆفیسۆر حسرتیان باسیکردوە سەید ڕەزا توانیبووی بەزۆرە ملێ دەستەڵاتی خۆی بەسەر دانیشتوانی(٢٣٠) گوندی ناوچەی درسیمدا بسەپێنێت و دانیشتوانی ئەو گوندانە ناچار بوون سەرانەیەکی هەمیشەیی بدەن بەسەید ڕەزا کە ساڵی واهەبوە دووجار ئەو سەرانەیان لێ سەندراوە کەپێی وتراوە(دوما).

بێجگە لەوە سەید ڕەزای سەرکردەی شۆڕش لەبەر ئەو ناکۆکیەی لەگەڵ(ڕێبەر)ی برازایدا پەیدا بوبوو لەسەر موڵك بووبەهۆی ئەو خیانەتەی ڕێبەر لە شۆڕشەکەی کردو سەید ڕەزا کە نەیتوانیبێت

کێشەیەك لەگەڵ برازاکەی خۆیدا چارەسەر بکات بەهیچ جۆرێکیش قایل نەبوە کێشە لەگەڵ هیچ کەسێکی تر بەخۆشی چارەسەربکات ولاشم وایە هەرئەمەشە کە زنار سلۆپی وتوویەتی لەبەر لووت بەرزیی هەندێك نەتوانرا ئەو کۆبوونەوەیەی لە نێوان سەرکردەو سەرۆکی عەشیرەتەکانا کرا سەربگرێت لە کاتێکدا لەساڵی (١٩٢٠)دا لەهەمان ناوچەدا توانرابوو کۆبوونەوەیەکی یەککگرتوو پێك بێت..

دەربارەی ئەو پڕوپاگەندانەی تورکەکان بلاویانکردبوە وەکە حکومەتی سۆڤیت هاندەری شۆرشەکەی درسیم بوەو لەدادگادا سەید رەزا بەوەتاوانبارکرابوو کە ئەفسەری سۆڤیتی لابوەو یارمەتیی لەوانەوە وەرگرتوە, ئەمە شتێك نەبوە کە تورك بۆ پینە کردنی تاوانەکانی خۆی دەس بەبلاوکردنەوەی درۆو دەلەسەی وانەکات ولام وایە سەید رەزاو داو دەستەکەیشی رێکخراوێکی ئەوتۆیان نەبوە کە بیر لەپەیدا کردنی جۆرە پەیوەندییەك بکاتەوە لەگەڵ سۆڤێتداو سۆڤیتیش وەنەبێ ئاگای لەبۆ چوون و هەڵوێستی سەید رەزا نەبووبێت ولەوەنەگەیشتبێت کەسەید رەزا ئەو سەرکردەنەبوە کە جەماوەری کورد لەسەر بناغەیەکی پتەوی بیروباوەر لەخۆی کۆکاتەوە.

دەربارەی ئەو درۆو دەلەسانەی تورکەکان لەو ڕووەوە بلاویانکردۆتەوە دکتۆر عبدالرحمن قاسملۆ لە کتێبەکەیدا سەرچاوە(١٦)ئامارەی بۆ کتێبەکەی(م.بوغوریلون)کردوەبەناوی (المساله الکردیه) ئەو نووسەرەلە لاپەرە(٨٠)ی کتێبەکەیدا ووتوویەتی:

((لەراپەرینی ساڵی (١٩٣٧)دا حکومەتی تورك و دەوڵەتە ئیمپریالستیەکان گەلێك درۆو دەلەسەیان دەربارەی شۆرشی درسیم

بڵاوكردۆتـەوە گوایـا سـۆڤێت دەسـتی تیـادا هـەبوە, توركـەكان لـەو درۆو دەلەسـەیەیاندا بـۆ بیانوویـەك دەگـەڕان لـەكورد بـدەن لەلایـەكی تریشـەوە لـەژێرەوە دەیـان ویسـت لەنازیـەكان نزیـك ببنـەوە بۆیـە دروشمـی دژی سۆڤێتیان بەرزكردبوەوە, ساتێك ئەم تەقەلایەیان سەری نەگرت چوونە پاڵ ئەوانەی دەیانویست پەیمانێكی ناوچەیی دروست ببێت كەلە دواییدا ئەو پەیمانە بەسراو ناوی نرا پەیمانی(سعداباد)كە بریتی بوو لـەئێران و عراقی دراوسێشی بەمۆر كردنی ئەم پەیمانە ویستی ئەوە موسوەگەر بكات كەئەو دوو حكومەتەی تریش وەكو خۆی دژی هـەموو بزوتنەوەیەكی نەتەوایـەتی كوردبن كەلەیەكێك لەمادەكانیا ووتراوە:

((هەرلایـەك لەوانـەی پـەیمانی سعدابادیان مـۆركردوە بـەڵێن بـەلاكانی تـر دەدات كە دەبیٚ ڕێگـە لـەجم وجۆڵ و بزوتنـەوەی تـاقمێكی چـەكدا بگرێـت كـە ئـەو تاقمـە بەچـەك یـا لـەڕێگـەی كۆمـەڵ و ڕێكخـراوی سیاسیەوە هـەوڵ بـدات دژی لاكـانی ئـەو پـەیمانـە جم وجـۆڵ بكـات(كـە بێگومـان مەبەسـتی تـورك بەتایبەتی لەمەدا بزوتنەوەی كوردبن)).

لەدوای مۆركردنی ئەو پەیمانـە بـارە هاتوركـەكان بڵاویـانكردەوە كـە ئیتر شتێك لەئارادا نەماوە پێی بوترێت كوردو ڕۆژنامـەی(SUN POST)ی توركی لەساڵی (١٩٤٦)دا هەمان قەوانی كۆنی پێشووی لێدابوەوە كەوتبووی: تازە ئیتر لەتوركیادا ناتوانرێت بوترێت هیچ كەمایەتیەك هەیە لەتوركیادا بـەناوی كوردەوە.

بەشی سێهەم

لە کۆتایی ئەم بەرگەدا بە پێویستم زانی لەم بەشەدا ئەم باسانە خوارەوە بەکورتی بخەمە پێش چاو:

باسی یەکەم: ئەو ڕەخنانەی لە شۆڕشەکانی کورد گیراوە بەشێوەیەکی گشتیو لەشۆڕشەکانی باکوری کوردستان بەتایبەتی.

باسی دوهەم: ئەو دەرسو پەندانەی پێویستە کورد لە شۆڕشەکانی کورد بەشێوەیەکی گشتیو لەشۆڕشەکانی باکوری کوردستان بەتایبەتی وەریگرێت.

باسی سێهەم: هەڵوێستی حکومەتی تورك بەرامبەر بەکورد بەشێوەیەکی گشتیو ئەو یاساو بڕیارانەی دژی کوردو مافی کورد دەری کردبوو.

باسی یەکەمی

ئەو ڕەخنانەی لە شۆڕشەکانی کورد گیراون بەشێوەیەکی گشتی و لەشۆڕشەکانی باکوری کوردستان بەتایبەتی

لە هەرسێ بەرگەکانی ئەم کتێبەدا، ئەو ڕەخنانەی بەشێوەیەکی تایبەتی لە هەرشۆڕشێك گیرابێت بەپێی سەرچاوەکان خراونەتە بەرچاوو لەم باسەدا هەوڵئەدەین ئەو ڕەخنانەی بەشێوەیەکی گشتی لە تێکڕای شۆڕشەکان گیراون باس بکەین و ئاماژە بەکورتە باسێکی ئەو سەرچاوانە بکەین کە لێیان دواون.

ئەوەی زۆربەی سەرچاوەکان باسیان کردوە بریتین لە چەند خاڵێکی زۆر گرنگ کە زۆربەیان سوورن لەسەر ئەوەی ئەو هۆیانە هۆیەکی سەرەکی بوون لەسەر نەگرتنی شۆڕشەکانی یەك لەدوای یەکی باکووری کوردستان کە لێرەدا هەوڵئەدەین کورتەیەکی ئەو هۆ گرنگانە بخەینە پێش چاو و لەدواییدا ئاماژە بۆ ئەو سەرچاوانەش دەکەین کەلەو باسە دواون:

١- بەرلەوەی حکومەتی عوسمانی پێك بێت و ببێت بە حکومەتێکی بەهێزی دەستەڵاتدار لەناوچەیەکی فراواندا، کورد لەو سەردەمەدا لەباکوری کوردستانا خاوەنی چەند ئەمارەتێکی نیمچە سەربەخۆی پچڕ پچڕو لێك

دابڕاوی خۆی بوەو هەرئەمارەتە میرێك یا سەرکردەیەك بردوێتی بەڕێوە کە بەداخەوە ئەو میرە زۆر جار لەگەڵ سەرۆك و میرەکانی تردا ناڕێك بوەو هەوڵی لاوازکردنی داوەو ئامادە بوە وەکو ڕەوشتێکی عەشایریی زۆر کورتبینانە سەیری دواڕۆژی خۆیان و ئەمارەتەکەیان بکەن و ئامادەبوون بۆمانەوەی خۆیان و بۆ لەناو بردن و لاواز کردنی ئەمارەتێکی تری کورد لەگەڵ دوژمنێکی بێگانەدا هاوکاری بکەن.

ئالەو بارو دۆخەدا بوە کە شەرفخانی بدلیسی بەپێی چەند مەرجێك لەگەڵ سوڵتانی عوسمانیدا ڕێك کەوت کەلەبەرگی یەکەمدا باسی ئەو ڕێکەوتن و مەرجانە کراوەو بەپێیی ئەو ڕێکەوتنە قەواڵەی طاپۆی ئەمارەتەکەی خۆی و هی ئەمارەتەکانی تر کە توانیبووی ئەمیرەکانیان قایل بکات کە هەموویان ببن بەوابەستەی دەوڵەتی عوسمانی(کە دوورنیە ئەمەی لەترسی صفویەکان کردبێت)هەمووی پێشکەش بکات بە خەلیفەی عوسمانی کەبەدرۆ ناوی خۆی نابوو خلیفەی ئیسلام کەلەبەرگی یەکەمدا بەدوورو درێژی لەباسی ئەمارەتەکانی کوردا لەو کارەساتە مێژوییە دواوین, ڕەخنەی زۆربەی ڕەخنەگران لەم ڕووەوە ئاراستەی شرفخان کراوە بەڕادەی یەکەم و بۆ ئەو میرانەی تری کورد کە بەو پەڕی کورت بینی و ساویلکەیەتیەوە ئەو پێشنیازەی شرفخانیان پەسەند کردبوو.

بەداخەوە لەو ڕۆژانەدا هەروەکو چۆن تورکەکانی عوسمانی توانیبویان لەپاشەبەرەی مەغۆلیەکان و ئەو تورکانەی بەکۆچ وبار لەکاتی خۆیدا لە ڕۆژئاوای چینەوە گەیشتبونە ئەو ناوچەیەی ئیمڕۆ پێیی دەوترێت تورکیا حکومەتێکیان دروست کردو ئەگەرچی ئەو حکومەتی عوسمانیە لەسەرەتای دروستبوونیا و هەتا ماوەیەکی زۆریش تووشی دەیان گێرەو

کێشەی ناوخۆ بو بوو, برالەسەر کورسی‌ی سوڵتانی و لەسەر دەسەڵات برای خۆی دەکوشت و بگرە لەهەندێ جاردا باوکیش کوڕی خۆی لەناو بردە بەڵام لەئەنجامدا بۆ ماوەی چەند سەدەیەکی زۆر مایەوەو بەرگەی گرت و بووبەو ئیمپراتۆریەتەی ڕۆژئاوای ئاسیا و ڕۆژهەڵاتی ئەورووپاو باکووری ئەفەریقای گرتەوە, بەڵام بەداخەوە ئەمیرەکانی کورد بەلای ئەوەدا نەچوبون و هەوڵی ئەوەیان نەدابوو ئەوەی عوسمانیەکان بۆی چوبون تاقی بکەنەوە کە بێگومان قایل نەبوونی هیچ ئەمیرێکی کورد بەدەستەڵاتی ئەمیرێکی‌تر هۆی سەرەکی بوە بۆ بیرکردنەوە لەو تاقیکردنەوەیەو بێگومان شەرفخانی بدلیسییش ئەوەی لەخۆیدا بەدی نەکردوە کە بتوانێت ئەو ئەمارەتە کوردانە لەژێر دەستەڵاتی خۆیدا یا لەژێر دەسەڵاتی ئەمیرێکی ترا بکات بەیەك.

پاش ئەوەی عوسمانیەکان بەتەواوەتی بەسەر صفوییەکانا سەرکەوتن و وردە وردە توانییبویان ئەمارەتەکانی کورد لاواز بکەن و بیانکەن بەدوژمنی یەکتر ئیتر لەبەڵێنو پەیمانەکانی خۆیان پەشیمان بوونەوە کە دابوویان بەکوردو یەکە یەکە ئەمارەتەکانی کوردیان هەڵوەشانەوە.

٢-بێجگە لەکێشەی نێوان میرو سەرۆکەکانی ئەمارەتەکانی کوردو کێشەیەکیماڵوێرانکەری تر پەیدا بوو کە بریتی بوو لە کێشەی نێوان کوردی سوننی مەزهەب و کوردی علوی کەلەباسی سوارەی حمیدیەدا لەبەرگی یەکەمدا بەدوورودرێژ باسی ئەو دەردە کوشندەیەمانکرد کە چۆن تورکەکانی عوسمانی بۆ سوودی خۆیان لەکوردە سونیەکان ڕێکخراوێکی عەشایریی چەکدارنەیان دروستکردبوو لە شێوەی(قۆزاق)ەکانی ڕوسی قیصری و تورکەکان ئەم ڕێکخراوەیان بۆ دوو مەبەستی سەرەکی و بۆ سوودی خۆیان پێکهێنابوو یەکەم بۆ بەکار هێنانی ئەو هێزە بۆ پاراستنی

سنوورەکانی خۆیان دوهەم حکومەت ویستی لە رێگەی ئەو هێزەوە کورد بکات بە دووبەشەوەو رێگەی ئەوە بگرێت لە دوا رۆژدا یەك بگرێت کە لەراستیدا تورکەکان لە هەردوو مەبەستەکەیانا سەرکەوتن و بەکاریان هێنا بۆ سنورەکانی خۆیان و کردیشیان بەداردەستی خۆیان بۆ بەکار هێنانی دژی هەرلایەك بەرامبەر حکومەت بوەستایەو کوردە علوییەکان تووشی زیانێکی زۆربوون بەهۆی ئەو هێزە وە وەکو لەباسی سوارەی حمیدیە دا لێی دواین و ئەنجام بەوە گەیشت لەدوا رۆژدا هەر راپەرین و شۆرشێك سەرکردەکانی بریتی بوونایە لە کوردی سوننی مەزهەب, علویەکان بەلایا نە دەچوون و هاوکارییان لەگەلاّ نە دەکردن و لە زۆر هەلۆیستدا دەبوون بەلایەنگری حکومەت دژی شۆرشی کورد کە نمونەی ئەمە لە شۆرشی پیران و ئاگریداغدا بەئاشکرا روون بۆتەوەو کاتێکیش کوردە علوییەکان دژی جەورو ستەمی کاربەدەستانی توورك راپەرین, لەو راپەرین و شۆرشەی علوییدا کوردە سوننیەکان بەشدار نەدەبوون وەکو هەلۆیستی سوننیەکان لەکاتی شۆرشەکەی درسیمدا بەسەرکردایەتی(سەید رەزا).

پرۆفیسۆر حسرتیان لەلاپەرە(٩٣)ی کتێبەکەیدا سەرچاوە(٤٥)باسی ئەوەی کردوە چۆن تورکەکان سودێکی زۆریان وەرگرتبوو لەناکۆکیی نێوان سوننیەکان و علویەکان لەشۆرشەکانی باکوری کوردستاندا.

بەئاشکرا روون بۆتەوە کەلەگەلْ ئەوەشدا شێخ سعید بەناو چەند عەشیرەتێکی کوردی بێلایەن و هەندێك لەعەشیرەتە علویەکان گەرابوو بەلاّم نەیتوانیبوو هیچیان بکات بە دۆستی خۆی و بەهاوکاری شۆرششەکەی و بگرە لەکاتی شۆرشەکەیدا هەندێ لەو عەشیرەتانەی هانای بۆ بردبوون و

داوای هاوکـاریکردنی لێکردبـوون لەناسـکترین کاتـدا بوبـون بەلایـەنگری حکومەت دژی شۆرششی پیران.

جگە لەو تەقەلا بێ سوودانەی درابوون بۆ پەیدا کردنـی دۆسـتی نـاوخۆ، سـەرکردەکانی شـۆڕش نـەیانتوانیبوو کـارێکی وابکـەن باسـی کێشـەی میللەتەکـەی خۆیـان بـۆ میللـەتان ڕوون بکەنـەوەو ئـەو هـەوڵ و تەقەلایانـەی سریا بدرخان دابووی بۆ موسوەگەر کردنی لایەنگریتی و یارمەتیدانی کورد لەوچوونەیدا بـۆ ئەمـەریکا بـەهاوکاریی ئەرمەنیـەکان،ئـەوەی توانیبـووی بیکات بەشی ئەوەی نەکردبوو بتوانێت یارمەتیـەکی تـەواوی پـارەو چەك بۆ شۆرشەکەی ئارارات وە دەس بنێت.

لەڕاسـتیدا کـورد لەکۆنـەوە لـە سیاسـەتدا کـۆڵ بـوەو نـەیتوانیوە وەکـو میللەتان دۆستو دوژمنی خۆی لێك جیا بکاتەوە.

لـەو ڕوەوە دوکتـۆر عبـدالرحمن قـاسملو لەلاپـەڕە (٦٩)ی کتێبەکەیـدا سەرچاوە(١٦)رەخنەیەکی توندو تیژی لەکورد گرتوە دەربارەی ئەوەی کورد نەیتوانیوە دۆستو دوژمنـەکانی خۆی بەباشی لێك جیـا بکاتـەوەو بۆئەمـە دۆسـتایەتی کردنـی کـوردی لەگـەڵ(تاشـناق)ەکـانی هێناوەتـە بـە نموونـە کەلەمەدا قاسملۆ ئەگەرچی لە بۆ چوونەکەیدا نیوەی بۆ چوونەکەی ڕاست بوە بـەڵام لەهەندێکیشـیا بەباشـی نیشـانی نـەپێکاوە , بـۆ ئەمـە لای وابـوە سۆڤیەتی ئەو ڕۆژانە تاقە جێگەیـەك بوە کە هیـوای کوردی تیـادا بەدی کـرا بـەڵام کـورد بـەلای ئـەوەدا نەچـوەو بـە پێچـەوانەوە ڕوویکردۆتـە دەوڵەتـە ئیمپریالیزمەکانو بەتەمای ئەوەبوە لە ڕێگـەی ئەوانـەوە کورد بەمافی خۆی بگاتو لەو ڕوەوە وتوویەتی:

((لەبەر تەسکی بینینی سەرکردەکانی کورد, بەلای ئەوەدا نەچووبوون داوای یارمەتی لەدۆستە ڕاستەکانی کورد بکەن بەڵکو پشتیان بەستوە بە دەوڵەتە ئیمپریالیزمەکان لەوانەی تەنها بۆیە بوبون بەلایەنگری کورد کە تورکەکانی پیٚ لاواز بکەن))

قاسملۆ لەلاپەڕە(٧١)دا هێرشی بردۆتەبەر هاوکاریکردنی نێوان کوردو ئەرمەنیە تاشناقەکان پاش ئەوەی ئەو ئەرمەنی‌یانە هیوای ئەوەیان نەمابوو بەتەنها خۆیان بتوانن دژی تورکەکان بوەستن‌و بگەن بەمەبەستی خۆیان.

دەربارەی بەشی دوهەمی ئەم ڕەخنەیەی کەوتوویەتی تاشناقەکان دژی سۆڤیەت بون‌و وابەستەی دەوڵەتە ئیمپریالیزمەکان بوون بۆ چوونێکی ڕاستەو ئەو ئەرمەنیانەش لە قۆناغێکدا بەهاندانی وڵاتانی ڕۆژئاوای دەسبڕ بە شێوەیەکی دۆستانە نەچوبوونە پێشەوە لەگەڵ کورد داو چاویان بڕیبوە ئەوەی بەشێکی زۆری ناوچە کوردییەکان بخەنە ژێر دەستەڵاتی خۆیانەوە بەنیازی پێکهاتنی ئەرمەنیای گەورە کەباسی ئەمەمان لە پەیمانی سیڤەردا بەدورو درێژ کردوەو پێویست ناکات لێرەدا دووبارەی بکەینەوە, بەلاًم لەگەڵ ئەمەشدا ڕووداوە مێژووییەکان ئەوەیان سەلماندوە کەلە سیاسەتدا نە دۆستی هەمیشەیی هەیەو نە دوژمنی هەمیشەیی چونکە هەردوکیان بەندن بەوەی کەلە ڕووداوێکدا بەرژەوەندییان لەگەڵ یەکتردا یەك دەگرێتەوە یانا؟ لەڕاستیدا سۆڤێت لەسیاسەتیا هەر ئەم ڕێبازەی گرتبوەبەر.

لێرەدا ئەگەرچی ئەرمەنیەکان لەهەندیٚ هەڵوێستیانا لەگەڵ بەرژەوەندییەکانی کوردا نەبوون بەلاًم لەدواییدا کە هەڵەی خۆیان بۆ دەرکەوت ئیتر ئامادەیی خۆیان پیشاندا بۆ یارمەتیدان‌و هاوکاریکردن لەگەڵ کوردا کە نموونەی ئەمە لەباسەکەی سریا بدرخاندا ڕوون بۆتەوە کە

چۆن ئەرمەنیەکان لە ئەمەریکا ڕۆڵێکی گەورەیان هەبوە لە ڕونکردنەوەی تاوانەکانی تورك بەرامبەر بەکوردو لە شۆرشەکەی ئاگریداغدا نوێنەری ئەرمەنیەکان لەکۆڕی شەڕەکانا لای احسان نوری پاشای سەرکردەی شۆرشەکە بوون، ئایا بەپێی بۆچوونەکەی قاسملو، دەبوایە کورد ئەو یارمەتیانەو ئەو هاوکاری کردنەی ئەرمەنیەکانی پەسەند نەکردایە کەلەو ڕۆژانەدا بەئاشکرا تورکەکان دەستیان خستبوە بینەقاقای کورد بۆلە ناوبردنی؟... وەکو لە شۆرشەکەی ئاراراتدا ڕوون بۆتەوە لەو ڕۆژە ناسکەدا ئەرمەنیەکان تاقە دەروازەیەك بوون کە لە ڕێگەیانا بگەنە ئەو شوێنانەی توانیبویان دەنگی بێزاریی خۆیان بەرز بکەنەوە.

ئایا ئەگەر کوردەکان ئەو پەیوەندییەی کە قاسملو ڕەخنەی لێگرتوە کورد لەگەڵ ئەرمەنیدا نەیبوایە تۆ بڵێی ئەوسا سۆڤیت لەبەر خاتری کورد وازی لەو پەیمانی دۆستایەتیە بهێنایە کەلەگەڵ تورکە کمالیەکان بەستبووی کە لە شوێنی خۆیدا باسمانکردوە کە بەئاشکرا یەکێك لەمادەکانی ئەو پەیمانە دژایەتیەکی تەواوی تیادا بەدی دەکرێت بەرامبەر کوردو بەڵگەی ئەمەش نموونەیەکی لەوباسەی دکتۆر عزیز شمزینیدا دەردەکەوێت کەلە لاپەڕە(٨٨)ی کتێبەکەیدا سەرچاوە(٤٢)کەلەوەدا ئاماژەی بۆ ئەو نامەیەی حکومەتی ئارارات کردوە کەنێردرابوو بۆ قونسوڵخانەی سۆڤیت لە (ماکۆ) لەساڵی (١٩٢٨)دا کەلەونامەیەدا وترابوو:

((لەمەوبەر حکومەتی کورد لەئارارات نامەیەکی بۆناردبون بەلاّم تائێستە هیچ وەرامێکی پێنەگەیشتوە. شیکردنەوەی بارودۆخی سیاسەتی ئیمڕۆ ئێمەی هێناوەتەسەر ئەوەی کەباوەڕی کورد وایە

بەبێ یارمەتیو پشتیوانی سۆڤیت ڕزگاری نابێتو مافی نەتەوایەتی خۆی دەسگیر نابێتو, بۆیە دەمانەوێ مەسەلەی خەباتی نەتەوەیی ڕزگاریخوازیمان لە (انتر ناسیونالی)دا باس بکرێتو چالاکیی خۆمان لەگەڵ سیاسەتی سۆڤیتدا هاوجووت بکەین, هەلومەرجی ئیمڕۆ بۆ گەیشتن بەو مەبەستەزۆر لەبارەو هەرکاتێك ئەم داخوازییەی ئێمەتان پەسەند کرد حکومەتی ئارارات ئامادەیە نوێنەرانی خۆی بۆ شوێنی دیاریکراو بنێرێت بۆ گفتوگۆ کردن بۆ ئەو مەبەستە)).

لەڕاستیدا,ئاخۆ داواکردنی یارمەتی لەدۆستێکی وەکو سۆڤیت لەوڕۆژەدا دەبوایە بەچ شێوەیەکی تربوایە بۆ ئەوەی سۆڤیت لای ئە کورد بکردایەتەوە؟؟

لام وایە دکتور قاسلو ئەگەر ئەم ڕاستییانەی بزانیایە, بواری ئەوەی نەدەبوو لە کتێبێکی دکتۆراکەیدا کە لەولاتێکی سەربە سۆڤێتی ئەو ڕۆژانە دا دکتۆراکەی وەرگرتبوو باسی بکردایە.

بێجگە لەو ڕەخنەیەی قاسملو کەلە پەیوەندیکردنی کوردبە ئەرمەنیە تاشتاقەکانو بەدەوڵەتە ئیمپریالیزمەکانەوە هەیبوە وەکو ئەو باسیکردوە, دوورنییە قاسملو ڕەخنەکەی لەوەوە دەست پێکردوە کە بەهۆیتاشناقەکانەوە کورد هەولی داوە پێوەندیو دۆستایەتی لەگەڵ دەوڵەتە ئیمپرلیزمەکانا پەیدا بکات لام وایە پێویستە بچینە سەر باسی دوو هەلویستی جیاوازی دەوڵەتان بەرامبەر بەکورد کە دکتۆر قاسملۆ لای وابوە دۆستی کورد تەنها بریتی بوە لە یەکێتی سۆڤیتو دەوڵەتە هاوپەیمانەکانی, ئەو دەوڵەتانەی دژی سۆڤێت بون نەدەبوو کورد لێیان نزیك ببێتەوە...

له ڕاستیدا کورد هەوڵی دابوو تەنها لە سۆڤیت نزیك ببێتەوە کەلەهەموو تەقەلاکانیا لەو ڕووەوە کورد هیچی دەستگیر نەبوە, دەوڵەتانی تر, بەتایبەتی ئەوانەی لە (ئومەمیەتی دوهەمدا) بەشداریان کردبوو بەپێ پێوانەکەی قاسملۆ ئەوانە لەخانەی دوژمنانی کوردابوون بەلاّم ئەگەر بەووردی بچینە بنج و بناوانی باسەکە بۆمان دەردەکەوێت کە ئومەمیەتی یەکەم و سێهەم کەبەسەرکردایەتی سۆڤیت و دەوڵەتە هاوپەیمانەکانی بەسرابوو, ئەگەرچی لە هەردووکیانا باسی چەوساندنەوەی میللەتانی ژێر دەستی ئیمپریالیزمیانکردوە و دروشمی مافی چارەنووسی گەلانیان بەرزکردبوەوە, بەلاّم لەهیچ کۆبونەوەو باسێکیانا باسی چەوساندنەوەی میللەتی کوردیان نەکردبوو لەهەموو بەشە داگیر کراوەکانیا, بەپێچەوانەوە ئومەمیەتی دوهەم کە حزبە ئیشتراکیەکان بەستبوویان لەکۆبوونەوەی مانگی ئابی(١٩٣٠)دا هەروەکو دکتۆر عزیز شمزینی لە کتێبەکەیدا سەرچاوە(٤٢)باسیکردوە لەو کۆبونەوەیەدا کەلەشاری (زوریخ)بەستبوویان بڕیارەکانیان ئەوانەی میلەتی کوردیان گرتبوەوە زۆر ڕونترو ئاشکرا تربون بەرامبەر بەمافی کوردو دەربڕینی هەستی ئەو اشتراکی یانە دژی هەڵوێستی حکومەتی فاشستی تورك بەرامبەر کورد بەئاشکراو بێ پێچ و پەنا شتێك نەبوە کە بەنهێنی بووبێت.

لەو کۆبوونەوەیەدا ئەو تاشناقانەی کە قاسملۆ ڕەخنەی لە دۆستایەتی کردنیان گرتوە یاداشتێکیان دابوو بەبەشداربوانی کۆنگرەی حزبە اشتراکیەکان دەربارەی مافی کوردو ئەو تاوانەی تورکەکان لەکوردەکان کردبوویان کە یاداشتەکە بەم شێوەیەبوە:

((مەسەلەی کورد باسێکی زۆر گرنگە بۆ ئەم کۆنگرەیەو ئەگەر ئەو کێشەیە چارەسەر نەکرێت ئەمە دەبێتە هۆی نەبوونی ئاشتیو نائارامی لەناوچەکەداو دەبێتەهۆی ئەوەی تورکەکان لە ئومەمیەتی سیٚهەمدا کێشەی کورد بقۆزنەوە, لەبەر ئەوە لایەنگرێتی ئومەمیەتی دوهەم بۆ کورد دەبێتە وەرامدانەوەیەك بۆ ئەوانەی لایەنگری هەڵوێستی سۆڤێت دەبن))

بلەچ شیرکوە لە لاپەرە(١١٧)ی کتێبەکەیدا سەرچاوە(٦٠)باسی ئەوبڕیارە تایبەتیەی لیژنەی تنفیذی مکتبی کرێکارانی اشتراکیەتی دولی کردوە کەلە(٣٠/٠٨/١٩٣٠)دا دەربارەی کورد دەریانکردبوو هەروەکو دەقەکەی لە ڕۆژنامەی (الاهرام)ی ڕۆژی(٠٩/٠٩/١٩٣٠)دا وەکو خوارەوە بلاوکراوەتەوە:

((لیژنەی تنفیذی مکتبی کرێکارانیاشتراکیەتی دولی(مەبەستی لەئومەمیەتی دوهەمە کە حزبە اشتراکیەکان نەك کۆمۆنیستەکانی تیایا بەشداربوون) ئەو کوشتارانەی حکومەتی تورك دەیکات لەو کوردانەی بۆ ئازادیو سەربەستی خۆیان تێدەکۆشنو ئەوانەش کە بەشداریان نەکردوە لە خەباتی کوردا تورکەکان دەیانەوێ چی یان بەسەر ئەرمەنیەکانا هێنابوو کوردیش بەو دەردە ببەن بەبێ ئەوەی رایی گشتی جیهانی ناڕەزاییو بیزاری خۆی دەربڕێت بەرامبەر بەم دڕەندەیەتیەی تورکو دوورنیە دەسدرێژیش بکەنە سەر وڵاتی فارسو ئەمە ڕوونی دەکاتەوە کۆمەڵی گەلان(مەبەستی عصبه الامه) توانای ئەوەی نیە میللەتە بیٚ هێزو بیٚ دەسەلاتەکان لە دەسدرێژیکردنی دەوڵەتەکان بپارێزێت.

لەبەر ئەمە هەیئەتی تنفیذی داوا لەهەموو جیهان دەکات بێزاری خۆیان دەربڕن بەرامبەربەو کارەساتە خوێناویەی بەرامبەر بەکورد دەکرێت))

بله چ شێركوه لەهەمان كتێبیا ئاماژەی بۆ ڕۆژنامەی(میلیت)ی تورك كردوه كەلەو ڕۆژنامەیەدا وتراوە: لەدوای شكانی شۆڕشی ئاگریداغ: ئەمە گۆڕی خەیاڵی كوردستانە.

(بله چشێركوه بۆ وەرامی ئەوباسە ڕۆژنامەی میلیت وتوویەتی:دەبوایە بی نووسیایە: گۆڕی سەربازی نەناسراو لەپێناوی سەربەخۆیی كوردستاندا...)

کۆڕی خەباتی کوردستان/ڕۆژنامەی میلیت

لێرەدا پرسیارێك دێتە پێشەوە:

ڕاستە ئەو دەوڵەتانەی حزبە اشتراکیەکانیان لە ئومەمیەتی دوهەمدا بەشداریانکردبوو وەنەبووبێ ئەو حکومەتانەیان لەوەی سۆڤیت پاکترو ڕاستربووبن بەرامبەر بە ئازادیو بەرامبەر بەمافی میللەتانو ئەوەش کەلە ئومەمیەتی دوهەمدا ناوی کوردی تیادا باسکراوە تەنها بریتی بوەلە دەربڕینی بێزاریی ئەو حزبە اشتراکی یانە نەك هی دەوڵەتەکانیان, بەڵام ئایا نەدەبوو لە ئومەمیەتی سێهەمدا کەیەکێتی سۆڤێت جڵەوی گرتبوە دەستو بڕیارەکانی ئومەمیەتی دوهەمی ڕیسوا کردبوو, ئایا نەدەبوو بەقسەش بوایە شتێکی دەربارەی کورد دەربکردایە بەرامبەر بەوتاوانە زۆرەی تورکەکان لەکوردیان کردبوو؟؟!!

. لام وایە قاسملۆ دەبوایە ڕووی دەمی ڕەخنەکەش بکردایەتە سۆڤێت کە بەهیچ شێوەیەك باسی کوردی نەکردوەو بێگومان تائەو ساش هێشتا سۆڤێت هەر ئومێدی لەوە نەبڕابوو کە هەوڵبدات تورکیا بەلای خۆیدا دابشکێنێتو ڕێگەی پێ نەدات بچێتە باوەشی وڵاتە سەرمایەدارەکانەوە کە لەدواییدا لەپەیمانی(سعداباد)دا کەلەساڵی (١٩٣٧)دا مۆرکرا بەئاشکرا بووبە کوتەکی دەستی ئەو دەوڵەتانەو لەژێر سێبەری مادەکانی ئەو پەیمانەدا ئەوەندەی تر کورد بچەوسێنێتەوەو هەوڵی توانەوەی کورد بدات لەبۆتەی نەتەوەی تورکدا..

لێرەدا شتێکی مێژوویش هەیە نابێ لێی نەدوێن ئەویش ئەوەیە جیاوازیی سۆڤیتو دەوڵەتە ئیمپریالیزەکان ئەوەبوە سۆڤێت ئەگەرچی بەڵێنی بەکورد نەدابوو, بەڵام دەستیشی نەبڕیبوو بە بەڵێنی درۆ ئەگەرچی لەوەی کۆماری کوردستاندا لە مەهاباد پەنجە بۆ ئەوە درێژ دەکرێت کە

یەکێك لەو هۆ گرنگانەی سۆڤێت دەسبەرداری ئەو کۆمارە بو بوە، بریتی بوەلەو گفتوگۆ نهێنیانەی لەگەڵ (توام السلطنة)دا کرابو کە بەدرۆ بەڵێنی دابوو بە سۆڤێت کەنەوتی باکوری ئێران بخاتە ژێر دەسەلاّتی سۆڤێتەوە.

بە کورتی بۆ وەرامی ڕەخنەکەی دوکتۆر قاسملۆ، هەرچەند لەبەرگی دوهەمدا، لەباسی پەیمانی سیڤەردا باسی هەندێ هەلۆیستی سۆڤێتمان کردوە، بەلاّم لێرەشدا جێی خۆیەتی ئامارە بۆ هەندێ لەو سەرچاوانە بکەین کە بەڵگەی ئەوەیان داوە بەدەستەوە کە کورد جگە لەو داخوازییەی لەلایەن شۆڕشگێڕانی ئاگریداغەوە بۆ سۆڤێت نێرابوو جارەها داوای یارمەتیی لەسۆڤێت کردوە بەلاّم بەداخەوە سۆڤێت بەدەنگ ئەو داخوازییانەوە نەچوە کە ئەمانە نمونەیەکن لەو ڕاستی یە:

١- کورد هەرلە تەقەلا بێ سوودەکەی شێخ مەحمودەوە کە ساتێك ملیکی کوردستان بوەو ئیمپریالیزمی بریتانیا گەڕی لە شێخ مەحموسو حکومەتەکەی ئالأندبوو بۆ ئەوەی لەناوی ببات، هەروەکو لەلاپەڕە(٤١٩)ی بەرگی دوهەمی کتێبەکەی شێخ مەحمود دا سەرچاوە(٨٠)نامەکەی شیخ مەحمودمان بلأوکردۆتەوە کە بۆ سۆڤێتی ناردبوو، بەلاّم لەلایەن حکومەتی سۆڤێتەوە وەرامی نەدرابوەوە.

بێجگە لەو تەقەلا دانەی شێخ مەحمود سمکۆ شکاکیش هەوڵێکی لە هەمان جۆری دابوو لەگەڵ سۆڤێتداو(ئەحمەد تەقی)ی کردبوو بەنوێنەری خۆی بۆ ئەوەی ئەو داخوازییەی بگەیەنێتە کاربەدەستانی سۆڤێت هەروەکو لەکتێبی(سمکۆو بزوتنەوەی نەتەوایەتی کورد)چاپی سوید ساڵی (١٩٩٥) بەدورو درێژی باسمکردوە ئەو هەوڵ وتەقەلادانەی سمکۆش هەربێ سوو، بوە.

سەیر ئەوەیە قاسملۆ خۆشی لەلاپەڕە(١١٢)ی کتێبەکەیدا دانی بەوەدا ناوە کە سۆڤێت نەیویستبو یارمەتی کورد بدات لەبەرگی دوهەمی ئەم کتێبەدا لەباسی سێهەمی بەشی دووهەمدا ناوەڕۆکی ئەو دوکیومنیتەمان بلأوکردۆتەوە کە سۆڤێت بە ئاشکرا نەیویستبوو یارمەتیی کورد بدات‌و خۆ هەلوێستی سۆڤێت بەرامبەر کۆماری کوردستان لەمەهاباد شتێك نیە چاوی لێ بپۆشریێو پینە بکرێت وەکو بەرلەمەش ئاماژەمان بۆ کردوە.

بەو شێوەیە دەردەکەوێت لەکاتێکدا کە کورد لەژێر فشاری حکومەتی فاشستی تورکدا بوەو بەهاوکاری‌و لایەنگرێتی ئەمریکا کۆماری کوردستان ڕووخێنرا, لەهەردوکیان سۆڤێت بەدەنگ‌و هاواری کوردەوە نەچوە.

لەکۆتایی ئەو ڕەخنەیەی دکتۆر قاسملۆدا دوو هەلوێستی تری سۆڤێتیم هاتەوە بیرکە هەردوکیان لەیەك ناچن‌و نیشانەو بەلگەی ئەوەیە کە سۆڤێت هەمیشە سەیری پەرژەوەندیی خۆی کردوەو زۆربەی ئەو دروشمانەی بەرزی کردبوەوە ووشەی سەر کاغەزبون.

هەلوێستی یەکەم بریتیەلەوەی لەسالی(١٩٦٣)دا فاشستەکانی بغداد بەشمندوفەری ئەمریکا هاتن‌و بغدادیان داگیر کردوو دەستیانکرد بەکوشتن‌و قەلاچۆکردنی ئازادیخوازانی عراق کە حزبی کۆمونیستی عراق لەهەموان زۆرتری لێ کوژراو خرانە ناو زیندانەکانەوە, بەرامبەر بەم هەلوێستە درندانەیەی فاشست ڕۆژنامەی پراڤدا لەلاپەڕە(٩٥)ی حزیرانی(١٩٦٣)دا باسێکی بلأوکردەوە بەناوی((ئەو تاوانانەی لەعراقدا دەکرێت بیان وەستێنن)) هەروەها لەژمارەکانی ڕۆژی(٢٠)یونیوو لە(١٠)ی‌تموزی هەمان سالدا باسی دوو تاوانی تری ڕژێمی بغدادی کردوە یەکەمیان دەربارەی ئەو جینۆسایدەی لە کوردی باشوور کرابوو لەلایەن هەمان ڕژێمەوەو دوهەم باسی ئەوەی کردوە نوێنەری سۆڤێت وەکو لەبراڤدا

ژمارەی ڕۆژی(١١)ی تەموزدا بڵاوی کردبوەوە بێزاریی خۆی دەربڕیبو بەرامبەر بەو تاوانەی لەکوردستاندا دەکرێت (کە بێگومان هەردو بێزاری دەربڕینەکە لەوکاتەدا بوە کە سۆڤێت ڕژێمی بغدادی بەنەیاری خۆی حساب کردوە کەچی هەمان ڕژێمی بغداد کەلە دواییدا بون بەدۆستی سۆڤێت و ئەو تاوانە گەورەیەی هەڵبجەیانکرد کە بەغازی ژەهراوی حەوت هەزاریان لەناوبرد، ڕۆژنامەی پراڤدا بەو پەڕی بێ شەرمیەوە بڵاوی کردەوە کە درۆیە حکومەتی عراق. غازی ژەهراویی لە هەڵبجەدا بەکار نەهێناوە دژی کورد...

ئەوی شایانی باسە بەرامبەر بەهەڵوێستی سۆڤێت لەکاتی خۆیدا(جاسمی جلیل)کە ئەندامێکی حزبی شیوعی بوەو ئەندامی یەکێتی نووسەرانی سۆڤێت بوە یاداشتێکی دابوو بە (گۆرباچۆڤ) لەوەدا بێزاری خۆی دەربڕیبوو..

بێجگە لە جاسمی جلیلی، لەو کۆنگرەیەی لەناوەڕاستی مانگی ئۆکتوبەری(١٩١٩)دا لەپاریس بەسترا پرۆفیسۆر(نادر نادروف)وتارێکی خۆی بڵاوکردەوە دەربارەی ئەو هەڵوێستە نامبدئیەی سۆڤێت و وتی: خەڵك لەیەکێتی سۆڤێتدا شتیان لێ شاراوەتەوەو نەیان هێشتوە ئاگاداری ئەو تاوانە گەورەیە بن کە لەکورد کراوە.

لەبەشی یازدەهەمی باسی شۆڕشی ئاگریداغدا باسی چەند هەڵوێستێکی سۆگیتیمان کردوەو پێویست ناکات لێرەدا دوبارەی بکەمەوە.

٢- ئایا لەسنوری ئەو ڕەخنەیەی دوکتۆر قاسملۆ لە شۆڕشگێڕانی کوردی گرتوە کە داوای یارمەتی یان لە سۆڤێت داوانەکردبوو، بەڵکو بەتەمای یارمەتیی دەوڵەتە ئیمپریالیزمەکان بوون، تۆ بڵێی ئەگەر شۆڕشگێڕانی کورد لە شۆڕشی پیراندا کە تورکەکان بەئاشکرا ویستبویان کورد لەناو ببەن، داوایان لە سۆڤێت بکردایە تۆبڵێی سۆڤێتی دۆستی

تورکی کمالی کە پەیمانێکی دۆستانەیان لەنێواندا هەبوە وازی لەو دۆستایەتیە بهێنایە؟ یاهەر هیچ نەبوایە فشاری بخستایەتە سەر ئەو حکومەتە تورکەی دۆستی بەو شێوە دڕندانە ڕەفتار لەگەڵ کوردو لەگەڵ دانیشتوانی بێ تاوانیان نەکات.

دوورنیە تورکەکان هەروەکو لە باسی شۆڕشی پیراندا بەدووری درێژی باسکراوە، هەوڵیان دابوو لەووڵاتان بگەیەنن شۆڕشەکەی کورد بەهاندان و بەیارمەتیی حکومەتی بریتانیا بوە کە لەدواییداو بەپێی ئەو سەرچاوانەو ئەو دوکیومیتانەی ئاماژەمان بۆکردوون دەرکەوت ئەمانە هەمووی پڕەپاگەندەو درۆو دەلەسەی کاربەدەستانی تورك بوەو تۆبلێ موخابەراتی سۆڤێت کە بەکونی دەرزیدا دەچوون ئەوەندە گەمژە بوون لەدرۆو دەلەسەکانی تورك نەگەیشتن و سەیر ئەوەشە ئەو درۆو دەلەسانەی تورك کارێکی وایکردبوو سۆڤێتەکان شۆڕشەکەی پیران و سەرکردەکانی ئەو شۆڕشەیان بەوابەستەی ئینگلیز دەزانی و یەکێکی وەکو شێخ عەبدالقادری شمزینی کە گیانی خۆی لە پێناوی ئازادی و مافی میللەتەکەی خۆیدا پێشکەشکرد سۆڤێتەکان بە شۆرششگێرێکی سەربە ئیمپریالیزیان لەقەڵەم ئەداو تاماوەیەکیش ئەو کوردانەی لە سۆڤێدا بیان ویستایە دوکتۆرا لەشۆڕشەکانی کوردا وەربگرن یاباسی ئەو شعرانەشیان بکردایە کە بۆ شۆڕشگێڕە شەهیدەکانی کورد وترابوون دوکتۆراکەیان پەسەند نەدەکرا کە ئەمە باسێکی زۆر دورو درێژەو ئەو کوردانەی بۆ خوێندن و بۆ دراسەی ئەوباسانە بچوونایە بۆ سۆڤێت کە پەیوەندی بۆ شۆڕشەکانی باکوورەوە هەبوو هەریەکەیان دەردی سەریی خۆی لەلایە کە چۆن لەو ڕووەوە بەئاسانی نەیانتوانیبو ماموستاکانیان واڵێ بکەن کە شۆڕشەکانی کوردی باکوور بە شۆڕشێکی دژی ڕژێمێکی فاشست لەقەڵەم بدەن.

باسی دووەمی

ئەو دەرس و پەندانەی پێویستە لەبەسەرهات و ڕووداوەکانی باکووری کوردستان سوودیان لێ وەربگیرێت

مێژووی میللەتان بۆ ئەوە دەنووسرێت کەبەسەرهات و ڕووداوە گرنگەکانی ئەو میللەتەی تیادا تۆمار بکرێت بۆ ئەوەی نەوەی دواڕۆژی هەر میللەتێك ئاگاداری بەسەرهات و ڕووداوەکانی ولآتی خۆی و جیهان بێت و بزانێت هۆی ئەو ڕووداوانە چیبوەو چۆن ڕویداوەو بەچی گەیشتوەو هۆی سەرکەوتن و ژێر کەوتنی ئەو ڕاپەڕین و شۆڕشانەی میللەتەکەی خۆی کردوێتی چیبوە بەمەبەستی سوود وەرگرتن لێیان و لەناو میللەتانی جیهاندا نەتەوەی کورد مێژوویيەکی تاڵ وترش و پڕ لەکێشەو چەرمەسەری بوەو زنجیرەلێك نەپچڕاوەکانی ئەو کارەسات و بەسەرهاتانەی بەسەر کوردا هاتوون بەدە کتێب و بیست کتێب کۆتایی نایەت, بەلآم بەداخەوە تائێستە میللەتی کورد نەیتوانیوە وەکو میللەتانی تر دەرس و پەند لەڕووداو بەسەرهاتەکانی ڕابردوو وەرگرێت و ڕێگەنەدات بەدووبارە بوونەوەی ئەو هەڵە زلانە کراوەو ئەکرێت.

بێجگەلـەو کتێبە مێژووییانـەی لـەم سـەردەمەدا لەلایـەن چـەند پسپۆڕو مێـژوو نـووس و شـارەزایانی خۆمانـەوە نووسـراون و بڵاوکراونەتـەوە، لـەڕابردوودا لەچـەند سەرچـاوەیەکی کـەم بـەولاوە کـە نووسـەرانی کـورد تۆماریـانکردوە وەکـو شـرفنامەکەی بـدلیس ئـەو سەرچاوانە تر کە باسـی مێژووی کوردیان تۆمار کردوە بریتـی بوون لـە نووسـەران و مێژوونووسـانی بێگانـە، بەدۆسـت و نـەیارەوە، بەشـارەزاو نەشـارەزاوە و ئەمانـە هـەموویان بەسەرچـاوە بـۆ نووسـەرانی خۆمـان و بێگانـە و لـە کتێـب و نووسـینەکانا ئاماژەیان بۆ کراوە.

بەداخەوەلەبـەر نـەبوونی حکومـەتێکی کـوردیی دەسـڕۆیو کـە دەرفـەتی ئەوەی تیـادا هـەبوو بێـت نووسـەرانی خـۆی مشـووری تۆمارکردنی ڕووداوو بەسـەرهاتەکان بن بۆ ئەوەی ببن بەسەرچاوە بۆ بەراورد کردنـی ئـەو ڕووداو بەسـەرهاتە تۆمـار کراوانـە لەگـەڵ ئـەوەی نووسـەری بێگانـە دەربـارەی کـورد نوسـیوویانە، بۆیـە زۆرجـار دوژمنـی کـورد لـەو کەلێنـەوە دەرفـەتیان هێنـاوەو ئـەو بۆشـاییەی لەقۆناغـەکانی مێـژووی کـوردا هـەبوە بەئارەزووی خۆیـان و دەستڕۆ بوو کاربەدەستانی حکومەتەکانی خۆیان زۆرجار مێژووی کوردیـان چەواشـەکردوەو بەشـێوەیەکی ڕاسـت و دروسـت ڕووداوەکانیـان تۆمـار نەکردوەو گەیشتوەبەو ڕادەیەی هەندێ لەنووسەرانی بێگانە مێژووی کوردو ڕەگەزی کوردیان تێکەڵ کردوە بەئەفسانەو چیرۆکی جنۆکەو خێوو کەسیش نـەبوە لـەکاتی خۆیـدا وەرامـی ئـەوکارە ناڕەوایـەو ئـەو درۆو دەلەسـانەیان بداتـەوە، بۆیـە ئـەرکی نووسـەرانو مێژوونووسـان و شـارەزایانی کـوردە بـەو هەموو سەرچـاوە گومـان لێکراوانـەدا بچنەوەو بژاریان بکـەن و بەشێوەیەکی زانیاریانـەو بەبەڵگـەی مێـژوویی کـە جێگـەی بـاوەڕبن ئـەو هـەموو درۆو

دەلەسانە پوچەڵ بکەنەوە بۆ ئەوەی ڕاست لەدرۆ جیا بکرێتەوەو میللەتان بەباشی لەمێژووی کورد بگەن.

دەربارەی ئەم هەوڵو تەقەلادانە پێویستو پیرۆزە, ماوەیەکە بەتایبەتی لەشەڕی جهانیی یەکەم بەدواوە هەندێ لەشارەزایانو مێژوونووسانی کورد لەوانەی دڵیان بەمیلەتەکەیان سووتاوە ئەم ئەرکە پیرۆزەیان گرتۆتە ئەستۆی خۆیانو بەتایبەتی لە دوای ئاشکرابونی بەڵگە نەهێنەکانی ناو ئەرشیفی وڵاتان کە زۆربەیان ناوەڕۆکەکانیان لەکاتی ڕووداوو بەسەرهاتەکانا تۆمار کراون گەلێك بەرهەمی بەنرخ تۆمارکراوە, کەیەکێك لەوانە کتێبە بەنرخەکەی مامۆستای مێژوونووسی گەورەی کورد, مامۆستا ئەمین زەکی بەگە کە بۆیەکەم جارلە سەرەتایی ساڵی سی‌یەکانا ئەوبەرهەمە بەنرخەی بەناوی(پوختەی مێژووی کوردو کوردستان) چاپکردوە بڵاوی کردۆتەوە بێگومان بێجگە لە ئەمین زەکی بەگ گەلێك مێژوونوسی تر توانیویانە هەتا ڕادەیەك گەلێك لەو کەلێنانەی لەمێژووی کوردا هەستی پێکرابوو پڕی بکەنەوەو لەم باسەدا هەوڵئەدەین, ئەوباسە گرنگو بەسوودەی ئەمین زەکی بەگ لەکتێبەکەیدا دەربارەی ئەو کەمو کوڕی‌یانەی لەشۆڕشەکانی کوردا بەدیی کردوە کە ئەو باسەی ئەو لەگەڵ ئەم باسەی ئەم بەشەدا یەك دەگرێتەوە, کورتەیەکی پێشکەشی خوێندەواران بکەین. بەرلەوەی بچینە سەر ئەو باسەی ئەمین زەکی بەگ, داوای لێبووردن ئەکەم لەو هەموو کەسانەی کە خۆیان بە ڕێبەرو بەسەرکردەی بزووتنەوەو ڕاپەڕینو شۆڕشەکانی کورد زانیوەو دەیزانن کە لێرەدا بەو پەڕی بێلایەنێتیو دوورلە عاطفەو لایەنگرێتی ئەمو ئەو ئەم ڕەخنە ڕاستو ڕەوانە پێشکەش بە هەندێکیان بکەم کە پوختەی ئەو ڕەخنەیەم هەرلە

بۆچوونەکەی ئەمین زەکی بەگەوە وەرگرتوزە کەلەباسەکەیدا لەزۆر شوێندا داخ و خەفەتی دڵ و دەروونی خۆی هەڵرشتوە بەرامبەر بەو نەشارەزایی و لێنەهاتوییەی هەندێ لە ڕێبەرانی کورد لەوانەی جڵەوی شۆڕشیان گرتۆتە دەست و هەموو جارێکیش هەوڵ و تەقەلاکانیان لەبەرناکامی و نەشارەزایی بێسوود بوە.

ڕەخنەش بریتیەلەوەی زۆربەی ئەوانەی ڕێبەرایەتی شۆڕشەکانیان کردوە مێژووی بەسەرهات و ڕووداوەکانی بەرلە خۆیان نەخوێندۆتەوەو ئەگەر هەندێکیشیان خوێندبێتەوە لێی تێ نەگەیشتون و ئەگەر تێشی گەیشتبن سوودو پەندیان لێ وەرنەگرتوەو بەڵگەش بۆ ئەمە ئەوەیە بەزنجیرە یەك لەدوای یەك هەڵە زەق و ئاشکراکانی خۆیان دووبارە کردۆتەوەو هەروەکو فۆتۆکۆپیی یەکتر هەمان هەڵەیان دووبارە کردۆتەوەو بەداخەوە زۆریشیان لەوانەنین بەرگەی هیچ ڕەخنەلێگرتنێك بگرن و ڕۆژێك لە ڕۆژان دانیان بەو کەمو کوڕییانەی خۆیانا نناوە.

ئای لەو هەناسە ساردو قوڵەی هەڵم کێشا دوای خوێندنەوەی یەکێك لەو دوکیومنیتانەی وەکو بەڵگەیەکی مێژوویی ئەو مۆرەیان ناوە بەسەر ناوچەوانی کوردا کە لەدۆکیومنیتی ژمارە(C.O.730-6-9700)ڕۆژی(٢٨)ی ئۆکتۆبەری(١٩٢١)لەناو دۆکیومیتەکانی ناو ئەرشیفی وزارەتی دەرەوەی بریتانیادا(کەوا دیارە بەپێی مێژووی دوکیومینتەکە دەبێ مەبەستی کاتی ڕاپەڕینەکەی کوجگیری و درسیمی‌یەکە مە کەلەبەرگی دوهەمدا بەرلە شۆڕشی پیران باسمانکردوە)، ئابەم شێوەیەی خوارەوە لەو ڕۆژانەدا باسی کوردی کردوە:

((پێرسی کوکس-مندوبی سامی بریتانیا لە بغداد-میسوپۆتامیا-دژی ئەوەیە بەهیچ شێوەیەك یارمەتی کورد بدرێت چونکە لای وایە ئەو یارمەتیدانە هیچ سوودێکی نیەو زیانی بۆ بریتانیا دەبێت)).

لەهەمان دوکیومنیتدا باسێکی(BULLARD)ی تیادایەو وتوویەتی:

((کوردەکانی باکوور بەهیچ شێوەیەك لەناو خۆیانا یەکناگرنو شۆڕشو ڕاپەڕینەکانیان هەمووی پچڕ پچڕو لێك ترازاوەو هیچی بەسەر هیچەوە نیەو هیچ لایەکیان لەگەڵ لاکانی تردا هاوکاری ناکاتو ئەو شۆڕشانە جارێك لە بدلیسو دیاربکرو درسیمو جارێکی تر لەشوێنێکی تردا هەڵدەگیرسێت کە ئەو ڕاپەڕینەی دوایی کەلە(شرناخ)دا کرا نمونەیەکی ئاشکرایەو هیچ گومان لەوەدانیە شۆڕشی هیچ ناوچەیەك بەتەنها سەرناکەوێتو بەتەنها خۆی پێ ڕاناگیرێتو بەرگەی سوپای ڕێكوپێکی پڕ چەکی تورك ناگرێت بۆیە یارمەتیدانمان بۆ هیچ لایەکیان سوودی نیە)).

ئالێرەدا خەفەتی ئەو هەڵوێستەی کورد لەدڵو دەروونمدا زۆرتر پەنگ دەخواتەوە کەهەتا ئێستە نەیتوانیوە سوود لەو کەمو کووری یانەی خۆی وەربگرێتو تائێستە نەیتوانیوە ستراتیجیەتێك بۆ بزووتنەوەکانی لەهەموو بەشەکانی کوردستاندا لەڕێگەی ڕێکخراوێکی لێهاتووەوە دەستنیشان بکات وەکو چۆن میللەتانی تر لەو قۆناغەی کوردا لەڕێگەی پێکهێنانی کۆنگرەیەکی کوردستانیەوە ئەو ستراتیجیە دەستنیشان بکات بۆئەوەی ببێت بەڕێنمای شۆڕشگێڕانو سەرکردەکانی شۆڕشەکانو بۆئەوەی هەرلایە بەهەرەمەییو بەلەیەکترازان لەیەکتر جارلەدوای جار شۆڕشو ڕاپەڕینەکانی کورد لەبارنەبەن کە هەموو جارێك لەماڵ وێرانیو کاولبوونی کوردستان بەولاوە هیچ سوودێکی تریان نەبوە دەربارەی ئەو پەندو

نەسیحەتو دەرسانەی کە پێویستە لەبەسەرهاتو ڕووداوەکانی کوردستان بەشـێوەیەکی گشـتیو لەڕاپـەڕینو شۆڕشـەکانی بـاکوور وەربگرێـت، مامۆسـتای مێژوونووسـی کـورد ئـەمین زەکـی بـەگ لەلاپـەڕە(٢٤٤)ی کتێبەکەیدا بـەرگی یەکـەم سەرچاوە(٣٢) باسێکی دوورودرێـژو ووردی زۆر بەنرخی تۆمار کردوە کەلەڕاستیدا لەدوای خوێندنەوەی ئەوباسە چڕوپڕەی ئەمین زەکی فلیمێکی سینەمایی دێتەبەرچاوو لێرەدا باسەکەی ئەو وەکو خۆی چۆنی تۆمارکردوە پێشکەشی دەکەین.

ئەمین زەکی لەوباسەیدا بەقووڵایی مێژوودا چوەو لەدێر زەمانـەوە باسـی پەیوەندیی کوردو میللەتەکانی دراوسێی کردوە کە کورد چەند خزمەتی ئەو میللەتانـەی بـەخۆڕایی کـردوەو ئەنجامیشی بـەوە گەیشـتوە حکومەتـەکانی ئەو میللەتانە هەمیشە کوردستانیان کاولکردوەو کوردیـان چەوسـاندۆتەوە کەلەمەدا کورد خۆی تاوانباری سەرەکی بوە لەو ڕووداوانەی بەسەریا هاتوە هـەروەکو ئـەمین زەکـی بـەزنجیرە ئامـاژەی بـۆ زۆربـەی ئـەو بەسـەرهاتو کارەسـاتانە کـردوەو داوای لـەکورد کـردوە دەرسو پەنـدیان لێوەربگـرن بـۆ ئەوەی لەوە زیاتر تووشی ماڵ کاولیو ماف خوراوی نەبن کە باسـەکەی بـەم شێوەیە دەست پێکردوە:

((بەشـێوەیەکی گشـتی دەتـوانین بڵـێین ئـەو هـەموو شـۆڕشو بزوتنەوانـەی کـە کـراون لەشۆڕشـەکەی کـوڕی(جانصـۆلاد–جـانبلاط–کـەمانای لەشـی پـۆلایین دەگرێتـەوە)کـە لەبنەماڵـەی(ئـەمیر حسـن)بـوە کەسـاتی خۆیبگلربـەگی(حلـب)بـوە کەلەلایـەن حکومـەتی عوسمانیـەوە دامـەزرابوو، بـەلام لەدواییـدا کـوڕی جـانپولاد لەحکومـەتی عوسمـانی هەڵگەڕایـەوەو لەسـاڵی (١٠١٦)ی کۆچـیدا بەرامبـەر سـاڵی (١٦٠٧)ی

زایین شەڕێکی گەورە لەنێوان ئەو و حکومەتی عوسمانیدا ڕوویداو لەدواییدا جانبولاد ناچاربوو خۆی بگەیەنێتە ئەستەمبوڵو داوای لێخۆشبوونی لێ بکاتو سوڵتان لێی خۆشبوو کردی بگلربەگی (تمشوار)کە یەکێك بوو لەناوچەکانی ولآتانی نەمسا(کەدیارە ئەوکاتە لەلایەن عوسمانیەکانەوە داگیر کرابوو)، بەلآم(مرادپاشا)ی خوێنڕێژ ئەمەی بەدڵ نەبوو بۆیە جانبولادی کوشت لەکاتێکدا کە خەریك بوو بچێت بۆ ئەو ویلایەتە.

ئەمین زەکی لەلاپەرە(٢٤٥)دا وتوویەتی ئەگەرچی (میر علی)ی کوڕی جانبولادیش لەدوای یاخی بوونی لەحکومەتی عوسمانی لەماوەیەکی کەمدا توانیبووی حکومەتێکی بەهێز دروست بکات بەلآم حسابی ئەوەی نەکردبوو لەئەنجامدا بەرگەی هێزەکانی حکومەتی عوسمانی ناگرێتو ئەوەبوو(قۆیوجی مراد پاشا)بە هێزێکی چل هەزارکەسییەوە کە هەرلەکورد دروستکرابوو پەلاماری داو حکومەتەکەی هەڵوەشانەوە ئەمین زەکی لەباسەکەیدا لەسەری ئەڕواو دەڵێت:

ئەو ڕاپەڕینەی(میر علی)ی کوڕی جانپۆلآدو ئەوەی ئەمیر خانی برادۆستو تەیموور پاشای میللیو کوڕەزاکانیو شۆڕشەکەی ئیبراهیم پاشای میللی هەمووی بۆ یەك مەبەست بووەو دەربارەی ئەمە ئەوباسەی(میجر-میلنگ)نوسیویتی ئەم بۆچونەی ئێمە (ئەمین زەکی) پەسەند ئەکات میللەتی کورد لەزەمانی کۆنەوە توانیویەتی بوونی نەتەوایەتیی خۆیو ڕەوشتو خووی خۆی بپارێزێت لەگەڵ ئەو هەموو ڕوەداوانەی بەسەریا هاتبوو کەلەو ڕوەوە میلنگن وتوویەتی:

((ئەو ڕووداوانەی لەسەدەی نۆزدەهەمدا لەکوردستانا ڕوویدابوو دەری ئەخەن کە هەستێکی نەتەوایەتی تەواوو ڕەسەنی ئاشکرا هەبوە لەناو کوردەکانا هەر لەبزوتنەوەکانی محمد پاشای ڕەواندزیو ئەحمەد پاشای بابانو بدرخان بەگو من خۆم(میلنگن)چاوم بە ئەحمەد پاشای بابانو ڕسول پاشای ڕەواندزیو گەلێك لەسەرۆکەکانی تری کورد کەوتوەو لەگەڵ هەموویانا لەو ڕوەوە گفتوگۆمانکردوەو لەهەمویا بۆم دەرکەوتوە هەستی نەتەوایەتیو سەربەخۆیی لەناو کوردا خامۆش نەبۆتەوە-هەروەکو میلنگتن لەلاپەڕە(٢١٦)ی کتێبەکەیدا بەناوی-ژیانێکی سەرەتایی لەناو کوردا)باسی کردوە.

ئەمین زەکی دەڵێت:بەلأم لەگەڵ ئەو هەموو ڕاپەڕینانەدا ئەبێ ئەوە بخەینە بەرچاومان کە هەموویان بریتی بوون لەتەقەلادانێکی ناتەواوو لەکاتی خۆیداو لەکاتی پێویستدا دەستی پێ نەکراوە, چەنکە لەڕاستیدا کورد لەوکاتەنەدا خۆی بۆسەرگرتنی مەبەستێکی وا گرنگ ئامادە نەکردوەو ئەبێ ئەوەش بزانرێت کە ڕادەی پێشکەوتنی زانیاریو ئابووریو کۆمەڵأیەتیو چالاکیەکانی تری ناو ژیانی کۆمەڵأیەتی دەتوانێت دەستنیشانی ئەوە بکەنو بڕیاربدەن چکاتێك باشە بۆ ئەومەبەستەو لەچ کاتێکدا بەباشی سەردەگرێتو هەرتەقەلایەك بەرلەوەی ئەم مەرجانە پێبگەن لەزیان گەیاندن بەولاوە هیچ سوودو بەرهەمێکی نابێتو بەڵگەش بۆئەمە بریتیە لەسەرەنجامی ئەو هەموو شۆڕششو بزوتنەوەو ڕاپەڕینانەی کوردە لەسەدەی نۆزدەهەمدا ڕوویداوە لەگەڵ ڕووداوەکانی ساڵی (١٩٢٧)(مەبەستی شۆڕشی ئاگریداغە).

لەگەڵ ئەوانەی دوای ئەویش کە جاروبار لەهەندێ ناوچەدا بەکۆمەڵ یالەلایەن تاکە کەسەوە ڕووئەدات بێجگە لەمە, دەبێ ئەوەش لەبیر نەچێت کەلەناو هۆکانی سەرنەگرتنی شۆڕشەکاندا هۆیەکی زۆر گرنگ هەیە کەبریتیە لەو ناکۆکی و ڕقەبەرایەتیەی لەناو ئەمارەتەکانی کوردا هەبوە کە هەریەکەیان بەخیلی بەوی تر بردوەو چاوی بەرایی نەهێناوە کاروباری لاکەی تر باشتربێت لەوەی لای خۆی.

بەکورتی, دان بەوەدا بنرێت هۆی سەرنەکەوتن بەهۆی ناوخۆوە زۆرکاریگەرتربوە لەهۆی دەستێوەردانی بێگانەو ئەوەشمان بۆ ڕوون دەبێتەوە ئەوانەی بەوشۆڕشانە هەڵساون ئەوەندە کارامەو لێهاتوو نەبون کە بتوانن و بزانن چ حسابێك بۆ بارودۆخ و هەڵوێست و باری سیاسەتی دەوروپشتی خۆیان بکەن.

ئەوڕحمان پاشای بابان لەشەڕی دەربەندی بازیان زۆر خراپ شکا لەئەنجامی خیانەتی خالد پاشای برایدا کەلەو شەڕەدا بووبەلایەنگری والیی بغدادو ژمارەیەکی زۆری لە هێزەکەی ئەوڕحمان پاشای برای جیاکردەوەو دایە پاڵ هێزەکەی والیی بغداد کەلەئەنجامیا ئەوڕحمانپاشا شکاو وڵاتەکەی تووشی کارەسات و ماڵ کاولی بوو.

ئەم کارەساتە جەرگبڕە ناخۆشانە سێجاری تر ڕوویاندایەوە:

١- لەساڵی(١٢٢٠هـ-١٨٠٥زایین)دا لەکاتی ویلایەتی علی پاشادا.

٢- لەساڵی(١٢٢٣هـ-١٨٠٨زایین)دا لەکاتی سلێمان پاشای(اللاظ)دا.

٣- لەساڵی(١٢٢٧هـ-١٨١٢زایین)لەکاتی عبدالله پاشادا.

کەئەو سێکەسە هەریەکەیان لەکاتی خۆیدا والیی بغداد بوون و هەرسێ ڕووداوەکەش هەرلە دەربەندی بازیاندا ڕوویاندابوو، جارێکیش لەنزیك(کفری)ڕوویدا.

ئەمین زەکی دەربارەی هۆی لەناوچوونی ئەمارەتەکەی محمد پاشا لەڕواندز وتوویەتی:

هۆی لەناوچوونی ئەو ئەمارەتە بریتیی بوە لەمانە:

١- لایەنگریتیەکی کوێرانەی بێ حساب و پشت بەستن بەبۆچوونی هەندێ لە عالمە ئاینیەکان کە شارەزای کاروباری سیاسی نەبوون.

٢- ڕێك نەکەوتن لەگەڵ ئەمارەتەکانی دراوسێدا بەنیازی هاوکاریکردن و یەکخستنی تواناى هەموویان.

٣- بەخیلی و بین برکێیەکی سەخت لەنێوان ئەمیرەکانی ئەمارەتەکانی بابان و بادینان و عزیزان لە جزیرە.

ئەمین زەکی لەلاپەڕە(٢٤٦)دا وتوویەتی:

ئەگەر محمد پاشا بەوڕادەیە لەخۆی بایی نەبوایەو ئەمیرەکانی ئەمارەتەکانی دراوسێی لەخۆبایی نەبونایەو بین برکێ یەکی خۆ کوژانەیان لەگەڵ یەکتریدا نەکردایەو ڕق وقین و ناکۆکیی نێوان خۆیانیان بخستایەتەلاوەو بیرو بۆچوونی هەموویان یەکی بگرتایەو سەرکردایەتیەکی لێهاتووی یەکگرتوویان هەبوایە حکومەتی عوسمانی وا بەئاسانی نەیدەتوانی بەسەر بزوتنەوەکانی کوردا زاڵ بوایە.

بەڵێ، دوورنیە هەندێ لایان سەرکەوتنی بەدەست هێنابێت، بەڵام لەبەر ناکۆکی و ناڕێکی و دووبەرەکی نێوانیان ئەنجامی ئەوسەرکەوتنەش هەرپووچەڵ بۆتەوەو یەك لەدوای یەك لەناوچوون.

ئەبێ سەیری ئەوەش بکەین کە ئیسماعیل پاشای بادینانی ئەوەندە دوژمنایەتیی خۆی بەرامبەر محمد پاشای ڕواندزی توندوتیژو بەتین نەکردایە لەکاتێکدا کە حکومەتی عوسمانی ئەمارەتەکەی سۆرانی محمد پاشای دەڕووخان و لەناوی ئەبردو ئیسماعیل پاشا بەو لەناوچوونەی ئەمارەتی سۆران دڵی خۆش نەبوایە عوسمانیەکان بەئاسانی ئەمارەتەکانی تری دراوسێشی بەوشێوەیە نەدەڕووخان و ئەوی عمادییەشی وەکو ئەمارەتەکەی ڕواندز نەدەڕوخان و ئەمیرەکەی بەزنجیر کراوی نەدەنارد بۆ بغداد. ئەمارەتەکەی ئەحمەد پاشای بابانیش سەربەخۆییەکەی هەروەکو هی ئەمارەتەکانی تری کورد تیاچوو کە بێگومان ئەوڕق و قینەی لەلایەن عبدالله پاشای برایەوەو لەلایەن محمود پاشای مامیەوە دژی ئەحمەد پاشا هەیانبوو نەدوبوە هۆی ڕووخاندنی ئەمارەتەکەی بابان.

ئەمین زەکی لەسەری ئەڕواو دەفەرموێت:

ئەگەر بەووردی بچینە بنج و بناوانی هۆی سەرنەکەوتن و سەرنەگرتنی شۆڕشەکەی بدرخان بەگ بۆمان دەردەکەوێت هۆی لەناو چوونەکە بەهۆی ناوخۆوەبوە نەك بەهۆی دەرەوەو یەکێکی وەکو عزالدین شێر(مەبەستی ئەمین زەکی یزدان شێری برازای بدرخان بەگە) گەورەترین خیانەتی کرد بەرامبەر بەنیشتمانەکەی خۆی و لەکاتی تووڕەبوون هەڵچوونیا لایدایە لای دوژمنی جارانیکە (عوسمان پاشا)ی عوسمانی بوو, وەلەگەڵیاڕێك نەدەکەوت دژی خزمەکەی خۆی و ئەو ئەمارەتە سەربەخۆیەی کورد وابەئاسانی لەناو نەدەچوو, هەرچەند عزالدین شێر لەدواییدا ناچاربوو ئەویش دژی حکومەتی عوسمانی ڕاپەڕێت, بەڵام تازە کارلەکارترازابوو ئەو ڕاپەڕینەی دژی عوسمانی بەکەڵکی نەهات چونکە تورکەکان وەکو چۆن

ئەمارەتەکەی بدرخانیان لەناوبردبوو بەهەمان شێوە خۆشیان لەناوبرد(لەبەرگی یەکەمدا, لەباسی شۆڕشەکەی بدرخان پاشادا بەباشی ئەو هەڵوێستەی یزدان شێری برازای کراوەو لەهەمان بەرگدا باسی چۆنێتی لەناوبردنی یزدان شێریش بەدوورودرێژی کراوە).

ئەمین زەکی لەباسەکەیدا داخی دڵی خۆی دەربڕیوە بەرامبەر لەناو چوونی ئەمارەتی کوردییەکان یەك لەدوای یەكو دەڵێت:

بەو جۆرە بۆمان دەردەکەوێت دەوڵەتی عوسمانی لەئەنجامی ئەو هەموو ناڕێکی و دووبەرەکی و یەکنەگرتنەی کوردو دوژمنایەتی یان لەناوخۆیانا بەرامبەر بەیەك بووبەهۆی ئەوەی هەربە چەکداروو سەربازەکانی کورد ئەمارەتە کوردییەکان لەناو ببات و ئەمارەتی(بدلیس)یش لەناوەڕاستی سەدەی نۆزدەهەمدا بەهۆی ناکۆکی و دووبەرەکی وقین و ڕقی یەك بەرامبەربەیەك ئەم ئەمارەتەش وەکو ئەوانی‌تر لەناوبباتو(شرف بگ)کە دوا ئەمیری ئەم ئەمارەتەبوو هەرچەند بۆماوەیەك توانی ئەمارەتەکەی بپارێزێت بەڵام بەهۆی ناکۆکی و چەند بەرەکی و ناڕێکیی نێوان کوردەکان و کێشەی نێوان عەشیرەتەکان نەیتوانی خۆی بگریۆ هیچی پێ نەکراو کاربەوە گەیشت کەکورد خۆی یارمەتی تورکی‌دا ئەمارەتەکە لەناو بچێت کەلەساڵی(١٢٦٠)کۆچی بەرامبەر بەساڵی(١٨٤٩)زایین لەناو چوو.

بەکورتی:بۆمان دەردەکەویٚ هەموو بزووتنەوەکانی کورد بۆدەستگیر بوونی سەربەخۆیی بەخەبات و بەپێی بیروبۆچوونی تاکە کەس و بەبیٚلایەنگرێتی و هاوکاریکردنی هاوڵاتیان هیچیان سەرنەکەوتن و بەخیلی و حەسادەت کارێکی کوشندەو کاریگەر بوە لەو سەرنەکەوتنانەدا. یەکێکی وەکو(میجرسۆن)لەوڕووەوە زۆر باش بۆی چوە کەوتوویەتی:

((کورد هەمیشە ئازاو چاونەترس بوەو کۆڵنەدەربوەو ئامادەنەبوە لەژێر دەستی بێگانە دا بیٚو بەهیچ جۆرێك سەری بۆکەس دانەواندوەو تەنها لەشەڕەکانی ناوخۆیدا شکاوە کە لەئەنجامدا نەمەبوە بەهۆی ئەوەی دوژمنەکانی بەسەریا زاڵ بن‌و سەریکەون)).

ئەمین زەکی لەلاپەرە(٢٤٨)دا فەرموویەتی:

بەڕاستی مێژوو ئاوێنەیەکی بالأنمایەو پێویستە دەرس‌و پەندو ئامۆژگاری لێوە وەربگرین‌و زۆر بەووردی لێی بکۆڵێتەوە بۆ ئەوەی سوودی لیٚ وەربگرێت‌و نەکەوێتە ژێر باری هەمان هەڵەو ناڕێکیەکانی پێشوو کەبوە بەسەرگەردانی‌و ماڵ وێرانی کە هۆی سەرەکیی ئەو سەرگەردانی‌و ماڵ وێرانیە دەگەرێتەوە بۆ بڵاوبوونەوەی دەردی نەخوێندەواری لەناو هاولأتیانی کوردو سەرۆك‌و سەرکردەو میرو کاربەدەستانی کورد کەشارەزا نەبوون کە بەداخەوە ئێستەش هەربەو شێوەیە.

ئەبیٚ باش بزانرێت دروستبوونی دەزگایەکی سەربەخۆ بەتایبەتی لەم سەدەیەدا پێویستی بەبوونی دووشت هەیە: پێنووس‌و پارە... هەرمیللەتێك لەو دووشتە بیٚبەش بێت هیچ بەتەمای ئەوە نەبێت جۆرە سەرکەوتنێك بەدەس بێنێت‌و لەهیچ کاروبارێکی سیاسیدا سەرناکەوێت‌و هەربزوتنەوەیەك بناغەکەی لەسەربوونی ئەم دووشتە پێك نەهاتبێت لەماڵوێرانی‌و سەرگەردانیی میللەت بەولاوە هیچی تری لیٚ نایەتە بەرهەم تەنها مەگەر ڕێکەوت‌و بارودۆخ‌و هەڵوێستی سیاسی دەوڵەتان ببێتەهۆی یارمەتیدانی بۆ گەیشتن بەوئامانج‌و مەبەستە کەلەمەشدا هێشتا میللەت بەباشی ناگاتە مەبەستەکانی چونکە لەم

کاتەشدا هەرپابەستی جۆرە وابەستەییەکی بێگانە دەبێت کەنموونەی ئەمە لەزۆرکاتدا بینراوە.

(لێرەدا ئەمین زەکی وەکو ئەحمەدی خانی بۆی نەچوە کەوتوویەتی شیرو پێنوس و لام وایە ئەمین زەکی حسابی ئەوەی کردوە ئەو میللەتەی خاوەنی زاناو رۆشنبیرو سیاسەتمەداری لێوەشاوەبێت و پارەداربێت دەتوانێت بەپارە لەهەرکاتێکدا بیەوێ چەك پەیدا دەکات).

ئەمین زەکی لەلاپەرە(٢٤٩)ی کتێبەکەیدا باسی ئەوەی کردوە چۆن هەمیشە بێگانەکان کوردیان بەکارهێناوە بۆ سوودی خۆیان و کورد تەنها هەر خزمەتی حکام و مەلیکە بە انصافەکانی نەکردوە لەوانەی کاروباری کوردستانیان گرتۆتە دەست و بەرێوەیان بردوە(مەبەستی هی خۆمانەبوە)، بەڵکو هی ئەو میللەتانەشی کردوە کە دەستەلاتیان هەبوە بەسەر کوردستانا، لەوانەی مافە رەواکانی کوردیان خستۆتە پێش چاوو بەشێوەیەکی بەویژدانانە لەگەڵ کوردا رەفتاریانکردوە و ئەو میللەتانە خۆشیان سوودێکی زۆریان لە کارگوزارێتی کوردو لەئازایەتی و پاکی وپالەوانێتی کورد دەسگیر بوە و لاپەرەکانی مێژوو شایەتی ئەوەن کەئەوەی بەپێچەوانەی ئەمە لەگەڵ کوردا رەفتاری کردبێت و بەشێوەیەکی ستەمگەرانە لەگەڵ کوردا جووڵابنەوە و لەمافی خۆیان بێبەش کردوە هەمیشە لەتەقەلاکانیان سەرنەکەوتون و تووشی کارەسات و زیانێکی زۆر بوون. بۆنموونە:حاکم و پادشاکانی ئاشووری کە بەوپەری دڵرەقی و خۆبەزل زانین وبێبەزەییانە رەفتاریان لەگەڵ کوردا کردوە. هەرلەسەرەتای دروستبوونی حکومەتەکەیانەوە هەتا کاتی لەناو چوونی، زیانێکی زۆروماڵوێرانیەکی بێشوماریان بەکوردو کوردوستان

گەیاندوەو لەئەنجامی ئەوڕەفتارو هەڵوێستە یانا تووشی زیانێکی کوشندە بوونو زۆر جار تێك شکاون بێجگە لەوەی ئاشوورییەکان, کوردستان ماوەیەك بووبە گۆڕەپانی ئەو شەڕانەی لەنێوان حکومەتەکانی(البرث-اشغان-اشكان)و ساسانیەکانو ڕۆمانانەکاناکرابوو, لەو شەڕانەدا کورد هۆی هەرە گەورەو چالاکترین بەشداربوانی شەڕەکەبوەو هەرکوردیش بوە زۆربەی سوپای ئێرانی لێ پێك هاتبوو, کورد هەربەو شێوەیە مایەوە هەتا کاتی هاتنی ئیسلامەکان بۆناوچەکە, هەرچەند لەسەرەتادا بەربەرەکانیی ئەوانیشیانکرد بەشێوەیەکی زۆر سەخت, بەلام لەدواییدا کورد خۆی گۆشەگیر نەکرد،و هاوکارییەکی گەرمی کرد لەکاتی دامەزراندنی خلافتی عباسیداو چەسپاندنی دەسەلاتی ئەو خلافەتە لەناوچەکاندا کە نموونەی ئەمە لە ابا موسلمی خوراسانیدا دەردەکەوێت.

ئەمین زەکی لێرە دا ئاماژەی بۆ کتێبەکەی بلەچ شیرکۆ کردوەکە وتوویەتی باوکی ابا موسلمی خوراسانی کورد بوەو بەڵگەش بۆ کوردایەتیی باوکی ابا مسلم بریتیە لەو شعرەی(ابی دلامە) کەدەربارەی ابا مسلمی خوراسانی وتوویەتی:

ابا مجرم ماغیر الله نعمه	علی عبده حتی یغیرها العبد
اڤ دوله المنصور حاولت غدره	الا ان اهل الغدر اباؤك الكرد

(سەیرئەوەیە نووسەرانی عەرەب زۆربەیان بەرپەرچی ئەوە ئەدەنەو، کە ابا مسلمی خوراسانی کورد بووبێت چونکە لایان وانیە کورد شتی،

وای تیا هەڵکەوتبێتو وەکو مێژووی صلاح الدینی ئەیوبی یان نەخوێندبێتەوە, بەلاّم هەرکاتێك ویستبێتان کوردو ناوی کورد بزڕێنن یەکێکی وەکو ابا موسلمی خوراسانیان بەتاوانبار لەقەڵەم داوەو لەڕێگەی ئەوەوە هێرشیان بردۆتە سەر کوردو ناویان زڕاندوە, مەگەر شاعیرێکی بەویژدانی وەکو(نعیم بسیو)دانیبەم ڕاستیەدا نابیٚ کە وتوویەتی:

کم اکره من علمني
الدرس الاول من التاريخ
كرد ياكان صلاح الدين
وانتصر واصبح عربيا
ماذا لو هزم صلاح الدين
لاصبح جاسوسا كرديا

ئەمین زەکی بێجگە لە (ابا مەسلمی خوراسانی) ئاماژەی بۆ ئەوەکردوە کە ساتێك(ابو جعفر المنصور) بەرلەوەی ببێت بە خلیفە والیی کوردستانو ئازربایجان بوەو ئەگەر یارمەتیو هاوکاری کردنی کوردی لەگەڵا نەبوایە نەیدەتوانی هێرشی, ڕۆمانەکان بەربەست بکاتو ئەگەر(ملکشا)ی سلچوقی بەهاوکاریکردنو یارمەتیدانی کورد نەبوایە نەیدەتوانی(قاورت)لاتەمیٚ بکاتو(سلطان مودود)یش بەبیٚ یارمەتیدانی کورد نەیدەتوانی موصلٚ داگیر بکاتو (محمدی کوڕی ملکشا)یش بەبیٚ کورد نەیدەتوانی(شام)داگیر بکات.

پوختــەو کورتــەی ئـەم باســە ئـەوە ڕوون دەکەنــەوە کــە دانیشــتوانی کوردســتان گــەورەترین خزمــەتی خەلافــەتی ئیســلامیان کــردوەو لــەپێناویا سەروماڵ و گیانی خۆیان فیدا کردوە. ئایا(الباز ابو شجاع الکردی)نەبوو کە خلیفـەی بغـدادی پاراسـت و خلافەتەکـەی چەسـپاندو بـەهێزی کـرد دژی(ال بویه)؟ هەروەها ئەوی لێشاوی هێرش بەرانی ڕاوەستان دژی ئیسلام لەولاتە ئیسلامیەکانا کوردو عەشایرەکانی کورد بوو کە بەهۆی ئازایـەتی و وریـایی کاربەدەستانی حکومەتی(مروانی)کوردەوە هێرشی داگیرکەران وەستێنران و کوردەکـانی عەشـایری(حمیدیـە)ی بـەناوبانگ تووشـی زەرەرو زیـانێکی زۆر گــەورەبوون لەئــەنجامی ئــەوەی خۆیــان تــەرخانکردبوو بــۆ پاراســتنی خلیفه(المسترشد بالله)ی عباسی دژی هێرش و پەلامارەکانی (عمادالدین)ی زەنکیی ماڵ وێرانکەر.

بێجگـە لەمانـە، کـورد ئەوپـەڕی خزمـەتی پێشکەشـکردوە بـۆ (سـلطان سلیم)ی عوسمـانی و بـەو پـەڕی پاکی و دڵسۆزییەوە شـەڕی بـۆ کـردوە دژی حکومەتی ئێران و ڕۆڵێکی زۆر گرنگی هـەبوە لەسـەرکەوتنی ئەو سوڵتانەدا لەشــەڕی(چــالدیران)دا(مەبەســتی ئــەو شــەڕەیە کەلــەنێوان عوسمــانی و صفوییەکانا لەچالدیران ڕوویدا بوو)، هەروەها بەپێچەوانەی ئەوە، ئەوانەی دوای شا ئیسماعیلی صفوی کاروباری ئێرانیان گرتبـوە دەسـت سوودێکی زۆریان لە کوردەکانی(موکریان) وەرگرتبوو، شا عباس کەلەساڵی(١٠٥٤هـ)دا بەرامبـەر(١٦٤٤ی زایـین) سـاتێك کاروبـاری سـوپای ڕێکخسـت ژمارەیـەکی زۆری لەکوردەکان خستە ناو سوپاکەی خۆیەوە.

بەلام سەیر ئەوەیە کاربەدەستانی عوسمـانی هەربـەهۆی کوردو لەڕێگـەی کوردەوە بوەتوانیبوویان بەئاسانی ئەمارەتەکانی کورد لەناو ببەن!!

بەوجۆرە، مێژووی ئێران و عوسمانی پڕن لەو نموونانەی کە بێگانەکان سوودیان لە کورد وەرگرتووەو ئەوانەی ئەو چاکەیەی کوردیان لەبەرچاو نەبوە زیانێکی زۆریان بەخۆیان گەیاندوە.

ڕووسەکان لەشەڕی ساڵی(١٢١٩)کۆچی بەرامبەر بە(١٨٠٤-١٨٠٥)ی زایین پێوەندیان بەکوردەوە کردو لەو شەڕانەی نێوانی تورك و ڕوسدا لەساڵانی(١٢٤٤)ی کۆچی بەرامبەر(١٨٢٨)ی زایین، و(١٢٩٤)ی کۆچی بەرامبەر بە(١٨٧٧) زاین و (١٢٩٥)کۆچی بەرامبەر بە(١٨٧٨)ی زاییندا ڕوویدا کورد لەوشەڕانەدا تووشی زیان و ماڵوێرانیەکی ئێجگار زۆر بوو، ئەو هاتنەپێشەوەی ڕووس بوو بەهۆی ئەوەی شارەزایی دەربارەی کورد پەیدا بکەن و ساتێك ڕووسەکان لە ئازایەتی و بەتوانایی کورد گەیشتین ئەویش توانی سوودێکی زۆر لە کورد وەربگرێت و لەساڵی(١٢٤٥)ی‌کۆچی بەرامبەر بەساڵی(١٨٢٩)ی زایین هێزێکی تەواویان لەکوردەکان پێکهێنا و هانیان دان بۆ ئەوەی هەندێ لە عەشایرەکانی کورد بچن بۆ قفقاس و لەدوای شەڕی (قرم) لەساڵانی(١٢٦٩)تا(١٢٧٥)ی‌کۆچی بەرامبەر(١٨٥٣-١٨٥٨)ی‌زایین ڕووسەکان دووهێزی تریان لە کوردەکان پێکهێنا.

حکومەتی عوسمانیش هەتا کۆتایی سەدەی دوازدەهەم سودیان تەنها لە هێزی عەشایرەکانی کورد وەرگرت بەڵام لەدوای ئەوەی عوسمانیەکان شەرەزاییان پەیداکرد لە ڕێکخستنی هێزی سوپاو لەشکرکێشیدا، ئیتر ئەمانیش هەروەکو ڕووسەکان دەستیانکرد بەوەی هێزی تایبەتی لەکوردەکان ڕێکبخەن، بەتایبەتی لەدوای شەڕی (١٢٩٤)ی کۆچی-(١٨٧٧)ی زایین،وشەڕی ساڵی(١٢٩٥)ی کۆچی بەرامبەر

بەساڵی(١٨٧٨)ی زایین کەلەوکاتانەدا ئاسایش لەکوردستاندا تێکچوبوو لەئەنجامی لاواز بوونی حکومەتی مرکزی‌یەوەو لەپەیمانی(برلین)دا لەمادە(٦١)یدا بڕیاری ئەوە درابوو کە پێویستە دەسبەجێ باشکردن‌و گۆڕانکاری بکات لەناو وولاّتدا بەبیانووی پاراستنی ژیانی ئەرمەنیەکان لەهێرشی کوردو چرکسەکان.

بەلاّم حکومەتی عوسمانی بڕیارەکەی پەیمانی برلین والێکدایەوە کەتەنها بۆ سوودی ئەرمەنیەکان ئەو بڕیارە دەرچوبوو, بەپێچەوانەوە زیانێکی زۆری دەگەیاند بەدەوڵەتی عوسمانی بۆیە ئەو بڕیارەی پشتگوێ خست, لەئەنجامیا ئەرمەنیەکان دووبارە دژی تورك ڕاپەڕین‌و کۆمەلاّنی ئەرمەنی لەلندن‌و ڕوسیاو سویسرە دەستیانکرد بەچالاکیی مادی‌و ئەدەبی‌و ئاڵۆزی کەوتە نێوان ئەرمەنی‌و کوردە وەو ئەو ئاشتی‌و برایەتیەی لە نێوانیانا هەبوو هەمووی تێکچوو, ڕق‌و قین پەرەی سەندو ژمارەیەکی زۆر لە ئەرمەنیەکان پەنایان بردەبەر دەسڕۆیوە بەهێزەکانی کورد بۆ ئەوەی بیان پارێزن.

پاش ئەوە لەزەمانی سوڵتان عبدالحمیدی دووهەمدا لەساڵی(١٣٠٢)ی‌کۆچی بەرامبەر(١٨٨٥)ی زایین هێزی ئێسترسوار لەکوردەکان دروستکرا(مەبەستی سوارەی حمیدیە)لە وێنەی(قۆزاق)ەکانی ڕوس بۆ ئەوەی بەهۆی ئەو ئێستر سۆرانەوە بتوانێت ئاسایش لەناو کوردستانا بپارێزێت کەنەخشەکێشی ئەو هێزی ئێستر سوارە(موشیر شاکر پاشا)بوو.

عوسمانیەکان ویستیان بەهۆی ئەوەوە دۆستایەتی‌و لایەنگرێتی, عەشایەرەکانی کورد بۆ خۆیان موسوەگەر بکەن‌و ئیبراهیم پاشای سەرۆکی,

عەشایری میللی کە کوڕەزای تەیموور پاشا بوو هەموو عەشیرەتەکەی خۆی خستەناو ئەو هێزەوە وعوسمانیەکان سوودیان لەو هێزە وەرگرت هەتا کاتی اعلانیچاکردنی دەستوور(مشروطیة) ئەوسا سوارەی حمیدیە ناوەکەی گۆڕراو کرایە (خفیف سواری ئالایلری).

پاش باسی ئەم هەموو بەسەرهاتو کوێرەوەریانە ئەمین زەکی چۆتە سەرباسی بارودۆخی کوردستانو باکووری کوردستانو سەرەتای شۆڕشی پیران لەسالّی(١٩٢٥)داو داخو خەفەتی خۆی هەلّڕشتوە بەرامبەر بەوناکۆکیو ناتەباییەی لەناو کوردا هەبوەو چەن جار لەدوای جار لە زیانو مالّ کاولی بەو لاوە هیچ شۆڕشێکیان سوودێکی دەستگیر نەبوە لەگەلّ ئەو هەموو لەخۆ بوردنو فیداکاری یانەی پێشکەش کرابونو لەو ڕوەوە فەرموویەتی:

لەکاتێکدا کە کۆمەلّی گەلان(عصبەالامم)باسی کێشەی موصلّی دەکرد شۆڕشێکی گەورەی کورد لەناوچەی(خربوط-دیاربکر) ڕوویدا بەسەرۆکایەتی شێخ سعیدی پیران لەسالّی(١٤٤٣)یکۆچی بەرامبەر بە(١٩٢٥)ی زایینو هێشتا کاتی ئەوە نەهاتوە پیاو بتوانێت حوکمێکی عادلانەی پاك بدا دەربارەی ئەو شۆڕشەو شۆڕشەکانی تر چونکە هێشتا هۆی ڕوودانی ئەو شەڕانە بەتەواوەتی نەزانراوە(مەبەستی ئەمین زەکی تاکاتی سالّی(١٩٣١)بوە لەکتێبەکەی مێژووی کوردو کوردستانی تیادا تەواو کردوەو بلاّوی کردۆتەوە, بێگومان تا ئەو کاتەی ئەو ئاماژەی بۆکردوە, هەرچەندە ئەمین زەکی بەگ ئەفسەرێکی شارەزاو لێهاتوو بوە لەناو سوپای عوسممانیداو لاشم وایە ئاگاداری جەورو ستەمی تورکە کمالیەکان بوە کەچۆن بەوپەڕی دڕندەیەتیەوە ویستبویان کورد لەناو ببەنو

ئەوی بمایە ئەوەلەناو بۆتەی توركدا بیانتوێنێتەوە, بەلام هێشتا ئەو سەرچاوانەی دەربارەی ئەو شۆڕشانەو ئەو ڕاپەڕینانە دواون هێشتا تائەوسا بلاو نەكرابوونەوە, بەتایبەتی ڕەنگە, ئەوسا دكیومنیتەكانی ئەرشیفی ولاتانی وەكو بریتانیا و ڕوسیا و سۆڤێت شاراوەبون و كاتێك دەرقەتی بلاوكردنەوەیان هات ئەوسا بەباشی زانرا چ كارەسات و بەسەرهاتێك بەسەر كوردا هاتبوو)

ئەمین زەكی لەسەر باسەكەی ئەڕواو دەڵێت:

هەرچۆنێك بێت ئەو شۆڕشانە ئەنجامەكانی زۆر كاریگەرو زیان بەخش و دڵتەزێن بون و ویژدانی مرۆڤ خۆی پێناگیرێت و ناتوانێت بێدەنگ بێت بەرامبەر بە ئەنجامەكانیان و جێگەی داخ و نیگەرانیە ئەو هەموو كارەسات و ماڵ كاولیەی ڕویدابوو نەتوانرابوو بەشێوەیەكی ئاشتی و برایانە چارەسەر بكرێن وەكو چۆن جاران پەیوەندییەكی تاڕادەیەك دۆستایەتی و خۆشەویستی هەبوو كە بێگومان هۆی سەرنەگرتنی ئەوە ئەكەوێتە ئۆباڵی حكومەتی توركیا چونكە لەجیاتی ئەوەی پاداشی چاكەكانی ڕابردووی كوردی بدایەتەوە و دەبوایە تورك بەجۆرێك سەیری كوردی بكردایە و دانی بەمافی سروشتی ڕەوای كوردا بنایەو ڕێگەی بدایە بزوتنەوەیەكی زانیارییانەو شارستانییتی هەموولایەكی بگرتایەتەوە و دەبوایە توركەكان بیان زانیایە كەدانی ئەو مافە لەدەستەلاتداریێتی و حاكمیەتی حكومەتی توركی كەم نەدەكردەوە, بەڵكو بە پێچەوانەوە ئەوەندەی تر حكومەتی توركیای پێ بەهێزترو بەسامانتر دەبوو, كوردیش بەچاوێكی ترەوە دەیڕوانیە ئەو حكومەتەی بێبەشی نەكردبوو لەمافی خۆی و ئەبوایە ئەوەی لەبیرنەچوایەتەوە كە كورد هەمیشە هۆیەكی گەورەبوە بۆ باری پێشكەوتنی

تورکیاو بۆ تێروتەسەلکردنی چ لەکاتی شەڕداو چ لەکاتی ئاشتیداو هەمیشە پاڵ پشتێکی بەهێز بوە بۆ تورك لەهەر کاتێکدا دەستدرێژی بکرایەتەسەر تورکیا.

لەگەڵ ئەو هەموو ڕەفتارانەی تورك لەگەڵ کوردا کردی، دەری دەخات کەناتوانرێت هەتا سەر ڕێگە لەمیللەتان بگیرێت کە تەقەلای ئەوە بدات خواستو ئارەزوەکانی بۆ سەربەخۆیی و سەربەستی و ئازادی موسوەگەر بکاتو کاربەدەستانی حکومەتانو لێپرسراوەکانیان، بەتایبەتی ڕۆشنبیرەکانیان پێویستە حساب بۆ ئەوە بکەن-سەربەخۆیی و ئازادی مەبەستو ئامانجی هەموو لایەك بێت بەبێ ئەوەیلە ڕێبازی بەکارهێنانی عەقل دووربکەونەوەو بیر لەوە بکەنەوە کە هەتا کاتی خۆی نەیەت بیر لەوە نەکرێتەوە موجازەفە بکرێتو پێویستە بەر لەهەموو شتێك لەگەڵ هاو ولآتیاندا بەشێوەیەکی گشتی و جەماوەری کاربکرێت لە ڕێگەی پێشکەوتنی بیروباوەڕو ئابوورییەوە بنەمایەکی بەهێزو پتەو سازبکەن بۆ گەیشتن بەو قۆناغەی کە دەتوانرێت شۆڕشی تیادا بەرپا بکرێتو دەبێ بزانرێ تەنها بەمانە دەتوانرێت میللەت بگات بە هیواو سەرگرتنی مەبەستەکانی.

ئەمین زەکی ئەڵێ: لەڕاستیدا لەم سەدەیەدا لەتوانادا نیە سەربەخۆیی دەسگیر ببێت ئەگەر برسێتیو نەخوێندەواری زاڵ بێت بەسەر کۆمەڵایەتی ئەو میللەتەداو بەپێچەوانەوە ئەو میللەتانەی دەبنە ئامێری گەمە پێکردنو دەبن بەداردەستی بێگانەو تەنها چاو دەبڕنە سوودی تایبەتی خۆیانو میللەتەکەیان بۆ گەیشتن بەو مەبەستەی خۆیان بەکار دەهێنن لەماڵوێرانی و زیان بەولاوە هیچ ئەنجامێکی تری نابێت پێویستە دەستەلآتدارانو کاربەدەستان وەکو باوکێك چۆن دەڕوانێتە منداڵەکانی بەوشێوەیەش

سەیری هاولاتیانی خۆی بکاتو ئەوی بەوجۆرە نەجولێتەوە هەرچەند بشتوانێت درێژە بەماوەی دەسەلاتدارێتی خۆی بدات, بەلام لەئەنجامدا هەرسەرکەوتوو نابێنو ڕۆژێک دێ لەو بۆچوونو هەلوێستەی خۆی پەشیمان دەبێتەوە بەتایبەتی لەکاتی تەنگانەدا کە ئەوسا هەست بەوەدەکات چەند پێویستی بەلایەنگرێتی جەماوەر دەبێت.

میژوو نووسی گەورەی کورد مامۆستا محمد امین زکی

(بەرگی یەکەمی کتێبەکەی میژووی کوردوکوردستان)

باسی سێهەم

هەڵویستی تورک بەرامبەر کوردو ئەویاسانەی حکومەت دژی کورد دەری کردبو

١- بـــارودۆخ لەناوچـــەی کوردنشـــینەکانی بـــاکووری کوردســـتانداو هەڵویستی حکومەتی تورك لەدوای شۆڕشی درسیم:

حکومـەتی تورکیـا کەلەسـەر بناغەیـەکی فاشسـتی پێکهـاتبوو، لـەدوای دامرکاندنەوەی شۆڕشی درسیمو لـەناوبردنی سـەرکردەکانی و ئاوارەکردنی کوردو تـالانکردنی موڵكو ماڵیـان، ئیتر وەنـەبێ بەمانـە کۆتاییـان بـەرەفتارە دڕنـدەکانی خۆیـان هێنـا بێـت، بـەڵکو ڕۆژ لـەدوای ڕۆژ پـتر لـەجاران هـەوڵی تواندنـەوەو لـەناوبردنی کوردیـان ئـەداو بۆسـەرگرتنی ئـەم مەبەسـتەیان بەشـێکی زۆری بۆجـەی سـاڵانەیان لـەجیاتی ئـەوەی بـۆ ئاوەدانکردنـەوەی وڵات تـەرخان بکـەن، چـەکێکی زۆریـان پێ‌کـڕی‌و ئەگەرچـی تـورك لەشـەڕی جیهانی دوهەمدا بەشداریی نەکردبوو، بەڵام دەی ویست سوپایەکی گـەورەو بەهێزو پڕچەکی هەمیشەیی هەبێت بۆ ئەوەی لەکاتی پێویستدا ئاواتـەکانی بهێنێتـەدی کـەبریتی بـوو لـە بوژانـەوەی بـیری طـورانیزمو دەسـەلاتداریتی

تورك بەسەر ئەو ناوچانەی دەكەوتنە نێوان توركستانو توركیاوەو لایان وابوو دەتوانن بەو سوپاو چەكە زۆرە ئیمپراتوریەتێكی تری وەكو ئەوەی جارانی عوسمانی دروست بكەنەوە, بەلأم بارودۆخی جهانیو ڕێبازی ئەو شەڕەی لەنێوان دەوڵەتە شەڕكەرەكانی شەڕی جیهانیدا ڕوویدا بەشێوەیەك نەبوو بتوانێت سوود لە هەڵوێست وەربگرێتو ئەگەرچی توانیبووی لەنگەرێك ڕابگرێت لەنێوان بەرەی ئەڵمانیای نازیو ئیتاڵیای فاشتی لەلایەكو لەولاشەوە ئەمریكاو بریتانیاو سۆڤێتو هاوكارەكانیانو لام وایە ئەگەر بەرەی یەكەم سەربكەوتایەو بەرەی دوهەم نوشوستی بهێنایە هەوڵی ئەوەی ئەدابێت بەپارسەنگی بەرەی یەكەم كەلەشەڕی جهانیی یەكەمدا هاوكاری بوو, بۆ ئەوەی تۆڵەی هەڵوەشانەوەی ئیمپراتۆریەتەكەی عوسمانی بكاتەوەو دەست بگرێت بەسەر زۆربەی ئەو ناوچانەی ڕۆژهەلأتی ناوەڕاستدا كەمرخی لێیان خۆشكردبوو...

وەكو لاوێكی سەردەمی شەڕی جهانی دوهەم لەبیرم دێ ئەگەرچی توركیشم نەدەزانی بەلأم زمانزانەكانی ئەو ڕۆژانە باسەكانی حسێن جاهدیالچینو هەندێكی تریان بۆ دەكردین بەكوردی كە لەئیستگەی ئەنقەرەوە بەسەر گەرمیەكی توندو تیژەوە بەزمانی توركی باسی شەڕەكەیان لێك ئەدایەوەو بەئاشكرا قسەكانیان بۆنی ئەوەی لێ دەهات ئاواتە خوازی سەركەوتنی نازیو فاشیستەكان بوون كە بناغەی دەوڵەتەكەی خۆیان لەسەربناغەی ئەوانە دامەزرێنرابوو, بەلأم نەیانتوانی خۆیان بەسەر هیچ لایەكدا ساغ بكەنەوە و كە شەڕ بڕایەوەو دەوڵەتە سوێند خوارەكان سەركەوتن ئیتر حكومەتی تورك چاری نەماو بایدایەوە بەلای ڕۆژئاوا دا كە قۆناغێكی تازە هاتبوە پێشەوەو لەدوای ڕوخانی ڕژێمەكانی

ئەڵمانیاو ئیتاڵیا دووبەرەی تازە هاتە کایەوە کە بریتی بوون لەبەرەی وڵاتانی سۆشیالستی بەسەرکردایەتی سۆڤێتو بەرەی سەرمایەداران بەسەرکردایەتی ئەمریکاو تورکیای ئەو ڕۆژانە کە لەکوردی هەردوو جەژنە بوبوو, بە ئومێدی ئەوەی لە سەرڕێگەی وڵاتە سەرمایەدارەکانەوە بتوانیت چارەسەری کێشەی ئابووریی خۆی بکات کەلەو ڕۆژانەدا هاووڵاتیانی تورکیا لەگەڵ ئەوەشدا وەکو شەڕی یەکەمی جهانی تووشی ماڵ کاولیو کوشتار نەبوبون, بەلاّم باری ئابووری یان ئێجگار قورسو لاسەنگ بوو, کەچی ئالەوبارە ئاڵۆزەشدا هێشتا لەدەمی میللەتەکەی خۆیان دەگێڕایەوەو لەجیاتی ئەوەی پرۆژەی ئاوەدانیو پیشەسازیی لێ بهێننە بەرهەم کەوتنەوە سەر کەڵکەڵەو خەیاڵەخاوەکەی جارانیان بۆ ئەوەی بەیەکێك لەدەوڵەتە گەورەکان بژمێرینو میللەتی کورد لەباکوری کوردستانا کەوتە ژێر بارودۆخێکی ئێجگار نالەبارەوەو بەئاشکرا کاربەدەستانی تورك دەستیان نابوە بینەقاقای بۆ ئەوەی بۆ ئێجگاری لەناوی ببەن.

لەوڕووەوە هەروەکو سریابدرخان لەکتێبەکەیدا سەرچاوە(٧٩)لەلاپەڕە(٥٩)دا ئامـاژەی بـۆ کـردوە, هەواڵنێری کۆمەڵی(BROOKLYN EAGLE)لە ئەستەمبوڵەوە ڕاپۆرتێکی دەربارەی ئەو ڕۆژانە ناردوە بۆ کۆمەڵە کە تیایا وتوویەتی:

((حکومەتی تورکیا سەرڕای ئاڵۆزبوونی باری ئابووری ناوخۆو دانیشتوەکانی, باجی لەسەر هەموو شتێك داناوە کە ئەمە کارێکی زۆر خراپی کردۆتە سەر باری ژیانی هاوڵاتیانیو حکومەت بەرامبەر بەمە ناچاربوە قەرزێکی زۆر لەوڵاتان وەربگرێتو هەتا بێت ژمارەیەکی زۆر,

لەهونەرمەنـدان و بازرگـان و پیشەسـازان وڵات بـەجیٚ دەهـێڵین و ڕوودەکـەن وڵاتانی دەرەوە.

ئەگـەر تورکیـا بـۆ ماوەیـەکی کـاتیش بتوانیـت چارەسـەری ئـەم کێشـەیە بکات بەڵام نابیٚ بەتەمای ئەوە بێت بتوانێت ئەو نەخشەیەی بۆ دانیشتوانی کوردی کێشاوە بەجیٚی بێنێت و ئەگەر مصطفى كمال تاسەر بەتەمایی ئەوە بێت کە دەتوانێت کێشـەی خۆی لەگـەڵ کوردا بـەزۆرە ملیٚ چارەسـەر بکات ئەوا بەهەڵەدا چوە و ئەگەر واز لە کوردستان نەهێنێت بەتـەمای ئـەوە نـەبێت باری ئابوریی وڵاتەکەی چارەسەربکات.

دوکتـــۆر عزیـــز شمزینـــی لەلاپـــەرە(١٦٢-٥)ی کتێبەکەیـــدا سەرچاوە(٤١)باسـی هەڵویستی دڕندانـەی تـورکی کـردوە بەرامبـەر بـەکوردو وتوویەتی:

((لـەدوای دامرکانـەوەی شۆڕشـی درسـیم حکومـەتی تورکیـا ڕێگـەی نـەدابوو بـەهیچ ڕۆژنامـەنووس و پـەیامنێرێکی بێگانـە سەرلەناوچـە کـورد نشینەکان بدەن و لەگەڵ ئەمەشـدا دەنگی ناڕەزایی و بێزاریـی کوردیـان پـیٚ کپ نەکراوە و دروستکردنی ئەو کۆسپ و بەرهەڵستییانەی تورك کردویـەتی بۆ لێکترازانی کورد لەیەکتری و بۆ دابڕینیان لـەوڵاتانی جهـان بیٚسـوود بـوەو کوردەکـانی بـاکوور زۆر بـاش ئاگـاداری بـارودۆخی کوردسـتانی عـراق و ئێرانن.

لـەو ڕوەوە کـاتبێکی تـورکی بـەناو بـانگ(ئوسـتونگیل)لەلاپـەرە(٥٢)ی یاداشتەکانیا کەلـەکاتی خۆیـدا لەزینـدانی فاشستەکانا نوسیویٚتی, سـەری ڕێزو نەوازش بۆ خەباتی گەلی کورد دا ئەنەوێنین و نوسیوێتی:

((بەشێوەیەکی گشتی گریك(یۆنـان), کورد, ئەرمـەنی, لـەزگی هـەموویان بەجۆرێك تووشی ئازارو ئەشکنجەی ژاندرمەکانی تورك بون و کە پیاو ئەو باسە دەخوێنێتەوە مووچرکە بەلەشیدا دێت.

شاری ماردین کە کەوتۆتە سەرچیایەك و ئەم شوێنە دوورە وای لێکراوە لەقەفەزێکی ئاسنین دەچێت کە ئاوی بەژێردا بڕوات و بەبەرچاوی خۆمانەوە لـەم شـوێنەدا لاوانـی کـوردو عـەرەب لـەناو قەفـەزە ئاسـنینەدا گیانیـان دەردەچێت و دەمرن.

کوردەکـانی تورکیـا لـەو گۆڕانکاریانـەی بەسـەر کـوردی ئێـران و عراقـدا هـاتوە ئاگـادارن و گروپـە پێشـکەوتنخوازەکانی تورکیـاش هەمیشـە پەیوەنـدیان لەگـەڵ ڕابـەرانی بزوتنـەوەی ڕزگـاری نیشـتمانی کوردسـتانی عـراق و ئێرانـدا هەیـە, بێگومـان بزوتنـەوەی چەکدارانەی کوردەکـانی عـراق و دامەزرانـدنی کۆمـاری ئۆتۆنـۆمی سـاڵی(١٩٤٥)لەکوردسـتانی ئێرانـدا لـەناو تورکیـادا دەنگـی دابـوەوە, بەڵام کوردەکـانی تورکیـا نـەیانتوانیوە خـەباتی خۆیان لەگەڵ خەباتی براکـانی ئێـران و عـراق یەکبخـەن و ئـەم دیاردەیـە هـۆی تایبەتی خۆی هەیە:

١- لەسـاڵانی دەوروبـەری جـەنگی جیهـانی دوهەمـدا, لـەدوای هێـرش بـردن بۆسـەر سـتالینگراد و بـەرەو پێشەوەچـوونی سـوپای ئـەڵمانیا, ئەڵمانـەکان مرخیـان لـەداگیر کردنـی قفقـاس و ئاسـیای ناوەڕاسـت خۆشکردبوو, تورکەکانیش دەیان ویست ئەو ناوچانە بکەن بەبەشێکی جیانـەکراوە لـەتورکیا و بـۆ بـەدیهێنانی ئـەم ئامانجـەش دەوڵـەتی تورکیا پتر لە نیو ملیۆن سەربازی خۆی لەناوچەکانی ڕۆژهەڵاتی تورکیادا, واتـە لەناوچـە کوردنشـینەکانا مۆڵـدابوو, بێگومـان بـوونی ئـەو ژمـارە زۆرەی

سوپای تورکیا که به تازەترین چەك‌و کەرەسەی شەڕ پڕ چەك کرابوون, ڕێگە لەبەرپا بوونی هەموو جۆرە چولأنەوەیەکی چەکدارانەی کوردی ئێران‌و عراق گرتبوو بۆ ئەوەی هیچ جۆرە یارمەتیەکی کوردی تورکیا نەدەن‌و بەو شێوەیە ناوچە کورد نشینەکانی تورکیاش هەروا بەقەدەغە کراوی مانەوەو لەوناوچانەدا هەموو کاروباری بەڕێوەبردنی ڕۆژانەی ناوچەکەو دادگاکان‌و دەزگاکانی دەولەت هەمووی لەژێر دەسەلأتیی میلیتاریستەکانی تورکدا بوون.

٢- دەولەتە ئیمپریالسیتە گەورەکانی وەکو بریتانیا و ئەمەریکا بەهەموو جۆرێك ڕژێمی تورکیان دەپاراست دژی هەرجولأنەوەیەکی کورد گەر ڕووی بدایە.

لەگەلْ ئەوەشدا ئەم هەموو کردارو هەلْویستانە هێشتا هەر نەیانتوانیبوو خەباتی گەلی کورد کپ‌وخامۆش بکەن‌و بەپێی بلأوکراوەکانی ناو ڕۆژنامەی جمهوریتی توركی دەردەکەوێ لەئۆکتۆبەری(١٩٤٧)دا ڕاپەڕینێکی چەکدارانە بەسەرکردایەتی(مصطفی شاهێن) لەناوچەی جزیرەدا هەلْگیرساوە(مصطفی شاهێن بەگی بەرازی یەکێك بوە لە ئەندامانی دامەزرێنەری خۆیبون).

مستەف شاهێن بەگ

هەروەکو(ئوستونگیل)باسیکردوە, هەرچەندە ڕۆژنامەکانی ئەورووپا ئاماژەیان بۆ بەرپابوونی ئەو ڕاپەڕینە کردوە, بەڵام هیچ شتێك دەربارەی ئەو ڕاپەڕینە بەشێوەیەکی تێرو تەسەل بڵاونەکراوەتەوەو بێگومان دەوڵەتی تورکیا لەکاتی خۆیدا ڕێگەی نەداوە هیچ شتێك دەربارەی بڵاوبکرێتەوە, بەڵام هەروەکو(ن.ئە.ئۆفۆسلیۆف) لەپەرتووکەکەیدا بەزمانی ڕوسی لەژێر ناوی (تورکیا)چاپی مۆسکۆ ساڵی(١٩٥١)لەلاپەڕە(٣٩)دا باسیکردوە تورکەکان لەدواییدا ناچاربوون شتێك دەربارەی ئەو ڕاپەڕینە بڵاوبکەنەوەو لەو ڕووەوە(ئۆفۆسلۆف) نووسیویتی:

((لەساڵی(١٩٤٩)دا بەپێی ئەوباسانەی لەڕۆژنامەکانا بڵاوکراونەتەوە(کە بێگومان مەبەستی ڕۆژنامەکانی تورکیا بوە) لەئەنجامی ڕووبەڕووبوونەوەی چەکدارانەی نێوان جووتیارەکان لەلایەكو پۆلیس‌و جندرمە لەلایەکی ترەوە بەهاوکاریی هێزە چەکدارەکانی تری حکومەت ڕوویداو لەم پێکانەدا جوتیاران دەزگا دەوڵەتی‌و فیودالەکانیان سووتاندو دەستیانگرت بەسەر کۆگاو ئاژەڵ‌و کێڵگەکانی دەوڵەتداو زەوی‌و زارێکی زۆریان داگیر کردو لەناو خۆیانا بەشیانکرد)).

هەروەکو دوکتۆر عزیز شمزینی ئاماژەی بۆ لاپەڕە(٩٢)ی کتێبەکەی (ڕامبۆ) کردوە کە لەساڵی(١٩٤٧)دا لەپاریس چاپکراوە, لەساڵی(١٩٤٨)دا لەکاتی هەڵبژاردنی ئەندامانی پارلماندا حکومەتی تورکیا ڕێگەیان لە دانیشتوانی(٦٠)گوندی کورد لەویلایەتی ئەرزڕومدا

گرت بەشداری بکەن لەو هەڵبژاردنە گشتیەداو لەئەنجای ئەمەدا هەموویان مانیان گرتو بێجگە لەدەم ڕاستی دێ کەسی تر دەنگیان نەدا.

ڕەفتارو کردەوەی کاربەدەستانی تورك بەرامبەر کورد لەشێوەی ڕەفتارو پێوەندیی نێوان کۆیلەو کۆیلەدار وابوو, لەلایەکەوە ڕقی لەکورد بوو لەلایەکی تریشەوە لەهەموو بزووتنەوەیەکی کورد دەترساو بەو پەڕی دڕندەیەتیەوە لەناوی دەبرد.

هەروەکو ڕامبۆ ئاماژەی بۆ ڕۆژنامەگەریی تورك(ئۆزاقلی گێل)ی ژمارەی ڕۆژی (١١/٠٤/١٩٤٦) کردوە کە وتوویەتی ڕۆژنامەی(سون پۆست)نوسیوێتی:

((لامان ڕوونو ئاشکرایە لە ئێرانو عراقدا کە سانێکی هوشیاری ئەوتۆ لە ئارادانین, بەلأم ئەوەی ئێمە لێرەدا مەبەستمانە ئەوەیە کەلەتورکیادا کوردنیە)).

هەمان ڕۆژنامە خوێندەوارەکانی دڵنیادەکاتودەڵێت((لە تورکیا تورکی کێوی, یاخود تورکی دڕندە هەیە بۆیە پێویستە لەسەرمان بەزووترین کات بیانکەینەوە بە تورکو ئەگەر دراوسێکانمان نایانەوێ بڕوخێن, ئەوا پێویستە هەمیشە وریاو بەئاگاداربن)).

شمزینی ئەڵێ: سەیر ئەوەیە ئەو تورانیە شۆڤێنیستە نازانێت تەنها سێ ڕۆژ بەرلەوەی ئەو ووتارەی بلأوبکاتەوە(سەراج ئۆغلۆ)ی سەرەك وەزیرانی تورکیای ئەو ڕۆژانە بەناچاری دانی بەبوونی کوردەکانی تورکیا دانابوو, لە)٠٨/٠٤/١٩٤٦)دا سەراج ئۆغلۆ لەپرسیارەکانی چەند پەیامنێرێکی ئەمریکیدا وتبووی: ((لەتورکیادا تەنها یەك کەمەنەتەوە هەیە ئەویش کوردە

بەلأم هەموو ڕاپەڕینەکانیان زادەی چەند هۆیەکی ئاینیەو مۆرکی سیاسی بەخۆیەوە گرتوە.

دەربــارەی هەڵوێســتی تــورك بەرامبــەر بــەکورد(PhilipRobins) سەرچاوە(٤٦)وتوویەتی: داڤید هونام کەلەکتێبەکەیدا(The Kurds)چاپی لندن ساڵی(١٩٤٧)لەلاپەڕە(١٧٨)نوسیویێتی:

((تورکـە نەتـەوە پەرسـتەکان لەترسـی دروسـتبونی حکومـەتی کـوردو ئەرمـەنی, لـەکاتی حۆیـدا ناکۆکیـەکانی خۆیـان خسـتبوە لاوە, بـەلأم لەگـەڵ ئەوشدا شتێکی ئاسان نـەبوو ئـەو دوونەتەوەیـە بەهەویـەی تـورك قایـل بنو لەساڵی(١٩٦١)دالـە دەسـتوورێکی تـازەدا هەوڵـدرا ئەوکێشـەیە بـەوە سـووك بکرێت کە بوترێ: هەموو دانیشـتوویەکی تورکیا بـەتورك حساب دەکرێتو هەنـدێ وشـەی هێـواش کـەرەش هێنرایـە ئـاراوە وەکـو ئـەوترا تورکـە شاخاوییەکان یا دانیشتوانی ناوچەکانی ڕۆژهەلأت(کەمەبەستی کورد بوە).

سەرچــاوە(٤٦)ئامــاژەی بۆکتێبەکــەی(ئەنــدرۆ مــانگۆ)ی چاپی(١٩٧٥)کـردوە کەلەلاپـەڕە(٥٢)یـدا کەنسـبەتی دانیشـتوانی کـوردی بەگـەلێك جـۆر باسـکردوە وەکـو:١,٧٪,١٧٪,١٨٪ کـە ئەمانـە دوایـی تۆزێـك لەژمارەیەکی نزیك بەڕاستو ڕێكوپێك دەژمێرێنو بـەپێی ئـەو سـەرژمێریەی ساڵی(١٩٩٠)داکراوە ژمارەی تورکیای بە(٧٥)ملێۆن دانـاوەو بـەپێ‌ی ئەمـە دەبـێ ژمـارەی کـورد(١٣,٢)ملیـۆن بێـت بـەلأم بـەهیچ شـێوەیەك لـە(١٠)ملیـۆن کەمتر نیە.

هەمان سەرچاوە ئاماژەی بۆ کتێبەکەی(جیفری لویس) چاپی ئۆکسـفۆرد سـاڵی(١٩٦٨) لەلاپـەڕە (٣٢٣)یـدا کەباسـی علویـەکانی کـردوە لـەتورکیادا کەوتوویەتی ژمارەیان نزیکی لە(٤٠٪)ی دانیشتوانە بەلأم ئەوانەی شارەزای

ئەو باسەن ئەم ژمارەیە ئێجگار زیادە ڕۆیی تێدایەو علویەکان لە(١٥٪-٢٠٪)ی تورکیا تێپەڕناکەن کە بەوپێ یە دەبێ ژمارەیان نزیکی(١١,٧)ملیۆن بێت(لەتورکیادا علوی لەناوترك و کوردا هەیە بەڵام هیچ سەرچاوەیەك باسی ژمارەی هەردوولای بەجیا نەکردوە).

نوسەر ئەڵێ لەبەر ئەوەی سونی مەزهەبەکانی تورکیا ڕقیان لە علویەکانە, بۆیە ئەمانە دوایی ئەو هەستەی سونی وای لێکردوون بەرەو چەپ ڕەوی بڕۆن کە تاقمێك لەمانەی زۆر سەر بزێون پێیان دەڵێن(قزل یۆڵ) کەبنکەکەیان ئێستە لە ئەڵمانیایەو داوای دروستکردنی حکومەتێکی جیاوازی علوی ئەکەن هەروەکو چۆن کوردەکان داوای جیابوونەوەو حکومەتێکی سەربەخۆ ئەکەن.

(سەرچاوەی ئەم بۆچوونەی(Philip Robins)بریتیە لەکتێبەکەی(ڕۆژ ماندل) لەژێر ناوی (تورکیاو ئەڵمانیا), لاپەڕە(١٦٦)چاپی لندن ساڵی(١٩٩٠).

لەکۆتایی ئەو باسەدا(فلیپ ڕۆبنسن)ئەڵێ: لەڕاستیدا پێکهاتنی حکومەتێکی علوی لەتورکیادا شتێکی نەگونجاوە چونکە وەکو چێشتی سواڵکەر وان و بریتین لە چەند ڕەگەزێکی پێکەوە نەلکاو کەهەر لایەیان بەشێوەیەك ئەو ڕێبازی مەزهەبیەیان گرتوتەبەر.

هەمان نوسەر لەلاپەڕە(٣٩)دا لەباسێکی کوردا وتوویەتی: بەپێی سەر ژمێری ساڵی (١٩٨٥), لەناوچە کوردییەکانا لە(٢٪)ی خاوەن زەوی و زارەکان نزیکەی لە(٣٠٪)ئەو زەوی و زارانەیان بەدەستەوەیە کەبەکەڵکی کشتوکاڵ بێن و لەم ساڵانەی دواییدا خاوەن زەوی و زارو ئاغای گەورەکانی کورد توانیویانە خۆیان دەوڵەمەند بکەن و نەك هەرئێستا بەڵکو هەرلە

زەمانی عوسمانیەکانەوە ئەو ئاغاو دەرەبەگانە زۆربەیان سەربە حکومەت بونو حکومەت پاڵپشتیان بوەو بایەخی پێداونو حکومەت لەرێی ئەوانەوە توانیویتی دەسەلأتی خۆی بەسەر ناوچە کوردیەکانا بسەپێنێت.

حکومەت لەکۆنەوە پێشکەوتنوپێشخستنی باری‌ئابوریو کۆمەلأیەتیی لەناو کوردەکانا پشتگوێ خستوەو هەروەکو غرفەی بازرگانیی ئەستمبول لەرۆژنامەی(Turkish daily news) لەژمارەی (٢٠)ی ئایاری(١٩٩٠)دا بلأوی کردۆتەوە نسبەتی دەرامەدی سالأنەی کوردی ناوچە کوردییەکان لە(٤٠٪)ی دەرامەدی شوێنەکانی ترەو لەمەدا جیاوازییەکی ڕوونو ئاشکرا دەبینرێت لەنێوان هەردوولادا. دەربارەی پشتگوێ خستنی ناوچە کورد نشینەکانی تورکیا، ڕۆژنامەی گاردیانی لندنی لەژمارەی ڕۆژی(٣)یئایاری(١٩٩٠)دا باسێکی تیایە دەربارەی بارودۆخ لەکوردستاناو وتوویەتی لەشوێنێکی وەکو دیاربەکردا پیشەسازی لەرێزی نەبوان دەژمێرێتو بێجگە لەئاغاکان لەناو کوردەکانا ئەوەی تۆزێك باری ئابوریی باشتر بێت لەکوردەکانی تر تەنها بریتیین لەوانەی گوندەکانی خۆیان بەجێ هێشتوەو ڕووەیانکردۆتە شارەکانو لەوێ نیشتەجێ بونو ئەوی لەو ڕوەوە زۆر سەرنج ڕاکێشە ئەوەیە ئیمڕۆ شاری ئەستەمبوڵ گەورەترین شوێنە کە ژمارەیەکی زۆری کوردی تیادا کۆبۆتەوەو نیشتەجێ بوە.

دەربارەی بارودۆخی ناوچە کوردنشینەکان لەتورکیاداو هەڵوێستو سیاسەتی حکومەتی تورکیا لەپشتگوێ خستنی باری ژیانی کوردەکان بەپێی کتێبەکەی (ولیم هایل)

(Political and economic development Of modern Turkey) چاپی لندن سالّی (١٩٨١) لەلاپەڕە(٢٢٤)یدا وتوویەتی:

((ناوچە دیهاتیەکانی کورد لەڕووی کۆمەڵایەتی و خوێندەوارییەوە لەڕۆژهەلاّت و خوارووی ڕۆژهەلاّتی ئەنا دۆڵدا نزمترین و دواکەوتووترین پلەی خوێندەواری و کۆمەڵایەتییی تیادا بەدی دەکرێت کە هۆی سەرەکی ئەمە دەگەڕێتەوە بۆ هەژاری و دەستکورتی و کەم دەرامەتی دانیشتوان و نەبوونی قوتابخانەو نەبوونی مامۆستا بۆ ئەو قوتابخانە کەمانەی کەهەن و لەئەنجامی ئەمەدا مامۆستایان خۆیان دوور دەخەنەوە لەوناوچە پڕ هەژارو دواکەوتوە کەم ژمارانەی لەوناوچانەدا دەژین.

لەلایەکی‌ترەوە لووت بەرزیی تورکەکان و خۆبەزل زانین بەرامبەر کورد لەوناوچانەدا بۆتە کۆسپێکی تری زۆر گەورەو ڕێگەی لەوە گرتوە هیچ پرۆژەیەك لەناوچە کورد نشینەکانا بکرێتەوەو دەسەلاّتداریێتی دەرەبەگەکانی کوردیش بەپاڵ پشتێتی حکومەت بوە بەسەرباری ئەو دواکەوتنانەو ئەو حزبە سیاسی‌یانەش کەلەو ناوچانەدا چالاك بن تەنها هەر اعتماد ئەکەنە سەر ئەو ئاغاو دەرەبەگە دەسەلاّتدارانە بۆ ئەوەی دەنگیان بۆ کۆبکەنەوە لەکاتی دەنگداندا و لەڕاستیدا ئەو حزبانە هیچیان تەقەلای ئەوەنادەن کاروباری ئەو ناوچانە باش بکرێت و ئەو تەقەلایەی لەسالّی(١٩٧٨)دا درابوو ئەویش سەری نەگرت چونکە ڕێگەی سەرگرتنی لێگیرا.

دەربارەی هەمان شت ڕۆژنامەی(Independent)ی ڕۆژی(١٩٩٠/٠٤/٠٧) کەلە لندن دەردەچێت وتوویەتی:

((کۆچکردنی کورد لەناوچە دێهاتیە هەژارەکانەوە، لەبەر کەم دەرامەدی ڕوویانکردۆتە شارەکان و ئەم کۆچکردنەیان لەکۆچ پێکردنی پێست ڕەشەکانی ئەمریکا دەچێت کەلەناوچەکانی خوارەوە ڕوویانکردە ناوچە پڕ پیشە سازییەکانی باکوور لەدوای شەڕی جیهانی دوهەم)).

لەڕاستیدا تورکەکان وەنەبێ تەنها هەر دژی کوردبوون لەباکوری کوردستانا، بەڵکو هەمیشە چاویان بڕیبوە کوردی ڕۆژهەلآت و باشوریش و لەهەرلا یەکیانا بزوتنەوەیەکی نەتەوایەتی کورد ڕووی بدایە تورك ئامادەبوو لەگەڵ شەیتانیشدا هاوکاری بکات بەمەرجێ ئەوەی ئەو هاوکاریکردنە ببیتە هۆی لەناو چوونی ئەو بزووتنەوەی کورد، بۆنمونەی ئەمە:

لەباشوری کوردستاندا، هەرلەدوای شەڕی یەکەمی جیهانی بەدواوە، یەکەم کێشەی تورك کەلەگەڵ حکومەتی بریتانیا دا پەیدابوو لەسەر ئەوەبوو لەسەرەتادا حکومەتی بریتانیا ڕێگەی دابوو بەشێخ مەحمود بۆماوەیەکی کاتی ئەو ئیدارەیەی لەناوچەی سلێمانیدا پێکی هێنابوو جۆرە دەسەلآتدارییەکی کوردی تیا بەدی بکرێت... بۆلەناو بردن و ڕووخاندنی ئەو ئیدارەیە لەگەڵ ئەوەشدا سوودێکی ئێجگار زۆری لە سۆڤێت دەسگیر بوبوو، بەلآم ساتێك ئینگلیزەکان لەتورکە کەمالیەکان گەیاند ئامادەن باسی کوردو مافی کورد لەپەیمانی سیڤەردا پشتگوێ بخەن بەمەرجێك تورکیش واز لە دۆستایەتی سۆڤێت بهێنێت و دەمودەست تورکیا بایدایەوە بەلای هاوکاریکردن لەگەڵ ڕۆژئاوا داو ئەوەبوو لەدواییدا بوو بەئەندامی پەیمانی(سعداباد)لەساڵی(١٩٣٧)دا کەیەکێك لەمبادئەکانی ئەو پەیمانە ڕێگرتن بوو لەهەر بزوتنەوەیەك لەلایەن کوردەوە بکرایە.

لەڕۆژهەلاتی کوردستانیشدا لەدوای شەڕی جیهانیی دوهەم، ساتێك کۆماری کوردستان لەمهاباد پێکهات تورکەکان ئارامیان لێ بڕاو کەوتنە پەلەقاژەو هاندانی دۆستەکانیان بۆ لەناو بردنی ئەو کۆمارە بەزووترین کات کەنەخشەی ئەو لەناوبردنەی کۆماری مهاباد لەلایەن حکومەتی ئەمریکاوە کێشرابوو.

لێرەدا بۆبەڵگە ئاماژە بۆناوەڕۆکی دوکیومتیکی ناو ئەرشیفی سۆڤێت دەکەین کەچۆن تورکەکان پەلەقاژەی لەناوبردنی کۆماری مهابادیان کردبوو

دوکیومنتی یەکەم-دوکیومینتی سۆڤێت ژمارە(ف094-ئو٤-د-١٨٨پ١٨.لەلاپەڕە(١٠هەتا١٤)-کەلەگۆڤاری گزنگ لەسوید لەژمارە(١١)ی(١٩٩٦)دا بلاوکراوەتەوە دەربارەی دەربڕینی نیگەرانێتی حکومەتی تورکیا بەرامبەر ڕووداوەکانی کوردستانی ئێران لەنێوان سالانی(١٩٣٥-١٩٣٨و١٩٤٠-١٩٤٥):

ڕاپۆرتەکە دەڵێت:

((ڕۆژی پێنجەمی سبتمبر سکرتێری گشتی وزارەتی دەرەوەی تورکیا سەبارەت بەو مەسەلەیە، ڕای گەیاند کەلەوانەیە حکومەتی تورکیا سوپای خۆی بنێرێت بۆسەر سنوور.

سیربۆلارد(کەدیارە لێپرسراوی حکومەتی بریتانیا بوە لەو ڕۆژانەدا) وتوویەتی:

لەگەڵ هاوتای خۆیدا لەحکومەتی شوورەوی قسەی کردوەو ئەویش لەوەرامدا ڕای گەیاندوە کە هاوتای تورك لەو ڕوەوە خاتر جەم بکات--مەبەست دڵنیا بکات).

لای سیربۆلارد وایە تورکەکان لەچوونی سەرۆك عەشیرەتەکانی کورد بۆ (باکۆ) نیگەرانن و بەرامبەر بەمە باڵیوزی شوورەوی ڕایگەیاند کە ئەوچاوپێکەوتنانە تەنها لایەنی فەرهەنگی یان هەبوە.

لە(١٥)ی سبتمبردا دەوڵەتی تورکیا دوهەم نامەی خۆی نارد دەربارەی چالاکیی کوردەکان و حکومەتی تورکیا دەری بڕی هێزە داگیرکەرەکانی شوورەوی پشتیوانی لەکورد دەکەن و لەم ڕووەوە پێوەندیی تورکیاو ئێران تێکچوەو بارودۆخێکی ناثارامی پڕ لەمەترسیی پێکهێناوە.

هەرچەندە ڕاپۆرتەکانی تورکیا زۆر زیادە ڕۆیی تێدایە بەلام لەوانەیە ئەمە ببێتە هۆی تێکچوونی پێوەندیی نێوان ڕوسیاو تورکیا))

هەروەکو گۆڤاری گزنگ بلاوی کردۆتەوە, لەبەشی دوهەمی هەمان دوکیومنیتدا وتراوە:

لەهاوڕێ(مولوتۆف)ەوە بۆ(کریس-کەباڵیوزی حکومەتی بریتانیا بوە لەسۆڤێت لەنێوان ساڵانی (١٩٤٠-١٩٤٢) نامەیەك لەڕۆژی(١٩٤١/١٢/٢٨)دا نێرراوە سەبارەت بەونامە نیگەرانییەی تورکیا کەلە(٢٠)ی دیسمبری(١٩٤١)دا نێراوە بۆ ئیدن کە وەرامەکەی مۆلۆتۆف وتوویەتی:

((حکومەتی ئێران بەهیچ جۆرێك گلەیی دەرنەبڕیوە بەرامبەر بە هەڵویستی سۆڤێت دەربارەی کوردو لەکۆبونەوەیەکی ئاغای(فروغی)ی سەرەك وەزیرانی ئێران لەگەڵ بالیۆزی شوورەوی وای ڕاگەیان کە ئینگلیزەکان پشتیوانی یان لەکوردەکان کردوەو لەهەندێ ناوچەدا کوردەکانیشیان دژی ئێران هانداوە, کەواتە تورکیا هیچ بەڵگەیەکی ئەوتۆی بەدەستەوە نیە کە بڵێت شوورەوی کوردەکانی ئازربایجان هان ئەدەن و ئەوپیوەندییەش کەکراوە بەبینینی چەند شەخسیەتێکی کورد,

سەفەری ئەوانە تەنها بۆ مەبەستی فەرهەنگی بوەو بۆ هیچ جۆرە مەبەستێکی تر نەبوە.

ئەو بۆ چوونەش کە(بۆلارد)بۆی چوە کە پێی وایە لەو ناوچانەی هێزی شوورەوی تیادایە تەئسیرێکی کەمیان هەیە لەسەر دانیشتوان و ئەمە بەڵگەیە بۆ دڵنیابوونی تورکەکان)).

تائێرە بریتی بوو لە باسی بارودۆخی باکوری کوردستان و هەڵوێستی حکومەتی تورکیا بەرامبەر بەکوردو پاش ئەمە دەچینە سەر باسی ئەو بڕیارو یاسایانەی حکومەتی تورك دژی کورد دەریانکردبوو.

٢-بڕیارو یاساکانی حکومەتی تورکیا:

بۆ ئەم باسە ئاماژە بۆ دوو سەرچاوە دەکەین, یەکەمیان کتێبەکەی پرۆفیسۆر حسرتیان سەرچاوە(٤٥)دوهەهەم-ئەو کوراسەیەی لە فرنسیەوە لەلایەن انتتیۆنی کوردی لەپاریسەوە کراوە بە ئینگلیزی لەژێر ناوی(The Boning Of Kurdish Culture) ئەگەرچی لەباسی شۆڕشەکانی پیران-ئاگریداغ-درسیم دا باسی گەلێك لەویاسایانە کراون, بەڵام لەپاشکۆی ئەم بەرگە دا بەپێویستم زانی ئاماژە بۆ ئەم دوو سەرچاوەیە بکەمەوە.

پرۆفیسۆر حسرتیان لەلاپەرە(٧٤)ی کتێبەکەیدا باسی هەندێ لەوبڕیارانەی کردوە کە تورکەکان دەریانکردبوو بۆ بەربەستکردو ڕێگەگرتن لەهەموو جۆرە جموجوڵ و چالاکیی سیاسی و ئابووری لەلایەن ئەوانەوە کەتورك نەبون کەوتوویەتی:

١- ((لەبەهاری(١٩٢٤)دا پرۆژەیەك لەلایەن کاربەدەستە کۆنەپەرستەکانەوە ئامادەکرا(مەبەستی پێشنیازەکانی عابدین ئۆزمانە

کەلەباسی شۆڕشی ئاگریداغدا بەدوورودرێژی باس کراوە) بەپێی ئەوە دەسنیشانی ئەو هێلانەکرا کەبۆ نیشتەجێ بوونی کەمەنەتەوایەتیەکان ئامادەکرابوو وەبڕیاردرا ژمارەی ئەوکەمە نەتەواییانە لەهیچ شارێکدا لە(١٠٪)ی دانیشتوانی ئەوشارە تێپەڕنەکەن و بەپێی ئەوبڕیارە بڕیاردرا(٢٠٠)هەزارکەس بگوێزرێنەوە لەشوێنەکانی خۆیانەوە بۆ ئەوشوێنانەی بۆیان تەرخانکرابو(سەرچاوەی حسرتیان بۆئەمە بریتین لەبلاوکراوەی ڕۆژهەلاتی تازە ژمارە(١)لاپەڕە(١٢٨)چاپی سالی(١٩٢٥)).

٢- لەحزیرانی (١٩٢٧)دا ئەنجومەنی میللی تورکی یاسای ژمارە(١٠٩٧)ی دەرکرد بۆ گواستنەوەی کورد لەویلایەتەکانی ڕۆژهەلاتەوە بۆ ڕۆژئاوا بەتایبەتی ئەو کوردانەی حکومەت لێیان ڕازی نەبوو, لەئەنجامی ئەمەدا بەهەزاران خێزانی کورد ئاوارەکران و زەوی و زارەکانیان لەکیس چوو.

٣- لەو وتارەدا ئەمینی گشتیی حزبی شعبی جمهوری تورکی لەمانگی تشرینی یەکەمی سالی(١٩٣١)دا خوێندبویەوە کە(رجب بکر)بوو, دەربارەی لێکدانەوەی ووشەی نەتەوە وتبووی:

((ئێمە هەموو دانیشتوانی تورکیا بەیەك نەتەوە دەژمێرین چ لەڕووی سیاسیەوە بێت چ لەڕوی کۆمەلایەتیەوە و ئەمە ئەوکەسانەش دەگرێتەوە کەبەخۆیان ئەلێن نەتەوەی کورد, یاچرکس, یا(الالان), یا(ئەلبوماکیە)و پێویستە لەسەر کمالیەکان ئەو عبارەتانەی بەهەلە بەوناوانەوە ماونەوە هەموویان ڕاست بکرێنەوە کەلەمیراتی کۆنی مێژوەوە بۆمان ماوەتەوە(مەبەستی ماوەی خلافتی عوسمانیە). ئێمە ئەوانە بەنەتەوە ناژمێرین کە ژمارەیان (٥)هەزار, دەهەزار, یاسەدهەزار, یاملیۆنێکیش بێت).

٤- لەحزیرانی(١٩٣٤)دا ئەنجومەنی میللی تورك یاسای ژمارە(٢٥١٠)ی دەرکرد وبەپێی ئەو یاسایە حکومەت پرۆگرامێکی ئامادەکرد بۆ ئاوارەکردن و دابەشکردنی کەمەنەتەوەکان و نەخشەی تازە کێشرا بۆ تورکیا بەپێی ئەوە تورکیا کرا بەسێ بەش:

یەکەم: ئەو ناوچانەی پێویستە تەنها تورکی تیادا نیشتەجێ بێت.

دوهەم: ئەوناوچانەی بۆ ئاوارەبوەکان تەرخانکرا بەمەرجێك والەو داانیشتوانە بکرێت کەتەنها بەتورکی فێری زانستی و ڕۆشنبیری بن.

سێهەم: ئەوناوچانەی پێویستە لەبەر هۆی ئابووری و تەندروستی و ڕۆشنبیری وسیاسی و سوپایی و بەمەبەستی دابین کردنی ئاسایش چۆڵ بکرێن و ڕێگەنەدرێت کەس تیایانا نیشتەجێ بێت کەئەمەش تەنها بۆ ئەوەکرابوو کە کوردەکان بگرێتەوە و بکرێت بەبیانوو بۆ دەرکردنیان لەشوێنەکانی خۆیان و جێگەکانیان چۆڵ بکرێت(بێگومان مەبەست لەو چۆڵکردنەش ئەوەبوە حکومەت بەئارەزووی خۆی بیدات بەتورك).

٥- لەساڵی(١٩٣٤)دا گەلێك مادەی تر خرایە سەر ئەویاسایەی بەرلەمە باسیکراوە و بەپێی ئەو مادە تازانە دەسەڵات درابوو بەکار بەدەستانی حکومەت بەئارەزووی خۆیان دانیشتوانی کورد بەکۆمەڵ بگوێزنەوە.

حسرتیان ئەڵێ: دوای ئەوەی ئەوانەی بڕیاری گواستنەوەیان درابوو گوێزرانەوە, بەهیچ شێوەیەك ڕێگەیان پێنەدرا پێوەندیان بەماڵ و موڵك و زەوی و زارەکانیانەوە بمێنێت.

پرۆفیسۆر حسرتیان لەباسەکەیدا لەسەری ڕۆیشتوە و وتوویەتی:

((تورکە ڕەگەز پەرستەکان ژەهری ناکۆکی و دووبەرەکی و دوژمنایەتی یان بلاو کردەوە بەمەبەستی لەناو بردنی کەمەنەتەوەکان و توانەوەیان

لەبۆتەی ڕەگەزی تورکدا. (نهال ئادسن) کەیەکێك بوو لەتوندڕەوە ڕەگەز پەرستەکانی تورك لەوتارێکیدا بلاوی کردەوە کە پێویستە ڕگەزی تورك هەموو دانیشتوان بگرێتەوەو ئەوی لەم ڕەگەزە نەبێت پێویستە لەوولات دەربکرێن و بەهیچ شێوەیەك نابێ ڕێگە بدرێت تاقە کەسێك لەکەمە نەتەوەکان لەناو دەزگاکانی دەوڵەتو ئەفسەرانی ناو سوپا دابمێننەوە (سەرچاوەی حسرتیان بۆ ئەمە بریتیەلە: پەیامنێری ئەکادیمی علومی سۆڤیاتی ژمارە(٨)لاپەرە(١٠١)ساڵی(١٩٤٩)).

بەوپێیە تورکەکان کوردەکانی ڕۆژهەلاتیان ئاوارە کرد بۆ ڕۆژئاوایی تورکیاو سەرۆکەکانیان نارد بۆ ئەو سەربازگانەی بۆ ئیش تەرخانکرابون بۆ ئەوەی لەویٚ قورسترین و گرانترین ئیشیان پیٚ بکرێت و, حکومەت بەوەشەوە نەوەستا بەڵکو باجێکی تایبەتی دانرا لەسەر کەمە نەتەوەکان بۆ ئەوەی باری ژیان و گوزەرانیان گرانتر بکرێت.

حسرتیان لەلاپەڕە(٨١)ی کتێبەکەیدا باسی بارودۆخی ناوچە کورد نشینەکانی کردوە کە چۆن حکومەت سیاسەتێکی وایان بەکارهێنابوو دانیشتوانی ئەو ناوچانە لەڕووی کشتوکاڵو تەندروستی و خوێندەواریو ڕۆشنبیریەوە بەدواکەوتووترین ناوچەکانی تورکیا بژمێرێن. ڕۆژنامەی (یەنی صباح)ی تورکی لەژمارەکانی کانونی یەکەمی(١٩٦٠)دا چەند باسێکی بلاوکردەوە کە لەلایەن(تیزگین)ی هەواڵنێریەوە بۆی نێرابوو کەبەناوچەکانی ڕۆژهەلاتدا گەڕابوو, لەوباسانەدا لەباری ژیان و هەژاری و بیٚ دەرامەدی و بیٚ بەش بوونی دانیشتوانی کورد لەمافی مرۆڤایەتی دوابوو, ئاماژەی بۆ ئەوە کردبوو چۆن حکومەت هەڵوێستێکی ئەوتۆی هەبوە بوەبە هۆی ئەوەی کوردەکان لەویلایتی(ئورفە)دا خۆیان و وولاغەکانیان لەتاقە

ژووریکی بیٚ پەنجەرەدا دەژیان و لەهاویندا ناچاردەبون لەژیٚر دەوارا بژین و لەیەکیٚك لەقەزاکانیا کەژمارەیان (١٠)هەزار کەسە تەنها(٦)قوتابخانەی تیادایەو سیٚ قوتابخانە لەوشەشە داخرابوون و حکومەت ریٚگەی دابوو بەئاغاو دەرەبەگەکان زەوی و زاریٚکی زۆریان بەدەستەوە بیٚت و هی وایان هەبوو دەیان گوندی هەبوو لەکاتیٚکدا جووتیارو فەلاحەکان بیٚبەشکرابوون لەزەوی وزار.

پرۆفیسۆر حسرتیان لەلاپەرە(٨٢)دا دەربارەی چۆنیٚتی نەهیٚشتنی ناوی کوردو ناونەبردنی ئەو ووشەیە چەند مەلْبەندیٚکی تورکی کردبوەوەو لەباسیٚکدا ساتیٚك باسی کوردو تورك هاتبوە پیٚشەوە(فخرالدین کینین)کە ماموٚستای میٚژوو بوو, داوای ئەوەی کردبوو ئەوانەی خوٚیان بەتورك نازانن پیٚویستە لەرەگ و ریشە دەربهیٚنریٚن.

پرۆفیسۆر حسرتیان لەسەری ئەرواو دەلْیٚت:

لەرۆژی(٢٤)ی تشرینی دوهەمی سالْی(١٩٦٠)دا(جمال کورسیل)ی سەروٚك کوٚماری تورکیا لەشاری دیاربکر ختبەیەکیدا لەوەدا بە سەروبالاْی بیرو باوەری شوٚفیٚنیٚتی تورك هەلْی دابوو,(ضیاء کوك ئالْب) کەبەتورکیٚکی شوٚفیٚنی ناسراوبوو لەلایەن جمال کورسیلەوە کرا بەنموونەی تورکیٚکی روٚشنبیرو زاناو ساتیٚ باسی کورد هاتە ئاراوە ووتی: لای ئیٚمە کوردنیەو کوردو تورك هەردوولایان بەرەگەز دەچنەوە سەریەك و لەویلایەتەکانی روٚژهەلاْتدا لەتورك بەولاوە کەسیٚکی تری تیادا نیەو بەدەستەوەیە یاسایەکی تازە دەرچیٚت هەرکەسیٚك لەویلایەتەکانی روٚژهەلاْتدا خوٚی بەکورد دابنیٚت بەرامبەر بەمە سزا بدریٚت...

ڕۆژنامەکانی تورکیش دەستیانکرد بەبلاّوکردنەوەی هەمان بەیت و بالۆرەو ڕۆژنامەی(یەنیگون) لەڕۆژی(٢٨/١٠/١٩٦٠)دا باسێکی بلاّوکردەوەو بەئاشکرا لەوباسەدا وترابوو: ئێمە کەس ناناسین کەپێی بوترێ کورد،دانیشتوانی تورکیا هەموویان تورکن و هەندێ لەڕێکخراوەکانی لاوانی ڕەگەز پەرستی تورك لەشوێنە گشتیەکانا بەزۆر خەڵکیان ناچار دەکرد تەنها هەربەزمانی تورکی بدوێن و گەنجە شۆڤێنیە ڕەگەز پەرست و قوتابیەکانیان بەسەر دوکانەکانا ئەگەڕان و نوسینیان بەدیوارەکانا هەڵدەواسی کە بەزمانی تورکی لێی نوسرابوو پێویستە لەسەر هەموو کەسێك تەنها هەر بەزمانی تورکی قسە بکەن و ئەوانەی سواری پاص و ئوتۆمبیلی حکومەت بوایە ئەگەر بەتورکی قسەی نەکردایە ماوەی سواربونیان نەئەدان کاربەدەستانی سوپای حکومەت بەتایبەتی لەئەستمبوڵ لایەنگری ئەم نەخشەیە بون و متصرفی ئەستمبوڵی کە(ڕفیق تولخا)بوو لەگفتوگۆیەکی ڕۆژنامەوانیدا بەئاشکرا وتبووی:

((داوامان لەوانە کردوە کە بەتورکی قسەناکەن نابێ کارێکی وابکەن بەقسەکردن بەزمانێکیتری جگە لە تورکی سەری خەڵك بیەشێنن لەبەر ئەوە پێویستە لەسەریان تەنها بەزمانی تورکی قسەبکەن))

حسرتیان لەکتێبەکەیدا ئەڵێ: بەلاّم ئەم هەڵوێست و نەخشەیەی حکومەت بووبە هۆی ڕیسواکردنی حکومەتی تورك و زڕاندنی ناوبانگی لەدەرەوەی ولاّتدا، بۆیە حاکمی هێزی سوپا لە ئەستمبوڵ ناردبوی بەشوێن سەرۆکی یەکێتی قوتابیانداو داوای لێکرد دەسبەرداری ئەو کردەوانە بن و وازی لێ بێنن.

حسرتیان لەلاپەڕە(٨٥)ی هەمان سەرچاوەدا باسی نەخشەی تورکی کردوە چۆن بەپێی ئەوە لەسەر چەوسانەوەی کورد دەڕۆیشتن و لە(٨)ی ئایاری(١٩٦٠)دا لەدوای دوو ڕۆژ بەسەر هەڵگەڕانەوەی عسکریدا(مەبەستی حسرتیان ئەو هەڵگەڕانەوەی سوپایە کەبەسرکردایەتی جمال کورسیل لەساڵی(١٩٦٠)دا ڕوویدابوو), کاربەدەستانی سوپا ژمارەیەکی زۆریان لەکورد گرت لەناوچەکانی باشووری ڕۆژهەڵاتدا کە(١٥٠)کەس لەتاقەمانگێکدا گیراو لەکۆتایی مانگی ئەیلولدا ژمارەی گیراوەکان گەیشتە(٢٢١٨)کەس جگەلەگرتنی(٢٨)پیاوی ئاینی لەکوردەکان کەلەناو ئەمانەدا(شێخ علی رضا, شێخ صلاح الدین)بون کە هەردوکیان لەنەوەی شێخ سعیدی پیرانی سەرکردەی شۆڕشی ساڵی_١٩٢٥)بون.

لەڕۆژی(١٩/١٠/١٩٦٠)دا(لیژنەی یەکێتی نەتەوایەتی)شان بەشانی ژمارە(٢٥١٠)کەبەرلەمە دەرچووبوو یاسایەکی تری دەرکرد ژمارە(١٠٥)بەپێی ئەم یاسا تازەیە دەسەڵات درا بەکاربەدەستانی حکومەت هەرخێزانێکی کورد کە جێگەی متمانەی حکومەت نەبێت لەشوێنی خۆیان دووربخرێنەوەو بگوێزرێنەوە بۆناوچەکانی ڕۆژئاوای تورکیا و بۆ ئەو مەبەستە نامەبۆ(١٩) ویلایەت نووسرا کە بریتی بوون لە(هاتای, موش, سیرت, دیاربکر, ئورفە, ماردین, ئاگری, بدلیس, وان, ئەرزڕوم, قزل تەپە, ماراش(مرعش), ئادیمان,ملاطیە, العزیز, تونجلی(درسیم), بنگول, هەکاری, ئەرزنجان)و داوا لەکاربەدەستانی ئەو ویلایەتانە کرا ناوی ئەوانە دەسنیشان بکەن کەئەم یاسایە دەیانگرێتەوە.

لەسەرەتای کانونی دوهەمی(١٩٦١)دا(٤٩)کورد گیراو دران بەدادگای سوپایی لە ئەنقەرە لەزەمانی (مندریس)داو دادگاکردنی ئەوانە بەنەهێنی,

کراو تاوانی ئەوە درایە پاڵیان کە دەیانەوێ حکومەتێکی کوردییی سەربەخۆ دامەزرێننو یەکێتی وڵاتی تورکیا تێك بدەنو ئەمانە لە(٨-١٥)ساڵ حەپس کران کەلەناویانا محامیو دکتۆرو قوتابییان تیادا بوو.

لە(٦)ئایاری(١٩٦١)دا(٨)کورد لەشاری(بورصە)کەلەمانگی حزیرانی(١٩٦٠)دا گیرابوون بەپێی یاسای(قانون استیطان-یاسای نیشتەجێکردن) بەڕوخێنەر تاوانبارکران. بەرلەمە لەساڵی (١٩٦٠)دا (٢٧٥) کەسایەتیی ناسراوو سیاسەتمەداری کورد کەلەناویانا ئەندامی پەرلەمانو فرمانبەرو مامۆستاو پیاوی ئاینییو سەرۆك عەشیرەت هەبوو, لەپاش دادگاکردن(٢٢٠)کەس لەو گیراوانە بڕیاری ئەوەیان بەسەرا درا کەپێویستە لەشوێنێکی تایبەتیدا بەزۆرە ملێ نیشتەجێ بکرێنو (٥٥) کەسیان هەریەکەیان بۆچەند ساڵێك بڕیاری زیندانیکردنیان دەرچوو.

لەپایزی ساڵی(١٩٦١)دا حکومەتی تورك بەسەدان خێزانیان لەناوچەکانی ڕۆژهەڵاتەوە گواستەوە بۆ ڕۆژئاوا بەبیانووی ئەوەی حکومەت ویستبووی ئەو خێزانە کوردانە لەچەوساندنەوەی دەرەبەگەکان ڕزگار بکرێن (وەکو حکومەت خۆی دەستی نەبوو بێت لەوچەوساندنەوەی ئەوخێزانانە) کە سەرچاوەی پرۆفیسۆر حسرتیان بۆ ئەمە بریتیە لە:

کتێبەکەی (ئا.م.شمس الدینوف-الجمهوریە الترکیە,چاپی مۆسکۆ ساڵی(١٩٦٢) لاپەڕەکانی (٧٨-٧٩).

پرۆفیسۆر حسرتیان لەکۆتایی باسەکەیدا, لەلاپەڕە(٨٦)دا وتوویەتی:

((ئا ئەمەیە ڕەفتارو سیاسەتی شۆڤێنیو کۆنە پەرستانەی حکومەتی تورکو تاقمی کاربەدەستە دکتاتۆرە کۆنە پەرستەکانی ئەم حکومەتە بەرامبەر نەتەوەکانی کوردو ئەرمەنو یۆنانیەکان... بەڵام ئەم سیاسەتەی

تابێت لەنرخی ئەو حکومەتە کەم دەکاتەوە, لەلایەکی ترەوە مەعنەویاتی ئەو میللەتە چەوسێنراوانە هەتا بێت ڕۆژ لەدوای ڕۆژ بەرزتر دەبێتەوەو کۆڵنادەن بۆ گەیشتن بەو مەبەستەی دەیانگەیەنێتە سەربەستی و ئازادی و ڕزگاربوون لەقین و ڕقی طورانیەکان کەئەم طورانیانە دەیانەوێ بەو سیاسەتە ڕەگەز پەرستانەیان ئەو میللەتانە لەناو بۆتەی خۆیانا بتوێننەوە)).

تائیرە بریتی بوو لەوباسە بەنرخەی پرۆفیسۆر حسرتیان دەربارەی ئەویاسایانەی حکومەتی تورك بەرامبەر کوردی باکوور دەریان کردبوو, پاش ئەم باسە دەچینە سەر ئەو باسەی (ئەنیستیتۆی کوردی لەپاریس) لەفرنسیەوە باسەکەی کردوە بەئینگلیزی لەژێر ناوی (The Boning Of Kurdish Culturo) بەلاّم بەرلەوەی بچینە سەر ئەو باسە ئەنستیتۆتی کوردی بەپێویستم زانی لێرەدا جارێکیتر کورتە باسێکی ئەو مادانەی لەپەیمانی(لۆزان)دا کردبوویان بەمەرج بەسەر حکومەتی تورکیاوە کە دەبوایە بەپێی ئەو مەرجانە حکومەت پێویست بوو ناوەڕۆکی ئەو مادانە بەجێ بهێنێت کەلەو پەیمانەدا بڕیاری لەسەر درابوو وە حکومەتی تورکیاش مۆری کردبوو.

لەبەرگی دوهەمی ئەم کتێبەدا لەباسی دووهەمی بەشی حەوتەمدا کەبۆ ئەوپەیمانە تەرخانکراوە دەربارەی ئەو مادانەی لەوپەیمانەدا دانیشتوانی کوردی گرتبووەوە لەباکووری کوردستاندا ئاماژەمان بۆ مادەکانی(٣٧,٣٨,٣٩,٤٤)کردبوو کەلەو مادانەدا کوردی دەگرتەوە وەکو لەخوارەوە باسکراون:

مادە:٣٧-حکومەتی تورکیا بەڵێن ئەدا هیچ بڕیارو یاسایەك دەرنەکات کە بەپێچەوانەی ناوەڕۆکی مادەکانی ئەم پەیمانەی(لۆزان)بێت.

مادە:٣٨-حکومەتی تورکیا بەڵێن ئەدات هەموو دانیشتوانی وڵاتەکەی سەربەستییەکی تەواویان دەبێت بێ جیاوازی لەڕووی نەتەوایەتیو زمانو ڕەگەزو ئاینی ئەو دانیشتوانەوە.

کادە:٣٩-هیچ جۆرە فشارو بەرهەڵستیەك ناخرێتە سەر هیچ هاوڵاتیەکی تورکیاو ڕێگەی لێ ناگیرێت لەبەکارهێنانی هەر زمانێك کە بیەوێ بەکاری بێنێت لەکاروباری خۆیدا وەکو کاروباری بازرگانیو ڕاگەیاندنو نووسینو بڵاوکردنەوەی چاپەمەنی لەشوێنە گشتیەکانا.

مادە:٤٤-بەڵێنەکانی حکومەتی تورکیا لەبەجێهێنانی مادەکانی ئەم پەیمانە بریتین لەبەجێهێنانی بڕیارەکانی نێو دەوڵەتی کە بەهیچ شێوەیەك حکومەتی تورکیا بۆی نیە لێ یان پاشگەز بێتەوەو ئەو وڵاتانەی کۆمەڵی نەتەوەکانیان لێ پێك دێت(مەبەست عصبە الامم)ە مافی سەرپەرشتیکردنی بەجێهێنانی ئەو مادانەیان هەیە بۆ دڵنیابوون لەوەی ئایا تورکیا بەجێیان دەهێنێت یانا؟ وەمافی ئەوشیان هەیە دەست لەکاروباری تورکیا وەربدەن تا ئەوکاتەی ناچاری دەکەن بەڵێنەکانی بەجێ دەهێنێت.

ئەوەی شایانی باسە ئەو پەیمانەلە (٢٤)ی تموزی(١٩٢٣)دا لەلایەن حکومەتەکانی: بریتانیا, فرنسە, ئیتاڵیا, ژاپۆن, یۆنان, ڕۆمانیا, صرب, کرواتیا, سلۆڤیناو تورکیاوە مۆرکراو نوێنەری تورك لەکاتی مۆرکردنی پەیمانەکەدا وتبووی:حکومەتی تورکیا بەناوی حکومەتی تورکو (٧٥)

ئەندامی کورد کە لەئەنجومەنی میللیی تورکدان لە ئەنقەرە ئەوپەیمانە مۆر دەکات...

بەلأم هەمووی چەند مانگێک تێپەڕی نەکرد بەسەر ئەو پەیمانەدا, مصطفی کمال ئەنجومەنی میللیی تورکی هەڵوەشانەوەو لەڕۆژی(۰۳/۰۳/۱۹۲٤)دا زمانی کوردیو قوتابخانە کوردییەکانی قەدەغەکردو ئیتر هەربڕیارو یاسای تازە بوو لەلایەن حکومەتەوە دەرئەچوو کە هەموویان پێچەوانەی بڕیارەکانی لۆزان بوونو ئەو حکومەتانەش کە بەرپرسیاربوون لە بەجێهێنانی مادەکانی لۆزانو سەرپەرشتیکردنیان هیچیان ووتەیان لێوە نەهاتو ئەو(۷۵)ئەندامە کوردەش کەلەو ئەنجومەنە هەڵوەشێنراوە دابوون هیچ حسابێکیان بۆ نەکراو حکومەت بەوپەڕی دڕندەیەتیەوە سەرکوتی کردن.

بەپێیی وەرگێڕانەی ئەنیستیتۆتی پاریس لە فرنسیەوە بۆ ئینگلیزی حکومەتی تورکیا زنجیرەیەك بڕیارو یاسای دەرکرد هەروەکو لەخوارەوە باسیکراوە:

۱) لەساڵی(۱۹۲٤)دا یاسایەکی تازە بلأوکرایەوە دەربارەی ڕێبازی نەتەوایەتیی ڕژێمی تورکیا کەبەو ئایدیۆلۆجیانە دەوترا(کمالیزم-Kamalism)و پاراستنی ئەو کمالیستە خرایە ئەستۆی سوپاو دەسەلأتێکی تەواوی پێدرا بۆ سەرگرتنو ئەو ئەرکەی پێی سپێرابوو, وەلە هەمان ساڵدا یاسایەك دەرچوو بەپێی ئەو یاسایە هەموو جۆرە ڕەخنە گرتنێك لە مصطفی کمال یالە ئایدیولۆجیەتی تورکیا لەڕووی ڕەگەزەوە دەبێ بەتورك بژمێرێنو بەوجۆرە ناوهێنانی کوردو کوردستانو باسکردنیان بەتاوان دەژمێرێت.

ئـەو یاسـایانەی لەلایـەن حکومەتـەوە دەرکـران کـە پێچـەوانەی بڕیارەکانی لۆزان بوون بریتی بوون لە:

٢) لەسـالّی(١٩٢٦)دا بـەپێی مادەکـانی(١٤١)و(١٤٢)ئەویاسـایەی بەرچـو بووبڕیـاردرا کـورد بـۆی نیـە مەریـەی کوردایـەتی خـۆی بـاس بکـاتو دەستنیشـانی بکـاتو بـۆی نیـە هـیچ کۆمـەڵو ڕێکخراوێکـی تایبەتیی خۆی هەبێت.

٣) لەیاسـای ژمـارە(٢٨٢٠)دا وتـراوە: نـابێ هـیچ پـارتێکی سیاسـی لەتورکیادا دان بـەبوونی کـوردا بنێـت یـا پارێزگـاری لـەبوونو بلآوبوونەوەی ڕۆشنبیریی کورد بکات.

لـە(١٩٢٦/٠٣/٠٣)دا یاسـای ژمـارە(٧٦٥)بلآوکرایـەوە کـە پێیـی وتراوە(قانونی عقوباتی تورکی) لەمادە(١٤١)دا فقرە(٤)یدا ووتراوە:

((ئەوانـەی بـەناوی ڕەگەزایەتیـەوە هەوڵبدەن بەشـێك یاهـەموو ئـەو مافانـەی لەیاسـادا دەستنیشـانکراون لاواز بکـەن یـا تێکیـان بـدەن (٥-١٢)سـالّ زینـدانی دەکـرێن (مەبەسـت لـەماف-مـافی دەسـەلآتدارێتی یەسەلآتدارانی حکومەتە).

٤) بـەپێی فقـرە(٥)ی مـادە(١٤١)یهـەمان یاسـا(مەبەسـت یاسـای ژمـارە(٧٦٥) ئەوانـەی دەبـن بەلایـەنگری ئەوانـەی لـەفقرە(٤)داباسـکراوە بەپێی ئەویاسایە(٥-١٢)سالّ زیندانی دەکرێن.

٥) بەپێی فقـرە(٦)یمـادە(١٤١)ی هـەمان یاسـای پێشـوو، دەتـوانرێ ئەگەر ئەو کردارەی لەمـەدا باسکراوە پێوەنـدیی بەیـەکێك لـەدەزگا کـانی بـەڕێوەبردنی حکومەتـەوە هـەبێت وەیـا ئـەوکارە لـەناو هـۆلّو خـانووی دەزگاکـانی حکومەتـدا ڕوویـدات کـەنرخی ئـەو هـۆلّو خـانوو شـوێنانە

بەپارەی حکومەت کرابێ ئەوا دەتوانرێ سێ یەکی ئەو سزایەی دراوە بخرێتە سەر سزاکەی ئەمە خانووی نەقابەی کرێکاران و ئوتێلخانەکان و دەزگا جۆراوجۆرییەکانیش دەگرێتەوە.

٦) بەپێی فقرە(٨)ی مادە(١٤١)هەروەکو بونەوەی ڕێکخراوێک کەلەدووکەس پتر تیایا بەشداربن مادەکەی پێشوو دەیانگرێتەوە(دیارە ئەوانەی بەرەزامەندی حکومەت نەبوبێت).

٧) فقرە(٣)ی مادە(١٤٢)هەرکەسێك بەمەبەست و نیازی ڕەگەز پەرستێتی هەوڵ بدات بەشێك, یاهەموو ئەو دەسەلأتانەی دراون لاواز بکات یا تێکی بدات لەڕێکەی بلأوکردنەوەی پڕوپاگەندەوە بۆماوەی(٥-١٠)ساڵ زیندانی دەکرێت.

٨) فقرە(٤)ی مادە(١٤٢)هەرکەسێك ڕەفتارو کرداری ئەو تاوانبارانەی ئەو مادانە دەیانگرێتەوە بەڕاست و بەباشیان بزانێت بۆماوەی(٢-٥)ساڵ زیندانی دەکرێت.

٩) فقرە(٥)ی مادە(١٤٢)ئەگەر ڕووداوێك لەوشوێنانەدا ڕوویدا کەبەرلەمە لەفقرە(٦)ی مادە(١٤١)دا باسیکراوە ئەوا دەتوانرێت سێ یەکی ئەو مادانەش کەبۆیان دەستنیشانکراوە بخرێتەسەری.

لەم ساڵانەی دواییدا گەلێك یاسای تر دەرچوە وەکو:

١- یاسای ژمارە(٢٨٨٠)کەلە(١٩٨٣/٠٤/٢٤)دەربارەی حزب و کۆمەڵ و ڕێکخراوەکانی ناو تورکیا و بەپێی ئەم یاسایە گەلێك مەرجی گران و توندو تیژ دانراوە بۆ ئەو حزبانەی بۆچوون و پرۆگرامەکانیان لەگەڵ بیروباوەڕی کەمالیستەکانا یەکی نەدەگرتەوە.

٢- لە(١٠/٠٩/١٩٨٣)دا یاسای ژمارە(٢٣٩٢)دەرچوە کە تایبەت بوە بەچاپەمەنی و بلاوکراوەکان و ڕۆژنامەو گۆڤارو فلیم و گەلێك شتی تر.

- ئەوەی شایانی باسە، جگە لەو دووباسە پرۆفیسۆر حسرتیان و وەرگێڕاوەکەی ئەنیستیتۆتی کوردی لەپاریس دەربارەی ئەو یاسایانەی دژی کورد دەرچوون، هەندێ سەرچاوەی تریش باسی هەندێ لەو یاسایانەیان کردوە وەکو کتێبەکەی عبدالرحمن قاسملۆ سەرچاوە(١٦)کەلە لاپەرە(٧٨)یدا ئاماژەی بۆ کتێبەکەی ڕامبۆ کردوە دەربارەی ڕاگوێزانی کورد لەژێر ناوی (Rambour Les Kurds) کەبەرلەمە دکتۆر عزیز شمزینیش باسیکردوە بێجگە لەوە دکتۆر قاسملۆ ئاماژەشی بۆ کتێبەکەی(م.تیکیا لب)کردوە کە بەزمانی چیکی دەربارەی کەمالیەکن لەسالی(١٩٣٨)دا چاپکراوە لەلاپەرە(٢٢٢)یدا باسی چۆنێتی قەدەغەکردنی زمانی کوردی کردوە.

قاسملۆ ئاماژەشی بۆ کتێبی نووسەرێکی تورك کردوە(ئەحمەد رشید) کە مامۆستایەکی ئەکادیمیەو لەلاهای کتێبەکەی چاپکردوە بەناوی(مافی کەمایەتیەکان لە تورکیا لەڕابردوو لە ئێستاداو لەو کتێبەیدا کە بەئارەزووی حکومەت نوسیویتیی، هەندێ شتی بەپێچەوانەی ڕاستیەکان تۆمارکردوە کە وتوویەتی(مێژوو دەری خستوە تورکیا هەمیشە وە بە شێوەیەکی چەسپاو ڕێزی لەمافی کەمەنەتەوەکان گرتوە هەرچەند زۆرجار ڕووداوەکان لەگەڵ ناوەڕۆکی یاسادا یەکناگرێتەوەو ئەو کێشەیەش کە لەنێوان حکومەتی تورکیا و هەندێ کۆمەڵ و تاقمدا ڕوویداوە هیچ پێوەندییەکی نەبوە بەمافی کەمەنەتەوەکان)).

قاسملۆ بۆ بەرپەرچدانەوەی قسەکانی ئەو نووسەرەو ئەوانەیتر کە بیستوویانە پێ شێلکردنی مافی کەمەنەتەوەکان بشارنەوەو بیانوو درۆو دەلەسەی بۆ بدۆزنەوە, ئاماژەی بۆ ئەوبەیانو ووتارەی مصطفی کمال کردوە کەسالی(١٩٣٦)دا لەئەنجومەنی میللیدا بەئاشکرا وتبووی:

((گرنگترین کێشەی ناوخۆ بریتییە لەکێشەی درسیم(مەبەستی شۆڕشەکەی درسیمە بەسەرکردایەتی سەید ڕەزا)و بۆ چارەسەرکردنی ئەم کێشەیە پێویستە کاربەدەستانی حکومەت لەوناوچەیەدا ئەوپەڕی دەسەلاتیان پێ بدرێت بۆ کەم کردنەوەو نەهێشتنی ئەو کێشەیە)), سەرچاوەی قاسملۆ بۆ ئەمەی مصطفی کمال بریتیەلە کێشەکەی نوری درسیمی لاپەڕە(١٠٥) لەباسی دەهەمی شۆڕشی ئاگریداغیشدا بەرلەمە ئاماژەمان بۆیاسای ژمارە(١٨٥٠)کردوەکە هەروەکو گۆڤاری(The Kkurds) بلاوی کردۆتەوە دەربارەی لێ نەپرسینەوە لەهەر کوشتارو ڕەفتارێك کەلەلایەن کاربەدەستانی سوپایی و مدنی تورکەوە کرابێت بەنیازی دابینکردنی ئاسایش لەناوچەکانی(Zelan-Ercisو ئاگریداغو ئورفەو ئەرزنجان یالە هەرشوێنێکیتری ئەناتولیا هەروەکو لەڕۆژنامەی میللیت دا بلاوکراوەتەوە.

تائێرە, لەم بەرگی سێهەمەدا باسی شەڕی جهانی دوهەمو هەندێ لەویاسایانەی دوای شەڕی دوهەمی جهانی دەرچوە خرایە پێش چاوی خوێندەوارانی بەڕێزو هیوادارم لەدوای سەرکەوتنی شۆڕشی مەزنی کورد لەباکور ئەوانەی لەمن شارەزاتر ئاگاداری ڕووداوەکانن زنجیرەی مێژوی باکوری کوردستان تەواو بکەنو لاشم وایە میللەتێك دوای ئەو هەموو فیداکاریو خۆبەختکردنانەی لاپەڕەکانی مێژوو تۆماریانکردوە, ئەوا

هەربەئامانجی خۆی ئەگات و ڕژێمی فاشستی وورده وورده گەندەڵ ئەبێت و ئازادی و دیموکراتی سەردەکەوێت.

لەکۆتایی ئەم بەرگەدا سوپاسێکی بێ پایانی ئەو بەڕێزانە ئەکەم کە هەندێ سەرچاوەیان بۆناردم بەتایبەتی برای بەڕێزم مامۆستا محمدی ملا کریم کەهەمیشە خەمی هەموو نووسەرێکی خواردوە بۆ دەستگیر بوونی ئەو سەرچاوانەی لەتوانایدا بوە پەیدایان بکات.

سەر چاوەکانی بەرگی دووەم

زنجیرە	ناوی سەرچاوە	نووسەرو وەرگێڕ	شوێن و ساڵی لەچاپدانی
١	گۆڤاریThe Kurds	David Macdwell	ژمارە/٣ لندن ١٩٨٢
٢	اعلام الكرد	مير بصري	لندن-قبرص ١٩٩١
٣	مێژووی ڕۆژنامەگەری	دکتۆر جمشید حیدری	گۆڤاری پەیڤ ژمارە/١٦ لندن ١٩٩٢
٤	People With Out Contry	نوسینیChallandوەرگێڕانی دکتۆر احمد عوسمان	گۆڤاری نووسەری کورد ژمارە/٤ ساڵی ١٩٨٦
٥	ڕۆژنامەی کوردستان	دەستەی نووسەرانی گۆڤاری چوار چرا	گۆڤاری چوار چرا ژمارە/٢ ساڵی ١٩٨٦
٦	پێوەندیی نێوان کوردو ڕوسیا	دکتۆر کمال علی	گۆڤاری چوار چرا ژمارە/٣ ساڵی ١٩٨٦
٧	شۆڕشی درسیم	وەرگێڕنی لە تورکیەوە بۆ کرمانجی ی ژوورو لەلایەن دکتۆر جبار قادر بەپیتی لاتینی و وەرگێڕانی حسن کوخی بۆ پیتی عەرەبی بە کوردی	گۆڤاری پێشەنگ ژمارە/١٥ سوید ساڵی ١٩٨٨و گۆڤاری ڕۆشنبیری نوێ ژمارە/١٢٦ ساڵی ١٩٩٠
٨	مەسئەلەکانی کورد	د.جی.نیلنستن، وەرگێڕی عبدالقادر حشمت بۆ کوردی	لەبڵاو کراوەکانی دەنگی گێتی
٩	کوردستانی تورکیا بەزەمینەی مێژوییەوە	دکتۆر عصمت شریف وانلی	گۆڤاری خوندکاری کورد پاریس ١٩٩٠
١٠	گۆڤاری کوردستان ١٩١٩-١٩٢٠	فەرهاد پیربال	چاپی پاریس ١٩٩٠
١١	چل ساڵ لەمیرەوەریی جلادت بدرخان	کونی ڕەش	گۆڤاری هیوا پاریس ژمارە/٨ ساڵی ١٩٨٦
١٢	البارزاني والحركة التحررية انتفاضة بارزان الاولى ١٩٣١-١٩٣٢	مسعود بارزانی	چاپخانەی خەبات ١٩٨٦
١٣	ملاحظة تاريخية حول نشاة الحركة القومية الكردية	سیامند احمد عوسمان	گۆڤاری دراسات كرديە-پاریس ساڵی ١٩٨٤
١٤	ڕابەری ڕۆژنامە گەری	جمال خەزنەدار	بغداد ١٩٧٣

١٥	ڕۆژنامەکانی بانگی کوردستان و ڕۆژی کوردستان ١٩٢٢-١٩٢٣	جمال خەزنەدار	١٩٧٣و١٩٧٤ بغداد
١٦	کردستان والاکراد	دکتۆر عبدالرحمن قاسملۆ	بیروت١٩٧٢
١٧	جمهوریه مهاباد	ولیم ئیگلتن-وەرگێرانی جرجس فتح الله بۆ عەرەبی	بیروت ١٩٧٢
١٨	ڕاپەڕینی کوردەکان سالی ١٨٨٠	نوسینی دکتۆر جلیلی جلیلی وەرگێڕنی دکتۆر کاوس قەفتان بۆ کوردی	بغداد ١٩٧٨
١٩	کێشەی کورد لەسیڤەرەوە بۆ لۆزان	دکتۆر فواد حمە خورشید	گۆڤاری ڕەنگین ژمارەکانی٨٩،٨٠،٧٩سالانی ١٩٩٥،١٩٩٦-بغداد
٢٠	دەربارەی ڕۆژنامەی کوردستان	محمد ملا کریم	گۆڤاری ڕەنگین ژمارە/٧٩-١٩٩٥
٢١	کوردەکانی ئیمپراتۆرێتی عوسمانی	نوسینی دکتۆر جلیلی جلیل وەرگێڕانی دکتۆر کاوس قەفتان بۆ کوردی	بغداد ١٩٨٧
٢٢	کردستان والحرکة القومیة الکردیة	جلال تاڵەبانی	بیروت ١٩٧١
٢٣	کوردو کردستان في الوثائق البریطانیة	دکتۆر ولید حمدي الاعظمي	قبرص ١٩٩٢
٢٤	کوردستان لە ساڵەکانی شەڕی جهانیدا	دکتۆر کمال مەزهەر	بغداد ١٩٧٥
٢٥	عرب واکراد-رؤویة عربیة	منذر الموصلي	بیروت ١٩٨٦
٢٦	ڕۆژی کورد ساڵی ١٩١٣	جمال خەزنەدار	بغداد ١٩٨١
٢٧	یاداشتەکانی میجر نۆئیل	میجر نۆئیل	دوکیومنیتی-Fo.371-13947ئەرشیفی وزارتی دەرەوەی بریتانیا
٢٨	جمهوری اول تورکی	ریچارد رالینسۆن و ئیرج ئەمنی کردویەتی بە فارسی	چاپی تاران ١٣٥٦/٠٤/٠٧ کۆچی
٢٩	کوشتاری ئەرمەنیەکان	کاک باجلانKak Bajalan	گۆڤاریKurdish Timeژمارە/٢ ساڵی١٩٩٢ ئەمریکا

٣٠	كمال ئەتاتورك	محمد محمد تۆفیق وسماعیل فراهانی کردویتی بەفارسی	چاپخانەی موسوی-ئەراك ئێران ساڵی ١٣١٨ی کۆچی
٣١	کوردستان و شۆرشەکەی	نوسینی دکتۆر جمال نەبەزو دکتۆر کوردۆ لە ئەڵمانیەوە کردویتی بە کوردی	چاپی سوید ساڵی ١٩٨٥
٣٢	خلاصة تاریخ کردو کردستان	نوسینی ئەمین زەکی بەگ بەکوردی وەرگێرانی محمد علی عونی بۆ عەرەبی	چاپی قاهره ١٩٦١
٣٣	گەشتەکەی(بیور)لەکورد ستاندا	شوکر مصطفی لەتورکیەوە کردویتی بەکوردی	گۆڤاری کۆری زانیاری-بغداد ژماره/٢ ساڵی ١٩٨٣
٣٤	کورد لای گردلیڤسکی	دکتۆر کمال مەزهەر	گۆڤاری کۆری زانیاری ژماره/٢ ساڵی ١٩٨٣
٣٥	عرب،واکرام-خصام او وئام	دکتۆر دریه محمد علی عونی	قاهره چاپی ساڵی ١٩٩٣
٣٦	کوردو مەسەلەکەی	میخائیل سیمۆ نۆفیچ لازاریف وەرگێرانی دکتۆر کمال علی بۆ کوردی	گۆڤاری(سوکسه)سوید
٣٧	الاکراد شعبا وقضیة	صلاح بدرالدین	بیروت ١٩٧٨
٣٨	مێژوو-کوردو مێژوو	دکتۆر کمال مەزهەر	بغداد ١٩٨٣
٣٩	چەند لاپەرەیەك لەمێژووی گەلی کورد	دکتۆر کمال مەزهەر	بغداد ١٩٨٣
٤٠	کۆمەڵ و رێکخراوو حزبەکوردیەکان لەنیو سەدەدا	دکتۆر عبدالستار طاهر شریف	بەرگی ١٨-١٩ گۆڤاری کۆری زانیاری-بغداد ١٩٨٨
٤٠/أ	الجمعیات و المنظمات والاحزاب الکردیة في نصف قرن	دکتۆر عبدالستار طاهر شریف	بغداد ساڵی ١٩٨٩
٤١	مێژووی کورد لەسەدەی نۆزدەو بیستدا	کریس کوچرا-وەرگێر محمد ریانی	چاپی تاران ١٣٦٩ی کۆچی
٤٢	جولانەوەی رزگاریی نیشتمانی کورد	نوسینی دکتۆر عزیز شمزین وەرگێرانی بۆ کوردی(ئەسعد سەرد)	چاپخانەی ئیبراهیم عزو ساڵی ١٩٨٥
٤٣	کورد	مینورسکی وەرگێرانی بۆ عەرەبی دکتۆر مارف خەزنەدار	بغداد ١٩٨٤

٤٤	الرجل الصنم-ئەتاتورك الجزء الاول والثاني	ظابط تركى سابق وترجمه عبدالله عبد بۆ عربى	بيروت ١٩٩٢
٤٥	القومية في توركيا	پرۆفيسۆر حسرتيان وەرگێڕانى بۆ عربى(سيامند سرتى)	شوێنو ساڵى چاپى لەسەر نيه
٤٦	تركيا والشرق الاوسط	Philip Robins تەرجمەى بۆ عربى-ميخائيل نجم خورى	ليما سول-قبرص ١٩٩٣
٤٧	العرب والترك في العهد الدستوري العثماني١٩٠٨-١٩١٤	دكتۆر تۆفيق برو	دمشق ١٩٩١
٤٨	الدولة العثمانية-قراءة جديدة لعوامل الانحطاط	دكتۆر قيس جواد العزاوى	فلوريدا ١٩٩٤
٤٩	كردستان توركيا بين الحربين	پرۆفيسۆر حسرتيان و ترجمەى بۆ عربى سعدالدين ملاو باقى نازى	بيروت ١٩٨٧
٥٠	بنەماڵەى شێخى پيران	Robertolson	جامعەى كنتاكى ١٩٨٤
٥١	سياحەتنامەى ئەوليا چلبى	وەرگێڕى سعيد ناكام بۆ كوردى	بغداد ١٩٧٦
٥٢	كورد از بيرون	حسن عرفە-وەرگێڕانى حامد گەوهەر	سويد ١٩٨٥
٥٣	جنبشهاى كورد از بيرون تا اكنون	م.كاردوخ	يوتوبورى/سويد ١٩٩٣
٥٤	الاكراد	باسيل نيكهتين وەرگێڕانى صلاح بروارى	١٩٩٣
٥٥	نهضة الاكراد الثقافية	دكتۆر جليلى جليل-باقى نازىو(د.ولاتو)كردويانە بەعربى	بيروت١٩٨٦
٥٦	كردستان والحركه القوميه الكرديه	صلاح بدرالدين	نيقوسيا ١٩٨٣
٥٧	في سبيل كردستان(مذكرات	زنار سلپى(قدرى جميل پاشا)	بيروت ١٩٨٧
٥٨	تاريخ الدولة العلية العثمانية	فريد بكرى المحامى	بيروت ١٩٨١
٥٩	جولانەوەى رزگارى خوازيى كورد	رادۆڤان باڤيچ وەرگێڕانى محمود ملا عزت	سويد ١٩٨٥
٦٠	القضية الكردية-ماضي	بله چ شيركۆ(جلادت بدرخان)	بيروت دار كاوه للنشر ١٩٨٦

	الكرد وحاضرهم		
٦١	انتفاضة ئاگری-مذكرات	وەرگێڕانی صلاح بروارى بۆ عربى	بيروت ١٩٩٠
٦٢	محازەرەیەك دەربارەی كوردستان	ژنەكەی میجرسون	Journal The Royal گۆڤاری Centreحزیرانی١٩٣٥
٦٣	الحركة الكردية في الزمن الحديث والمعاصر	تاليف مجموعة من المستشرقين الروس ترجمە بۆ عربى كرم السويدى	مسۆدەیەكی چاپ نەكراوە
٦٤	The Baning Of Kurdog is Culture	نوسینی پرۆفیسۆر حسرتیان ترجمە(ش.خ.محو)	انستيتوتى كوردى لە پاریس
٦٥	یاداشتەكانی مامۆستا رفیق حلمی	رفیق حلمی	چاپی دوهەم بغداد ١٩٨٤
٦٦	The Conflict Of Tribes in Iran And Afganistan	مارتن ڤان بروسنون	لندن ١٩٨٣
٦٧	بیرەوەریەكانی عزیز یامولكی	عبدالعزیز یامولكی	ڤۆگاری مامۆستای كورد(١٩٦٦)سوید
٦٨	گەشتەكەی (ریچ)	وەرگێڕانی حەمەی حمه باقى	چاپی تەورێز ١٩٤٢
٦٩	یاداشتەكانی ئەحمەد تقی	ئامادەكردنی جلال تقی	بغداد ١٩٧٠
٧٠	كوردو عجم	صالح محمد ئەمین(نوشیروان مستەفا)	چاپی سالی(١٩٩٢)
٧١	كورتە مێژووی بزوتنەوەی نەتەوایەتی كورد	صادق شرفكندی	سوید١٩٩٥
٧٢	ذكر الاكراد، اصولهم من كتابات المسلمين الاوائل	دكتۆر احمد عوسمان ابوبكر	گۆڤاری كۆڕی زانیاری ژمارە/١٣ سالی ١٩٨٥ بغداد
٧٣	شێخ و ئاغاو دەوڵەت	مارتن برومنوف بەرگی یەكەم ترجمەی دكتۆر كوردۆ علی	سوید١٩٩٦
٧٤	التراث الكردي في المؤلفات الايطالية	Mirello Galletti وەرگێڕانی دكتۆر یەنس حبی بۆ عربى	گۆڤاری كۆڕی زانیاری ژمارە/٨سالی١٩٨١
٧٥	شرفنامە	شرفخانی بدلیس-هەژار لەفارسیەوە كردوێتی بەكوردی	چاپی تاران چاپخانەوی جەوهەری سالی١٩٨١
٧٦	ڕۆژنامەی كوردستان لەسالأنی١٨٩٨-١٩٠٢	كۆكردنەوەو لەسەرنوسینی محمد ئەمین بۆز ئەرسەلان	دوجلد-سوید
٧٧	گۆڤاری ژین	كۆكردنەوەو لەسەر نوسینی محمد	چوار جلد-سوید

		ئەمین بۆز ئەرسلان	
٧٨	ژیـانی شـریف پاشـای خەندان		گۆڤاری مامۆستای کـورد-سـوید ساڵی١٩٩٥
١/٧٨	Dicavkaniye Swedi De Motiven Kurdi	ڕوهات ئالاکۆم	چاپی سوید ١٩٩١
٧٩	The Case Of Kurdistan Against Turkey	سریا بدرخان	فلادلیفیـا سـاڵی١٩٢٨ چـاپی دوهەمی سوید١٩٩٥
٨٠	بەرگی یەکەمو دوهەمی کتێبەکەی شێخ محمودی قارەمـانو دەوڵەتەکـەی کوردستان	محمد رسول هاوار	١٩٩٠ لندنو١٩٩١ ستۆکهۆڵم
٨١	گزیـدەی اسناد سیاسـی ئێـرانو عوسمـانی در دورەی قاجاریه-جلداول	دفتر مطالعات ساسي، بين الملل ئيران	تاران ١٣٦٩کۆچی
٨٢	الامبراطوية العثمانية	سعيد احمد بر جاوی	بيروت ١٩٩٣
٨٣	الترك في العصور الوسطى وبيزنطة و سلاجقة الروم	دكتوره زبيدة عطا	کویـت-دار الفکـر العربـي مێـژووی چاپی لەسەر نیه
٨٤	The Emegenco Of Kurdish Nation alism And Shaikh Said Rebilion 1880-1925	Robert Olson	چاپی امریکا ١٩٨٩
٨٥	Ataturk The Birth Of Nation	Patrick Kinross	لندن١٩٩٥
٨٦	المغول	السيد الباز العريني	بيروت ١٩٨٦
٨٧	ژمارەکـانی گۆڤارەکـانی ڕۆژی نوێ	ئیسماعیل حقی شاویس	١٩٦٠-١٩٦١ سلێمانی
٨٨	مجـلات الهـلال خـلال سنوات	منشاها جرجی زیدان	مطبعة الهلال-فجالة-مصر
٨٩	The Otoman Empire Osoman	Wane.S.Vucinich سـهیل ئازری کردویتی بەفارسی	چـاپخانەی شـفق/تـەورێز ساڵی١٣٤٦ی کۆچی
٩٠	تـاریخ عوسمـانی از تشکیلات تافتح استمبول	دکتـۆر ئـیرج نوبخـت کردویتـی بەفارسی	١٣٦٨ی کۆچی
٩١	کوردسـتان موکریـان یـا اتروپاتین	حسین حوزنی موکریانی	ڕواندز ١٩٣٨

٩٢	الاكراد والعرب	ئیبراهیم ئەحمەد	بغداد چاپی یەکەم سالی۱۹۳۷
٩٣	تاریخ الامارات الكردية من الامبراطورية العثمانية	پرۆفیسۆر جلیلی جلیل وەرگێڕانی دکتۆر محمد عبدوالسنجاری بۆ عربی	دمشق۱۹۸۷
٩٤	پێوەندارێتی کورد	دکتۆر جمال نەبەز	۱۹۸٦ ستوکهۆلم
٩٥	معاهده سیڤەر	م.رسول هاوار	گۆڤاری الثقافة الكردية ژمارە۲/ چاپی لندن- مەلبەندی رۆشنبیری۱۹۸۸
٩٦	الاكراد حفيد الميديين	مینورسکی وەرگێڕانی دکتۆر کمال مەزهەر	گۆڤاری کۆڕی زانیاری بغداد
٩٧	ئاوێستاو نامەی مەینەتی ئاینی زەردەشت بەشی یەکەم	ئەنداز حوێزی	سوید۱۹۹۲
٩٨	کوردستان لەچەند گەشتێکی ڕۆژ ئاواییەکاندا	شوکر مصطفى لەتورکییەوە کردوێتی بەکوردی	گۆڤاری کۆڕی زانیاری ژمارە/۸ سالی ۱۹۸۱ بغداد
٩٩	مێژووی حەسەنویەیلی و عەیاری	محمد جمیل ڕۆژ بەیانی	بغداد۱۹۸٦
١٠٠	ڕۆژنامە گەریی کورد	مالمیسانژ(مالمیخانژ)	سوید۱۹۸۹
١٠١	دوکیومینتەکانی ئەرشیفی حکومەتی بریتانیا	نووسەری ڕاپۆرتەکان	....
١٠٢	خەبات(کێشە)لەڕێی کوردستاندا	پرۆفیسۆر خالفین.جلال تقی لەڕوسیەوە کردوێتی بەکوردی	۱۹۸۲
١٠٣	اضواء على قضايا دولية	دکتۆر کمال مەزهەر	بغداد۱۹۷۸
١٠٤	مێژووی مۆسیقای کورد	محەمدی حمە باقی	سەقز۱۹۹٦
١٠٥	ئیسلام مردم پەسند، ناسیونالیزمی کورد- سەربزێویی شێخ سعید لەتورکیا سالی۱۹۲۵	مارتن ڤان برنسون و Gerard Beneck وەرگێڕنی حسنی قازی بۆ کوردی	Publick Record لندن
١٠٦	بەشی سێیەمی یاداشتەکانی مامۆستا رفیق حلمی	ئامادەکردنی دکتۆرە پاکیزە رفیق حلمی	بغداد

١٠٧	Mesopotamia And Kurdistan Disgiuse	میجرسون	چاپی لندن١٩١٢
١٠٨	كوردستان–یەكەمین ڕۆژنامەی كوردی	كۆكردنەوەو لەسەر نوسینی د.كمال فوئاد	سلێمانی١٩٩٨
١٠٩	شۆڕشی شێخ سعید	د.عوسمان علی	گۆڤاری ئالأی ئیسلام ژمارە/١٤ ساڵی١٩٩٨
١١٠	باسی عصبە الامم ومبادئی ولسون	دكتۆر عصمت شریف وانلی	گۆڤاری دراساتی كوردی ژمارە/٢١ بەشی عربی–پاریس
١١١	بدرخانیو جزیرە بۆتان	نوسینی مالمیانژو وەرگێڕانی بۆ عەرەبی شوكر مصطفی	اربیل١٩٩٨

زنجیرەی چاپکراوەکانیساڵی ٢٠٠٧ی
بەڕێوەبەرێتیی چاپ و بڵاوکردنەوەی سلێمانی

ز	ناوی کتێب	ناوی نووسەر / وەرگێڕ	بابەت	جۆری چاپ
٤٧٠	بیبلۆگرافیای چاپ و بڵاوکردنەوە	جەبار سابیر	بیبلۆگرافیا	چاپکردن
٤٧١	ئینسایکلۆپیدیای منداڵ/ گەردوون	ئاوات عەبدوڵڵا	منداڵان	چاپکردن
٤٧٢	ئینسایکلۆپیدیای منداڵ/ زەوی	ئاوات عەبدوڵڵا	منداڵان	چاپکردن
٤٧٣	هەرزەکاران با خۆیان بدوێن	گەشاو عەبدولقادر	کۆمەڵایەتی	چاپکردن
٤٧٤	رووەکەکان	سۆزان جەمال	زانستی	چاپکردن
٤٧٥	سایکس پیکۆ	ئەحمەد سەید عەلی بەرزنجی	رامیاری	چاپکردن
٤٧٦	سەرمەشقی دالیا	عالیە عەبدولکەریم	چیرۆک	چاپکردن
٤٧٧	کەشکۆڵی گەردوون	جەمال محەمەد	زانستی	چاپکردن
٤٧٨	پیاوێك لەپەراوێزدا	ئەسعەد عەزیز	چیرۆک	چاپکردن
٤٧٩	چیرۆکی ئادەمیزاد	رەئوف زوهدی	چیرۆک	چاپکردن
٤٨٠	گۆڤاری هەنار ژمارە (١٢)	چاپ و بڵاوکردنەوە	گۆڤار	چاپکردن
٤٨١	گۆڤاری هەنار ژمارە (١٣)	چاپ و بڵاوکردنەوە	گۆڤار	چاپکردن
٤٨٢	رەخنەی نوێی کوردی	د. کەمال مەعروف	لێکۆڵینەوە	چاپکردن
٤٨٣	گفتوگۆ لەسەر خوانی خوێنی کۆرامانێك لەئەنفال	حەمەکاکە رەش	گفتوگۆ	چاپکردن
٤٨٤	رەفتار تێکچوونی منداڵ	نوری سەعید قادر	لێکۆڵینەوە	چاپکردن
٤٨٥	پرنتەر	سەلام مارف	کۆمپیوتەر	چاپکردن
٤٨٦	کاریگەری کەلتوری تەوان لەسەر کورد	عەتا قەرەداغی	رامیاری	چاپکردن
٤٨٧	ژیان لەپێناو گێڕانەوەدا	جەبار سابیر	لێکۆڵینەوەی ئەدەبی	چاپکردن
٤٨٨	گۆڤاری هەنار ژمارە (١٤)	ب. چاپ و بڵاوکردنەوە	گۆڤار	چاپکردن
٤٨٩	گۆڤاری هەنار ژمارە (١٥)	ب. چاپ و بڵاوکردنەوە	گۆڤار	چاپکردن
٤٩٠	دیوانی ئاوات حەسەن	ئاوات حەسەن	شیعر	چاپکردن
٤٩١	ئۆڤیانۆوسێك لەتاوان	جەمال وەلی ئیبراهیم	کۆمەڵایەتی	چاپکردن
٤٩٢	دەستنووسی لەئێکان	نەجات نوری	رۆمان	چاپکردن
٤٩٣	گۆڤاری هەنار ژمارە (١٦)	ب. چاپ و بڵاوکردنەوە	گۆڤار	چاپکردن
٤٩٤	دیوانی غەوسە	ئا: مارف ئاسراو	شیعر	چاپکردن
٤٩٥	الثدي	د. نهرین جون عزیز	تەندروستی	چاپکردن

ژ	ناوی کتێب	ناوی نووسەر / وەرگێر	بابەت	جۆری چاپ
٤٩٦	دیوانی جەمیل ڕەنجبەر	جەمیل ڕەنجبەر	شیعر	چاپکردن
٤٩٧	زنجیرەیەك باس و لێکۆڵینەوە	و. ڕەفعەت مورادی	لێکۆڵینەوە	چاپکردن
٤٩٨	مافی سروشتی	و. دلێر میرزا	لێکۆڵینەوە	چاپکردن
٤٩٩	بیرەوەرییەکانی پانزە ساڵی زیندانیم	فوئاد محەمەد تۆفیق	بیرەوەری	چاپکردن
٥٠٠	ئاهەنگی نێو کاتژمێر	شیرین تاهیر	چیرۆك	چاپکردن
٥٠١	ئەزموونی شانۆگەری گەرزك	بورهان قەرەداغی	شانۆ	چاپکردن
٥٠٢	ئەفسانەی جەنگەڵ	حەمە ڕەشید ئەحمەد شانە	چیرۆك	چاپکردن
٥٠٣	هەڵۆ بەرزەکان	جەلال مەحمود عەلی	چیرۆك	چاپکردن
٥٠٤	گۆڤاری هەنار ژمارە (١٧)	چاپ و بلاوکردنەوە	گۆڤار	چاپکردن
٥٠٥	بەجیهانیبوون	عومەر ڕەسوڵ شێنکی	لێکۆڵینەوە	چاپکردن
٥٠٦	نیشتمانی من	ئیدریس شەهداهۆ	نووسینی ڕۆژنامەوانی	چاپکردن
٥٠٧	نوح	ئەنوەر قادر محەمەد	چیرۆك	چاپکردن
٥٠٨	ئارمان و ئازارەکانی ژن	سەروەر کەریم	وتاری ڕۆژنامەوانی	چاپکردن
٥٠٩	ئاشنابوون بەئەرستۆ	و: ڕێباز مستەفا	فەلسەفە	چاپکردن